FÜTUHÂT-I MEKKİYYE

İbn Arabî

14

LITERA YAYINCILIK

FÜTÛHÂT-I MEKKİYYE

14

MUHYİDDİN İBN ARABÎ

Çeviri: Ekrem Demirli

LİTERA YAYINCILIK

İSTANBUL – 2011

İnternet satış: www.e-literayayin.com

İÇİNDEKİLER

YAYINCININ ÖNSÖZÜ 9

YİRMİ YEDİNCİ SİFİR 11

ÜÇ YÜZ YETMİŞ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Üç Sırrın Menzilinin Bilinmesi 13

ÜÇ YÜZ YETMİŞ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Rü'yet (Görme) Menzilinin Bilinmesi 31

ÜÇ YÜZ YETMİŞ BEŞİNCİ BÖLÜM
Hayali Benzerlik Menzilinin ve Hakikatler ve İmtizaç Âleminin Muhammedî Mertebeden Öğrenilmesi 54

ÜÇ YÜZ YETMİŞ ALTINCI BÖLÜM
Veliler ile Düşmanlar Arasında Ortak Menzilin Hikemî Mertebeden Bilinmesi 68

ÜÇ YÜZ YETMİŞ YEDİNCİ BÖLÜM
Kayyumiyet Secdesinin Menzilinin Bilinmesi; Ayrıca Doğruluk, Mecd, İnci ve Surelerin Bilinmesi 91

ÜÇ YÜZ YETMİŞ SEKİZİNCİ BÖLÜM
Hayvanlar (Behaim) Ümmetinin Menzilinin Bilinmesi 105

ÜÇ YÜZ YETMİŞ DOKUZUNCU BÖLÜM
Hal, Akit, İkram, İhanet İle 'İhbar' Tarzındaki Dua Menzilinin Bilinmesi 122

ÜÇ YÜZ SEKSENİNCİ BÖLÜM
Peygamberlerin Varislerinin ve Alimlerin Menzillerinin Muhammedî Makamdan Öğrenilmesi 144

ÜÇ YÜZ SEKSEN BİRİNCİ BÖLÜM
Tevhit ve Cem' Menzilinin Bilinmesi 157

ÜÇ YÜZ SEKSEN İKİNCİ BÖLÜM
Hatemler Menzilinin Bilinmesi, İlahi Gelinlerin Sayısı ve Yabancı Sırların Bilinmesi 175

ÜÇ YÜZ SEKSEN ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Muhammedî Azametleri Kendinde Toplayan Azamet Menzilinin Bilinmesi 197

YİRMİ SEKİZİNCİ SİFİR 209

ÜÇ YÜZ SEKSEN DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Hitabî Münazelelerin Bilinmesi 211

ÜÇ YÜZ SEKSEN BEŞİNCİ BÖLÜM
'Hakir Gören Galip Gelir, Küçümseyen Mahrum Kalır' Münazelesinin Bilinmesi 222

ÜÇ YÜZ SEKSEN ALTINCI BÖLÜM
'Şah Damarı' ve Beraberlik Mekânı Münazelesinin Bilinmesi 233

ÜÇ YÜZ SEKSEN YEDİNCİ BÖLÜM
Kibriyâî-Tevazu Menzillerinin Bilinmesi 243

ÜÇ YÜZ SEKSEN SEKİZİNCİ BÖLÜM
Bilinmeyen Bir Münazele 255

ÜÇ YÜZ SEKSEN DOKUZUNCU BÖLÜM
'İllim (benim varlığım) Senin, Seninki Benim' Münazelesinin Bilinmesi 269

ÜÇ YÜZ DOKSANINCI BÖLÜM
'Bir şeyin zamanı onun varlığıdır' Münazelesinin Bilinmesi; 'Benim zamanım yok, senin zamanın yok; sen benim ben de senin zamanınım' 278

ÜÇ YÜZ DOKSAN BİRİNCİ BÖLÜM
Adamların Ayaklarının Üzerinde Sabit Kalamadığı Kaygan Yol Münazelesinin Bilinmesi 286

ÜÇ YÜZ DOKSAN İKİNCİ BÖLÜM
'Kim merhamet ederse, biz de ona merhamet ederiz; kim merhamet etmezse, ona merhamet eder sonra gazap ederiz ve unuturuz' Münazelesinin Bilinmesi 289

ÜÇ YÜZ DOKSAN ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
'Kendi lehine bir şeyi gördüğü yerde duran, helak olur' Münazelesinin Bilinmesi 299

ÜÇ YÜZ DOKSAN DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
'Edepli erer ve vasıl olur, eren -edepli olmasa bile- geri dönmez' Münazelesinin Bilinmesi 305

ÜÇ YÜZ DOKSAN BEŞİNCİ BÖLÜM
'Mertebeme girip hayatı devam edenin sahibinin ölümünde intisabı banadır' Münazelesinin Bilinmesi 309

ÜÇ YÜZ DOKSAN ALTINCI BÖLÜM
'Bilgileri ve ilimleri toplayanı kendimden perdelerim' Münazelesinin Bilinmesi 312

ÜÇ YÜZ DOKSAN YEDİNCİ BÖLÜM
'Güzel kelime ve salih amel O'na yükselir' Münazelesinin Bilinmesi 317

ÜÇ YÜZ DOKSAN SEKİZİNCİ BÖLÜM
'İnsanlara öğüt veren beni tanımamıştır, onlara hatırlatan beni tanımıştır, artık sen de o iki adamdan dilediğin ol' Münazelesinin Bilinmesi 320

ÜÇYÜZ DOKSANDOKUZUNCU BÖLÜM
'İçeri girenin boynu vurulur, çeri girmeyen de yoktur' Münazelesinin Bilinmesi 334

DÖRT YÜZÜNCÜ BÖLÜM
'Benim için zahir olan adına bâtın olurum, benim sınırımda durana ulaşırım' Münazelesinin Bilinmesi 337

DÖRT YÜZ BİRİNCİ BÖLÜM
'Ölünün ve dirinin beni görmeye imkânları yoktur' Münazelesinin Bilinmesi 341

DÖRT YÜZ İKİNCİ BÖLÜM
'Kim bana galip gelirse, ona galip gelirim, kime galip gelirsem o bana galip gelir, barışa gitmek en iyisidir' Münazelesinin Bilinmesi 343

DÖRT YÜZ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
'Kullarıma karşı delilim yok, onlardan birine 'niçin yaptın?' desem, bana mutlaka 'sen yaptın der?' Münazelesinin Bilinmesi 347

DÖRT YÜZ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
'Yönettiklerinin işini zorlaştıran kimse, kendi devletini yok etmek üzere çalışmış demektir, onlara yumuşaklık gösteren, hükümdar olarak kalır, kölesini öldüren efendi efendiliğini öldürmüş demektir, bunun istisnası benim' Münazelesinin Bilinmesi 351

DÖRT YÜZ BEŞİNCİ BÖLÜM
'Kalbini benim evim yapıp onu başkalarından boşaltana ne vereceğimi kimse bilemez; kalbi Beyt-i mamur'a benzetmesinler, çünkü orası - benim değil- meleklerimin evidir ve bu nedenle dostum orada kalmadı' Münazelesinin Bilinmesi 354

DÖRT YÜZ ALTINCI BÖLÜM
'Benden herhangi bir şey nedeniyle bir şey çıkmamıştır, çıkması da uygun değildir' Münazelesinin Bilinmesi 361

DÖRT YÜZ YEDİNCİ BÖLÜM
'Benden başkasına bakarsan şimşekten daha hızla benden uzaklaşırsın, bu benim değil, kendi zayıflığından kaynaklanır' Münazelesinin Bilinmesi 363

DÖRT YÜZ SEKİZİNCİ BÖLÜM
'Cumartesi günü beline bağladığın ciddiyet kemerini çözer, ben âlemden âlem benden farig kaldı' Münazelesinin Bilinmesi 369

DÖRT YÜZ DOKUZUNCU BÖLÜM
'İsimlerim senin üzerinde perdedir, onları kaldırırsan bana ulaşırsın' Münazelesinin Bilinmesi 372

DÖRT YÜZ ONUNCU BÖLÜM
'Varış ancak rabbinedir' ve Benimle izzet bulun ki, mutlu olasınız' Münazelesinin Bilinmesi 375

DİZİN 381

SON NOTLAR 391

YİRMİ YEDİNCİ SİFİR

Rahman ve Rahim Allah'ın Adıyla

ÜÇ YÜZ YETMİŞ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Üç Sırrın Menzilinin Bilinmesi

Bu sırlar, mertebesi ilahi inayetle âleme üstün getirilen hikmet suyu mertebesinden ortaya çıkmıştır. Âlemin -sureti intikal etse bile- ebedü'l-ebed, sonsuza kadar baki kalacağının Muhammedî mertebeden öğrenilmesi hakkındadır.

Düzenli bir şekilde sonlanan makamlar var
Saygın ruhlar için haber verir onlar

Onları söylerim ben ve kiminle oturduğum bilinmez
Çünkü nur karanlıklar içinde

Karanlık olmasaydı nur da olmazdı
Eksiklik tamamlıkla çıkar ortaya

İzafeti gören kendini bilince
Akitler ve kıyam ile sınırlanır

Görür ki varlığın bir sonu var
Başlangıç o sonla ortaya çıkar

Başlangıç ve son arasında engeldir
Sürekli olan ebedi varlık!

Allah sana yardım etsin, bilmelisin ki, bütün âlem rakk-ı menşur'da yazılmış bir kitaptır ki, o da varlıktır. Âlem dürülmüş değil, açılmış ve zuhur etmiştir. Âlemin bastı ve yayılmasıyla onun rahmet için yaratıldığı öğrenilirken zuhuruyla da içindekiler ve onların neye delil oldukları öğrenilir. Allah harfleri birbirlerine eklenip -ki kastedi-

len âlemin zikrettiğimiz tarzdaki tertibidir- anlamlarını harflerine eklediği için âlemi bir kitap olarak yaratmıştır. Kitap ordunun dizilişi anlamındaki ketibetü'l-ceyş'ten türetilmiş bir kelimedir. Âlemin bastının ve yayılmasının rahmetten kaynaklandığını söyledik, çünkü âlem rahmetten inmiştir. Nitekim Allah Teâlâ *'Rahman ve Rahim'den indirilmedir'*[1] buyurur. Başka bir ayette *'Ayetleri Arapça Kur'an olarak bilen kavim için açıklanmış kitaptır'*[2] denilir. Başka bir ayette *'Allah ayetleri hikmetle indirmiş sonra onlar Hakim ve Habir'in katından tafsil edilmiştir'*[3] buyurur. Ayetler onda 'ihkam' edilmiştir ve onların tafsilini Allah'ın hikmet ve sözü ayırma gücü verdiği kimse bilebilir. el-Hakim ve el-Habir'in inayet ehline verdiği hikmet, varlıkların ve işlerin mertebeleriyle varlıklara ve bilinenlere ait hakkı bilmeleridir. Söz konusu hak, ilahi bir verişle her şeye yaratılışını vermek demektir. Hakk'ın her şeye yaratılışını vermiş olması, bizim de her yaratılmışa hakkını vermemizi gerektirir. Biz de bil kuvve olarak her varlığın sınırlarında hak etmiş olduğu şeyi bilir, ardından ayetleri bilfiil tafsil ederiz. Bunları el-Habir ve el-Hakim'in bize verdiği şekilde -anlayanlar için- tafsil eder, işleri menzillerine indirir, hakları sahiplerine verir, onlara mertebelerini taşırmayız. Öyleyse kendilerini bu şartla mekânlarına yerleştirdiğinde, ayetlerin tafsili ve delilerin açıklanması, el-Mufassıl ilahi isminden kaynaklanır. Çünkü tafsil eden herkes hikmet sahibi olmadığı gibi (tafsil de) hikmet verilmiş olmaya delil değildir. Ayetlerin hükümlerini ve O'nun varlıklara -ki ilahi kitap ve âlemdir onlar- ve ayetlere dönük rahmetini bilmek, kendisini indireni -ki Rahman ve Rahim'dir- bilmek demektir. İşin sonu, öne geçenlerin (bilinmesinden) ibarettir. Öne geçenler Rahman ve Rahim'dir. Buradan bilginin mertebeleri olduğu kadar nihayette (âlemin) mutlak rahmete ulaşacağı öğrenilir. Bununla birlikte (rahmete ulaşırken) yolda yorulmalar, meşakkat ve güçlükler ortaya çıkar. Bu yönüyle insanların bir kısmına rahmet ve rahatlık, ulaşmış olduğu menzile girmesiyle erişir. Onlar cennetliklerdir. Bir kısmında ise -mizacına göre- yolun güçlükleri, meşakkati ve sıkıntıları kalır. Böyle bir insan bazen hastalanır ve belli bir süre illete maruz kalır. Sonra hastalığı gider ve rahatlar. Bunlar cehennem ehlidir, yoksa onlar cehennemden çıkıp cennete ulaşacaklar değillerdir. Ateş onlara hataları ölçüsünde temas eder. Bununla birlikte Allah onları cehen-

nemde bir şekilde öldürür. Çünkü onlar için ateş imar edecekleri ve ehliyle birlikte yerleşecekleri bir menzil değildir. Ateş o kimseler için bir yolcunun yolu esnasında konaklayacağı konaklardandır. Nihayette ehli olduğu menziline ulaşır. İşte hikmet ve tafsilin anlamı budur. Çünkü şeyler (umûr), yani mümkünler, yokluk halinde kendiliklerinde birbirlerinden ayrışmıştır. Allah onları kendiliklerinde bulundukları hal üzere bilir. Onları görür, kendilerine var olmayı (tekvîn) emreder ki, kastedilen var (olmadır). Onar da Allah'ın emriyle var olur. Allah katında bir 'icmal' olmadığı gibi mümkünlerin hakikatlerinde de bir icmal yoktur. Aksine iş kendiliğinde ve Allah'ın bilgisinde bütünüyle 'tafsil' edilmiştir. İcmal (genellik, özet) bizim nezdimizde, bizim için ve bizde ortaya çıkmıştır. Öyleyse icmalde tafsili ilme'l-yakîn veya ayne'l-yakîn veya hakka'l-yakîn keşf eden kimse, Allah'ın hikmeti ve sözü ayrıştırma gücü verdiği biridir. Söz konusu insanlar bilhassa nebi ve varislerdir. Hakimler, yani filozoflara gelirsek, onlarda bulunan hikmet ödünçtür, çünkü onlar icmalde tafsili bilemezler. İşin sureti, Allah'ın hikmet verdiği -ki bu hikmet onda ilahi bir inayet olarak bulunur- bu makam sahibinin gördüğü gibidir. Hakk'ın katında ise unsurî doğadan itidale kavuşmuş ve düzenlenmiş cisimlere üflenen cüzî ruhların belirlenmesidir. Allah o ruhu kendisine izafe ettiği Ruhu'l-kül, yani Tüm Ruh'tan üfler. Bu nedenle Allah cüzî ruhları cisimlerden önce yarattığını belirtmiştir. Başka bir ifadeyle her cisim ve sureti yönetecek ruhu Allah cisimlerden önce yaratmış ve belirlemiştir. O ruh Allah'ın kendisine izafe ettiği Ruhu'l-kül'de kuvve halinde bulunurken üfleme esnasında tafsilde bilfiil olarak ortaya çıkar. Keşif sahibi için Rahman'ın nefesi odur. Böylece keşif sahibi okkada bulunan mürekkep içinde kâtibin yazacağı bütün harfleri, kelimeleri veya ressamın çizeceği suretleri görür. Bütün bunlar, kitaptır. Böylece o mürekkepte bulunan suretlerden 'şudur veya budur' der. Kâtip ve ressam veya kâtip değil de sadece ressam veya ressam değil de sadece kâtip geldiğinde, keşif sahibinin zikrettiği üzere, mürekkeple keşif sahibinin zikrettiği her şeyi yazar ve resmeder, ona bir şey eklemez veya eksiltmez. Akılcıların örfünde hakim denilen onu idrak edemez. Onu idrak, keşif ehlinin payı ve nasibidir. Onlar Allah'ın kendilerine hikmet ve sözü ayrıştırma (gücü) verdiği kimselerdir.

Hz. Peygamber bize her hak sahibine hakkını vermeyi emretti. Bu emri herkesin neyi hak ettiğini bilmeden yerine getiremeyeceğimiz gibi onu öğrenmemiz de Hakk'ın bize emri açıklamasıyla mümkündür. Bu nedenle Allah kendisine izafeyle şöyle buyurur: *'Ona hikmeti verdik'*.[4] Başka bir ayette *'Kime hikmet verildiyse, ona çok hayır/iyilik verildi'*[5] denilir. Bunu ancak kendisine hikmet verilen bilebilir. Söz konusu hikmet Allah'm bir hibesidir. Nitekim henüz dışta var olmuş bir şey değilken (emr-i vücûdî) varlıklarımızı bize veren de O'dur. Binaenaleyh ilahi bilgi, Allah'm ilham, ilka (aktarma) ve Cebrail'i kalbe indirmek yoluyla öğrettiği bilgi demektir. Bu kitap da bize bu özellikte gelmiştir. Allah'a yemin olsun ki, Hakk'ın yazdırması ve Rabbanî ilka veya kevnî rav'ıma ruhani üfleme olmaksızın bu kitaba hiçbir harf yazmadım. İşin özü budur. Bununla birlikte şeriat getiren bir nebi olmadığımız gibi yükümlü tutan bir nebi de değiliz. Çünkü teşriî peygamberlik -ki yükümlü tutan, yani teklif peygamberliği demektir- Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte sona erdi. Ondan sonra resul veya şeriat getirecek veya yükümlü tutacak herhangi bir nebi gelmeyecektir. Arda kalan, sadece peygamberlerin diliyle gönderilen şer'î hususları Allah'tan anlamak, (konuyla ilgili) hikmet ve bilgidir. Ayrıca Allah'ın varlık levhasına yazıp çizdiği âlemin harflerini anlamak geride kalmıştır. Bu anlamıyla tenzil, sonsuz olduğu gibi dünya ve ahirette süreklidir.

Allah dürülmüş iken inşa etti ve var etti
Bedenimi, düzenledi beni ve tesviye etti yaratılışımı

Hak benim için tertemiz bir ruh yarattı
Benim yapım gibi başka bir yaratılmış yok!

Bana indirilen bir ruha aşinayım
Yedi gök üzerinden bir furkan ile indirilmiş

Burada Allah'ın *'Allah'tan korkarsanız, size furkan indirir'*[6] ayetine işaret ediyoruz.

Bu konuda haber getirme iddiam yok
Allah'tan gelen bir haber

Fakat benim söylediğim
İhsan kaynaklı bir bilgi

Bizim içimizde nebilik kapalı bir kapı
İman kilidiyle o kapıya bağlanmışız

Böyle dememizin nedeni, bir vehim sahibinin ben ve benim gibi kimselerin nebilik iddia ettiğimizi zannetmesini engellemek amacı taşır. Allah'a yemin olsun ki, hayır! Geride sadece miras ve bilhassa Hz. Peygamber'in belirlediği yöntemde yürümek (süluk) kalmıştır. Genel itibarıyla insanlar, özel olarak ben ve benim gibiler için nebilikten kalan kısım, Allah'ın bizim için geride bıraktığı sahih rüyalar ve güzel ahlaktan başka bir şey değildir. Bunun yanı sıra insan kendini istizhar[7] ettiğinde Kuran'ın ezberlenmesi geride kalmıştır. Bu ve benzeri hususlar, tevarüs edilen nebiliğin parçalarındandır. Bu nedenle Allah'ın yarattığı ilk insan olan Âdem bile onun yolunda yürüyen bir peygamberdi. Öyleyse Âdem de bu topraktan yaratılma nedeniyle zorunlu olarak bir varisti. Makama gelirsek, Âdem ve onun dışındaki nebiler Hz. Peygamber'in varisiydi. Çünkü Hz. Âdem su ile toprak arasındayken, yani henüz mevcut değilken Hz. Peygamber nebiydi. Öyleyse Âdem ve onun doğal-insanî sureti yokken veya Hz. Muhammed'in beşeri sureti yokken veya Âdem ve diğer nebiler yokken Hz. Muhammed nebiydi. Âdem beşeri bedenlerin babasıyken Hz. Muhammed Âdem'den son varise kadar bütün varislerin babasıdır. O halde dünyada bütün zamanlarda, bütün resullerde ve Âdem'den kıyamete kadar bütün nebilerde ortaya çıkan her şeriat ve her bilgi Muhammedî mirastır. Bu nedenle Hz. Peygamber'e cevamiü'l-kelim, bütün hakikatleri kendinde toplama özelliği verilmiştir. O hakikatlerden birisi de '*Allah Âdem'e bütün isimleri öğretti*'[8] ayetidir. 'Bütün' Âdemî surette ve Muhammedî surette ortaya çıkmıştır. Öyleyse 'bütün' Âdem'de isimlerken Hz. Muhammed'e kelimeler olarak tecelli etmiştir; zaten 'Allah'ın kelimeleri tükenmez.' Varlıkları cevherleri itibarıyla yok olmaz. Suretleri ortadan kalkıp hükümleri değişse bile, cevher kalkmaz ve onda bir değişme

olmaz. Âlemdeki değişmenin nedeni Hakk'ın suretten surete girmesidir. Değişme ortaya çıkmasaydı, âlem kemale ermeyecekti. Binaenaleyh hiçbir ilahi hakikat yoktur ki âlem kendisine dayanmamış olsun! Şu var ki işin gerçeği keşif ehline göre şudur: Âlemdeki değişme Hakk'ın suretlerde halden hale girmesinden ibarettir. Öyleyse Hakk'ın dilediği şeyde tecelli etmesi, *'Dilediği şekilde seni terkip etti'* ve *'Siz dilemezsiniz, Allah diler'*[9] ayetlerinde belirtilen durumda tecelli etmesinin ta kendisidir. İşte (insanın iradesi demek olan bu) meşiyet, gerçekte Allah'ın meşiyetidir, senin meşiyetin ve iraden değildir! Hâlbuki sen onunla dilersin. Öyleyse hayat cevherin kendisinden kaynaklanırken ölüm suretlerin değişmesinden kaynaklanır. Bütün bunlar, *'Sizi sınasın diye...'* yani yükümlülükle *'hanginiz daha güzel amel edecek'*[10] ayetinde belirtilen maksada matuftur. Yani Allah el-Habir isminin (sizinle) ilişkisi ortaya çıksın diye sizi sınar. Bu ismin bilgisi, tecrübeden öğrenilen bir bilgidir. Hubra, yani tecrübeyle bilgi elde etmek, tartışma ve inkâr özelliğinde yaratılmış (insana) karşı delil getirme amacı taşır. Bütün bunlar, hitapta ve varlıklarda ayetlerin tafsil edilmesinden kaynaklanır. Binaenaleyh Allah *'Habir, Hakim'*[11], *'Aziz ve Gafur'dur'*[12].

Allah Teâlâ âlemdekilerin bir kısmına gösterdiği hakikatleri herkese gösterseydi Gafur olmayacağı gibi âlemde kimse kimseden üstün olmazdı. Çünkü üstünlük -hangi konuda olursa olsun- bilgi fazlalığıyla gerçekleşebilir. Bütün âlem bir yönüyle üstün bir yönüyle aşağıda bulunur (fadıl-mefdûl). Bu yönüyle âlimlerin en üstünü sanatta en aşağıdakiyle ortaktır. Bilgi Allah'ın yarattığı bir şeydir. Oymacılık sanatını bilmek sanatkârın bilgisi ve onun sanatıdır. Genel nezdinde bilgilerin en düşüğü odur. Seçkinlere göre ise sanat ilmi bilgilerin en üstünüdür, çünkü onun vasıtasıyla Hak varlıkta zuhur eder. Bu bilgi en yüce bilgi olduğu kadar en açık yol ve en doğru sözdür. Buradan Allah'ın ehli olan büyük seçkinler hüküm itibarıyla sıradan insanların suretinde ortaya çıkmış, mertebeleri anlaşılmamıştır. Onları kendilerinden başkası bilememiş, âlemde bir üstünlükleri olmamıştır. Hâlbuki hal sahipleri böyle değildir. Hal sahipleri genel nezdinde parmakla işaret edilecek şekilde farklılaşmıştır. Bunun nedeni onlarda gözüken harikulade hadiselerdir. Allah ehli bu konuda -başkaları da kendilerine ortak oldukları

için- bu hallerden uzak durmuşlardır. Öyleyse Allah ehli makam itibarıyla bilinen müşahedeyle tanınmayan ve bilinmeyenlerdir. Nitekim Allah da herkesin fıtraten bildiği fakat akıl ve müşahede bakımından bilemediği kimsedir. Allah bir kimseye tecelli etseydi, o kişi kendisini bilmeyecekti. Hâlbuki Allah sürekli tecelli etmektedir. Fakat Allah ehlinin ve seçkinlerinin nezdinde malumdur. Allah ehli Kuran ehli olan 'zikir ehlidir.' Allah bize 'onlara sorun' diye emretti, çünkü onlar bize ancak Allah'tan haber verirler. Allah şöyle der: *'Bilmiyorsanız, zikir ehline sorun.'*[13] Çünkü zikir ehli Hak ile oturanlardır. Allah'ın kendisini zikrettiğine şahitlik ettiği bir zâkir, kendisiyle oturan (Hak'tan)haber verebilir ve gerçeği olduğu hal üzere bildirir ki bilgi bu demektir. Çünkü *'O Rabbinden bir delil üzeredir ve ondan bir şahit kendini takip eder.'*[14] Bu, onun Allah'tan getirdiği bilgiyle zuhur etmesidir. Bilgi ise Allah'ın kendisiyle zikredene tecelli ettiği niteliğidir. Kişi Hakk'ı ne kadar zikrederse, Hak da onunla o kadar oturur. Bu nedenle Hz. Ayşe Hz. Peygamber'in bütün anlarında zikrettiğini aktarmış, onun sürekli Allah ile oturduğunu bildirmiştir. Hz. Ayşe bu durumu keşif yoluyla bilmiş olabileceği gibi bizzat Hz. Peygamber kendisine bunu bildirmiş olabilir. O Allah ile otururken Allah da kendisine ümmetinin O'nun katından getirdiği haberlerde kendisiyle tartışmasına karşılık, peygamberlerin haberlerinden 'kalbini sabit kılacak' hususları bildiriyordu. Allah peygamberinin nezdinde bu ve benzeri bir halde bulunmasaydı, peygamberiyle diğer insanlar arasında bir fark kalmazdı, çünkü Allah - her nerede bulunurlarsa ve her nerede olurlarsa olsunlar- onlarla beraberdir. Allah'ın özel bir beraberlikle kendisini zikredenlerle olması gerekir. Bu konuda sadece bilgi fazlalığı olabilir ve üstünlük bu bilgiyle ortaya çıkar. Öyleyse zikrederken zikrettiği hakkında bilgisi artmayan bir insan diliyle zikretse bile, 'zâkir (zikreden)' değildir. Çünkü zikreden, zikrin bütününü kuşattığı kimse olduğu kadar öyle bir insan Hak ile oturan kişidir. Öyleyse bir faydanın gerçekleşmesi zorunludur. Çünkü kendisinden cimriliğin beklenemeyeceği cömert âlimin kendisiyle oturana onun yoksun olduğu bir şeyi ihsan etmesi gerekir. Cömertliği kaldıran bir cimrilik olmadığına göre geride cömertliği kabul edebilecek mahal kalmıştır. (Hakk'ın karşısında) ancak (cömertliği) kabul edecek mahal sahibi oturabilir ve öyle birisi Hak ile oturandır.

Bütün âlemle oturan -âlemin kendisi farkında değilken- Hak'tır. Sıradan insanların -mümin olduklarında- bu konuda bilebilecekleri nihai şey, Allah'ın kendileriyle beraber olduğunu bilmelerinden ibarettir. Fayda insanın Allah'ın kendisiyle birlikte olduğunu bilmesinde değil, kendisinin Allah ile birlikte olduğunu bilmesindedir. Gerçekte de durum öyledir. O halde her kim Hak ile olursa, Hakk'ı müşahede etmesi kaçınılmazdır. Kim O'nu müşahede ederse, onda bilgi meydana gelir ki, ilahi ihsan bu demektir:

Bilgi verilen en yüce ihsan
Keşif en yüce ve açık yöntem

Hak Ilah'tan istersen bir şey
Keşif iste, keşif! Allah ihsan eder onu sana

Sen kapının kulpuna yapış, onu kapatan nedir, bilir misin?
Benlik iddiası; ya ne açar: Allah'ın varlığı

Binaenaleyh kapının açılmasıyla birlikte ilahi cömertliğin verip izhar etmesi ve açıklamasıyla birlikte 'keşif' yoluyla meydana gelmeyen herhangi bir bilgi -bilgi değil- şuurdur. Çünkü öyle bir bilgi kapalı kapının ardından elde edilmiştir. Kapı sensin, başkası değil! Sen kendi mananın hükmüne bağlısın. O ise kapının kapalı olması demektir. Görünen suretin ve bedenin ardında bilmediğin başka bir anlam/mana olduğunu hissedersin, fakat hissetsen bile onu bilemezsin. Öyleyse görünen suret birinci mısra, öteki mana ikinci mısradır. Kapıyı açtığında, o ikisi birbirinden ayrışır ve kapının ardında bulunan şey görünür. İşte bilgi budur. O bilgiyi ancak tafsil ederek görebildin. Çünkü sen, sende bu ayrışma gerçekleşsin diye, iki mısraı ayırt ettin ve ayrıştırdın. Kapı Hak ve halk olsaydı -ki sen ve Rabbin demektir-, senin adına iş belirsizleşir ve kendini Rabbinden ayıramazdın. Öyleyse kapı açılmadığı sürece kendini Rabbinden ayırt edemezsin. Kapının açılması sana kapı hakkında bilgi verir ve iki 'mısra' arasındaki farkı öğretir. Böylece hem kendini hem Rabbini öğrenirsin. Bu durum Hz. Peygamber'in 'Nefsini ben Rabbini bilir' hadisinde belirtilir. Şuur (kendinden başka bir şeyin var olduğu hissi) kapı kapalıyken olabilirken kapı açılınca bilgi

gerçekleşir. Bilen insan bildiği hususta ithama maruz kalırsa, bilen değil, şuur (hissetme) sahibidir. Bildiği hususta töhmet kalktığında sahip olduğu şey bilgidir. Böyle biri kapının açıldığını bilir. Cömertlik kapının ardındaki şeyi ortaya çıkartmıştır. İnsanların çoğu şuurun bilgi olduğunu zanneder. Şuurun bilgiden payı, kapının ardında genel itibarıyla (belirsiz) bir şey bulunduğunu bilmendir, fakat o şeyin mahiyeti bilemezsin. Bu nedenle Allah *'Ona şiir (şuur ile aynı kökten gelen bir kelime) öğretmedik'*[15] buyurur. Ayet müşriklerin Peygamber hakkında söyledikleri 'o şairdir' sözlerine karşılık gelmiştir. Sonra *'Ona gerekmezdi de, o'*, yani peygamberle gönderdiğimiz şey *'ancak zikirdir.'*[16] Yani Peygamber onu Hak ile karşılıklı oturmaktan almıştır. *'Ve apaçık Kuran'dır.'*[17] Yani zahirdir ve cem'de tafsil edilmiştir. Hz. Peygamber onu 'şuur'dan (hissederek) almamıştır, çünkü şuur, kişinin hissettiği hususta belirlemiş olduğu her şeydir. Başka bir ifadeyle şuur bir sezgidir. Sezgi gerçeğe mutabık olup bilgi haline gelmiş olsa bile sahibi o konuda bir basirete sahip değildir. Akıllı insanın hakkında basirete sahip olana kadar bir işe insanları daveti yakışık almaz. Basiret, davet edilen şeyi kuşku duymayacak şekilde görme veya keşifle öğrenmek demektir. Bu makama Peygamberler tahsis edilmiş değildir. Bu makam zaten onların ve varislerinindir. Vâris olmak sözde, amelde ve bilhassa bâtında olmak üzere halde tam ve kâmil anlamıyla peygambere uymakla gerçekleşir, çünkü varisin zahirdeki halini gizlemesi şarttır. Onu açıklamak, zorunlu-ilahi emre bağlıdır. Çünkü zahir dünyada fer (dal) iken asıl olan (kök) bâtınlıktır. Yine bu nedenle Allah dünyada genel itibarıyla kullarından perdelenmişken ahirette kullarının geneline tecelli eder. Belirli tecelli ettiğinde -ki misal olarak dağa tecellisini verebiliriz- özel bir şekilde tecelli eder. Aynı şekilde insanlara şeriat göndermek üzere görevlendirilen peygamberlerin doğru sözlülüklerini izhar etmek üzere kendilerinde izhar etiği halde de durum öyledir. Varis peygamberin ortaya koyduğu şeriata davet edendir, yoksa şeriata getiren değildir! Dolayısıyla peygamberin muhtaç olduğu şekilde halini izhara muhtaç değildir.

Varis ümmet içinde davetin bekasını ve sürekliliğini korur. Onun payı bu kadardır. Hatta vârise bir şeriat verilmiş olsaydı onu getirmez-

di; şeriat getirdiğini varsaysaydık, ümmet kendisinden o şeriatı kabul etmezdi. Dolayısıyla peygamber adına olduğu şekilde davetçinin getirdiği kabul edilmediğine göre, onun halinin görünmesinde fayda yoktur, bunu bilmelisin! Öyleyse Allah'ın onların üzerinde halleri izhar edip etmemesi, kulun çalışmasına ve iradesine değil, bizzat O'na kalmıştır. Onların üzerinde hallerin izharı, ümmet adına 'keramet' diye isimlendirilir. Allah dostunun ve talibinin uğrunda gayret harcadığı ve çalıştığı iş, nefsinin halleri hakkında Allah'tan gelen bir basirete sahip olsun diye kapının kendisine açılmasından ibarettir, yoksa yaratılmışlara bu halle gözüksün diye bunu istemez. Böyle biri Rabbinden bir nura sahiptir ve makamında sabittir. Onu ancak Hak sarsabilir. Bu türdeki bir keramet Allah hakkındaki bilgisiyle ve yine bu hususla ilgili olarak esmaü'l-hüsna hakkındaki ve yüce kelimeleri hakkındaki tafsilî bilgiden ibarettir. Böyle bir insan, kendisini düzenlerken ve itidal verirken Allah'ın 'doğasının arzına' ektiği tohumları öğrenir ve bunlardan ortaya çıkanları nasıl ifadelendireceğini öğrenir. Bunun yanı sıra -mertebeleri üzere- sınaî ve ameli fiilleri öğrenir. Çünkü topraktan çıkan şeyler, farklı türlere sahiptir ve onlar 'arzın, yani yeryüzünün süsüdür.' O halde insan doğasının toprağından ve bedeninden çıkan şey, onun süsüdür. Söz konusu süsler, anlatımdaki fasihlik ve hikmetli sınaî-fiillerden ibarettir. Böyle bir insan, Rabbini bilmekle ilgili olup hakkında 'nazar ettiği' 'akıl semasından' inen şeriatı bilir. Bu iniş onun kalbine gerçekleşen 'ilahi tenzil' demektir. Salih amel burağı üzerinde göğe yükselen temiz kelimeleri de öğrenir. Bu kelimeler kendisini Allah'a yükseltir. Allah *'Güzel kelime O'na yükselir'*[18] buyurur. Bunlar topraktan (arz) çıkan şeylerdir. *'Salih amel de O'na yükselir.'*[19] Bu da toprağın çıkarttıklarıdır. Gökten inenler ise yeryüzüne katışan şeylerken ondan çıkan topraktan çıkanlardır. Onda gömülü olan da göğe çıkanlardır. Öyleyse inen gömülü olan yükselenin ta kendisidir. O halde iş erkek, dişi, birleşme ve doğumdan ibarettir. O halde mevcut varlıklar, görülen hükümler, belirlenmiş eceller ve kasıtlı fiiller vardır! Bunların bir kısmı dolaylı olarak kınanmışken zatları gereği övülmüşlerdir.

Sonra bilmelisin ki, varlıkta tafsil amelle ortaya çıkabilir. Amel sahibi icmaldeki tafsil üzere bir şeyi 'tafsil' ederse -ki bu hikmetin icmali

demektir- böyle bir amel 'salih amel' demektir. Onu insanın kendisi hakkındaki tafsiline göre, başka bir şekilde tafsil ederse, böyle bir amel 'salih olmayan' ameldir. Salih olmayan amellerin çoğunluğu, Allah'ın bildirdiği tarzda değil de aklî düşünceyle işleri tafsil edenlerde ortaya çıkar. İlahi bildirimle tafsil edilen işlerin hepsi 'salih amel' iken akli düşünceyle tafsil edilenlerin bir kısmı salih amel iken bir kısmı tafsil edilişi bakımından 'salih olmayan' ameldir. Bununla birlikte bütün ameller Allah'a göre 'salih' ameldir. Nitekim şöyle denilir: 'Varlıktaki eksiklik de varlığın kemalindendir.' Dilersen âlemin kemalindendir de diyebilirsin, çünkü âlemden eksiklik eksik olsaydı, âlem nakıs olurdu!

Bilmelisin ki, biz Allah'ın (öğrettiği) bilgi karşısındaki edebin gereğiyle ve gerçekte de 'salih olmayan amel' veya 'bozuk amel' tabirlerini kullanmazdık. Fakat Hakk'ın ifadesinde Allah'ın fesattan sakındırdığını ve şöyle buyurduğunu gördük: '*Allah yeryüzünde fesat/bozgun istemez, Allah fesatçıları sevmez.*'[20] Başka bir ayette '*Orası ahiret diyarıdır, onu yeryüzünde fesat ve büyüklük arzulamayanlara veririz*'[21] denilir. Örfte akıl sahipleri, hatta bütün insanlar arasında fesadın kullanıldığını görünce, biz de bu nedenle onu kullanmaya başladık. Daha önce biz fesadın yerine 'bir suretin ortaya çıkartılması ve ötekinin giderilmesi' tabirini kullanırdık. Nitekim gerçekte de özel bir terkiple ve doğal mizacın nizamı nedeniyle iş böyledir. Bu bağlamda '*Allah bozguncuları sevmez*'[22] ayetine gelirsek, burada kastedilen, cevherin başkalaştırılması veya suretin değiştirilmesi değil, ilahi hükmün başkalaştırılmasıdır. '*Yeryüzünde büyüklük isteyenleri sevmez*'[23] ayetine gelirsek, burada kastedilen gerçekleşmiş bir durumdur. Çünkü üzerinde bulunan adına yeryüzü -yeryüzü/arz olduğu sürece- yüksekliği kabul etmez. Yükseklik ve zirveleri dağlarda ve direklerde görürüz. Allah yerin sallanışını durdurmak üzere onlarla yeryüzünü ağırlaştırmıştır. Dağlar yeryüzü (arz) değildir. Allah yeryüzünü bir küre gibi taş ve toprak parçalardan yaratmış, bir kısmını diğerlerine eklemiştir. Göğü yaratınca, yeri de uğruna yaratıldığı kimse (insan) kendisini mekân edinsin ve ona yerleşsin diye, yaymış ve bu nedenle yeryüzü yuvarlak olmuştur; küre halinde kalsaydı, yuvarlak olmaz ve dağlar yaratılmazdı. Allah dağları yaratmış, bir defada onlar hakkında sözünü söylemiş, kuşatıcı suyla (okyanus)

bir dağ şeklinde onları ihata etmiş, onu bir bölge gibi yapmıştır. Üzerinde semanın kubbesinin uçlarının olduğu söylenir. Göğe nispet edilip de kendisiyle onu nitelediğimiz mavilik göğün cirminin rengidir. Çünkü gök görme duyusuna göre uzaktır. Nitekim uzak dağları siyah görürsün ve onların siyahlığı gözden uzak olmalarından kaynaklanır; yaklaştığında görüldükleri gibi olmayabilirler.

Renklerin iki tür olduğunu açıklamış olduk: Birinci kısmı renklinin cisminde bulunurken ikinci tür cisme bakanın gözünde meydana gelir. Bu rengin varlık nedeni, gören ile görülen arasında gerçekleşen geçici bir durumdur ve bakan kişi onu gerçek ve aşina olduğu renginden başka bir halde görür. Bu durum delillerdeki kuşkulara benzer. Öyleyse onlar bir yandan renktir bir yandan renk değillerdir. Onların ilahi hakikatlerden payı *'Attığında sen atmadın, fakat Allah attı'*[24] ayetinde belirtilen durumdur. O halde sen 'sensin-sen olmayansın.' Nitekim bütün âlem hakikat itibarıyla 'halk ve halk olmayandır' veya 'Hak-Hak olmayandır.' Renklerin bu durumuna başka bir misal hayaldir: Hayal duyudur-duyu olmayandır, duyulur olandır-duyulur olmayandır. Burada tahayyül edileni kastetmekteyim. Toprak sudan, su havadan meydana gelir; çünkü bize göre hava asıl unsurdur ve bu nedenle Rahman'ın nefesi demek olan Amâ'ya daha yakındır. Hava sıcaklık ve yaşlığı kendinde birleştirmiş, sıcaklığından ateş ortaya çıkmışken yaşlığından su rüknü ortaya çıkmış, suyun donuklaşmasından toprak (yer, arz) meydana gelmiştir. Öyleyse hava nefesin oğludur ki, nefes Amâ'dır. Ateş ve su, havanın iki oğluyken toprak oğlun oğludur/torun. O da suyun donuklaşmasıdır. Su donuklaşmadığında ise aslı üzere su olarak kalırken toprak o suyun üzerindedir. Kuzey şehirlerinde Fırat nehri donduğunda insanların, kervanların ve hayvanların üzerinde yürüyecek şekilde toprağa dönüştüğünü gördük. Su ise buzun altından akışını sürdürürdü. O su hava üzerindedir ve hava yaşlığıyla ona yardım eder, onun cevherini koruyup o halde kalmasını sağlar. Hava sakinleşip durduğunda su da durur ve artık su ona nüfuz etmez. Bu durumu kaval ve benzeri delikli borularda gördük. Su kendisini doldurup borunun üst tarafından deliği tıkadığında, aşağısından su geçmez. Deliği açtığında ise su tekrar geçer. Bu esnada su ancak boruda yerleşik havaya dayana-

rak durur. Bu durum bütün âleme yayılan genel bir ilkedir. Hava hareketlendiğinde, rüzgâr diye isimlendirilir. Rüzgâr, hoş ve nahoş bütün kokuları buruna aktarır. Aynı şekilde eşyanın soğukluğunu ve sıcaklığını harekete geçirir ve bu nedenle rüzgâr 'nemmame (taşıyan)' ve haberleri duyanlara ulaştırmak özelliğiyle betimlenmiştir. Rüzgârla tamamlanan ve rüzgârın taşıdığı bu durumları ancak duyma ve koklama duyusu algılar. Cirimlerin hareketleri havayı hareketlendirir ve böylece ona rüzgâr adı verilir. Hava da cirimleri hareketlendirir ve cirimler onda harekete geçer. Bu bağlamda yarılmaya, yani harka gelirsek, o bazı mekânların bazılarından boşaltılıp başka eşyayla doldurulmasıdır. Çünkü âlemde bir boşluk yoktur ve sadece suretlerin başkalaşması söz konusudur. Başkalaşmayla bazı suretler başka şeyleri meydana getirir, bazı suretler onları ortadan kaldırır. Boşluğu dolduran cevher sabittir; o herhangi bir şeye dönüşmez ya da herhangi şey ona dönüşmez!

İlahi isimlerin bu suretlerin var edilmesi (ihdas) ve başkalaştırılmasının (veya ardışık olarak gelmelerini sağlamak) dışında bir konusu ve ilgisi yoktur. Onlarm ortadan kalkması, kendilerini var edenin zatının bu durumu gerektirmesinden kaynaklanır ki bu, latif bir bilgidir. Böyle bir bilgi Hak'tan gelen doğru bir söz olsa bile onu anlamada idrakler farklı farklıdır. Çünkü Allah suretlere *'Dilerse sizi giderir ve yeni bir yaratılmış getirir (halk-ı cedit)'*[25] buyurur. Bunun anlamı dilerse sizi her zaman diliminde gerçekleşen yeniden yaratılışa şahit tutar demektir. Allah bu yaratmadan sizin gözlerinizi perdelemiştir. Çünkü insanlar bu konuda karıştırma içinde olsalar bile iş gerçekte öyledir. (Her anda gerçekleşen) yeniden yaratılıştan kuşkuda olmayanlar, keşf ve vecd ehlidir. 'Cevherin baki olduğunu söylemiştin' diye bir itiraz yöneltebilirsin. Şöyle deriz: Cevherin bekası kendinden kaynaklanmaz. Onun bekası onda meydana gelen suretlerden kaynaklanır ve dolayısıyla cevher sürekli Allah'a muhtaçtır. O halde cevher Allah'a bekası için muhtaçken, suretler var olmak için Allah'a muhtaçtırlar. Öyleyse (cevher veya araz) hepsi Allah'a muhtaç iken *'Allah el-Gani ve el-Hamid'dir.'*[26] Yani hiçbir şeye muhtaç olmayan müstağnidir. Başka bir ifadeyle Allah âlemden müstağnilik niteliğiyle övülendir.

Bu menzilde yer alan ilimlerden birisi, amellerin yaratılmışlara izafesini bilmektir. Bu husus bazı kelamcıların görüşüdür. Bu konudaki görüş ayrılıkları daha önce bu kitapta zikredilmiş, mezhepler ve onların görüşleri aktarılmıştı. Hakk'ın kullarına Hakk'a karşı nasıl davranacaklarını öğretmesi bu menzilden öğrenilir. Çünkü hiç kimse kendinde bulunan bir davranış ve muameleden yoksun kalmaz. İnsanın hakikatine dikkat çekmek bu menzille ilgilidir. Âlemin farklılaşması bu menzilden öğrenilir. Bu farklılaşma suret ve hüküm bakımından neye döner? Bazı yaratılmışlara dönük inayet bu menzilden öğrenilir ki 'özel inayet' demektir. Genel inayet ise onun var edilmesi ve bütün âlemin Allah'a muhtaçlığıdır.

Hayırlı amellerin hayırlı olmayan amellere tesiri bu menzilden öğrenildiği gibi kötü amellerin hayırlı amellere tesiri de bu menzilden öğrenilir. Amellerden güçlü olan daha zayıfı ortadan kaldırabilir. Bu konuyla ilgili olarak, mümkünde yokluk varlıktan güçlüdür, çünkü mümkün, varlıktan daha çok yokluğa yakındır. Bu nedenle mümkünün varlığı yokluğuna tercih edilerek var olmuştur. Öyleyse yokluk mümkünün mertebesidir, çünkü yokluk önce gelendir. Varlık ise mümkün için arızîdir. Bu nedenle Hak sürekli yaratıcıdır, çünkü yokluk 'gidermek ve ortadan kaldırmak' üzere mümkünlerin suretleri üzerinde hüküm sahibidir. Mümkün için yokluğa dönmek, zati bir durumdur. O halde yokluğun hükmü, var edilen suretlere yönelirken; var etmenin hükmü, varlığı Zorunlu'nun sürekli varlık vermesidir. Başka bir ifadeyle bir suretten sonra başka bir sureti verir. O halde mümkünler yokluğun yok etmesiyle varlığı Zorunlu'nun (vacibü'l-vücûd) var etmesi arasında bulunur. İlahi iradeyle (meşiyet) ilgisine gelirsek, bu husus, Allah'ın bir sırrıdır. Allah Teâlâ '*Dilerse sizi giderir*'[27] ayetinde o sırra dikkat çekmiştir. Ayet sırların gizlilikleri hakkında anlayış sahiplerine dönük bir işaret kabilindendir. Allah onların dikkatini kendisinin varlık ya da yokluk vücub veya imkân veya imkânsız diye nitelenen her şeyin aynı olduğuna çekmiştir. Öyleyse Hak herhangi bir hükümle nitelenen her şeydir. Bu bilgi bu menzilin içermiş olduğu bir meseledir; öyle olmasaydı, onu zikretmezdik. Çünkü o mesele daha önce bu kitapta zikredilmediği gibi -Allah tarafından indirilmiş Kur'an-ı Kerim ve di-

ğer kitaplar gibi kitapların dışında- başka yerlerde de onu göremeyeceksindir. Biz de zaten bu bilgiyi Allah'ın bize vermiş olduğu kelamı hakkındaki anlayışla o kitaplardan aldık!

Namazın sildiği ameller bu menzilden öğrenilir. Söz konusu ameller herhangi bir şeriatta yükümlüye yapmasının yasaklandığı amellerdir. Komşuluğun tesiri bu menzilden öğrenilir. Bu nedenle Şâri komşu adına tavsiyede bulunmuş, halk deyişlerinde komşular hakkında şöyle söyleme âdeti yaratmıştır: Önce arkadaş sonra yol! Hz. Peygamber de şöyle buyurur: 'Allah'ım! Sen seferde arkadaş sensin.' Demek ki refiki Allah'tır. Sonra eklemiştir: 'Ailede halife sensin.' Allah onun ailedeki vekilidir. Firavun'un karısının şu sözü onun kemalinden kaynaklanır: '*Rabbim! Benim için senin katında cennette bir ev inşa eyle!*'[28] Böylece Asiye Allah'ı evden önce zikretmiştir ki bu durum şu deyimde geçen darbımesele benzer: 'Ev alma komşu al.' Allah Teâlâ komşuluğun tesiri hakkında '*Neredeyse onlara biraz eğilecektin*'[29] buyurur. Başka bir ayette '*Zalimlere meyletmeyin, size ateş temas eder*'[30] buyurur. Kim töhmet mahallerine komşu olursa, kendisini o yerlere nispet edeni kınamamalıdır!

İlahi emir infaz edilmediğinde, onun infazını engelleyen şeyin ne olduğu buradan öğrenilir. Böyle bir ilahi emrin mahiyeti nedir? Acaba bir kipi var mıdır, yok mudur? Dünya ve ahirette cezalandırılan -cezayı veren Hak veya halk olabilir; bütün cezalar Allah'ın verdiği ceza ve karşılıktır- bütün amel sahiplerinin karşılıkları bu menzilden öğrenilir. Varlıkta hayır veya şerle cezalandırmanın dışında bir şey yoktur. Fırkalar arasındaki farklar bu menzilden öğrenilir; zaten bu nedenle onlar fırka diye isimlendirilmiştir. Allah'ın birleştirici ve ayırıcı hükmü bu menzilden öğrenilir. Âlemin kendisinde bir araya geldiği ve ayrıldığı özellikler bu menzilde öğrenilir. Mutluluk (saadet) ve bedbahtlık bu menzilde öğrenilir. Bu bahiste inkıtaa uğrayan ve kesilmeyen şeyler bu menzilden öğrenilir. Ahiret hayatının mahiyeti bu menzilden öğrenilir. Acaba niçin ona 'canlılık ve hayat' adı tahsis edilmiştir? Bununla birlikte dünya da bu nitelikte onun benzeridir. Bunun delili '*Her şey O'nun hamdını tespih eder*'[31] ayetidir. Allah Teâlâ suçları cezalandırmayı delil yapmasaydı, o suçlarla yaratıklarından herhangi birisini cezalandırma-

yacağının bilgisi bu menzilden öğrenilir. İmam ve cemaatin farklılığı bu menzilden öğrenilir. İmamların imamlıktaki mertebe farklılıkları, mutlunun (said) bedbahtlara nasıl imam olacağı, onun dünyada imamlıktaki hükmü ve ahiretteki hükmü bu menzilden öğrenilir. Ahirete gelirsek, orada tâbiler geneldir. Fakat tâbilerin bir kısmından geride iyilik diyarına gidene kadar devam eden şeyler kalır, bir kısmından dünyada imamından yüz çevirmesinin meydana getirdiği şey kalır. Böylece ahirette ona uymaz ve ondan yüz çevirir. Çünkü imam mutludur. Yüz çeviren tâbi ise mutluluktan yüz çevirmiştir ve dolayısıyla imamla arasında perdenin bulunması gerekir. Nasihatleri kimin yaptığında kabul edilecekleri, aklın nasihatlerdeki payı, şeriatın onlardaki payı; hepsi bu menzilden öğrenilir. Allah'ın yaratma ve yaratıklarındaki genel sevgisi bu menzilden öğrenilir. Bu nedenle rahmet ve bağışlama hepsini kuşatır. Bu durum bilgiyi Allah'tan alan için böyledir. Çünkü günahkâr mümindir. Müminin özelliği ise kendiside itaatin katışmadığı saf bir günahın kendisinden meydana gelmemesidir. Hak da öyledir: el-Mümin olması yönüyle Hak'tan rahmetin bulunmadığı gazabın meydana gelmesi mümkün değildir. Allah el-Mümin (eman veren) iken böyle bir şey düşünülemez, çünkü âleme rahmet etmek, varlık nedeniyle zati bir ilkedir. Bedbahtlık ve (gazap) ise arızîdir, çünkü sebebi arızîdir. Onun sebebi teklife aykırı davranmaktır. Teklif ise arızîdir ve onun ortadan kalkması, teklif ortadan kalktığı için de belli bir süre bile sonra olsa kendinin de ortadan kalkması gerekir.

Yükümlüdeki hallerin değişmesiyle meşru hükümlerin değişmesi bu menzilde öğrenilir. Manevi teraziler -ki onlarla manalar tartılır- ile maddi/duyulur teraziler bu menzilde öğrenilir. Ahiret terazileri âlemde adaleti yerleştirmek amacıyla mı konulur? Onların verdiği hüküm sayesinde, bütün âlem, Allah'ın haklarında verdiği hükümle onlara zulüm yapmadığını öğrenir. Yoksa ahiret terazileri dünyada eşyanın tartılması için konulmuş maddi teraziler gibi maddi/duyulur teraziler midir? Göz ahirette duyulur terazileri algıladığında, acaba onlar bu algı nezdinde duyulur mudur? Yoksa amellerin temessül etmesi gibi misal suretinde midirler? Çünkü ameller arazdır ve onlar ahirette şahıs haline gelir ve onların misal sureti kazandıkları öğrenilir. Çünkü hakikatler başkalaş-

ma içindedir; yani kendi başına var olan bir şeyin hakikati (cevher) kendi başına var olmayan bir şeyin hakikatinden farklıdır. Öyleyse onların Hz. Peygamberin hadisinde yer aldığı gibi misal suretine girmiş olmaları gerekir. Hz. Peygamber 'Ölüm parlak bir koç suretinde getirilir' demiş, fakat 'parlak bir koç olarak getirilir' dememiştir. Günün ilk zamanı ne zamandır, bu menzilden öğrenilir. Gün bir dairedir ve dairenin başlangıcı ve başlangıcın bittiği sonu olmalıdır. Çünkü gün Atlas feleğine ait bir dönüştür ve güneşin doğum ve batımıyla meydana gelen gece ve gündüzle bölünür. Yeryüzünde feleğin hareketiyle ortaya çıkan gün koç burcundan başlar ve güneşin batımına kadar devam eder ve koç burcunda var olabilir. Koç günün teşrif ettiği bir evdir. Böylece koç burcundan doğarak var olur ve günün ilk vakti ortaya çıkar. Sabah günün sonudur. İkisinin arasında gece ve gün bulunur. Bunlar, batış ve doğumla bilinen şeylerdir. Bu nedenle Allah cezalandırmış olduğu ümmetleri günün sonunda cezalandırır. Bu durum hareketin tamamlanmasından kaynaklanır. Nitekim iktidarsız (hakkında hüküm vermek için) senenin bitmesi beklenir ve ardından karısından ayrılır. Çünkü doğada mutat olan ilahi tesir sebepleri iktidarsızda ortaya çıkmış, fakat ona etki etmemiş, bu durum iktidarsızlığın onda kalıcı olduğunu göstermiştir. Böylece evliliğin haz ve çoğalmaktan ibaret olan faydası ortadan kalkmıştır. Bu nedenle iktidarsız erkek ile karısı boşanır. Çünkü evlilik haz almak ve çoğalma amacı taşır; bazı gruplar için birisi, bazı gruplar için diğeri varken bazıları için her iki sebep birlikte vardır. Günün dönüşü de böyle tamamlandığında, ahirette ilahi cezalandırma gerçekleşir.

Ruhların doğal cisimlerin suretlerinde bedenlenmesi bu menzilden öğrenilir. Acaba o ruh kendisinde ortaya çıktığı suretin aynı mıdır, yoksa göğün mavi olması hadisesinde zikrettiğimiz üzere insanın gözünde mi öyle gözükür? Yoksa bir surete ait ruh, bedenin ruhu gibi midir; kastettiğim nâtık nefstir (düşünen nefs). Bu suretler gerçek suretlerdir ve onların -bakanın gözünde değil- dışta varlıkları vardır ve gerçek diğer suretler gibidirler. Bu husus, insanların çoğunun hatta hepsinin gafil kaldığı bir meseledir. Onlar kendilerine zuhur eden bendenlenmiş ruhların suretleriyle yetinirler. Onlar kendiliklerinde ru-

hanileşmiş ve suretler ile cisimleri üzerinde hüküm vermiş olsalardı, şekilleri ve suretleri -kendilerini görenin gözünde- değişirdi. Bu durumda ruhların bedenlenmesinin neye irca edileceği öğrenilir. Çünkü bu bilgi fikir veya araştırma kaynaklı bilgi değil, 'zevk' ile öğrenilen bilgidir. Âlemde bedenlenen her sureti yöneten ve tümel ruhtan suretlere üflenmiş yönetici bir ruhu olduğunu açıklamıştık. Bilmek gerekir ki, ruhlarda bedenlenmiş bir sureti -eğer hayvan ise- öldürürsen veya kesersen -bitki ise- berzaha döner. Nitekim biz de ölümle oraya döneriz. Bunlar artık sadece insan olan ve olmayan bütün ölülerin idraki gibi idrak edilebilirler. İşte bu mesele buradan öğrenilir. Bu bilgiye ulaştığında bedenlenen ruhların suretlerinin neye döndüğünü öğrenirsin.

Hak'tan gelen konuğa karşı vazifeler bu menzilden öğrenilir. Nefesler Hakk'm kula gelen konuklardır (varidat). Onlarm bir hakkı vardır ve onlar geldikleri kimseye geri dönerler. Öyleyse varidatın nasıl karşılandığına bakılmalıdır. Onlar karşısında takınılması gereken edep nedir? Onlar ayrılırken üzerlerindeki elbiseyle Hakk'a dönerler. Adetler ve adetlerin aşılması, doğacıların zatı gereği fail olduklarını düşündükleri kuşkuların ortadan kaldırılması bu menzilden öğrenilir. Gerçekte tabiat (doğa) ne demektir? Oluşta ortaya çıkan eserler kime döner? Hayvanın insandan üstünlüğü bu menzilde öğrenilir. Seçimdeki zorunluluk veya ihtiyardaki cebir, bu menzilden öğrenilir. Hakk'ın kendini süluk ve hallerde yaratıklara katması, bu menzilden öğrenilir. Acaba onları korumak üzere mi onlarla beraber hareket eder? Yoksa bulundukları hal üzere amel sahibinin kendisi olması nedeniyle mi böyle yapar? Veya kendilerine inayet ve sohbetin gereğiyle mi onlarla hareket eder? Veya onlarla birlikte 'süluk' etmesini zatı mı gerektirir? Köleler ve hürler bu menzilden öğrenilir. Ücretleri talep eden ameller ve ücretin kimden talep edildiği bu menzilden öğrenilir. Çünkü amel eden ve çalışan kendisi için çalışırken neye göre başkasından ücreti hak eder?

Hayata mahsus ticaret sebepleri bu menzilden öğrenilir. İlahi isimlerin özellikleri bir ismin harflerinin terkibi bakımından bu menzilden öğrenilir. Öyle ki aynı isim başka bir dile tercüme edildiğinde,

aynı özelliğe sahip olmaz. Çünkü mizaç ile kelimenin bir araya gelmiş harfleri arasında fark yoktur. Başka bir ifadeyle kelimenin mizacı da maden cisimlerinin mizacı ya da bitkilerin ya da hayvan cisminin mizacı gibidir. Çünkü hayvanın cismi nebatî bir cisimdir ve ona duyu eklenmiş, böylece kendisine 'hayvan' denilmiştir. Acıların ve hazların doğal canlıya gelmesi bu menzilde öğrenilir. Bir canlının acı duyduğu bir şeyden başka biri haz alır. Zayıfın güçlüye etkisi bu menzilden öğrenilir. Bunun ilkesi, (var olmayan şeyler anlamındaki) nispetlerin var olanlardaki etkisidir. Nispetler var olmayan şeylerdir. Üstelik onlardan başka müessir de yoktur. Allah'tan haber verdiğini bilenin durumu bu menzilden öğrenilir. Bununla birlikte bu kişi kendisine nispet edilen şeye göre cezalandırılır ve helak olur. Başka birisiyse kendinden haber verir ve kurtulur. Başka birisi Allah'tan haber verir ve kurtulur. Helak olan kendi inancından haber veren iken kurtulan zevkinden haber verendir. Zevk ehli Allah'ın ehli ve velilerinin seçkinleridir. Kurtarıcı boyun eğme ve yok edici boyun eğme, bu menzilden öğrenilir. Âlemin şekilleri ve teşekkülü bu menzilden öğrenilir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'[32]

ÜÇ YÜZ YETMİŞ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Rü'yet (Görme) Menzilinin Bilinmesi

Eşyanın Rablik mertebesindeki ilkeleri, müminlerin olduğu gibi kâfirlerin de kademlerinin olduğu, her taifenin kendi kademi üzerinde ve kendi imamlarıyla birlikte adaletin ve ihsanın gereğiyle gelmesinin Muhammedî mertebeden öğrenilmesi hakkındadır.

Kim var olanların karanlığındaysa
İnayet hükmünün sahibidir o, bütün yaratılmışlardan farklı olarak

Duyu perdesi kalkar kitapların üzerinden
Her şeyi görür, yerli yerinde sınanırken

Bembeyaz bir sünnet üzere yürür
Hakk'ı maksadına bağlı olarak müşahede eder

Allah sana müşahede ihsan etmekle yardım etsin, seni cem' ve vücûd ehli kılsın! Bilmelisin ki, Allah Arş'ı kelimenin bir olduğu mahal yapmış -ki bu yönüyle Allah, Rahman'dır, başkası değildir- kürsüyü yaratmış, orada kelime ikiye bölünmüştür. Bu sayede her şey, birisi yüksekte öteki aşağıda olmak veya birisi fiil öteki infial (edilgenlik) özelliğiyle nitelensin diye çift yaratılmıştır. Çift olmak kürsülerde bilfiil ortaya çıkarken (Arş'taki) tek kelimede kuvve halinde bulunur. Buradan şu husus öğrenilir: İlk var olan şey zatı bakımından tek olsa bile kendisinden ortaya çıkan âleme dönük bir nispeti daha vardır. Var olan ilk şey, gerçek bir zata ve nispete sahiptir. Âlemde çiftin bulunmasının ilkesi budur. Zat ile nispeti bir araya getiren makul bir bağ olmalıdır ki, zat nispeti kabul edebilsin. Aradaki bağın aklî varlığıyla birlikte ferdiyet (teklik) ortaya çıkar. Bu durumda üç tek sayıların birincisi olmuştur ki, (âleme kaynaklık eden) asılda bir dördüncü yoktur. O halde üç, sonsuza kadar bütün sayılarda tek sayıların ilkidir. İki diye ifade edilen çift ise sonsuza kadar çift sayıların ilkidir. O halde her çifti bir tekleştirir ve bu sayede çiftin tekliği, yani ferdiyeti meydana gelir. Her ferdi, yani tekil sayıyı ise bir çift yapar ve onun çiftliği meydana gelir. O halde ferdi çift çifti tek yapan, hüküm sahibi olduğu halde hükme konu olmayan, kendisi muhtaç değilken ona muhtaç olunan şey, müstağniliktir.

Rahman'ın kelimesi kürsüde bölündüğünde, iki ayak kürsüye sarkmıştır. Çünkü kürsüyle birlikte kelimenin bölünmesi gerçekleşmiştir. Çünkü o asıl cevherde ortaya çıkan cisimlerin suretlerini ihata eden Arş'tan sonra gelen ikincidir. O ikisi doğal tüm-cisimdeki iki şekildir. İki ayak ona sarkmış, her ayak ötekininkinden başka bir mekâna yerleşmiştir. Çünkü bu iki ayak sürekli kendisinden ortaya çıktıkları asıldan yardım alırlar. O asıl Rahman olduğuna göre her iki ayak ancak rahmet verir. Bu nedenle işin sonu -hüküm bakımından- asla döner.

Bununla birlikte başlangıç ile son arasında ayırıcı bir yol vardır ve o yol başlangıç ile sonu ayırır. Yol olmasaydı ne başlangıç ne son kalabilirdi! O ikisinin arasında inen emrin bir yolculuğu vardır. Yolculuk yorgunluk ve bedbahtlık zannı verir. Dünya, ahirette ve berzahta olmak üzere âlemde ortaya çıkan bedbahtlığın ve mutsuzluğun zuhur sebebi budur. İki diyara yerleşme olduktan sonra, yürüyüş sona erer, karar ve azap diyarında rahatlık gerçekleşir.

Şöyle sorabilirsin: 'Öyleyse 'ateş' denilen o iki yerden birisine girerken de rahatlığın bulunması gerekirken hâlbuki iş öyle değildir.' Şöyle cevap veririz: Haklısın! Fakat burada bir meseleyi kaçırdın. Şöyle ki: Yolcular iki türdür. Bir kısmının yolculuğu ikamet gibidir. Böyle bir yolcu, yolculuğun kazandıracağı bütün imkânlarla birlikte hizmet görür, bütün maksatları insanların omuzları üzerinde taşınan taht üzerindeyken gerçekleşir ve arzuların değişmesinden korunur.

İkinci bir tür yolcu yolu, yaya yürür, az azıkla ve cılız bir yardımla yolu kat eder. Menzile ulaştığında belli bir süreye kadar devam eden yorgunluk ve meşakkat onunla kalır, sonra yorgunluk kalkar ve rahata erer. Böyle bir insan azap çeken ve kendi menzili olan ateşte bedbaht kalan kimsedir. Sonra her şeyi kuşatan ilahi rahmet onu kuşatır. Bu ikisinin arasında da bir yolcu daha vardır. O cennete ulaşanın imkânlarına ve rahatına sahip olmadığı gibi cehenneme giren kimsenin çektiği sıkıntılar da ona ulaşmaz. Böyle biri rahatlık ile yorgunluk arasındadır ve şefaatçilerin şefaatiyle ve en merhametlinin çıkartması neticesinde ateşten çıkarılır. Yolcular tabaka tabakadır ve bu nedenle içlerinde öne giden, geride kalan vardır. Bu durum kendilerindeki yorgunluk ölçüsünce ortaya çıkar. Böylece peş peşe cehenneme girerler. Onun müddeti dolduğunda ise rahatlık diyarına çıkarlar. Burası cennettir. Onlar cennete ya bir şefaatçinin şefaati ile ya da genel çıkartma ile girerler. Genel çıkartma, en merhametlinin çıkartmasıdır. Nebiler ve müminler ise iman ehline şefaat ederler. İman ehli iki gruptur: Bir kısmı nazari düşünceyle ve delile göre iman etmiştir. Onlar ayetleri, delilleri ve mucizeleri bilenlerdir. Böyle kimselere nebiler şefaat eder. Bir kısmı, kendisini terbiye eden ebeveyninin veya öğrettiği şekilde, taklit yoluyla veya içinde yaşamış olduğu bölgenin ahalisini taklit ederek iman eder.

Böyle insanlara ise müminler şefaat eder. Nitekim dünyada imanı onlara terbiye yoluyla veren kendileriydi. Meleklere gelirsek, onlar, dünyada mümin olmasalar bile güzel ahlak sahibi olanlara şefaat ederler. Dördüncü bir grup yoktur ve geride sadece merhametlilerin merhametlisinin ateşten çıkartacakları kalmıştır. Onlar ne iman yoluyla ne güzel ahlakı yerine getirmekle hiçbir hayır işlememiş kimselerdir. Bununla birlikte ilahi inayet onların o yerin ehli olmalarını takdir etmiştir. Diğer yerin ehli orada kalmıştır. Artık kapılar kapanır, mühürlenir ve çıkma umudu tükenir. Bu durumda rahmet, ehlini kuşatır. Çünkü onlar, oradan çıkma umudunu kaybetmişlerdir; merhametlilerin merhametlisinin çıkartmasını gördükleri için de çıkmaktan korkuyorlardı. Allah onları o yerin sakinine uygun ve oradan çıkmaktan zarar gören bir mizaçta yaratır. Nitekim daha önce bunu açıklamıştık. Onlar ümitsizliğe kapıldıklarında sevinirler. İşte onların nimetleri bu kadardır ve onların bulmuş oldukları ilk nimet budur. Onların cehennemdeki halleri bedbahtlık süresinin tamamlanmasından sonra zikrettiğimiz şekilde gerçekleşir. Böylece azaptan haz alırlar ve acılar ortadan kalkar, geride azap kalır. Zaten azap bu nedenle 'azap (tat)' diye isimlendirilmiştir. Çünkü hepsi nihayette bulunduğu yerden haz alır. Nitekim uyuz kaşıyana haz verir. Buna mukabil insan uyuz değilken ve gerek yokken sırf bedene ilişen kuruluk nedeniyle kaşınırsa, acı çeker. İşte insandaki mizacın gerektirmiş olduğu durum budur. Bunu anlarsan, her diyarın nimetini öğrenmiş olur, Allah'ın izniyle mutlu olursun!

Söylediğimiz hususun doğruluğun görmek üzere, eksikliği ve dolmamışlığı nedeniyle cehennem ateşinin sürekli elem çektiğini düşününüz! En sonunda el-Cebbar ayağını ateşe koyar. Bu ayak Kürsüde zikredilmiş iki ayaktan birisidir. Öteki ayak ise cennete konulur. *'İman edenler için Rablerinin katında doğruluk kademi vardır'*[33] ayetinde işaret edilen husus budur. Öyleyse er-Rab onlarla beraber iken el-Cebbar ötekilerledir; orası celal, ceberut ve heybet yeriyken buna mukabil cennet cemal, ünsiyet, ilahi tenezzül ve lütuf diyarıdır. Doğruluk ayağı (kadem-i sıdk) kürsüdeki ayaklardan biridir. Aynı zamanda iki ayak, iki kabza demektir: Birincisi ateşe aittir ve ona 'önem verilmez'; öteki cennete aittir, ona da bakılmaz, çünkü her ikisi sonuçta rahmete varır

ve bu nedenle orada olanlara bakılmaz. Bununla birlikte (ahiret hayatındaki) uygulama cahillerin zannettiği gibi 'önem verilmemek' şeklinde gerçekleşseydi, suçlar ve cürümler nedeniyle cezalandırma olmayacağı gibi Allah kendisini gazap etmek özelliğiyle nitelemez ya da (ayette belirtilen) 'şiddetli yakalama ve tutma' fiili meydana gelmezdi. Bütün bunlar, cezalandırılana yönelik ihtimam ve değer vermeden kaynaklanır. Çünkü onun bir değeri olmasaydı, azap görmez ve azaba istidatlı olmazdı. Takva ehli hakkında şöyle denilmiştir: Cennet *'muttakiler için hazırlanmıştır.'*[34] Bedbahtlar hakkında şöyle denilir: *'Onlar için elim azap hazırlanmıştır.'*[35] Değer verme olmasaydı, bu hüküm ortaya çıkmayacaktı. Her işin ve her hükmün bir mertebesi vardır! Ehilleri onları bildiğinde, hiçbir hükme mertebesini aşırmaz ve bu bilgi sayesinde âlim, âlim oylamayandan ayrılır. Âlim insan Allah karşısında sürekli edepli davranır ve her mertebede Hakk'ın istediği şekilde hareket eder. Cahil ise öyle hareket etmez.

O halde iki ayak vasıtasıyla müstağni olunur ve muhtaç olunur. Bu ikisiyle öldürür ve diriltir, bu ikisiyle ehil yapar ve muhtaç bırakır, bu ikisiyle Allah, *'iki çifti, erkek ve dişiyi yarattı.'*[36] Bu ikisiyle zelil ve aziz yapmış, vermiş, engellemiş, zarar vermiş, fayda vermiştir. Bu ikisi olmasa idi âlemde gerçekleşen hiçbir şey gerçekleşmeyecekti. Bu ikisi olmasaydı âlemde şirk ortaya çıkmazdı. Çünkü iki ayak âlemde hüküm bakımından ortaktır. O halde onlardan her birinin hükümran olduğu bir diyarı vardır ve Allah'ın dilediği şekilde kendilerinde hüküm icra ettiği bir ehli vardır. Bu meseleye ve ayrıntılarına ima etmiştik. Hükümler tıpkı hadler gibi onları gerektiren sebebin değişmesiyle değişirler. İftira suçu nedeniyle cezaya çarptırılan kimse, katile verilen cezayla cezalandırılmaz. Katil başka bir cezayla cezalandırılır. Müfteri ile katil aynı insan olsa bile durum böyledir. Başka bir ifadeyle sebebin değişmesiyle hadler ve hükümler değişir. İftira cezasında belirli bir ceza ile cezalandırılan kimse bir kimseyi öldürdüğünde aynı cezayla karşılaşmaz; ona farklı bir ceza verilir. Hâlbuki müfteri aynı katildir. Cezayı gerektiren durumun değişmesiyle ceza da değişir. İşte ilahi hükümlerin halleri de mertebelerin değişmesiyle değişir. Allah'ın âleme dönük büyük inayeti, âlemi ihata eden arş üzerinde Rahman ismiyle istivasıdır.

'Bütün iş O'na döner.'[37] Bu nedenle *'O rahmet edenlerin en merhametlisidir.'*[38] Çünkü âlemde rahmet edenlerin, rahmeti olmasa idi onlar rahmet eden olamazdı. Allah'ın rahmeti daha öncedir.

İki ayak ilahi isimlerin karşıtlığının bir ifadesidir. Bu isimlere misal olarak *'el-Evvel el-Ahir, ez-Zahir ve el-Bâtın'ı*[39] verebiliriz. Böyle bir karşıtlık âlemde *'gaybı ve şahadeti bilendir'*[40] ifadesinde ortaya çıkar. Ayrıca celal-cemal, yakınlık-uzaklık, heybet-üns, cem-fark, setr-tecelli, gaybet-huzur, kabz-bast, dünya-ahiret, cennet-cehennem gibi karşıtlıklar ortaya çıkar. Nitekim bir ile bilinen her şeyin sayesinde başkasından ayrıldığı ahadiyet (mutlak birlik, bir şeyin tekliği) öğrenilir. Ferdiyetten -ki ilk sayı olan üçtür- iki ucun ve ortanın hükmü ortaya çıkmıştır. Orta berzahtır. İkisinin arasında bulunan, sıcak ve soğuk ve ılık gibidir. Ferdiyetten fertler, ikiden çiftler ortaya çıkmıştır. Bütün sayı basamaklarında olmak üzere, hiçbir sayı çift ya da tek olmaktan hali değildir. Bir her zaman sayıyı katlar ve sayıda ortaya çıkan hükümler ancak birin gücüyle ortaya çıkar. Zaten hüküm *'Bir ve Kahhar Allah'a aittir'*[41] Allah Teâlâ mütekabil isimlerle isimlendirilmemiş olsaydı, el-Kahhar (karşı konulamayan güçlü) diye isimlendirilmezdi, çünkü herhangi bir yaratılmışın zaten O'na karşı koyması imkânsızıdır. Hakk'ın 'kahhar olması' ancak iki zıt isimle isimlendirilmesinden kaynaklanır ve dolayısıyla başka birisi O'na karşı koyamaz. Allah el-Muizz ve el-Müzil'dir. Böylece mahalde iki ismin hükmünden birisinin ortaya çıkmasıyla birlikte iki isim arasında el-Kahır ve onun mazharı (makhûr) ortaya çıkar. Bu nedenle Allah 'el-Kahhar' diye isimlendirilişi bakımından Bir'dir (Vahid); zıt iki isimle isimlendirilmesi bakımından ise el-Kahhar'dır: İki isimden birisinin hükmünün geçerli olması gerekir. O halde hükmü geçerli olan Kahir ve Kahhar'dır. Bununla birlikte Allah'a ait mütekabil isimler pek çoktur. Nitekim bu isimler arasından el-Muhyi ile el-Mumit, ed-Darr ve en-Nafi vb. isimleri zikrettik. Bu iki ayaktan nübüvvette gönderilmiş olan ve olmayan ortaya çıkar; nazarî araştırma sayesinde iman edenler ile böyle bir araştırma olmaksızın iman edenler buradan ortaya çıkar. İki ayağın hükmü tüm âleme yayılmıştır.

Gerçek aydınlandığına göre artık perde seni engellemesin! Çift sende hüküm sahibi olduğu gibi tek de hüküm sahibidir.

Perde ve rüyeti bilmeye gelirsek, onlar da iki ayağın hükmünden ortaya çıkar. Görmek baki ve kalıcı olsa bile, yine de perdeye ilişir. Başka bir ifadeyle görülen perdedir ve hükmü kalıcıdır. Öyleyse görmeyi (ortadan kaldıracak şekilde) kahreden ya da ona zıt bir şey olmamalıdır. Bununla birlikte görmek gerçekleşmese bile, görenin (görmek istediği) özel ve belirli şeyde maksadı[42] ortaya çıkar. İşte perde orada ortaya çıkar. Binaenaleyh kahra konu olan, görmek değil (görmek bakidir), maksattır. Kahırdan kurtulmak isteyen, bir gaye olmadan veya üstünlük arzusu taşımadan Allah'a yönelmelidir. Böyle bir insan âlemde ve nefsinde gerçekleşen her şeye sanki kendisi için irade edilmiş olarak bakmalı ve böylece ondan haz almalı, âlemde gerçekleşen her şeyi kabul, sevinç ve rızayla karşılamalıdır. Böyle bir hal sahibi sürekli nimet içindedir. O zelil olmakla nitelenmeyeceği gibi kahra mazhar olup elemlere maruz kalmaz.

Böyle bir makam sahibi nadir bulunur ve (bu makamı) 'tadan' görmedim. Çünkü ona ulaşma yolu bilinmez. Çünkü insan tek bir nefes bile kendisinde bulunacak bir talep ve amaçtan yoksun kalmaz. İnsanın hakikati talebin varlığını gerektirdiğine göre, onun talebi -bir yön dışında- belirsiz ve meçhul kalmalıdır. Talebin belirli olacağı tek yön, Allah'ın insanın kendisinde ya da başka birisinde, kısaca âlemde yarattığı şeyi talep edeceği yöndür. O halde gözünün gördüğü, kulağının duyduğu ya da içinde ve nefsinde bulduğu ya da herhangi birinin kendisine karşı davrandığı her fiil ve durum, insanın belirsiz matlubu olmalıdır. Bu belirsiz matlubu ancak vakıa belirgin hale getirir. Böyle yaptığında, (hakikati demek olan) 'talip olmak' özelliğine hakkını vermiş olur. Aynı zamanda ondan meydana gelen ya da başkasının fiiliyle kendisinde ya da başkasında meydana gelen şeylerden haz alır. Gerçekleşen fiil veya durum onda başkalaşmayı gerektirirse, Hakk'ın o başkalaşmayla ilgili talebi nedeniyle başkalaşır. O insan gerçekleşeni talep etmektedir ve başkalaşma gerçekleşendir. Onu talep ederken de makhur, yani ezilmiş değil, aksine başkalaşırken haz alır. Nitekim bu insan, başkalaşma nedeniyle, ölümden de haz alır. Bu makamı elde et-

menin yegâne yolu zikrettiğimiz yoldur. Biz gerçeği bilmeden konuşanlar gibi konuşmayız. Cahil insan muhali talep ederek şöyle der: 'İstememeyi istiyorum.' Hâlbuki insan hakikatinin (gereği olan) geçek talepkarlık onun şöyle demesini gerektirir: 'Senin istediğini istiyorum!'

Genele gelirsek, bu makama ulaşmak Allah ehli için kolaydır. Şöyle ki: İnsan her durumda bir haldedir ve ya iradesiyle veya istemeden ve yerleşme iradesi olmaksızın yerleştirileceği makamdadır ve bu hal nedeniyle o makamla ilgili şer'î bir hükmün ortaya çıkması gerekir. Böylece kişi şeriat hükmünün sınırında durur, şeriatın irade ettiğini irade eder. Artık özel olarak şeriatın irade ettiğini irade etmekle ve belirli bir maksada dönük gayesi geride kalmaz. Aynı şekilde 'Kulun Allah karşısında iradesiz olması gerekir' demek de yanlıştır. Böyle bir ifade doğru değildir, doğrusu şöyle demektir: 'Kul iradesi Hakk'ın onun hakkındaki iradesine ilişen kimsedir.' Çünkü kulun bir iradeden yoksun kalması söz konusu değildir. Öyleyse Hakk'ın emriyle O'nu görmek isteyen kimse, efendisinin emrine bağlanan bir kuldur; emri olmaksızın O'nu görmek isteyen ise istediği şey gerçekleşmediği takdirde acı çeker. Böyle biri kendine karşı zalimdir. Çünkü eşyayı, iradeleri ve hadiseleri yaratan Allah, hüküm verendir, hükme konulmaz! Kul O'nun karşısında O'nun iradesine göre davranmalıdır. Böyle yaparsa, dünyada hemen gerçekleşecek rahatlık elde eder. Kutsi bir hadiste şöyle denilir: 'Kulum! Ben istiyorum, sen de istiyorsun, hâlbuki ancak benim istediğim olur.' Bu ifade bir ilaca dikkat çeker. Kul o ilacı kullandığında zikrettiğimiz elem ve acılardan kurtulur. Bu nedenle *Kabu'l-Ahbar*'dan aktarılan rivayetlerde Allah'ın şöyle dediği yer almıştır: 'Ey Âdemoğlu! Sen sana taksim ettiğime razı olursan, kalbin ve bedenin rahatlar.' Kalp kulun iradesinin yeridir. 'Böyle yaparsan övülürsün. Senin için taksim ettiğime razı olmazsan, dünyayı sana musallat ederim ve vahşi hayvanlar gibi dünyanın peşinde koşturur durursun. Sonra izzetim ve celalim üzerine yemin olsun ki! Ne kadar koşarsan koş, dünyadan ancak senin adına takdir ettiğimi elde edebilirsin ve bu esnada kınanan biri olursun.' Bu da bir ilaçtır. Allah Teâlâ '*Siz Allah'ın dilediğini dilersiniz*'[43] buyurur. Binaenaleyh Allah Azizdir ve kul kıya-

mette sabit kalsın diye bilgi vermiştir. Başka bir ifadeyle bu durum, Allah'ın hüccet telkini, rahmeti ve ihsanıdır.

Bilmelisin ki çalışmayla ulaşılan herhangi bir şeyde minnet ve ihsan yoktur. Talep çalışma, görme ve rüyet ise minnet ve ihsan demektir (ihsanla gerçekleşir) ve dolayısıyla onun talebi mümkün değildir. Talep vasıtasıyla rüyetle ilgili bir şey gerçekleşirse, böyle bir durumda rüyet, gerçekte talepten meydana gelmiş bir rüyet değildir. Çünkü görülen hakkında görenin talebi, kendisine ait olduğu halde görmektir. Görülen ise ancak kendisine dair bilginin suretinde ona tecelli etmiştir. Böyle tecelli etmeseydi, kişi gördüğünü inkâr ederdi. Dolayısıyla Öyleyse Hak insana ancak talep ettiği durumdan (kendiliğinde bulunduğu hal üzere Hakk'ı bilmek) başka bir durumda (kendisi hakkındaki bilgisine göre) tecelli eder. Öyleyse görmek de bir ihsan ve lütuftur! Çünkü görme insanın talebine göre gerçekleşmemiştir. Bununla birlikte insan gördüğüyle talep ettiğini bir zanneder, hâlbuki gerçek öyle değildir! Gördüğüyle haz alıp onu matlubu zannettiğinde, bu kez - kendi talebi olmaksızın- Hak insana tecelli eder. Bu durumda (ikinci) tecelli ilahi bir ihsan olur ve daha önce sahip olmadığı Hakk'a dair yeni bir bilgiyi ona verir. Onun bu konuda herhangi bir düşüncesi de yoktu.

Söylediğimiz hususu anlamışsan, Allah'ı görmenin bir taleple olamayacağını ve cennet nimetlerinde olduğu gibi bir karşılık olarak onun elde edilemeyeceğini de anlamış olmalısın. Bu mesele - bilebildiğim kadarıyla- Allah'tan başka kimsenin dikkat çekmediği bir meseledir. Bununla birlikte Allah adamları onu bilir. Fakat bu bilginin kaynağı yakın, elde edilmesi kolay olduğu için veya gerçekleşmesinin imkânsızlığını düşündükleri için, dikkat çekmemişlerdir. Bu iki hükümden biri olmalıdır. Çünkü Allah Teâlâ yaratıklarını kendisi hakkındaki bilgide eşit kılmamıştır ve bu konuda kullar arasında derecelenmenin olması kaçınılmazdır: Mutezile mezhebi Hakk'ı görmeyi imkânsız sayarken Eşarî aklen caiz sayar ve kendi düşüncesinin gereğince kabul eder. Filozof ise aklen görmeyi reddeder; çünkü onun şeriattan ve imandan nasibi yoktur. Allah ehli ise keşif ve zevk yoluyla (edindikleri bilgiyle Hakk'ın) görülebileceğini kabul ederler. Akılcı insan keşfi

kabul etseydi, böyle düşünmezdi. Çünkü keşif onu gerçeğin kendinde olduğu duruma döndürürdü. Keşif ehlinin getirmiş olduğu bilgiyi kabul edende hal başkalaşması olmaz ve olduğu hal üzere kalır. Onda sadece görmek ile bilinenin görülmesi arasındaki fark ölçüsünde bir değişme olur.

Bilmelisin ki, Allah zatı yönüyle el-Ahad'ın birliğinin sahibiyken isimleri bakımından çokluğun birliğine sahiptir.

Kuşkusuz Allah tek bir ilah
Benim delilim "De ki O Allah tek" ayeti

İsimlerinde hayrete düştüğünde
Bil ki hayrete düşen sayıdan dolayı düşmüş

Hepsi O'na döner, nasıl ki
Hafız okuyunca Allah Samed'dir

Doğmadı -hak olarak- ve doğrulmadı
İlahlıkta denk değil kimse O'na

Akıl hayrete düşer hakkında
Vehim yardım edeceğim diye galip gelirse akla

Sonra ezel gelir, O'nun sıfatı olarak
Şeriatta zikredilen ebediyet takip eder ezeli

Bizimleyken de hüküm O'na ait
Biz zail olunca, münferit kalır

Hakk'ın farklı suretlerdeki tecellisini ve bu suretlerde halden hale girmesini (tahavvül) takip etmeyi gerektiren sebep budur. Hakk'ın tecellisindeki bu başkalaşma ve değişme, âlemde bu çokluğa (dayanan) itikatlardaki farklılıklardır. Âlemde itikat ve inançlardaki farklılığın kaynağı tek hakikatteki bu çokluktur (isimlerin çokluğu) ve bu nedenle Hak (kendi haline göre) zuhur ederken kıyamette inkâr edilecektir. Allah Teâlâ *'Ben sizin Rabbinizim'*[44] buyurur. Allah kendisine göre misak aldığı surette insanlara tecelli etseydi, hiç kimse O'nu inkâr ede-

mezdi. İnkâr edildikten sonra kendisine göre misak aldığı surette tecelli edince, bu kez kabul ederler. Çünkü zaten O'nu tanıyorlardı ve O'nu kabul etmelerinin rahatlığı vardı. Allah'ın Kesib'teki tecellisi ise görülme amacı taşır. Orada Hak mertebelerindeki farklılıklar nedeniyle inançlarının suretlerinde insanlara tecelli eder. Hâlbuki misak alırken farklılık yoktu. Misak alınırkenki tecelli herkese yönelik genel tecellidir. Kesib'teki tecelli çokluktaki genel tecellidir. Kul mülkündeyken Allah'tan gerçekleşen tecelli, Bir'in bire dönük özel tecellisidir. Öyleyse Hakk'ı kıyamette vakfe yerinde görmemiz misak alınırken O'nu görmemizden farklı olduğu kadar Kesib'te veya kendi mülkümüzde veya köşklerimizde ailelerimizle birlikteyken görmemizden farklıdır. '*Onlar sürekli ihtilaftadır*'[45] ile '*Rabbi'nin merhamet ettikleri hariç*' ayetinde belirtildiği üzere, Allah'ın bizde etkin olduğunu belirttiği farlılıklar buradan kaynaklanır. 'Allah'ın merhamet ettikleri', (tecellideki) ihtilaf halinde bile O'nu tanıyan ve inkâr etmeyenlerdir. Başka bir ifadeyle onlar, Allah Teâlâ'nın kendilerini çokluğun birliğine muttali kıldığı Allah ehli ve O'nun seçkinleridir. Hiç kuşkusuz rahmete mazhar olanlar, Allah'ın tahsis ettiği bu halle ötekilerden ayrışmış, yine de bu nitelikle birlikte Allah'ın '*Onlar farklı kalmaya devam ederler*'[46] ayetinin hükmüne dahildirler. Çünkü onlar da ötekilerden farklılaştığı gibi öteki insanlar da kendilerinden farklılaşmıştır. Ayetteki 'istisna' bize söylediğimiz bilgiyi vermiştir.

Binaenaleyh Allah Teâlâ âlemde ortaya çıkan ilk ihtilaf konusudur. Çünkü daha önce var olmayıp bizatihi hâdis olduğunu öğrenen her varlık, önce varlık sebebini incelemiştir. Bu konuda herkesin yaratılışı farklı olduğu için, zuhurlarını gerektiren sebebin mahiyeti hakkında görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Bu nedenle Hak âlemde ortaya çıkan ilk ihtilaf ve görüş ayrılığı konusu olmuştur. Âlemde ortaya çıkan farklılık ve ihtilafın esası inançlarda bulunduğu ve onun sebebi de âlemdeki her şeyin ötekine ait olmayan bir mizaçta var olması olunca, herkesin nihayette varacağı yer rahmet olmuştur. Çünkü Allah onları yaratmış, Rahman'ın nefesi olan Amâ'da izhar etmiştir. Bu esnada onlar, konuşanın nefesiyle mahreçlerde gözüken ve birbirinden farklı olan harflere benzer. Tıpkı harfler gibi, âlem de mizaç ve inançta farklıdır. Yine de

hâdis olduklarını bilmede hepsi birdir. Bakınız! Allah el-Müdebbir ve el-Mufassıl diye isimlendirilmiştir. Allah *'Emri tedbir eder, ayetleri tafsil eder'*[47] buyurur. Yukarıdaki bütün söylediklerimiz, O'ndaki ve bizdeki ayetlerin tafsilidir. Aynı zamanda bu söylediklerimiz, O'na ve bize delalet eder. Biz de O'na ve kendimize deliliz. Çünkü delillerin en büyüğü ve en açığı bir şeyin kendisine delil olmasıdır. Allah için tedbir düşünenler için tefekkür gibidir. Binaenaleyh 'tedebbür' ile birlikte âlem birbirinden ve Allah'tan ayrışırken tefekkür sayesinde âlim bu durumu öğrenir. Âlimin üzerinde 'tefekkür' ettiği delil ise kendinden veya başkasından müşahede ettiği şeyin aynıdır. *'Onlara ayetlerimizi ufuklarda ve nefislerinde göstereceğiz ki onlara beyan olsun!'*[48] Beyan olacak şey, görülenin Hak olmasıdır.

Hak için 'tedebbür' yaratılmıştaki tefekkür
el-Müheymin'de de 'nazar'sız tedbir

Fikirden kurtul bir kere, helak edicidir
Allah ve beşer onunla ayrılır

Bu bölümde ortaya koyduğumuz meseleleri ve Allah'ın bu bölümde açıklamış olduğu görmenin bilinmesi hakkındaki hususları hakka'l-yakin öğrenmelisin. Bunları öğrenirsen, müşahede, cem' ve vücûd ehliysen, dünyada ve ahirette bu bilgiden yararlanır, bu sayede Allah Teâlâ'nın *'Rabbi'nin merhamet ettikleri hariç'*[49] ayetinde 'istisna' edilenler arasına katılırsın! Sıradan insanların bu konudaki anlayışları, Allah ehlinin ve zikir ehli olan özel kullarının anlayışından farklıdır. Onlar Allah'ın bu konudaki muradı üzere bu ayeti anlarlar. 'Allah'a ehil olma' özelliği bu imkânı onlara bahşetmiştir. Öyleyse bazı gözler cem' eder, bazı gözler bir hakikatte farkı görür. Bunun Hakk'ın ya da halkın mertebesinde olması birdir. *'Allah hakkı söyler, doğru yola ulaştırır.'*[50]

Bu menzilde yer alan ilimlerden birisi, indirilmiş kitapların tasnifinin bilgisidir. Onlardan her birisine -kendisine delalet eden isme göre- ait hususlar bu menzilden öğrenilir; o isimle kitabın mertebesini öğrenirsin. Bununla birlikte her kitaba ait isim diğer kitaba da elverişlidir, çünkü her isim ondaki bir sıfat ismidir. Bir kitaba özellikle bir

ismin tahsis edilmiş olması, söz konusu özelliğin o kitapta diğer isimlere göre daha baskın olmasından kaynaklanır. Misal olarak Hz. Peygamber'in 'En iyi hüküm vereniniz Ali, mirası en iyi bileniniz Zeyd, helal ve haramı en iyi bileniniz Muaz b. Cebel'dir' hadisini verebiliriz. Kitapları ve isimlerini bu kitapta zikretmiştik. Daha doğrusu onlardan belirli bir ölçüde Kur'an menzilinden söz ederken söz etmiştik. Ayrıca bu konuları *el-Mevaki'u'n-Nücûm*'da dil uzvu bölümünde zikretmiştik. Çünkü Allah Teâlâ Yüce Kur'an'da indirmiş olduğu şeyden söz ederken bazen bizzat kitaba işaret yaparak şöyle der: '*Şu kitap!*'[51]; bazen ayetlerine işaret ederek şöyle buyurur: '*Bunlar kitabın ayetleri!*'[52]; bazen işaret zamiri kullanmamış, kitabı işaret zamiri olmaksızın zikretmiştir. Bu hükümlerden her birisinin bir anlamı olduğu kadar içimizden o anlama tahsis edilenler vardır. Bunun böyle olması zorunludur.

Sihir ve mucize arasındaki fark, bu menzilden öğrenilir. Allah katında kendilerinde bulunan nitelikler bakımından insanlara ait hususlar bu menzilden öğrenilir. O özellikten herkes Rabbi karşısındaki menzilini öğrenir. Çünkü Allah kendi katında kulunu kulun nefsinde rabbini yerleştirdiği yere yerleştirir. Öyleyse bu durumda rabbinin katındaki yerini belirlemiş olan bizzat kuldur. Kul başkasının menzilini kendi menzilinden yüksek gördüğünde, kendini kınamalıdır. Apaçık hüsran budur! Çünkü kul imkânı varken kendini yüksek yere çıkartmamıştır. Bu nedenle kıyamet gününe 'tegabün günü' denilmiştir, çünkü o gün perdenin ortadan kalkıp dünyada gerçekleşen işlerinin neticelerinin açıklanma günüdür. Orada cahil-kâfir şöyle der: '*Keşke bu hayatım için bir şey yapsaydım!*'[53] Çünkü yapabilecek olduğunu biliyordu, hâlbuki yapmamıştır! Onun azabı bu esnada duyduğu pişmanlığıdır. Bu pişmanlık dıştan ona gelecek azap vesilelerinden daha etkilidir. İşte en büyük azap bu pişmanlıktır.

Allah'a istidlalin nasıl olacağı bu menzilden öğrenilir. Allah'a istidlal Allah ile mi edilir, yoksa bilgiyle mi yoksa nispetle mi? Nurların farklılığının faydası bu menzilden öğrenilir. Onların bir kısmı kâşif ve ortaya çıkartıcı, bir kısmı yakıcı olur. Zamansal hareketlerin miktarları ve Allah'ın bir ismi olan ed-Dehr isminin onların üzerinde hüküm sahibi olması bu menzilden öğrenilir. Kendisine bakanla-

rın/inceleyenlerin niteliklerinin değişmesiyle ayetlerin değişmesi bu menzilden öğrenilir. Gafletten kınanan ve övülen kısımlar bu menzilden öğrenilir. Tesir ettiğin şeye ahirette dönmeni gerektiren sebep bu menzilden öğrenilir. İlk insanın yaratılırken söylediği ilk söz bu menzilden öğrenilir. Bu söz *'el-hamdülillah (hamd Allah'adır)'*[54] sözüdür. Bu ifade *'Onların son sözleri hamd Allah'adır' demektir'*[55] ayetinde belirtilir. Böylece âlem övgüyle ve hamd ile başlamış, yine onunla sona ermiştir. Hal böyleyken, ebedi bedbahtlık nerede kalmıştır? Hâşâ! Allah'ın gazabı rahmetini geçebilir mi? Allah doğru sözlü olandır. Veya Allah genel rahmetini (belirli bir kesime tahsis ederek) daraltır mı? Bu konuda bir hikâye vardır: Sehl b. Abdullah et-Tüsteri, iblis ile bir araya gelmiş. İblis tartışmada ona şöyle demiş: Allah Teâlâ *'Rahmetim her şeyi kuşatmıştır'*[56] buyurur. Ayetteki 'her' genellik ifade ederken 'şey' en belirsiz olandır. Ben de Allah'ın rahmetinden umut kesmiyorum.' Sehl şöyle demiş: 'Önce şaşırdım, sonra kendi zannımca rahmetin sınırlılığını fark ederek İblis'e şöyle dedim: 'Ey İblis! Allah rahmetini *'Ben onu yazacağım'*[57] ayetiyle kayıtlar.' İblis şöyle karşılık vermiş: 'Ey Sehl! Kayıtlama O'nun değil, senin sıfatındır.' Sehl şöyle demiştir: 'Buna karşılık bir cevap bulamadım.'

Bu menzilde kınanan ve övülen kısımlarıyla yavaşlık ve ağırlık öğrenilir. İşlerde acele etmenin kınanan ve övülen kısımları bu menzilde öğrenilir. Zorla Allah'a dönmek bu menzilde öğrenilir. Hâlbuki insanların bir kısmı lütufla Allah'a döner. İki dönüş eşit midir, değil midir? Bu mesele Allah ehlinin hakkında hayrete düştüğü bir konudur. Yani zorla Allah'a dönmek ile kendi iradesiyle Allah'a dönme hususunda hayrete düşülmüştür. Çünkü iradi olanda rububiyet korkusu bulunurken zorunlulukta bütünüyle ubudiyet ve kulluk vardır. İnsan hakkında hangi dönmenin yetkin olduğu hususundaki görüş ayrılığının sebebi budur. Muhadara ve münazaralar ile âlimlerin meclislerinde gerçekleşen tartışma ve konuşmalar, bu menzilde öğrenilir. Bütün bunların ilahi isimlerin birbirleriyle karşılaşmalarından kaynaklandığı bu menzilden öğrenilir. Sonra bu durum Mele-i ala'da ortaya çıkar. Çünkü onlar da Allah ile meşgul olmalarıyla birlikte hasımlaşır. Onlar tes-

pihlerini yaparken usanmazlar. Acaba onların hasımlaşmaları tespihlerinden mi kaynaklanır?

(Sürekli tespih etmeleriyle birlikte hasımlaşabildiklerini söyledik) nitekim Hz. Peygamber de her vakit Allah'ı zikrederdi, yine de kendileriyle sohbet ederken bedevilerle veya ailesiyle konuşurdu. Bütün bunlar Allah'ı zikir midir, değil midir? Doğaların farklı yaratılmış olmasına gelirsek, bu, bilinen bir husustur. Çünkü doğalar birbirine zıttır ve herkes bunu idrak eder. Bu nedenle doğa âleminde tartışma inkâr olunamaz. Hâlbuki doğanın üzerindeki âlemde tartışmanın varlığı inkâr edilir. Allah ehli varlıkta tartışmanın ve nizanın bulunduğunu kesinlikle reddetmezler. Çünkü onlar ilahi isimleri ve onların âlemin suretinde olduklarını bilirler. Hatta Allah âlemi onların suretinde yaratmıştır. Çünkü asıl olan ilahi isimlerdir ve onlarda karşıt ve muhalif, uygun ve birbirine yardım eden isimler vardır.

Muallimi Allah olan ile muallimi teorik düşüncesi veya kendisi gibi bir yaratılmış olan arasındaki fark, bu menzilden öğrenilir. Teorik düşünceden hareket edene gelirsek, bu kişi kendi muallimine katıldığı gibi ilahi ilhama mazhar olan da kendi muallimine katılır. Bu durum özellikle Allah'ı bilmeyle ilgilidir. Gerçekte Allah'ı bilmek ancak O'nun bildirmesiyle mümkündür. Çünkü kendisinin bildirmesiyle idraki güç iken teorik düşünce vasıtasıyla nasıl öğrenilebilir? Bu nedenle Hz. Peygamber Allah'ın zatı hakkında düşünmeyi yasaklamıştır. İnsanlar bundan bile gafildir. Onların arasında Allah'ın zatı hakkında akıl yürütüp fikriyle hüküm vermekten kurtulan yoktur. Ebu Hamid el-Gazali bir hadisede -hamd olsun ki- daha fazlasını yapmamıştır. O da Allah'ın zatı hakkında teorik araştırma yönünden konuşmuştur. Bu husus *el-Mazmun bihi-alâ Gayri Ehlihî* vb. kitaplarında geçer ve bu nedenle bütün söylediklerinde yanılmış, isabet etmemiştir. Ebu Hamid vb. bu konuda bilgisizliğin en ileri derecesini ve en aşırı çelişkileri sergilemişlerdir. Çünkü Allah bize bu hususları öğretmişken onlar ilahi ilhamın bildirdiği hususlara aykırı olarak fikrin verileriyle (hakikatten) uzak bir tevile saparak delil getirmiş, Allah'ın şanına yakışan nitelikleri O'na izafe ederken Allah'ın ilhamına karşı fikir gücünü tercih etmişlerdir. Nasıl olur da Allah'a (nazarî güçten hareketle) nispet izafe edilebilir ki?

Bu konuda edepli davranamı görmedim. Herkes körü körüne bu konuya dalar. Allah ehlinden az bir grup bunun dışındadır. Onlar Allah'ın kendisini nitelediği hususlarda gelen bilgileri peygamberlerden duymuş, bütün bilgilerin (anlamını) Allah'a havale etmiş, tevile kalkışmamışlardır; ta ki Allah kendilerine başka bir ilham yoluyla anlayış ihsan etmiş ve anlayışı kalplerine indirmiştir. Böylece onlarm elde öğrenmek istedikleri bilgi Allah'tan geldiği gibi onu (ilham yoluyla) açıklayan da Allah olmuş, O'nu -kendi düşünceleriyle değil- O'nunla tanımışlardır. Allah bizi edepli, emin, muttaki, temiz ve gizli kullarından etsin! Onları Hak kendisine seçmiş, hallerinde ise 'âdet hazinelerinde' kendilerini sakınmıştır.

Bu menzilden Allah'tan haber ulaştıranın durumu öğrenilir. Bu kişi Allah'tan aktardığı sözü örfteki anlamıyla kendinden aktarmış olsaydı, o sözü Allah'tan getirdiği iddiası reddedilirdi. Allah'ın emriyle söylediğinde ise ilahi emirle sözün anlamı öğrenilir. Bu durum Allah'ın yaratıklarından bir hükümdara ya da başka birisine iyilik tavsiye edenin haline benzer. Böyle birine hayrı tavsiye ve emretmek insana ya psikolojik veya duyusal veya her iki tarzda bir zarar getirir. Bazen onun tavsiyesini reddeden ve kendisine zarar veren kişi Allah'a söz söylemeye kalkar ki Allah'a çağıran kişiye karşı yapılacak en şiddetli davranış budur. Çünkü o kendisine çağırdığı iyilik hakkında Allah'tan gelen bir basirete sahiptir ve böyle bir durumda şöyle der: 'Keşke onu böyle bir iyiliğe çağırmasaydım.' Böyle demesinin nedeni davet nedeniyle karşılaştığı zarardır. Böyle bir söz söylediklerinde, ariflerin ayağını kaydıran yer burasıdır. Çünkü Allah şöyle der: '*Rabbinizden hakkı söyleyin, dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin!*'[58] Kul Allah'ın peygamberine emrettiği üzere bu sözü söyler. Nitekim Allah peygamberine '*de ki*' ifadesiyle emir vermiş, '*Allah dileseydi, size onu okumaz onu bildirmezdim*'[59] buyurmuştur. Allah dilediği için ben de onu size okudum ve sizi bilgilendirdim. Şöyle der: 'Sizin onu anlamanızı sağlamış, siz de onun hak olduğunu öğrendiniz.' Nitekim Allah '*Onu inkâr ettiler, hâlbuki içlerinden ona inanıyorlardı*'[60] buyurur. Aynı şeyi vâris veya benzer biri söylediğinde, vâris de gerçeği bulunduğu durumda öğreten ve tanıtandır. Bu nedenle Allah ona da aynı şeyi emretmiştir. İnsanlar ise genellikle

Allah ehlini bu durumda ayıplarlar. Başka bir ifadeyle Allah ehli hayrı tavsiye ettiğinde onlar Allah ehlini ayıplar, sonra ardından maddi bir zarar bu ayıplamayı takip eder. Böyle bir şey müminden meydana gelmeyeceği gibi keşifle onu söyleyenden meydana gelmez. Çünkü Hz. Peygambere *'Sana düşen tebliğdir' denilerek bir ayette 'Sana indirileni tebliğ et'*[61] buyrulmuştur. Vârisin yapması gereken de budur. Hal böyleyken nasıl olur da yapması gerekli bir iyiliği yaptığı için maruz kaldığı bir zarar veya duymamışa -söylediklerine kulak vermediği takdirde bedbahtlığı artacağı için- karşı duyduğu şefkati nedeniyle pişmanlık meydana gelsin ki? Bütün bunlar, iç konuşmasıdır. Hâlbuki din Allah (rızası) için, peygamberi, Müslümanların imamları ve bütün Müslümanlar için 'nasihat' demektir. Dolayısıyla herhangi biri seni bundan alıkoymamalıdır.

Bu işin ehli olduğumu iddia eden bir kavim görmüştüm. Onlar Allah'tan getirdikleri bilgiler yüzlerine karşı reddedildiğinde içe kapanıp şöyle demişlerdi: 'Bizi lüzumsuzluğumuz bu hale düşürdü. Allah dileseydi, bu konuda benzerlerimizle herhangi bir şey konuşmazdık. Biz kendimize karşı suç işledik. Şimdi tövbe ettik. Bir daha böyle sözleri böyle insanların arasında söylemeyeceğiz.' Bu konuda pişmanlıklarını sergilemişlerdir. Hâlbuki bu davranış onların gerçeği bilmeyişinden kaynaklandığı kadar aynı zamanda bilgilerini Allah'tan aktarmadıkları hususunda kesin delildir. Onlar bu konuda herhangi bir bilgiyi (ve haberi) Allah'ın izniyle aktarmış değillerdi, çünkü Allah'tan aktaran, içinde keskin bir nur görür; sözüne kulak verilmesi veya tepkiyle karşılanması durumunu değiştirmez. Kendi nefsinden konuşan ise hakikati söylediğinde bile ardından retle karşılaştığında pişmanlık duyar, içi daralır, içinde güçlük yaşar ve kelamını fuzuli addederek vacip olan hakkı gereksiz yere reddetmiş olur. Bu davranış bir cehalettir. O halde Allah'ın kullarına nasihat, Allah'a iman eden herkesin üzerine vaciptir. İnsan nasihat ettiklerinden maruz kalacağı zarara değer vermez. Çünkü Allah vârisleri hakkında şöyle buyurur: *'İnsanlardan adaleti emredenleri öldürürler.'*[62] Bu söz şu ayete bağlanır: *'Peygamberleri haksız yere öldürürler.'*[63] Söz konusu insanlar övülmek üzere ayet zikredilmiş, peygamberin veya vârisin onlara ululaştırdığı sözlere kulak vermeyenler

kınanmıştır. Allah'ın övgüsüne mazhar olanın sevincinden daha büyük sevinç olabilir mi? *'De ki Allah'ın fazlı ve rahmetiyle sevinin, bu sizin topladıklarınızdan daha hayırlıdır'*[64]

Hak sahiplerinin farklılaşmasını sağlayan özellikler bu menzilde öğrenilir. Bu bilgi sayesinde bu konudaki belirlenime göre hakları ödenir. Bu bağlamda hakkı yerine getirmediği için iyi davranışı nedeniyle övülenler vardır. Misal olarak günahı nedeniyle azabı hak eden günahkârı cezalandırmamayı verebiliriz. Hak sahibi onu affeder. Bu, batıl bir haktır ve bu affetme övülen bir davranıştır. Gıybet de haktır, fakat kınanmıştır. Bunu bilen, onun mahiyetini de bildiği gibi aynı zamanda kendisiyle doğru arasındaki farkı bilir. Bu esnada gıybetin hak olmadığını, sadece doğru olduğunu bilir. Bu nedenle doğru kişi, doğruluğundan sorguya çekilir. Hâlbuki hak sahibi hakkını yerine getirdiğinde sorguya çekilmez. Öyleyse gıybet, laf taşıma vb. doğrudur, fakat hak değillerdir. Çünkü hak zorunlu olan iken doğru bir şeyi olduğu hal üzere bildirmek demektir. Haber verilen şey bazen gerekli olur -ki bu durumda hak olur-, bazen gerekli olmaz, sadece doğru olur. Bu nedenle doğru sözlü 'doğru sözlülüğü' nedeniyle hesaba çekilir. Bu doğruluk onun yerine getirmesi gerekli bir hak ise, kurtulur; hak değil ve aksine bunu söylemesi yasaklanmışsa, helak olur. Hak ve doğruluk arasındaki farkı bilen kimse 'hak ediş (istihkak)' üzerinde konuşabilir. Bu menzilde Allah'tan başkasının karşısında zelil olmanın neticesi öğrenilir. Böyle yaparak Allah'tan başkasını Rabbin derecesine yerleştirir ki bu davranış kişinin bilgisizliğinden kaynaklanır. İnsan mahalli dikkate almaksızın sıfat nedeniyle zelil olursa bu zillet karşısında onun başka bir durumu ortaya çıkar.

Allah'a hüküm dayatanın durumu bu menzilden öğrenilir. Hâlbuki Allah *'O hüküm verenlerin en hayırlısıdır'*[65] buyurur. Buradan şu husus öğrenilir: Allah'ın sıfatları Eşarî kelamcıların ileri sürdüğü gibi zatına zait olsalardı, zatına olan ve kendi aynı olmayan bir şey, zat üzerinde hüküm vermiş olurdu. Bu mesele, âlimlerin pek çoğunun ayaklarının kaydığı bir meseledir. Şahidi gaibe kıyaslamak veya delilin şahitte ve gaibte sürekliliği onları bu hususta saptırmış ve şaşırtmıştır. Bu, son derece hatalı bir görüştür. Çünkü hakkında hüküm verilenin zatını ve

hakikatini bilmeksizin, biri hakkında bir duruma ve nispete göre hüküm vermek hüküm verenin büyük bilgisizliğidir. Belirli bir nispetteki delalet nispetin kendisine yapıldığı şeyin hakikati bilinmeksizin (şahitte ve gaibte) sürekli kabul edilemez. Allah'ın herhangi bir yaratılmış adına kendisi hakkında hüküm vermeyi caiz yapmadığı bu menzilden öğrenilir. En ileri menzillere bile ulaşmış olsa durum böyledir. Fakat Allah bir kimseye kendisi hakkında hüküm vermesini emrederse, Allah'ın vacip kıldığı hususta verilen izne göre Allah hakkında hüküm verir; bununla birlikte kendisiyle hüküm verilen o şey âlemde Hak'ta bulunduğundan başka bir durumda olabilir. Çünkü yükümlü hacr altındadır: Bir yükümlü yasaklanmış bir şeyi yapmayı adarsa, böyle bir iş onun adına caiz olmaz. Onun vacip kıldığı bu adağın kefareti yemin kefaretidir ve belirli bir cezaya maruz kalır. Bununla birlikte onu yerine getiremez, çünkü böyle bir yasağı yerine getirmesi caiz değildir. Yapılması mubah bir işi yapmayı adayan adağını yerine getirmezse ona kefaret gerekmez. Fakat onu yerine getirmesi gerekir. Gizli tuzak ve onun cezasının süratle verilmesi bu menzilden öğrenilir. İhtiyarda zorunluluğu gerektiren durum bu menzilden öğrenilir. Zorunluluğun faydası bu menzilden öğrenilir. Bilginin ameli gerektirdiği hususlarda unutmaya yol açan sebepler bu menzilden öğrenilir.

Hasret bu menzilden öğrenilir. Hasret, insanı cezalandıran şeyin kendi devşirdiği ürünü olmasıdır. Öyleyse insan, kendi kendini cezalandıran kimsedir ve dolayısıyla ancak kendini kınamalıdır. Böyle bir şeyden sakınan kimse, hiç kuşkusuz *'büyük kurtuluş elde etmiştir.'*[66] Bu sayede Allah için yaratıklarına karşı delil ortaya çıkar. Onları cezalandırmak yerine kendilerine ikram eder, bağışlar ve mağfiret ederse, bundan dolayı iyilik ve ihsan özelliğiyle Allah'ın övülmesi gerekir. Allah'ın kullarını neye davet ettiği bu menzilden öğrenilir. Onları kendilerini yükümlü tuttuğu bir amele mi, yoksa yükümlü tutmuş olduğu amelin ahiret hayatındaki neticesine mi davet eder? Allah kullarını vasıta olmaksızın hiçbir şekilde davet etmemiş ve yükümlü tutmamıştır. Çünkü zatı gereği Allah kullarını meşakkatli bir işe davet etmez ve bu nedenle peygamberler görevlendirerek şöyle buyurmuştur: *'Peygamber gönderene kadar azap etmeyiz.'*[67] Uygun ceza bu menzilden öğrenilir.

Cezanın dışında kalan şeyin ne olduğu buradan öğrenilir. Bu, el-Vahib ve el-Vehhab isminden kaynaklanır. Tahayyül edilen hayat bu menzilden öğrenilir. Bilenin unutmuş olduğu bir hususu hatırlaması buradan öğrenilir. Unutmanın sebebi ise bilgiyle amel etmemektir. Çünkü bilgiyle amel etmek, onun suretini inşa etmek demektir ve böyle bir durumda unutmak imkânsızdır. Talimin iyi ve güzel olması bu menzilden öğrenilir; çünkü her öğretmen güzel öğretemez. Allah'a uymanın keyfiyeti bu menzilden öğrenilir. Hâlbuki Allah fiillerinde mutlak serbest, sen sınırlısın. Daha önemli ve zorunlu ameli araştırmak ve onu teşvik etmek, bu menzilden öğrenilir. Bilgi ve zan, yani galip zan arasındaki fark, bu menzilden öğrenilir. İsmet ve itisam arasındaki fark bu menzilden öğrenilir.

Hakk'a (ve hakikate) dönmediğinde inatçıya söylenmesi gereken husus bu menzilden öğrenilir; ona söylenecek olan, onu insafa davettir. Kulların fiillerinin Hakk'ın olduğunu öğretecek husus bu menzilden öğrenilir. Fakat bu fiiller bir şekilde kullara bir şekilde Hakk'a izafe edilir. Çünkü nahivcilerin terminolojisinde izafe mutlak ve mutlak olmadan yapılır. Fiillerin bir kısmı -kendisine izafe edildiklerinde- Allah'a ait iken bir kısmı ortaklık bulunduğu için mutlak değillerdir ve dolayısıyla bir yöne ait olmazlar. O halde kulluk, saf olarak Allah için yapılır ve ayette buyrulduğu gibi kulluğun Allah'a tahsisi gerekir. Allah Teâlâ *'Onlara dini kendisine tahsis etmek üzere Allah'a ibadet etmeleri emredildi'*[68] buyurur. Burada din kendisine göre Allah'a kulluk yapılan şey demektir. Başka bir ayette *'De ki ihlâslı bir şekilde sadece Allah'a ibadet ederim'*[69] buyrulur. Kastedilen kendisiyle Allah'a ibadet edilen şeydir. Başka bir ayette *'Kuşkusuz ki Allah insanlara hiçbir şekilde zalim olmaz'*[70] denilir. Burada kesinlik bildiren edat kullanılmıştır. İnsanlar herhangi bir şeye sahip değillerdir ki, kendilerinden haksız yere bir şey alan zorba olsun! Onların mülkü olduğu söylenen her şey Allah'ın mülküdür. Allah'a ait olan mülkün bir kısmı da onların amelleridir. Sonra Allah şöyle buyurur: *'Allah insanlara hiçbir şekilde zulüm yapmaz.'*[71] Âlemde zulüm ortaya çıkmış ve dile getirilmiş olduğu için, Allah kendisini anlatmak için onların nefisleriyle kinaye yaparak adeta şöyle demiştir: Zulüm denilen bir şey varsa, kendisi zalimdir. Sahip olan ise mülkünde

kendine zulüm yapmaz. İnsanların sahip oldukları şey onların mülkü olsaydı, Allah o mülkte onlara tasarrufu yasaklamaz veya onlar için türlü sınırlar belirlemezdi. Bu durum yükümlünün fiilinin kendisine değil Allah'a ait olduğunu gösterir. Gerçekte insanlar arasındaki zulüm onların sahip olmadıkları şeyin kendilerine ait olduğunu iddia etmelerinden kaynaklanır. Binaenaleyh Allah onları sadece batıl ve yalan iddiaları nedeniyle cezalandırır.

Çoğun aza sokulması bu menzilden öğrenilir. Böylece gerçekte çok olsa bile artık ona artık 'az' denilir. Eşyadaki eceller bu menzilden öğrenilir. Allah Teâlâ *'Onu bir saat öne alamazlar, arda da bırakamazlar'*[72] buyurur. Kastedilen saattir.

Bu menzilden aleyhine yalan iddiada bulunulan kimsenin durumu öğrenilir. Bu kişi iddiacının yalan söylediğini bildiği halde ona karşı delil ortaya koyamaz ve yemin etmesi gerekir. Yemini iddiacıya çevirmesi veya yeminden dönmesi mümkün değildir ve iddia ettiği şeyi kendisine verir. Bu durumda kendisine zulüm ederken ona yardımcı olur. Aynı zamanda yemin ederken iddiacının iddiada bulunduğu hususta kendine zulüm yapmasına imkân tanımıştır. O zulmü yaptığı sürece, günah kendisine eşlik eder. Yemin ise bunu engeller ve iddia sahibi üzerinde yemin günahının dışında günah kalmaz. Çünkü iddia ederken yalan söyleme günahını yemini bozmak ortadan kaldırırken yalan yemini bozmanın vebali kendine döner. Böyle bir insan şu durumdadır: Yalancı olarak yemini bozarsa, yemini bozmanın günahı kendisine döner. Fakat yemininde yalancı olabilir. Mesela bir adama yüz dinar borcu olduğu iddia edeni düşünelim. Bu kişi iddiasında yalancıdır ve iddiasını doğrulayacak delili yoktur. Hâkim iddia sahibinin yemin etmesini ister. Kişi yemin etmeyi reddeder ve hâkim bunu uygun görürse, bizce böyle bir şey caiz olmasa bile, aleyhinde iddia ileri sürülen kişi iddiacıya nasihatte bulunmamıştır. Hâlbuki ona nasihat etmesi emredilmiştir. Davalı hakimin hükmüyle yeminini bozarsa, yalan yemini bozmanın günahı kendisine döner. Aleyhinde iddiada bulunulan kimseye ise yemini bozmanın zulmünün günahı döner. Çünkü o, onu yeminini bozmaya zorlamıştı. Bu durumda hâkimin üzerinde bir günah yoktur. Çünkü o müçtehittir. Onun yapabileceği iş içtiha-

dında yanılmış olmaktan ibarettir. Dolayısıyla bir ecri vardır. Aleyhinde iddiada bulunulan kişi ayağa kalkar ve iddiacıya iddia ettiği şeyi verirse, iddiacının günahı katlanır. Aleyhinde iddiada bulunulan davalı ayağa kalkar ve davacıya iddia ettiği şeyi verirse, onun günahı katlanır. Çünkü davacıya kendisinde tasarrufu helal olmayan bir malda tasarruf imkânı tanımıştır. Dolayısıyla o malda tasarrufta bulunduğu sürece davacının günahı devam eder ve malın meydana getirdiği neticelerde tasarrufta bulunduğu sürece. Öyleyse davalının günahı bu süre zarfında devam eder. Aynı şekilde zulme karşı kardeşine yardımcı olması bakımından da durum böyledir. Hâlbuki böyle yapması ona yakışmazdı. O, yemini terk etmekle Allah'ın emrine asi olmuştur. Çünkü Allah ona yemin etmeyi farz kılmıştır. Eğer yeminini bozarsa Allah'ın ona vacip kıldığı bir şeyi işlemiş olur. Bu durumda sevap kazanır ve davacıyı zulüm işlemekten kurtarmaya niyetlenmiş olur. Dolayısıyla bunun ecri ona aittir. Artık davacının üzerinde davalının yemini hakkında ancak yeminin günahı kalır. Bu durumda davacının üzerinde yalan yeminin günahı kalmıştır ki, bu yemin, bozulan yemindir. İşte bu şeriatta ince bir meseledir. Ona bu gözle ancak dindarlığında ihlâsa ulaşan kimse böyle bakabilir. O kişi Allah ehlindendir. Çünkü o, insanlar adına kendisi için sevdiği şeyi sever. Dolayısıyla bunu irade ettiğinde nefsinin zulmüne karşı kardeşine yardımcı olmaz.

Zarar vermenin kınanan ve övülen kısımları bu menzilden öğrenilir. Murakabe, huzur ve o ikisinin ilahi koruma ve ismetle ilgisi bu menzilden öğrenilir. Bunlar faydalı bilgiyi ortaya çıkartır. Müjdelenenlerin nitelikleri, müjde türleri, nerede oldukları, üzüntü veren ve mutlu kılanların hangileri oldukları bu menzilden öğrenilir. Allah vasıtasıyla aziz olanların üzerinde gözüken izzet, koruma ve ilahi himaye bu menzilden öğrenilir. Amel etmesi gereken bir hususta duyduğuyla amel etmeyenin durumu bu menzilden öğrenilir. Acaba onu amelden engelleyen nedir? Onun hükmü duymayanın hükmü gibi midir? Bu durumda Allah ona ihsanda bulunmuş olur. Veya onun hükmü bilip amel etmeyen gibi midir? Allah onu cezalandırır ve ona adil davranmış olur. Çünkü Allah şöyle der: *'Duyduk diyenler gibi olmayın.'*[73] Çünkü onlar bir hakikati duymuş ve anlamışlardır, çünkü Allah onlara kendi

dilleriyle hitap etmiştir. Ardından şöyle buyurur: '*Onlar duymamışlardır.*'[74] Yani onların durumu, bizce, duymuş oldukları halde duymayanların durumuyla birdir. Allah Teâlâ onlarda nasıl hüküm vereceğini söylememiş olsa bile, hal karinelerinden anlaşılan genel durum, cezalandırmadır. Fakat Allah'ın ihsanı ve böyle kimselerin günahlarını silmesi hakkındaki bilgimize göre, imkân gerçekte ortadan kalmaz. Bunu anlamalısın.

Allah'ın kendisine hakkıyla tevekkül edenin kalbine verdiği şey bu menzilden öğrenilir. İlahi hilafet bu menzilden öğrenilir. Bedbahtlığa yönelten kalpler üzerindeki mührün sebepleri bu menzilden öğrenilir. Davacının delil getirme talebi buradan öğrenilir. Bu bilgi Allah Teâlâ'nın '*Biz peygamber gönderene kadar azap edici değiliz*'[75] ayetini içerir. Burada Allah 'bir şahıs gönderene kadar' dememiştir. Öyleyse gönderilme risaletinin yöneldiği kimsede sabit olması gerekir. Bu durumda kendilerine bir şahsın gönderildiği kimseler nezdinde açık delilin ortaya çıkmış olması gerekir, çünkü pek çok ayet vardır ki kapalıdır veya insanların bir kısmının delaletlerini anlamayacakları ölçüde ihtimale açıktır. Öyleyse kendilerine karşı delil getirilenler için delilin açık olması gerekir ki bu sayede o kişinin 'resul' olduğu öğrenilir. Peygamberin peygamber olduğunu kesin öğrendikten sonra cezalandırılma mümkün olur. Bu ayette büyük bir rahmet vardır. Bunun nedeni yaratıkların üzerinde bulunmuş oldukları ve onların farklı düşünmesine yol açan fitrat farklılıklarıdır. Allah bu durumu ilahi rahmetin kapsayıcılığını bilenler için kullarına dönük rahmet yapmıştır. Allah bize o rahmetin her şeyi kuşatmış olduğunu bildirir.

Cömertliğin ve cimriliğin neticeleri bu menzilden öğrenilir. İmanı telaffuzdaki şekillerin ortadan kalkması bu menzilden öğrenilir. Öyle ki dinleyenler kuşkuya kapılmayacakları şekilde onun mümin olduğunu bilirler. Bu durum 'naslar' denilen şeydir, çünkü zahir olan, ilk bakışta öğrenilse bile ihtimallere açıktır. Allah'ın inayet ettiği kulları bu menzilden öğrenilir. Başarısızlığa uğramak ve başarısız olanların kim oldukları bu menzilden öğrenilir. Yüzüne karşı reddedildiğinde hak sahibinin kime döneceği bu menzilden öğrenilir. Sabredenlerde ve şük-

redenlerde bulunan sabır türleri bu menzileden öğrenilir. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

ÜÇ YÜZ YETMİŞ BEŞİNCİ BÖLÜM

Hayali Benzerlik Menzilinin ve Hakikatler ve İmtizaç Âleminin Muhammedî Mertebeden Öğrenilmesi

Âlemde sadece o varken teberri (yüz çevirme, uzaklaşma) nasıl olur?
Varlıkta gördüğüm her şeyin manasısın sen

Şeriatında 'teberri' zikredilmiştir gerçi
Akıl hayrettedir, şeriat düşürür onu

En yakını ondandır, ona aykırı bir hakikat yok
Kim yaklaşır, sonra uzaklaşırsa onu yakın kılar

Allah bütün yaratıklara Mevla
Kimse umutsuz olmasın, herkese Mevla O!

Allah sana yardım etsin, bilmelisin ki, Hz. Peygamber şöyle buyurur: 'Bir kavmin mevlası (köle) o kavimdendir.' Hayal nefs-i nâtıka'nın (düşünen nefs) mevlasıdır (köle). Öyleyse hayal nefs-i nâtıka karşısında efendi karşısındaki köle gibidir. Köle efendide bir tür tahakküme sahiptir ki bu tahakküm sahiplikten kaynaklanır. Çünkü efendi o ve benzeri köleler sayesinde malik ve sahiptir. Efendi o makama köle sayesinde ulaştığına göre kölenin efendi üzerinde otoritesi vardır. Başka bir ifadeyle bu durum köleye efendide hükmetme imkânı sağlar.

Hayal gücünün nefs-i nâtıka üzerindeki otoritesinin bir tezahürü onu dilediği surete sokabilmesidir. Gerçi nefs-i nâtıka kendiliğinde bir surete sahiptir, fakat bu hayal gücü onu tahayyül edende dilediği bir surete sokar. Hayal kendisini duyulurların derecesinden çıkartacak bir

güce sahip değildir, çünkü onun varlığı duyudan meydana gelmiş ve ortaya çıkmıştır. Bu nedenle hayal madum ve mevcut veya varlığı olan ya da olmayan bir şeyde tasarrufta bulunurken onu ancak varlıkta dış surete sahip duyulur bir surette tasvir eder. Bazen de tahayyül ettiği şeyi varlıkta bütün olarak bulunmayan bir surete sokar. Bununla birlikte söz konusu suretin tüm parçaları dışta duyulur olarak bulunur. Hayalin herhangi bir şeyi ancak böyle tasvir etmesi gerekir. Böylece hayal, genel mutlaklık ile özel-sınırlı takyidi kendinde birleştirmiştir. Bu genel mutlaklığın benzeri bir mutlaklık yoktur. Çünkü hayal vacipte, imkânsızda ve mümkünde genel tasarruf sahibidir. Bu mutlaklık ve tasarruf hükmüne sahip başka bir şey yoktur. Söz konusu tasarruf, (gerçekte) Hakk'ın hayal gücü vasıtasıyla bilenlerde tasarruf etmesidir. Hayal kendinde (mutlaklıkla birlikte) sınırlamayı da barındırdığı için, herhangi bir şeyi ancak duyulur bir surette tasvir eder; söz konusu suretin duyulur suret olması veya olmaması birdir. Fakat daha önce de zikrettiğimiz üzere tahayyül edilen suretin bütün parçalarının duyulurlarda bulunması şarttır. Başka bir ifadeyle hayal onları parça halinde algılarken duyudan almıştır, fakat parçalardan oluşan toplam dışta bulunmayabilir.

Bilmelisin ki, Allah dünyada sürekli kalplere tecelli eder. Bu tecelli neticesinde hatıralar ve düşünceler insan farkında değilken ilahi tecelli nedeniyle çeşitlenir; bu değişim ve çeşitlenmeyi sadece Allah ehli fark edebilir. Nitekim onlar dünya ve ahirette bütün var olanlarda ortaya çıkan farklı suretlerin O'nun tecellisinin çeşitlenmesinden ibaret olduğunu bilirler. Binaenaleyh zuhur eden O'dur, çünkü O her şeyin aynıdır. Ahirette insanın bâtını sabittir. Çünkü insanın ahiretteki bâtını dünyadaki zahirinin aynıdır ve ondaki değişme gizlidir. Söz konusu değişme insanların hakkında kuşkuda bulundukları ve her zaman biriminde gerçekleşen 'yeniden yaratmadır.' Ahirette ise insanın zahiri dünyadaki bâtını gibidir ve ona yönelik ilahi tecelli bilfiil gerçekleşir. Böylece ahirette insanın zahiri halden hale girerken dünyada bâtını ilahi tecellinin kendilerinde gerçekleştiği suretlerde türden türe girer. İlahi-hayali benzerlik budur. Bununla birlikte değişme ahirette açıkken dünyada gizli ve bâtındır. O halde hayalin hükmü ahirette insana ve

Hakk'a eşlik eder. Bu durum Hakk'ın kendisinde bulunmuş olmakla nitelendiği 'şe'n (iş)' kelimesiyle ifade edilir. Allah Teâlâ *'O her gün bir şe'ndedir'*[76] buyurur. Bu durum sürekli ve daimidir.

Bu değişmenin 'hayal' diye isimlendirilmiş olmasının nedeni, onun kendinde bir şeye değil, bakana raci olmasıdır. Her şey kendi hakikati üzere sabittir ve değişme yoktur, çünkü hakikatler değişmez; suretlere bakan kişiye ise suretler çeşitlenmiş bir halde görünür. Bu çeşitlenme ve değişim de kendiliğinde değişmeyecek bir hakikattir. Dolayısıyla değişim bir surette sabit kalmayı kabul etmez; aksine onun hakikati değişimde sabitliktir. O halde âlemde zuhur eden her şey ilahi surete benzeyen kevnî-misalî bir surettir (Hak sürekli tecelli ettiği için o da değişir), çünkü Hak âleme ancak sabit bir cevherde âleme benzer ve uygun bir şekilde tecelli eder. İnsan cevheri yönünden sabittir ve bu nedenle sabiti sabit vasıtasıyla görürsün. Sende de O'nda da gayb vardır. Zahiri zahirin vasıtasıyla görürsün. Allah müşahede edilen ve edendir. Senin de şehadet yönün vardır (ve bu yönün benzeridir). İşte Allah'ı (kendisinin benzeri olan bu yönlerinle) idrak ettiğin gibi kendi zatını da böyle idrak edersin. Bununla birlikte her surette senin sen olduğunu, senden başkası olmadığını bilirsin. Nitekim utanma, korku, hastalık, iyilik, razı olmak, gazap ve kendilerinde değiştiği bütün hallerinde Zeyd'in 'Zeyd' olduğunu da bilirsin. Bütün bu keyfiyetlerde o Zeyd'den başkası değildir! İşte gerçek de öyledir. Şöyle deriz: 'Falan kişi bir suretten başka bir surete geçti.' Gerçek kendinde böyle olmasaydı, insanın hali değiştiğinde onu tanımaz ve yok olduğunu ileri sürerdik. Hâlbuki iki gözün olduğunu biliriz. Nitekim Allah Teâlâ *'Ona iki göz yaratmadık mı?'*[77] buyurur. Öyleyse bir gözle başkalaşanı idrak edilirken bir gözle başkalaşma idrak edilir. Her iki idrak yolu da birbirinden farklı iki yoldur ve Allah onları göz sahibine açıklamıştır. Bu durum *'Ona iki yolu (necd) gösterdik'*[78] ayetinde belirtilir. Başka bir ifadeyle iki yolu açıkladık. Nitekim şair şöyle der:

Necd ki yol üzeredir
Ceylanları gözlerken gözler kat eder onu

Yolun kat edilmesi gözlerin fiili sayılmıştır. O halde her gözün bir yolu olduğuna göre kimi ve neyi gördüğünü bilmelisin! Buradan *'Attığında sen atmadın, fakat Allah attı'*[79] ayeti anlaşılır. Atma filinin Allah'a ait olduğunu görmeni sağlayan gözün atmanın Hz. Peygamber'e ait olduğunu görmeni sağlayan gözünden başkadır. Bu durumda -bilgi sahibiysen- iki gözün olduğunu anladığın gibi gerçekte taşı atanın Muhammedî bedende Allah olduğunu da öğrenirsin. İşte temessül ve tahayyül, bundan başka bir şey değildir! Allah senin dikkatini çekmiştir fakat sen farkında değilsin. Bunlar Allah'ın kendinden öğrenen ve ayetleri üzerinde tefekkür eden kimseler için açıklamış olduğu ayetlerdir. Bu ayetler, halden hale giren kalbe sahip kimseler için bir öğüttür. Söz konusu kişi kendisine söylenene kulak verir, ona aşinadır ve kendiliğinde halden hale girmesini müşahede eder. Bu durumda işin gerçekte de öyle olduğunu öğrenir. Onlar derin akıl sahipleridir. Çünkü (derin akıl demek olan) lüb kabuğun suretinden onu perdeler. Dolayısıyla lübbü ancak ortada bir lüb bulunduğunu bilen bilebilir. Bir lüb olduğu bilinmeseydi, kabuk kırılmazdı. Kuşkusuz iş karışmış, fakat hakikatler birbirine girmemiştir. Bu sayede faziletli olan aşağı derecedekinden (mefdûl) ayrışır. Âlim gerçeği bilmeyle nimetlenir. Cahil onu bilmemeyi nimet sayar, fakat onu bilmediğini de bilmez. Çünkü o, gerçeğin bildiğinin aksine olduğunu bilmez ve bunun farkında da değildir. Aksine sadece (gördüğüne bakar ve) 'bu vardır' der. Bildiğinden başka durumda bir şeyin bulunduğunu ve onu bilmediğini öğrenmiş olsaydı, hiç kuşkusuz üzülürdü. Nitekim dünyada makamının gerektirmiş olduğu bir şeyi kaçıran herkes gamlanır. Misal olarak ticaretinde taciri ya da kendi bilim dalında bir fakihi ve diğer âlimleri verebiliriz. Öyleyse genel itibarıyla *'Herkes kendi nezdindekiyle mutludur'*[80] ayeti ahirette gerçekleşir. Orada durum dünyadakinden farklıdır. Çünkü bu durum dünyada bilinmez. Dünyada sevinç ve mutluluk -genel olmaksızın- çoğunluktadır. Çünkü insan sahip olduğu bilgiyle bir şeyi tasavvur ederken o bilgi henüz gerçekleşmezden önce sevinmez. O sadece bekleme halindedir ve bu esnada üzüntü çeker. Bilgi gerçekleştiğinde de onunla sevinmez. Ahirette ise cezalandırma süresi tamamlandıktan sonra herkes sahip olduğuyla veya üzerinde bulunan durumla sevinir.

Bu menzil Allah'ın Âdem'i kendi suretinde yaratmış olduğu menzildir. Birinin suretinde yaratılmış olan, onun suretinin ta kendisidir. Başka bir ifadeyle surete göre yaratılmış olan suret sahibinin ta kendisidir ve (bir yönüyle de) o değildir. Bu nedenle *'Attığında sen atmadın, fakat Allah attı'*[81] buyruldu. Öyleyse bir suretten ortaya çıkan her şeyin aslı, söz konusu suretin kendisine göre yaratıldığı kimsededir. Yoksa zuhur edenden ve görünenden kaynaklanması doğru değildir. Bu nedenle ayette *'Bütün iş O'na döner'*[82] buyrulur. Yani her iş âlemin bütün olarak üzerinde olduğu duruma döner. Bu nedenle Hak -peygamberlerinin dilleriyle- bütün âlemi nitelemiş olduğu şeyle kendisini nitelemiştir. Burada herhangi bir gedik olmaksızın tam bir benzerlik gerçekleşmiştir.

Halk Hakk'ın aynı
İnkâr etme, çünkü kevn O'nun aynı

Tefrik edersen, ayrım yok olucu, bil
Böyle değilse ibret al, fark O'nun farkı

Allah Teâlâ seni suretine göre yarattığını söylemiştir. Buradan senin üzerinde bulunduğun duruma göre sahiplik iddiasında bulunman gerektiği öğrenilir. Nitekim Allah da mülk sahibidir. Sana nefsinden daha yakın bir mülk yoktur ve nefsin sahiplik iddiasında bulunan şeydir. Çünkü o mülkün sahibi Hakk'ın suretindedir. Allah el-Mümin ismi yönünden mümin nefse yönelerek müminden nefsini satın alır. Nefsini satan mümin tıpkı diğer hayvanlar gibi nefsi olmayan varlık olarak kalır. Artık mülk ve sahiplik iddiasında bulunacak kimse kalmayınca, bütün mülk Bir ve Kahhar Allah'a ait olmuş, mülkiyetteki ortaklık kalkmıştır. O halde mümin bir nefs sahibi değildir ve dolayısıyla mülkiyette iddia da yoktur. Binaenaleyh gerçek anlamıyla mülk sahibi olduğunu iddia eden bir insan, mümin değildir; çünkü mümin nefsini satan kimsedir ve böyle iken mülkiyet iddiasında bulunacak kimse kalmamıştır. Çünkü iddia sahibi olan, mülkün gerçek sahibinin -ki Allah'tır- suretinde yaratılmış nefs idi.

Ey kardeşim! İmanı senden çekip alacak bir iddiada bulunma! Sana ait nefsini himaye etmeye de kalkma. Onu himaye etmeye kalkarsan, bari huzur ve -senin değil- Hakk'ın nefsi olduğu hakkındaki bir bilgiyle onu himaye etmelisin. Böyle yaparsan Rabbin seni ödüllendirir. Çünkü bu davranışınla doğru sözlü, (başkasını tercih etmek anlamında) îsar derecesini tercih eden birisin. Allah katında bu derecenin gerektirdiği yüksekliği öğrenmiş olduğuna göre, ona göre amel etmelisin.

Bunu anlayınca, insanın iki yüzü (vech) olduğunu bilmelisin: Biri kendi zatına bakarken diğeri Rabbine bakar. Hangisine yönelirsen ötekinden uzak kalırsın. Bununla birlikte dikkatine sunacağım bir sır vardır, şöyle ki: Sen kendi yüzünü müşahedeye yöneldiğinde, celal ve ikram sahibi Rabbinin veçhinden habersiz kalırsın. Senin yüzün ise yok olucudur ve ona yöneldiğinde kendi yüzün senden fani olur, bulunduğun yerde bir garibe dönersin. Orada ürkerek kendisiyle ünsiyet edeceğin bir yüz aramaya başlar, ancak bulamazsın. Kendi yüzünü bırakıp Rabbinin yüzüne yöneldiğinde, O da sana yönelir ve O'ndan başka ünsiyet edeceğin ve göreceğin kimse kalmaz. Özel bir şekilde -ki her insanın buna sahip olması gerekir- Hakk'a yöneldiğinde ise bu yönelmeden önce seninle ünsiyet eden, oturan ve seninle sohbet edeni bulursun. O'na kavuşmakla sevinirsin. Bu kez ünsiyetin daha da büyür, önceki ünsiyeti hatırlarsın ve ünsiyetine ünsiyet katılır. O'nun katında kendi yüzünü (ve hakikatini) görürsün ve onu yitirmezsin. Böylece bir surette iki yüzü (hakikati) bir araya getirmiş olursun. İki yüz birleşmiş olduğu için, ünsiyet de bir olur, sevinç ve neşe çoğalır. Bu hal, iki hal arasındaki berzah halidir, çünkü iki ucu bir araya getirmiştir. Hâlbuki o ucu dünyada bir araya getiren ahirette bu nimetten mahrumdur. Misal olarak münafığı verebiliriz. Münafık mümin ile kâfir arasında bir berzahtır. Uçlardan birine dönerse iki uçtan birisine yönelmiş olur ki o da küfür tarafıdır. Bu küfür, imandan bütünüyle soyutlanamaz. İmana yönelirse bu kez berzah olmaz ve Allah'a döndüğündeki durum gibi olur. Nitekim iki ucu bir araya getirmeden söz ederken bunu belirtmiştik.

Dünya hayatında nifak özelliğinden (yani iki ucu birleştirme iddiasından) sakınmalısın, çünkü nifak yok edicidir. Ahiret çarşısında nifak yoktur, onu dünya hayatı ortaya çıkartır. Münafık ancak ince bir sır nedeniyle cezalandırılır ki, mümin âlimlerin çoğu onun farkında değildir. Hâlbuki Allah Teâlâ *'kulak veren ve şahit olan kimse için'*[83] bu sırra dikkat çekmiştir. Şöyle ki, Münafıklar dünyada iman edenlerle karşılaştıklarında, *'iman ettik derler.'*[84] Bu sözü gerçekte söylemiş olsalardı, hiç kuşkusuz said, yani mutlu olurlardı. *'Şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında biz sizinle beraberiz derler.'*[85] Bunu gerçekte söyleyip susmuş olsalardı, münafıklarla ilgili kınama onlara etki etmezdi. Onlar bu söze *'Biz alay edicileriz'*[86] sözünü de eklemiş, yalancı olduklarına şahitlik etmişlerdir. Öyleyse onlar ikrar ettikleri davranışları nedeniyle cezalandırılmışlardır; yoksa bir ekleme olmaksızın, nifakın suretinde kalmış olsalardı, mutlu olacaklardı.

Bakınız! Allah onları cezalandırırken kendinden şöyle haber verir: *'Allah onlarla alay eder.'*[87] Allah onları *'Biz sizinle beraberiz'*[88] sözleri nedeniyle cezalandırmamış, bu münafıklığa eklemiş oldukları sözleri nedeniyle cezalandırmıştır. Ekledikleri söz *'biz alay ediyoruz'*[89] ifadesidir. Allah sana münafığa verdiği cezayı ancak bir insanın nereden cezalandırıldığını anlaman için bildirmiştir ki sen de helak edici yerlerden uzak durabilesin! Hz. Peygamber 'İnsanları idare etmek sadakadır' buyurur. Münafık iki tarafı gerçek anlamdan idare eder ve bu idareciliğe (başkasıyla alay etmek gibi) bir söz eklemezse, her ne olursa olsun fazlanın semeresini devşirir. Bunun farkına varmalısın! Hiç kuşkusuz Kuran'ın sırlarından büyük birine dikkatini çektim. O sır son derece açık olduğu halde açıklığı kendisini gizler. Münafıkların suretlerine bak! Her münafığın ancak nifaka eklemiş olduğu sözü nedeniyle cezalandırıldığını ve buna karşı ona delil ortaya konulduğunu görürsün. Öyle olmasaydı, Araf ehliyle birlikte Araf'ta haşredilir, halleri Araf ehlinin hali gibi olurdu. *'Fakat Allah bir şeyi emrederse o yerine gelir.'*[90] Başkalarını 'idare eden' mümin (bir yönüyle) münafıktır ve o hayır yapan ve kurtulan kimsedir. Böyle bir münafık iki yüzden birisiyle kaldığında, onunla birliğini gösterir ve yanında olmayan yüzü zikretmeye yönelmez. Öteki yüze yöneldiğinde ise birincideki gibi öteki yüzle birlikte

olur. Bâtını ise her iki halde Allah ile birliktedir, çünkü ilahi makam bu surettedir ve Allah kulları için iki surette (tecelli eder). Bu iki suret nedeniyle Allah kendini tenzih ve teşbih etmiştir. Kâmil mümin de böyledir ve bu davranış kemalin ta kendisidir.

Söylediğime hiç bir şey eklemeden Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmalısm! Allah Teâlâ Peygamberine yönelik ihsanı hakkında şöyle der: '*Allah'ın rahmetiyle onlara yumuşak davrandın.*'[91] Yumuşaklık kanatları indirmek, idare etmek ve yönetmek demektir. Hakk'a bakınız! Kâfirliğine rağmen kâfiri rızıklandırır, cezalandırmadan ona mühlet tanır. Allah Teâlâ Hz. Musa ve Hz. Harun'a Firavun hakkında şöyle der: '*Ona yumuşak söz söyleyin.*'[92] Bu söz, idare etmenin ta kendisidir, çünkü bu durumda senin onunla beraber olduğunu zanneder.

Bu makamı zevk edip onunla birleştiğimde, hükümdar ve sultanlarla arkadaşlıklarım olmuştur. Allah'ın kullarından birisinin bir ihtiyacını bir hükümdar nezdinde dile getirmem hep bu makamdan olmuş, ricada bulunduğum hususlarda hiçbir hükümdar beni reddetmemişti. Çünkü ben hükümdarın yanında bir insanın ihtiyacını dile getirmeye teşebbüs ettiğimde, hükümdarı şaşırtacak kadar kendisine nezaket ve zarafet gösteririm. Hükümdar öyle bir hale gelir ki, gördüğü menfaat nedeniyle artık ihtiyacı bizzat kendisi karşılamak ve yerine getirmek ister, gönül hoşluğuyla ve hırsla hemen o ihtiyacı yerine getirir. Ben de sanki hükümdarın o kişinin ihtiyacını yerine getirmekle ilgili ricasını kabul edip onun ricası yerine getirmiş gibi olurum. Halep valisi ez-Zahir bi-emrillah ile pek çok ihtiyaç konusunda konuşmuşumdur. Bir günde yüz seksen dileğimi yerine getirmişti. Daha fazla dilekte bulunmuş olsaydım, gönül hoşluğuyla hepsini yerine getirecekti. Bu güce sahip kişiden insanlar hükümdarlar nezdinde istifade eder. Binaenaleyh âlemde genel olarak kınanmış bir iş olmadığı gibi her bakımdan övülmüş bir iş de yoktur. Çünkü yönler ve hal karineleri işleri sınırlar, çünkü asıl olan -mutlaklık değil- sınırlanmadır. Çünkü varlık zaruretle sınırlanmıştır. Bu nedenle delil, varlığa giren her şeyin sonlu olduğunu sana gösterir. Sahih anlamda mutlaklık, bütün suretlerle sınırlanabilmesine rağmen bundan dolayı bir zararın kendisine ilişmediği kimseye döner. Böyle bir özellik, 'idare etmek' özelliğiyle nitelenenlerde ortaya

çıkabilir. Gerçekte o ancak O'nunla beraberdir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: '*O her nerede olursanız sizinle beraberdir.*'[93] Ölçüsünü bilen ve onu hakkıyla yerine getiren için hallerin en üstünü budur. O birdir. Peki o bir nerededir?

Nifak nedir dersen, nifak
İyice incelersen, görürsün iş ona döner

Sen o halde iken bütünüyle Hakk'a yönelmiş olursun
Bağ güçlendiğinde, översin O'nu

Bir şeye itimat ettiğinde gerçekte
Bir düşünürsen, sen onun köküsün

Bize meçhul direk üzerinde
Sen de ona itimat ettiğinde

Sen o direk ol ki, imam olasın
Sende uygun ceza zuhur etsin

'Furkan' ve 'Kuran' olması bakımından Kur'an-ı Kerim'i düşünmelisin! Kuran'ın bir mertebesi olduğu kadar Furkan'ın da mertebesi vardır. Her bir mertebede mertebenin hak ettiği duruma göre davran. Böyle yaparsan mertebeler seni över. Mertebeler Allah katında adil şahitlerdir, çünkü onlar ancak doğru şahitlik ederler. Sana nasihatimi yaptım, sen de ona göre amel et! Başarıya erdiren Allah'tır.

Şimdi bu menzilde yer alan ilimleri zikredelim: Bu menzildeki ilimlerden birisi gizli-ince bir bilgidir. Açık iken gizliliği nedeniyle farkına varılmaz. Çünkü Allah'ı bilenler rahmetin kapsayıcılığını bilirken müminler onun genişliğini bilir. Bu genişlik ve kapsama rağmen bazı yerlerde onun bulunmadığın görürler. Fakat açık suretinin bulunmadığı o mertebede de hüküm yine rahmete aittir. Bununla birlikte rahmet ancak var iken hüküm sahibi olabilir. Fakat rahmetin varlığı, kendisi gizli olduğu için gizli hükmü açık olduğu için açıktır. Bu durum genellikle tıp sanatında ve cezaları uygulamada ortaya çıkar. Allah zina eden erkek ve kadının cezalarını uygulamada şöyle der: '*Allah'ın dini hususunda merhamet sizi alıkoymasın.*'[94] Bu ceza rahmetin onlara ulaş-

masının ta kendisidir. Başka bir ifadeyle hadleri uygulamak, rahmetin bir hükmüdür. Hâlbuki rahmetin orada görünen varlığı yoktur. Tedavi de böyledir: Doktor kangren olmuş bir kişinin ayağını kestiğinde gerçekte ona merhamet etmiştir; ayağını kesmeseydi ölürdü. Öyleyse burada rahmetin hükmü, ayağın kesilmesine bağlıyken rahmet açıkta gözükmez. O halde rahmetin suretiyle birlikte kendisinde gözüktüğü bir yeri olduğu kadar hükmüyle gözüktüğü bir yeri daha vardır. Bununla birlikte rahmetin o yerden çekip alındığı zannedilir ki, gerçek öyle değildir. Bu konuda Allah'ın basiretini nurlandırdığı kimselerden başkaları için şer'i hükümlerde bir kapalılık vardır. Haksız yere birisini öldürenin kalbinden Allah maktûl hakkında rahmeti çekip almıştır. O kişi haksız yere öldürürken rahmetin hükmü altındadır ve böylece rahmetin hükmü katilde de kalmayı sürdürür. Bu nedenle kişinin kaderi ister ölsün ister yaralansın ilahi iradeye kalmıştır (öldüren Allah'tır). Binaenaleyh katil kâfir olabilir ve sonra müslüman olur. Bu durumda rahmet onda suretiyle ortaya çıkar. Öyleyse rahmet suretiyle bulunduğu yerde hükmüyle de bulunurken bazen hükümle bulunurken suretiyle gözükmez.

Bu menzilde garip bir bilgi vardır. O bilgi Hakk'ın âlemin kendisinden uzaklaşmasıyla sınırlanmasının bilgisidir. Bununla birlikte âlem O'nun kabzası, otoritesi ve mülkünün altındadır. Bu menzilde Allah'a çağırmada siyaset ilmi bulunur. Çünkü davetçiden O'nun sureti davet edilenin suretinin değişmesiyle değişir. Bazı kimseler vardır ki, katı ve zorlayıcı bir şekilde davet ederler; bir kısmı yumuşak ve şefkatle davet eder. Âdemoğullarına karşı alınan ilahi ahdin genelliği bu menzilden öğrenilir. Duyusal, hayali ve akli olarak, ilahi yaratılışın üçlü yapısıyla birlikte melekûtta dolaşmak bu menzilde öğrenilir. Çünkü insanın yaratılışı karışımlardan meydana gelmiştir ve bu yönüyle insan mevsimleriyle birlikte seneye benzer. Zaman senedeki mevsimlerle birlikte kemaline ulaşır ve dönüş tamamlanır. Binaenaleyh insan karışımları bakımından bir sene olduğu kadar zaman demek olan Dehr'in ta kendisidir. İnsan bu üç yapısından birisiyle veya hepsiyle veya bir kısmıyla birlikte melekûtta dolaşır. Duyusuyla dolaşması keşif demektir veya aklıyla dolaşır ki bu da onun fikir ve tefekkür halidir. Veya insan haya-

liyle dolaşır. Sene on iki aydır ve seneye benzeyen bu yapının her hakikati senenin üçte birinin sahibidir. Öyleyse o dörtlemede üçleme sahibi olduğu kadar üçlemede de dörtleme sahibidir. Onun dörtlemedeki üçlemesine gelirsek, bu üçleme insanın zikrettiğimiz üç kısmıdır; duyu, hayal ve akıl. Bunlar dört karışımdandırlar. Üçlemedeki dörtlemeye gelirsek, bu da üç karışımın her birisinde kemaliyle bulunmasıdır. Bunlar, dört tanedir. Bu dörtlemenin duyuda bir etkisi olduğu kadar hayalde ve akılda etkisi vardır. Bunun farkına ancak nefislerindeki ayetleri inceleyen 'huzur ehli' varabilir.

Bu menzilde (kendisini öldürmede) Allah ile yarışanın bilgisizliği öğrenilir. Bu konudaki delilimiz 'Kulum kendini öldürme hususunda benimle yarıştı' hadisidir. Böyle bir bağlamda yorumlanabilecek bir söz ise, (felsefeyi) 'imkân ölçüsünce Allah'a benzemek' diye tanımlayan filozofların sözüdür. Onlara göre böyle bir durumun gerçekleşmesi (insanın ulaşabileceği) kemal demektir. Bize göre ise, böyle bir iddia cehaletin ta kendisidir. Başka bir ifadeyle bana ait olan bir şeyle Hakk'a ait olan bir hususta yarışmam cehaletin ta kendisidir. Çünkü kendisinden ait bir hususta Hakk'ı geçmen imkânsızıdır. Bir şey kendini geçemez. Dolayısıyla bana ait olan bir özellikle O'nunla yarışmam imkânsızdır. Çünkü ortada kendisine doğru yarışılacak bir gaye yoktur. Böyle bir durumda insan çalışılmayacak bir işte çalışmış, arzulanmayacak bir şeyi arzulamış sayılır. Kim bu durumdaysa, kendi hakkmda bilgi sahibi ise, onun cehaleti aşikârdır. İlahi maddede gerçekleşen ilahi bildirim bu menzilden öğrenilir. Acaba neyle gerçekleşir? Bu bildirimden duyanların kulaklarına ulaşan nedir? Acaba her kulağa bir tarzda mı ulaşır, yoksa bildirimi duymada kulaklar farklı mıdır? Sınıf farklılıklarına göre, yaratıklara farklı davranmak, bu menzilden öğrenilir. Onları mutsuz edecek şekilde değil, senden mutlu edecek şekilde davranmanı söylüyorum. Bu değerli bir bilgidir. Ona ulaşmak zor, ölçüsü ince, terazisi meçhuldür. Onun sahibi keşfe muhtaçtır ve ancak bu keşifle bu bilgiyi elde edebilir. Ecel sahiplerinin ecelleri sona erdiğinde, haklarında nasıl hüküm verilir? Bitimden sonra belirli bir süreye kadar ertelenirler mi yoksa kendisine ulaştıktan sonra başka bir ecelleri yok mudur?

Bu menzilde sahih şartlar ile sahih olmayan şartların bilgisi öğrenilir. Eman vermek ve emanın kime verileceği bu menzilden öğrenilir. Bu hüküm sahibinin halleri bilmesi gerekir. İnsanların ahlaklarında farklı olması ve bu konuda övülen ve kınanan hususlar bu menzilden öğrenilir. Meleklerin Allah hakkında insanların bilmediği hususları bilmeleri bu menzilden öğrenilir. İnsanlar beşeriliklerinden soyutlanıp doğanın üzerindeki etkisinden kurtulmadan o bilgiye sahip olamazlar. Bu soyutlanmayla kendisine üflenilmiş ruhun dışındaki her şeyden soyutlanır ve bu durumda meleklerin bildiği şekilde Allah'ı bilir. Böyle bir insan rabbine meleklerin ibadet ettiği gibi ibadet eder. Allah'ı meleklerin bildiği gibi bildiğini iddia edende bulunması gereken alamet bu soyutlanmadır. Bu alamet olmaksızın o bilginin bulunduğunu iddia ederse, bu iddia yalan ve iftiradır. Çünkü meleklerin Allah hakkında bütün sınıfı kuşatan bir bilgileri olduğu kadar her meleğe özgü olup başka birine ait olamayacak bilgileri de vardır. Biz bu iddiasında ancak genel bilgiyi ona sorabiliriz. Söz konusu alamet, tarafımızdan 'zevk' yoluyla bilinir, fakat kendisine ulaşmamış yalancı-iddiacı biri tarafından herhangi bir vakit ortaya konulmasın diye söylenmez. Bu nedenle bu ve benzeri halleri gizlememizi Allah bize emretmiştir.

Allah'ı bilenlerin -farklı tabakalarına göre- delilleri bu menzilden öğrenilir. Çünkü onlar Allah'ı bilmede tabaka tabakadır. Nefislerin hastalıklarının ve illetlerinin ortadan kalkması bu menzilde öğrenilir. Allah'ın huzuruna girme adabı bu menzilden öğrenilir. -Zikretmek üzere değil- müşahede etmek üzere Allah ile birlikte oturanın durumu bu menzilden öğrenilir. Çünkü Allah'ı zikredenler O'nunla oturanlardır. Onlar gerçekte kendisini zikrettikleri isim yönünden Allah'ı zikredenlerdir. Bu husus, insanların çoğunun bilmediği bir meseledir. Bu menzilde rıza rahmetinin, ihsan rahmetinin ve farklı rahmet (rahmutiyet) türlerinin kazandırdıkları öğrenilir.

Nimetin sabit olması bu menzilden öğrenilir. Acaba nimet sürekli midir, yoksa içinde nimetin veya başka bir şeyin bulunmadığı bir hal onu bozar mı? Allah katında ücretlerin tafsilleri ve neye göre ayrıştıkları bu menzilden öğrenilir. Her sevgide içkin olan ilah sevgi bu menzilde öğrenilir. Onu müşahede edenin bilgisinin ve makamının mahiyeti

nedir? Bunu bilmeyenlerle bilen bir midir, değil midir? İtimat edilen şeyler bu menzilde öğrenilir. Onlardan gerekli olanlar ve olmayanlar nelerdir? Sekineler bu menzilden öğrenilir. Acaba onları bir durum birleştirir mi? Misal olarak şahıslarıyla birlikte insanlığın durumunu verebiliriz. Veya her türde ötekinin aynı olmayan bir sekine türü mü vardır? Dönülenin halinin değişmesi nedeniyle Hakk'ın dönüşündeki çeşitlenme bu menzilden öğrenilir. Allah ile zengin olanların zenginlikteki dereceleri bu menzilden öğrenilir. Doğanın kirlenmesini ve necis olmasını gerektiren sebep bizzat kendisiyken ondan meydana gelen şey bu menzilden öğrenilir? Acaba bu durumun ilahi bilgide dayanacağı bir aslı var mıdır? Misal olarak kulların fiillerinden kınananlar veya kötü ahlakı verebiliriz. Bununla birlikte onun tecellinin gerçekleştiği bir suret olduğunu bilirsin.

Bazı ilahi nispetlerin ötekilerden üstünlüğü hakkındaki ilahi ilimler bu menzilden öğrenilir. Âlemin bir kısmının ötekilerden üstünlüğü bu ilkeden ortaya çıkar. Çünkü âlemde ilahi bir emre -ki her ne olursa olsun o Hakk'ın bir niteliğidir- dayanmayan hiçbir şey yoktur. Allah'a izafe edilmesi gereken şey ile izafe edilmesi gerekmeyenler bu menzilden öğrenilir. Rabliğin âleme yayılması, bu menzilden öğrenilir. Bu durum, Allah'ın dışında ibadet edilenlere de yayılır. İlimlerden saklanması gereken veya ifşa edilmesi gerekenler bu menzilde öğrenilir. Saklanmaması gereken ve ifşa edilmesi gereken ilimler bu menzilden öğrenilir. Allah'ın zamandan kendine seçtiği saat, gün, gece ve aylar bu menzilde öğrenilir. Bu mesele Dehr'in kendiliğinde derecelenmesini bilmek demektir. Dehr'in aslı nedir? Allah'ın 'Dehr' diye isimlendirilmesinin nedeni nedir? Dehr yokken de bu isim ezeli olarak Allah için sabitti. Acaba zaman bu isim nedeniyle mi 'dehr' diye isimlendirilmiştir? Yoksa Allah kendisine dehr denilen bir şey yaratacağını bildiği için mi kendisini böyle isimlendirmiştir? Allah sürekli yaratıcı ve gelecekte de yaratandır. Âlemde zamanın hükmü sona erer mi, ermez mi? Feleklerin zamandaki hareketlerinin payı nedir? Mutluluğuna çağrıldığı halde icabetten geri duranın hali bu menzilden öğrenilir. Bununla birlikte o kişi Hakk'a davet edildiğini de bilir. İlahi yardım sebepleri bu menzilden öğrenilir. Hakk'ın sevmesi bu menzilden öğrenilir. Meydan

okumaya davetin sebebi bu menzilden öğrenilir. Bununla birlikte kişi tartışmaya davet edilse bile susturulacağını da bilir. Bilindiği gibi daha güçlü olan galip gelir ve hakikat kuvvet sahibidir. Buna mukabil heva baskın gelir ve bazen hâkim olur. Acaba hevanın hakikate baskın gelmesi hakikatten nasibi ölçüsünde mi gerçekleşir? Böyleyse hakikate (ve Hakk'a) ancak Hak galip gelmiş demektir. İmamın -kendilerinden bir konuda bilgi almak için değil- karşı delil ortaya koymak üzere arkadaşlarını sınaması bu menzilden öğrenilir. Kulun kendisine ulaştığı her halde veya kulun kendinde halden hale girdiği durumlarda söylenmesi gerenler bu menzilden öğrenilir. Yok edici daireler bu menzilden öğrenilir. Onların mahiyeti nedir? Oluşta etkilerini ortaya çıkartan sebepler nelerdir? Halis ameli kabulden alıkoyan sebep bu menzilden öğrenilir. Böylece insan çalışılmayacak bir işte çalışmış sayılır. Nimetlerin kullar hakkında taksimi bu menzilden öğrenilir. Onlar kulların ellerindedir ve gerçekte saklamadan başka nimetlerde onların payları yoktur. Hâlbuki nimetlerden sorguya çekileceklerdir.

Bütün söz sahiplerine kulak verme bu menzilden öğrenilir. Söz dinleyene etki etmezse, faydası nedir? Kişi dinlediğinden hızla etkileniyorsa, akla göre onun kötü söz söyleyene kulak vermemesi gerekir. İnsanlara göre Allah'ın isimlerinin değişmesi, bu menzilden öğrenilir. Hâlbuki maksat tektir. Bir türün şahıslarının düşmanlığının sebebi ile farklı türlerin dostluğunu sağlayan sebep bu menzilden öğrenilir. Bununla birlikte o türleri bir cins birleştirir. Kader ve onun ilahi niteliklerdeki dayanağı, bu menzilden öğrenilir. Acaba o bir aldatmadır, değil midir? Hakk'ın kovmasının sebepleri bu menzilden öğrenilir. Hepsi Allah'ın avucunda olduğu halde, kovulma neyden ve neye doğru gerçekleşir? 'Allah'tan uzaklık' ne demektir? Bu menzilde menzillerin kalıplara indirilmiş olması öğrenilir. Acaba suretlere hangi manayla indirilirler? Hâlbuki gerçekte olduğu gibi manalar inmez. Hakkında ortadan kalktığı kimse adına, yükümlülüğün ortadan kalkma sebepleri bu menzilden öğrenilir. Çünkü yükümlülüğün âlemden kalkması imkânsızdır; kalksaydı âlem kemal derecesinden uzaklaşmış olurdu. Hâlbuki âlem mertebe itibarıyla kâmildir. Türün şahısları nedeniyle ilaveyi kabul etseydi, onlardan dolayı eksiklikle nitelenmezdi. Sahibi emir kipin-

de geldiği halde akdini bozduğunda, tekfiri gerektirmeyen hususlar bu menzilden öğrenilir. Bu mesele, fakihlerin aşina olmadıkları ve aksine fetva verdikleri bir meseledir. Allah katında iyi ahlak oldukları halde kötü ahlak sayılan şeyler nelerdir? Hakk'ın kendisine yakın kulunun isteğini yerine getirmeyişi bu menzilden öğrenilir. Misal olarak Allah Teâlâ'nın *'Onlar için yetmiş kez bağışlanma dilesen, Allah onları bağışlamayacaktır'*[95] ayetini vb. verebiliriz. Biat edip biatin sabit olmasından sonra imama (devlet başkanı) itaat etmeyenin hükmü bu menzilden öğrenilir. Öne geçenin ve arda kalanın durumu bu menzilden öğrenilir. Kötülük, hayır ve imanın hükmü bu menzilden öğrenilir. Cüzî nefisler bu menzilden öğrenilir. Hakk'a yakınların özellikleri bu menzilden öğrenilir. Dalalet ve hidayet bu menzilden öğrenilir. Birin çok yerini alması bu menzilden öğrenilir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ÜÇ YÜZ YETMİŞ ALTINCI BÖLÜM

Veliler ile Düşmanlar Arasında Ortak Menzilin Hikemî Mertebeden Bilinmesi

Gayb âleminin birbiriyle çatışmasının bilinmesi hakkındadır. Bu menzil bin Muhammedî makam içerir.

Bütün ganimetleri yer Hakk'ın ateşi
Kim onların bedeli olursa masum kalır

Onların o kişi üzerinde otoritesi olmaz artık
Böyle biri Hakk'ın yaratıkları içindeki vekili, hüküm vermiştir

Geçmiş olan ise amiliyle birlikte mensuh
Kıyamet günü betimlenen nesihle

Herkes kendi menzilinden haz alır ve nimetlenir
Cennet ehli, cehennem ehli ve kadimler

Hazzı bilgi ve marifet olmayan kimse
Hevanın mertebesine ayak basmamış demek

Allah rahmetinin bilgisiyle rızık versin bize
Âlimler menziline bizi ulaştıracak kadar nasip etsin

Bilmelisin ki, Allah bu menzilde kullarının paylarından bol bir nasibinin olduğunu kullarına açıklamıştır. Bu nedenle Hz. Peygamber şöyle buyurur: 'Allah'ın hakkı yerine getirilmede öncelikli olandır.' Yani Allah hakkı kulun hakkından önce gelir. Kur'an'da şöyle der: *'Vasiyet edilmemiş bir vasiyet veya borçtan sonra...'*[96] Burada vasiyet borca takdim edilmiştir ki vasiyet Allah'ın hakkıdır. Çünkü tasarruf izni olan malda tasarruf yaparken vasiyetiyle bizi yükümlü tutan vasiyet sahibine o hakkı tanıyan bizzat Allah'tır.

Fakihler, Allah'ın naslarda belirtilen hükmüne aykırı olarak, borcu vasiyetin önüne geçirirler. Fakat zahir ehlinin bir kısmı böyle yapmaz. Onlar vasiyeti borca öncelerler ki ben de bu görüşteyim. Allah namazda kendisine ait payı da yarım yapmıştır. Bu yarım, öteki kısımdan farklıdır ve şöyle demiştir: 'Namazı kendim ile kulum arasında ikiye ayırdım. Bir yarımı bana, diğeri kuluma aittir. Kulum için istediği verilecektir.' Bu taksimde Allah ile namaz kılan kulu bir yapmıştır. Ganimetin ise beşte birinin kendisine ait olduğunu belirtmiştir. Geride kalan ise dört kısımdır ve beşe taksim edilirler. Her sınıfın Allah'a ait olandan farklı bir payı vardır. Bu taksim edilende Allah'ın payı, kullarıyla arasındaki hale nispetle, namazdakinden daha büyüktür. Yoksa yarım pay beşte bir payından daha çoktur. O halde Allah ganimettekinden daha çok namazı taksim etmiş, bu taksim mertebeye ve özel taksime göre yapılır. Öyleyse onun ganimetteki payı, diğer kalan kısımlara göre daha çoktur. Burada Hak kendisini kulları karşısında onların derecesine indirmiş, kendisine davrandıkları gibi onlara davranmıştır. Başka bir yerde Allah şöyle der: *'O'nun benzeri bir şey yoktur.'*[97] Burada benzeşmeyi ortadan kaldırmıştır. Başka bir yerde O'ndan akta-

ran şöyle demiştir: 'Allah Âdem'i kendi suretinde yaratmıştır.' Sonra Allah insanı isimlerin zuhur yeri yapmış, bu isimleri ona vermiştir. Öyleyse kul, Allah'ın isimlendiği bütün isimlerle isimlenir. Bununla birlikte nispetler farklı olsa bile, bir ismin göstermiş olduğu anlam tektir ve o anlam değişmez.

Allah insanların bir kısmını yeryüzünde halife yapmış, yaratılmışlar arasında hüküm verme hakkı tanımış, neyle hüküm vereceğini bildirmiş, onu tek (ahad) yapmış, halifelik mertebesinde onunla çatışanın öldürülmesini hükme bağlamıştır. Hz. Peygamber halifenin tek olmasını hükme bağlamış, görevi hakkında onunla savaşanın öldürülmesini şeriat yaparak şöyle buyurur: 'İki halifeye biat edildiğinde, onlardan ötekini öldürünüz.' Allah halifeye hazinede tasarruf hakkı tanımış, genel olarak bakışı ona yönlendirmiş, zulüm yapsa veya adil davransa bile emrine itaat etmemizi emretmiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: *'Ey iman edenler! Allah'a, peygambere ve sizden olan emir sahiplerine itaat ediniz.'*[98] Onlar, halifeler ve devlet başkanının görevlendirdiği vekilleridir. Çünkü Allah kendisini halife atadığı kadar ona da vekil atama hakkı tanımıştır. Böylece verme, engelleme, cezalandırma ve bağışlama onların yetkisine bırakılmıştır. Bütün bunlar meşru bir ölçüde gerçekleşir. Öyleyse görevlendirme ve azletme onların hakkıdır. Nitekim Hakk'ın elinde terazi vardır, adaleti yükseltir ve aşağı indirir! Bu terazi Allah'ın *'Teraziyi koydu'*[99] ayetiyle yeryüzüne indirmiş olduğu terazidir. Sonra şöyle demiştir: Günün ameli gecenin ameli gerçekleşmezden önce veya günün ameli gerçekleşmezden önce gecenin ameli Hakk'a yükseltilir. İşte halifenin durumu da öyledir: Halkın işleri ona yükseltilir. Görevliler ve tahsildarlar halkın işlerini halifeye arz ederler. O da dilediklerini kabul eder, dilediklerini reddeder. Binaenaleyh Hakk'ın yaratıklarında tasarruf etmeyle ilgili zikredip belirlememiş olduğu her hususta hükümdara kulları arasında tasarruf yetkisi tanımıştır.

Allah Teâlâ ulûhiyetinde Allah ile çatışan bazı düşmanlar yaratmıştır. Misal olarak Firavun ve vb. verebiliriz. Halife karşısında da görevinde onunla çatışan kimseler yaratmış, halifeye onlarla savaşmasını emretmiş, onları yendiğinde kendilerini öldürmesini istemiştir. Nitekim Allah müşriklere böyle davranır. Onların kalma süresi Allah'ın on-

lara mühlet vermesi süresi kadardır. Halifenin onları cezalandırması ve yenmesi vakti, onların ölüm zamanıdır. Öyle ki (ilahi ve kevnî) iki nüsha karşı karşıya konulmuş olsaydı, arada hüküm itibarıyla bir harf bile değişiklik olmazdı. Nitekim Hak yaratıkları hakkındaki ezeli bilgisiyle hüküm verirken halife zann-ı galibiyle hüküm verir. Çünkü halife yönetimi altındaki bütün hususlarda kesin bilgiye sahip değildir ve gerçeği yanlıştan tam ayırt edemez. Halife (hükümdar), ancak delilin kendisine söylediği üzere hareket eder. Nitekim Allah da mahlûkatına kıyamette böyle davranır. Onları -haklarındaki bilgisine rağmen- şahitleri getirdikten ve kesin delili ortaya koyduktan sonra cezalandırır. Hâkimin bilgisine göre hareket edemeyeceğini söyleyenler, buradan hareketle bu görüşe varmıştır. Bu bağlamda âlime gelirsek, âlimin bilgisinde eleştirilecek nokta bulunabilineceği için böyle davranır. Allah ise hakkında hüküm verilene karşı delil ortaya koymak üzere böyle davranır. Öyle ki Allah ahirette bir kişiyi ancak dünyada peygamberinin diliyle kendisini yükümlü yaptığı şeriata göre cezalandırır. Bu nedenle Hz. Peygamber -Rabbinin emriyle- Rabbine şöyle der: *'Rabbim hak ile hüküm ver!'*[100] Yani beni kendisiyle gönderip insanlar arasında kendisiyle hüküm vermemi bana emrettiğin 'hak' ile hüküm ver. Hak kendisini mahlûkatının menziline indirmiş ve onların arasından en tam ve kâmil tecelligahı imam-halife yapmış ve sonra şöyle buyurmuştur: 'Hepiniz çobansınız, güttüklerinizden sorumlusunuz.' Bu sayede imamlık, tüm yaratıklara yayılmış, onların içinden her biri adına imamlık mertebesi gerçekleşmiştir. Herkes 'hak'tan belirli bir miktar kazanmış ve sahip olduğu ölçüde Allah'ın tasarruf imkânı verdiği hususlarda tasarrufta bulunmuştur. O halde her insan Hakk'ın suretindedir. Bununla birlikte Allah'ın tecellisi en büyük imamda daha bariz ve ondaki emri daha büyük, ona itaat daha yetkindir.

Bilmelisin ki, Allah Teâlâ kullarına şeriat yaptığı hususları belirlerken şeriatını çeşitli kısımlara ayırmıştır. Bu bağlamda bütün yükümlülere farz kıldığı bir kısım vardır ki bu kısım ikiye ayrılır: Bir kısmı kendiliğinden onlara farz kıldığı kısımdır. Misal olarak namaz, zekât, oruç, hac, temizlik vb. kendiliğinden onlara farz kıldığı emirleri verebiliriz. Bir kısmı ise farz değilken insanların kendi üzerlerine farz kıldıkları

kısımdır. Allah da onları -Hakk'ın kıldığı farz gibi- ödüllendirmek üzere bu farzı emretmiştir. Bu sayede biz insanın Allah'ın suretinde olduğunu da tam olarak öğreniriz, çünkü Allah kendine müminlere yardım etmeyi, merhameti vb. şeyleri farz kılmıştır. Bunun ödüllendirme amaçlı olduğunu söyledik, bu durum Allah'ı bilenler için böyledir. Bir gruba göre ise bu durum (yerine getirmediklerinde) insanları cezalandırma maksadı taşır. Bu farzlara misal olarak adağı verebiliriz. Böylece insanlar kendisine bir şeyi farz kılmada rububiyetle yarışmış ve didişmiş olurlar. Allah da onlara bu işleri farz yaparak onların kendilerine bir şeyi farz kılma hakkına sahip olmadıklarını kendilerine öğretir. Onlar da bu sayede kendi değerlerini öğrenirler. Hak kendine vacip kıldığı bir şeyi yerine getirmezse, kınanamaz veya bu konuda suçlanamaz. Çünkü O'nun mertebesi 'dilediğini yapar' diye nitelenmeyi gerektirir. Bu nedenle Allah'ın kendine zorunlu kıldığı bir şeye (Allah üzerinde) 'vacip' haddi uygulanmaz. Buna mukabil kulun zorunlu kılmasıyla Allah'ın ona farz kıldığı bir şeyi belirlediği şekilde yerine getirmediğinde, kendisine vacip haddi uygulanır. Bu yönüyle bu farz da asıl farza benzer ve dolayısıyla yerine getirilmediğinde cezalandırılır. Öte yandan ücreti daha fazla olduğu gibi yerine getirmeyende cezası da çoktur. O halde onun karşılığı her iki durumda da büyüktür.

Fiillerin bir kısmı vaciplerin suretine ilavedir. Bunlar 'nafile' diye isimlendirilir. Bunun anlamı vacibe ilave demektir. İlavenin farzlarda bir sureti ve karşılığı yok ise, nafile sayılmaz. Böyle bir ibadet, müstakil bir ameldir ve onun ecirdeki derecesi nafilenin derecesiyle bir değildir. Sonra yapı karışır. Nitekim yükümlünün yapısı da karışıktır. Bu nedenle farzların yapısında sünnetler tespit edilmiştir. Bunlar farzlara ilave ibadetlerdir. Kulun kendiliğinden bir yükümlülük olmaksızın gönüllü yerine getirdikleri ise -nafilelerin yapısında- farzlar gibi vacip sayılır. Bu nedenle kıyamet günü farzlar tam yerine getirilmediğinde, Allah Teâlâ şöyle diyecektir: 'Kulumun farz ibadetini nafile ibadetinden tamamlayınız.' Başka bir ifadeyle vacip farzdaki eksiklik nafiledeki farzdan tamamlanır. Vacip-farz sünnetlerden eksik kısım ise nafilelerin sünnetlerinden tamamlanır. Kısaca her şey kendi benzerine katılır.

Ganimetlerin 'enfal' diye isimlendirilmesinin sebebi nedir? Bir ruh bana şöyle sordu: 'Ganimetler niçin 'enfal' diye isimlendirilmiştir.' Şöyle dedik: 'Şeriatı bilen bütün müminler, Allah'ın müminlere savaşmayı ancak Allah'ın kelimesi yüksek, kâfirlerin kelimesi aşağıda olsun diye farz kıldığını bilir. Bunda bir kapalılık yoktur. Bu sayede iki kelime iki ayağın birbirinden ayrışması gibi birbirinden ayrışır. Çünkü Allah her şeyi zat ve hüküm bakımından çift yaratmıştır. Allah'ın tercümanları bize -ki onlar Allah'ın peygamberleridir- cihadın, savaşmanın ve dövüşmenin emredilme vaktinden itibaren bize şu hususu bildirmişlerdir: Allah ganimetleri ateşe sunmuş, ateş de onlardan belirli bir kısmı yemiştir. Ateşin Rabbine itaatinin bir yönü, ganimetlerden ancak kendisine ulaşmanın helal kılındığı kısmı yemesiydi. Allah mücahitlerin susuzluğunun gözüktüğü ganimeti yemeği ateşe yasaklamıştı. Böylece alınan kısım ona ulaşıncaya kadar ganimeti yemez, mücahit için amel temizlenmiş olurdu. Muhammedî şeriat geldiğinde, Allah ganimetlere Muhammed ümmeti için (daha önce ateş tarafından) yenilen o kısmı eklemiştir ki bu kısım onlara verdiği nimetlere ilavedir. Ateşten almış olduğumuz bu kısım ise Muhammed ümmeti adına 'nafile' mesabesinde olmuş, bu kısmı onlara cihat etmiş olmalarına karşılık bir hak olarak vermemiştir. Çünkü bu kısım cihat nedeniyle onlara verilmiş bir hak olsaydı, kendileriyle birlikte savaşmayan hiç kimse onlarla ganimetlere ortak olamazdı. Öyleyse söz konusu ganimet kısmı mücahitlerin zorunlu bir hakkı değil, Allah'ın kendilerine ikram ettiği bir paydır ve onu zikretmiştir. Allah kendi adına da ganimette bir pay belirlemiştir. Bunun nedeni savaşta müminlere yardım etmiş olmasıdır ve bu nedenle O'nun savaşta bir nasibi vardır.

Allah'ın ganimetlerde kendisine pay ayırmasının sebebi dinine yardım etmiş olması olunca, dinine yardım eden herkes O'nun nasibinden nasiplenirler ki onlar gazilerdir. Dolayısıyla ayet dikkate alındığında onların payı beşte bir olmaktadır. Sonra dört tane beşte birlik kısım geride kalır ve onlar da beşe bölünerek taksim edilir. Beşin birisi Hz. Peygamber'e aittir. Onun ölümünden sonra da zamanının halifesine aittir. İkinci beşte birlik kısım Hz. Peygamber'in yakınları olan

Ehl-i beyt'e aittir; üçüncü beşte bir yetimlere, dördüncü beşte bir yoksullara, beşinci beşte bir ise yolda kalmışlara verilir.

Alimlerden birisinin -ki zannediyorum İbn Ebi Leyla'dır- şöyle dediği aktarılır: 'Ganimetin ilk beşte birlik kısmını Hz. Peygamber alır, Kâbe'ye doğru çıkartır ve şöyle derdi: 'Bu Allah'a ait kısımdır.' Sonra kalan kısımları taksim ederdi.' Ganimette ateşe ait bu kısmı Allah bu ümmete aktardığı gibi insanın malında da zikredilen kısımlar için bir hak belirlemiştir. Böylece Allah mal sahiplerine o hakkın mallarından belirli bir usulle çıkartılmasını vacip kılmış, imamın (devlet başkanının) o hakkı almasını emretmiş, söz konusu kesimlerin onu almalarını vacip kılmamıştır. Onlar kendi haklarını alıp almamada tıpkı diğer haklarda olduğu gibi muhayyerdirler. Onların arasından her kim hakkını alırsa gerçekte kendi hakkını almış olur; kim hakkını bırakırsa kendi hakkını almamış olur ve bu hak ona aittir. Bu (hakların) bilgisini bilmekle ve onları yerine getirmekle yükümlü olan kişi bizzat İmam'dır.

Güzelliğe nail olan herkesi Yusuf sanma
Güzel insaflı imamdır kuşkusuz

İstediğin ve arzuladığına ulaşırsan şayet
Sen sevilen iffetli Yusuf olursun

İmam (devlet başkanı) güçlü bir zanla '*Ganimet olarak aldıklarınız*'[101] ayetinde zikredilenler ile Haşr suresinde (zekât alacak) zikredilenlerin ganimetteki paylarının bilhassa beşte bir olduğunu zannedebilir. Bu durumda onlara ganimeti böyle taksim eder. Geride kalan kısım ise Müslümanların hazinesine aittir ve devlet başkanı onda uygun gördüğü şekilde tasarrufta bulunur. Dilerse onu adilce ve eşitçe mücahitlere dağıtır. Dilerse onların arasında bir derecelenmeye gider. Nitekim devlet başkanı aynı şeyi yakınlar kendileri adına belirlenmiş payları aldıktan sonra miras kalmış malda yapar. Veya devlet başkanı miras maldan kalan kısmı ölünün yakınlarına dağıtır. Devlet başkanı zanni galibiyle asıl beşte birlik kısmın Allah'a, kalan kısımların da Allah'ın adlarını verdiği kimselere ait olduğunu düşünebilir. Hâlbuki Allah

kendi yolunda savaşanlar için sadakalarda bir pay belirlemişken ganimette ancak devlet başkanının taksimden önce belirlediği veya 'Kim (savaşta) birini öldürürse onun ganimetine sahiptir' sözüne binaen verdiği kısmı belirlemiştir.

Bu menzilde sözün böyle konulara kadar uzamasının nedeni, menzilin bilhassa Allah'a nispet edilen payları içermiş olmasıdır. Buradaki gayemiz ganimetlerden ve fıkıh ilmine göre onların taksiminden söz etmek değildi. Bize göre tasavvuf yolunda ganimetler, insan adına gerçekleşen ilahi ilimlerden ibarettir. Allah bu ilimleri mücahede ve nefisle cihat etmenin karşılığında bize verir. Nitekim müminin bizzat imanında da bir ticareti vardır. Söz konusu ticaret, acı azaptan kurtaran ticarettir. Öyleyse (nefisle) 'cihat'tan meydana gelen her bilgi ganimettir ve ganimetlerin taksim edildiği üzere paylaştırılır. O ganimette Allah'a ait pay ihlasın ilgili olduğu hususlarken peygambere ait pay ona imandır; yakınlarına ait pay onları sevmektir. Ganimetten yetimlere ait kısım ise amel sahibi gayeye ulaşmazdan önce gerçekleşen ilimlerdir.

VASIL

Gayenin Açıklanması

Gayenin tanımı saliki ameli kendisine izafeden müstağni kılacak (derece) demektir. Buluğ çağına ermezden önceki sabinin hareket ve davranışları kendine izafe edilir. Baliğ olduğunda onun her türlü fiilleri daha önce kendisine izafe edilirken artık Allah'a döner. Hz. Peygamber şöyle der: 'Erginlikten sonra tamlık olmaz.' Öyleyse buluğ çağından önce salik adına gerçekleşen her şey, kendinden olan hakkıdır, çünkü onu belirleyen Allah'tır.

Yoksullar için olan pay, acizlik, kudretsizlik ve gücün onlardan alınması nedeniyle -çünkü Allah metanet ve kuvvet sahibidir- ortaya çıkan paydır. Yoldakine ait olan pay, Allah'a giden yolun oğlu olması

bakımından ona aittir. Hz. Peygamber şöyle der: 'Dünyanın çocukları olduğu gibi ahiretin de çocukları vardır. Siz ahiret çocukları olunuz!' Onlar yol çocuklarıdır. 'Dünyanın çocuklarından olmayınız.' Amelde ihlâsın suretine gelirsek, ihlâs keşif yoluyla amelin failinin Allah olduğun bilmendir. Nitekim gerçekte de her amelin faili Allah'tır. İster kınanan, ister övülen amel olsun durum böyledir. Çünkü değerler, amelin kendisi değil, Allah'ın ondaki hükmüdür. Bir rivayette Allah'ın şöyle dediği aktarılır: 'Her kim başkasını kendisine ortak koştuğu bir amel işlerse, ben ondan uzağım. O koştuğu ortağa aittir.' Burada ameli belirsiz getirmiş, herhangi bir ameli özellikle zikretmemiştir. 'Kendisi' amel demektir. 'Ondan' zamiri ortağa, yani Allah'tan başkasına döner. 'O' zamiri ise ortak koşana döner. Çünkü Allah amelden uzak kalmaz. Hiç kuşkusuz amelin faili O'dur. Allah ancak ortaktan uzaklaşır, çünkü ortak, yokluk; Allah ise varlık demektir. O halde Allah, yokluktan uzaktır. Çünkü yokluk kendisine katılmayacağı gibi Allah da yoklukla nitelenemez. Çünkü Allah zatı gereği varlığı zorunlu olandır. O halde yokluktan 'beraet' (uzaklık) sahihtir. Nitekim ayet-i kerimede '*Allah ve peygamberinden bir beraat, müşriklerden anlaşma yaptıklarınıza...*'[102] denilir. Burada Allah ortaktan uzaklaşmıştır, çünkü ortak denilen bir şey yoktur ve o yokluktur. Allah Teâlâ '*müşriklerden*'[103] buyurur. Bu da ortaktan yüz çevirmek ve uzaklaşmak demektir. O halde amelin tamamen Allah'a tahsisi (ihlas), Allah'ın ameldeki nasibi ve payıdır. Çünkü amelde gözüken suret, Allah'ın kendinde ameli izhar ettiği şahısta ortaya çıkmıştır ve görünüşte iş birbirine karışır. Duyuyla bakarken amelin o kişiden meydana geldiğinden kuşku duymayız. Bu durumda ameli ona izafe etmek sahih bir izafedir. Bu nedenle O'nun ez-Zahir isminden dolayı her şeyin aynı olduğunu söyleriz. Burada gizli bir delil vardır, şöyle ki: Göz bir araç ve alet görür. Alet başka bir şey nedeniyle yönlendirilmiştir ki duyu o şeyi algılamaz. Öyleyse alet ameli yapan değildir, fakat duyu ancak aleti algılamıştır. Hâkim (akıl) duyulurun ardında amel eden bir şey olduğunu bildiği kadar duyu ancak o aracı algılar. Öyleyse hâkim duyulurun ötesinde aletle amel eden ve onu kullanan birinin bulunduğunu bilir. Teorik düşünce sahipleri aletin ardında bulunan ve onu kullanan o şeyi nâtık-akıllı ve hayvanî nefs diye ifade ederler.

Bu isimlendirmeyi yapmakla onlar duyunun idrak edeceği şeylerden olmayan bir anlama geçmişlerdir. İşte keşf ve müşahede ehlinin nefs-i nâtıka hakkında cem' ve vücûd mertebesindeki idrakleri de tıpkı böyledir. Başka bir ifadeyle onların idrak ettiği şey, teorik akılcıların duyuyla algılanan alet hakkında idrak ettiğiyle birdir. Onlar nefs-i nâtıka'nın ötesinde bulunan ve ameli işleyen başka bir şey olduğunu anlamışlardır. Nefs-i nâtıka'nın ardında bulunan amel sahibi ise 'Allah' denilendir. O'nun amelinde nefs, Allah ehline ve akılcılara göre, duyuyla algılanan aletle birdir. Böyle bir idrak gerçekleşmediğinde, bize göre, kişi amelinde tam bir ihlasa ulaşamaz. Bununla birlikte araçlar sabittir ve onlar amelin ortaya çıkışında kullanılırlar. Binaenaleyh 'bilen bir kavim için' bütün âlem, kendisinden ortaya çıkan fiiller karşısında Hakk'ın araçları ve aletidir. Hz. Peygamber sahih bir rivayette şöyle der: 'Allah'ın kulları üzerindeki hakkının ne olduğunu biliyor musunuz?' Sahabe şöyle demiştir: 'Allah ve resulü daha iyi bilir!' Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: 'Allah'ın kulları üzerindeki hakkı O'na ibadet etmeleri, herhangi bir şeyi ortak koşmalarıdır.' Sonra şöyle buyurmuştur: 'Bu hakkı yerine getirdiklerinde, onların Allah üzerindeki hakkını biliyor musunuz? Onların hakkı Allah'ın onları cennete sokmasıdır.' Hadiste Hz. Peygamber 'herhangi bir şeyi ortak koşmamak' ifadesinde şey kelimesini her şeyi ona sokmak amacıyla belirsiz kullanmıştır. Bu durum Allah Teâlâ'nın '*Kim rabbine kavuşmayı umut ederse, salih amel işlesin, rabbine kulluk yaparken hiçbir kimseyi ortak koşmasın*'[104] ayetinde 'kimse (ahad)' kelimesinin kullanımına benzer. Burada da 'kimse' belirsiz gelerek birliği olan her şeyi içermiştir. Bu itibarla her şeyin bir birliği vardır. Hz. Peygamber bir ihtimal olmaksızın 'rıza' halini göstersin diye 'Allah'a kavuşma' ifadesini zikretmiştir. Böyle bir kavuşma cennette gerçekleşecektir, çünkü orası Rıdvan, yani 'razı olma yeridir.' Allah ile karşılaşan herkes, mutlu değildir ve mertebelerin - Allah'ın kendilerinde yarattığı özelliğe göre- burada etkileri vardır. Aynı şey '*Allah'a onların etleri, kanları ulaşmaz, fakat sizden olan takva ulaşır*'[105] ayetinde geçer. Allah bizden kendisine ulaşacak şeyi 'takva' olarak belirlemiştir. Allah kullarına onların sahip oldukları şeylerde ve üzerinde bulundukları durumlarda kendi nasibini bildirmiş, kullarını bu sözleşmeye teşvik ederek şöyle buyurmuştur: '*Sizinle yaptığım ahde*

uyunuz!'[106] Allah'ın sizin üzerinizdeki hakkı, sizinle yaptığı sözleşme ve ahdi yerine getirmenizdir. Bu durum beş namaz hakkında söylenmiş şu hadiste belirtilir: 'Kim onları herhangi bir haklarını zayi etmeksizin yerine getirirse, Allah katında kendisini cennete girdirmekten ibaret bir ahit elde eder.'

Namaz, kendisiyle kulları arasında yaptığı taksime göre, Allah ile konuşmak (münacat) demektir. Kim namazdan Allah'a payını verip kendi payını da alırsa, hiç kuşkusuz, Allah'ın hakkını ve nasibini vermiş demektir. Allah Teâlâ âlemlerden müstağniyken âleme ait ve âlemin muhtaç olduğu bir hususta kendisine bir pay nasip belirlemiş ve bir kısım yaratmıştır. Hal böyleyken aslı fakirlik ve -kendi hakikatinde ve var olmasında değil sadece- kendindeki zuhurunda bile yoksulluk olan âlem hakkında ne düşünebilirsin? Burada kendi hakikatinde değil dedik. Çünkü onların kendilikleri bakımından hakikatleri, herhangi bir kimsenin yaratmış olmasına bağlı değildir. Buna mukabil sadece varlık, yokluk vb. durumlarda haller o hakikatlerde tasarrufta bulunur ve bu sayede o hakikat üzerinde hükümlerini izhar edecek kimseye muhtaç kalırlar. Bunu bilmelisin.

O halde hakkını talep edip bu konuda ısrarlı davranan hiç kimse kınanmaz. Fakat Allah bizim için bazı haklar belirlemiştir ki onları terk ettiğimizde bizim adımıza daha büyük bir karşılık ortaya çıkar. Allah böyle hakları terk etmeyi güzel ahlakın bir yönü yapmış, bunun ecrini bizzat kendisine bırakmıştır. Bu durum '*Kim bağışlar ve arayı düzeltirse, ücreti Allah'a kalmıştır*'[107] ayetinde bildirilir. Hakkını talep edenin durumu ise '*Zulümden sonra kim yardım alırsa onun üzerinde bir yol yoktur*'[108] ayetinde belirtilir. Ayette onun böyle bir hakkı olduğu belirtilir. Allah da hakkını ve haklarını zayi etmeleri durumunda kullarına karşı böyle yapar; bağışlar, affeder ve ıslah eder. Böylece herkes iki diyarda da O'nun rahmetine kavuşur ve her nerede bulunurlarsa bulunsunlar ilahi rahmet onları kuşatır. Fakat bu rahmette insanlar eşit değillerdir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: '*Cüretle günah işleyenleri iman eden, salih amel edenlerle bir tutacağımızı mı zannettiler? Onların ölümleri ve hayattaki durumları ne kötüdür. Ne kötü hüküm veriyorlar.*'[109] Allah bilenlerle bilmeyenleri de bir tutmamıştır. Kullar arasında kâmiller, Allah'a ait

üzerinde hak bırakmayan kimsedir. Daha doğrusu sahip olduklarında başkasına ait olan bütün hakları yerine getiren kimsedir. Herhangi bir kimsenin veya şeyin üzerinde hakkı varsa, şeriatın belirlediği tarzda o nasibi verir. Hakkı yerine getirdiğinde, şeriat tarafından kendisine ait olduğu zikredilenlerin hepsi ona döndürülür. Allah onunla yaptığı ahdi yerine getirdiğinde, kul bir karşılık olarak değil, ihsan ve lütufla verdiklerini Allah'tan alır. Böyle birisi işi olduğu hal üzere bilen Allah âlimlerindendir. Onlar, kendilerini sadece Allah'ın bildiği yaratılmışlar içindeki Efrad'dır.

Saadete ulaşma hususunda en kâmil yola dikkatini çektim, onun üzerinde başka bir mutluluk yoktur! İşte ey kardeşim! Bunun ardında yine de iş mühim, yapılacak olan iş büyüktür. Bu konudaki sorunlar daha büyük ve ağırdır. Bu nedenle Allah ehli (işin sonu demek olan) gayenin hayret olduğunu kabul etmiştir ki, hayret, acizliktir. Allah'ın kulları nezdinde bir hakkının ve nasibinin olduğunu açıklamak için bu kadar açıklama yeterlidir. Allah o nasibi ve hakkı 'hak ediş yoluyla' onlardan talep ettiği gibi vekâlet yoluyla da başkalarının hakkını onlardan talep eder. Ayette belirtildiği üzere, Allah sadakaları vekâlet yoluyla alır, onları bereketlendirir ve nemalandırır. İnsanlar kendisini vekil edinmeseler bile Allah, bir rahmet ve lütuf olarak kendiliğinden insanlara vekillik eder. Bir kavmin ise kendi seçimleriyle vekilleri olur. Onlar Allah'ın kendilerine O'nu vekil edinmeyi emretmiş olması nedeniyle Allah'ı vekil edinirler. Yoksa onlara emretmeseydi, kölenin/kulun O'nu vekil edinme cüreti olamazdı. Allah kullarına iyilik yaparak büyüklüğünden inerek gizli lütfuyla onlara tenezzül edince, onlar da kendisini vekil edinmiş, bu ilahi tenezzül onlarda naz haline yol açmıştır.

Hadiste 'Allah kulun namazından şuurla kıldığı kısmı kabul eder' denilir. Burada Hz. Peygamber Allah'ın hakkıyla ilgili kısmı yerine getirmeyi pekiştirmek istemiştir. En çoğunu yarım saymıştır. Bu kısım Allah'ın kulun namazından kendisi için belirlemiş olduğu kısımdır. En azı ise onda biridir. Hz. Peygamber şöyle der: 'Namazın onda biri, dokuzda biri, sekizde biri, yedide biri, altıda biri, beşte biri, dörtte biri, üçte biri ve yarısı... (kabul edilir).' Yarım ancak Fatiha'da zikredilmiştir. Bu nedenle onun manasını anladık ve namazın bütün fiillerine,

sözlerine, hatta Allah'ın bizi yükümlü tuttuğu tüm amellere yaydık. Onun belirlediklerine gelirsek, bunlar Fatiha'nın sınırlı olduğu dokuz kısımdır. Birinci kısım besmele'dir *'Rahman ve Rahim Allah'ın adıyla.'*[110] İkincisi *'Hamd âlemlerin rabbi Allah'a aittir'*[111], üçüncüsü *'Rahman ve rahimdir'*[112], dördüncüsü *'Din gününün sahibidir'*[113], beşincisi *'Ancak sana ibadet ederiz'*[114], altıncısı *'Ancak senden yardım dileriz'*[115], yedincisi *'Bizi sırat-ı müstakime ulaştır'*[116], sekizincisi *'Nimet verdiklerinin yoluna'*[117], dokuzuncusu *'Gazap ettiklerinin veya dalalette olanların yoluna değil'*[118] ifadeleridir. Namazından gafil ve zarara uğrayan insan Fatiha'da zikretmiş olduğumuz kısımların herhangi birisinde Allah karşısında huzur halinde olmayandır. Buna Allah'ın ondan yarıma kadar kabul edeceğini zikretmiş olduğu kısımlardır. Kim besmeleyi Fatiha'dan ayet kabul edip onu ayırmazsa, Fatiha'da zikrettiğimiz üzere taksim gerçekleşir. Çünkü Allah'ın eşya hakkındaki hükmü müçtehidin hükmüyle birdir. Allah müçtehit içtihat ederken onunla beraberdir. Kim içtihadıyla besmele'yi Fatiha'dan ayrı sayarsa, besmele'nin Fatiha'dan ayet olmadığını söylemiş olur. Onun için dokuzunca kısım *'Dalalette olmayanların yolu'*[119] ayetidir. Bununla birlikte besmele bir kısım olmaya daha uygun ve daha hak sahibidir, çünkü hiç kuşkusuz besmele, Allah'ı bilenlere göre Kur'an'dandır. Onun surelerde tekrarı, Kur'an'da diğer kelimelerin tekrarı gibidir. Dokuza ilave olan kısım ise namaz kılanın tilavet esnasında kelimenin harflerini 'akletmesidir.' Bazen namaz kılan kişi kelimenin harflerinden bir harfi aklederve diğerlerinden gafil kalır. Hz. Peygamber'in bu ayetlerden 'ancak aklettiği kabul edilir' sözünün anlamı budur. Akıllı kişi, Allah'ın kendilerini eksiksiz kabul etmesi için bu kısımları tam yerine getirendir. Kim bu kısımlardan herhangi birini namazında eksik yaparsa, Fatiha suresini okumasındaki bu eksiklik nafile namazlarında telafi edilir ve öyle birinin nafile namazları çoğaltması gerekir. Nafilelerdeki okuma farz namazdaki Fatiha eksikliğini telafi etmezse, belirli bir namazın dışında huzur halinde okumuş olduğu Fatiha ile o eksiklik tamamlanır. Bununla birlikte o bütün fiillerinde namazda olabilir, çünkü böyle birisi sürekli namaz halindekilerden olabilir. Onlar, her anlarında Allah'ı zikredenlerdir. Başka bir ifadeyle onlar bütün hallerinde Allah'a münacat edenlerdir.

Kısaca Allah'ın kullarını yükümlü tuttuğu işlerdeki payı, onlara farz kıldığı hususlardır. Kulların Allah'tan nasipleri ise Hakk'ın onlar hakkında üzerine borç yaptığı hususlardır. Bütün bunlarda nafilenin karşılığı nafiledir.

Hz. Peygamberin bu meseledeki payı onu tasdik etmek, kendine ve getirdiklerine imandır. İmanın tezahür ettiği hususlardan birisi, zamanların en hayırlısının namaz ve ezan zamanı olmasıdır. Şefaatin ve konuşmanın en hayırlısı ise Rahman'ın izin verdiği kimselerin şefaati ve konuşmasıdır. Bunlar Hakk'ın peygamberinin bize getirdiği ve tebliğ ettiği hususlardandır. Bu (vahyi alırken) Hz. Peygamber tecelli eden Hakk'ın karşısında 'tedelli' etmiş, tecelli kendisini bayıltmamış, aksine tecelli eden karşısında uyanık tutmuştur. Bu nedenle tecelliye yönelmiş, ondan yüz çevirmemiş ve geriye dönmemiştir. Onu tasdike gelirsek, tasdik peygamberin Allah katından bize gelmiş olduğunu O'nun bildirmiş olmasından kaynaklanır. Peygamber Hakk'a yakın zattır. Onun getirdiklerine imana gelirsek, bu imanın nedeni Hakk'ın verdiği haberdir. Bu bağlamda kendisine iman etme hususunda Hakk'ın haberleriyle onun getirdiği şeylerle Hak'tan verdiği haberlere iman birbirinden ayrıdır. Dolayısıyla ona ancak sırrında Hakk'ın hitap ettiği kimse iman edebilir. Bununla birlikte muhatap bunun farkına varmaz veya kiminle konuştuğun bilemez. Sadece kalbinde tasdik (duygusu) bulan ona iman edebilir. Keşif ve huzur ehli ise kulaklarıyla duyarak ve kalpleriyle Hakk'ın kelamını tanırlar ve peygamberin Allah'ın katından gelen elçi olduğunu öğrenirler. Böylece basiret üzere peygambere iman ederler. Peygamberin getirdiklerine ise peygamberin sırrında kendisiyle konuştuğu kimse iman edebilir. Bununla birlikte konuşulan kişi bunu fark etmeyebilir veya kendisiyle konuşanı tanımayabilir. O kişi sadece peygamberin getirdiği şeye kalbinde bir tasdik bulur. Keşif ve huzur ehli ise kalpleriyle, kulaklarıyla ve 'gözleriyle' duyarak (ve görerek) peygamberin sözünün Allah katından gelmiş olduğunu öğrenirler. Allah'ın dışında birisinin katında olsaydı onda pek çok ihtilaf bulurlardı. Böylece basiret üzere ona iman ederler.

Peygamberin getirdiği hususlara imandan söz ederken 'gözleri' zikrettik, fakat aynı şeyi Hakk'ın kelamını duymada söylemedik, çünkü

peygamberi rüyamızda gördüğümüzde hiç kuşkusuz onu görmüş oluruz. Hak ise böyle değildir. Onu gördüğümüzde, kendi menzilimizi ve Hakk'a dair tasavvurumuzu görmüş sayılırız. Bu nedenle haberini tasdikten söz ederken 'gözler'den söz etmedik. Kalpler ve kulakları ise bilhassa haber için kullandık, yoksa Hakk'ın onu söylemiş olmasıyla ilgili olarak söylemedik. Çünkü Hakk'ın karşısında kalplerin, kulakların ve gözlerin idraki eşittir. Âlemdeki herhangi bir kimse herhangi bir şeyi idrak ettiğinde gerçekte Hakk'ın karşısında kendi menzilini ve suretini idrak etmiş demektir. Öyleyse hiç kimse Hakk'ı idrak etmemiştir. Bu nedenle zikrettiğimiz ve açıkladığımız hususa dikkat çekme üzere 'duyan' olmaları bakımından kalpleri ve özellikle haber için kulakları zikrettik.

Bunu öğrenince, hiç kuşkusuz, üzerinde bulunan Allah'a ve peygamberine ait hakları yerine getirmiş olursun. Bu konuda Allah ehlinden bir grup konuyu Allah'tan öğrenmemiş oldukları için yanılmıştır. Allah ehlinden bir cemaat hata yapmışken şekilci âlimler nasıl yapmasın! Bu meselelerde imandan hareketle konuşan kimse, söylediklerimizi söylemelidir ve öyle bir insan zevkinden konuşuyor demektir. Bu bağlamda iki hatta üç şahsın peygamberin elinde gerçekleşen mucizeye tanıklık ettiklerini görürsün. Allah söz konusu mucizeyi getirdiği vahye delil olsun ve bizzat kendisini tasdik etsin diye peygamberin elinde izhar eder. Mucizeye şahit olanlardan birisi, onun hakikat olduğundan emindir, fakat yine de inkâr eder. İkinci şahıs ise mucizenin delaletini bilmediği için, böyle bir delil onda delil olmaz. Üçüncü kişi iman eder ve tasdik eder. Hâlbuki üçü için de yer aynı, göz bir ve dıştaki algı birdir. Buradan şunu anladık: İman ve tasdik eden kişinin kalbine Hak tecelli ederek gerçeği doğrudan ona bildirmemiş olsaydı, o da peygambere iman etmez, tasdik etmez ve diğer arkadaşları gibi davranırdı. Aynı durum peygamberin getirdiklerine iman etmede geçerlidir: Allah onun kalbine tecelli ederek gerçeği vasıtasız bildirmeseydi, peygamberin getirdiğine iman etmez ve onu tasdik etmezdi. Bununla birlikte mümin bu tecellinin farkına varmayabilir ve nasıl iman ettiğini bilmeyebilir. Başka bir ifadeyle her mümin imanın onun adına nereden gerçekleştiğini bilmez. Duyduğumuza ve gördüklerimize göre, Allah'ın

peygamberine iman eden bazı kimseler, peygamberin davetini işittiklerinde ve kendisini gördüklerinde bir mucize veya herhangi bir delil istemeden kendisine iman etmişlerdir. Söz konusu insanlar içlerinde peygamberin iddiasında doğru söylediğini 'bulmuş', beklemeden ve ayak sürümeden hemen kendisine iman etmişlerdir. Bunun nedeni ancak kalbe gerçekleşen ve sözünü ettiğimiz tecellidir. Hâlbuki o kişi imanının tecelliden kaynaklandığın bilmeyebilir. Bu ölçüdeki bir bilgiyle keşif ehli diğer müminlerden üstün olmuştur. Onların keşifleri olmasaydı, işleri ve varlıkları şöyle böyle tafsil edemezlerdi. Öyleyse peygamberin payı, kendiliğinde ve Allah katından getirdiği hususlarda (kendisine iman ederken) onu rabbine katmaktır.

Bu bilgide yetimlerin payına gelirsek, gerçekte bu pay, sana ait işlerde iddianın dışına çıkacak vaktin gelmesidir. Senin payın o vakit gelmezden önce fiillerini kendine izafe etmendir. Bu esnada sana itiraz olmaz, senden (fiillerin) çekip alınmaz, sana bir zorlama olmaz. Olgunluk çağı geldiğinde, perdelenirsin ve bütün hareketlerinde sınırlanma gerçekleşir. Artık davranışlarına Hakk'ın hükümleri yönelir, çünkü onlar sende ortaya çıkmış Hakk'ın fiilleridir; sende ortaya çıkmamış olsalardı, hükme ilahi hitaba veya hükme konu olmazlardı. 'Onların sende ortaya çıkmış olması', fiillerin sana ait olduğu iddianın ta kendisidir. Allah ise seni yükümlü tuttuğu hususlarla seni sınırlayarak sana şunu öğretmek ve dikkatini çekmek istemiştir: Söz konusu fiiller senin gerçek ve mutlak mülkün olsaydı, -kendisine değil- sana ait bir meselede Hakk'ın tasarrufta bulunması mümkün olmazdı. Bunun sebebi şudur: Akıl olgunluk dönemine ermiş ve kişide akıl ve düşünce sağlam bir şekilde yerleşmiştir. Allah'ın sana vermiş olduğunu akılla, kendinin (fiiller için) zuhur mahalli olduğunu ve bütün fiillerin Allah'a ait olduğunu görmen gerekir. Fiiller sana ait değildir. Böyle bir hal sende kendiliğinden gerçekleşmiş olsaydı, Allah sana bu fiiller hakkında yasak koymaz ve bu hayatta seni yükümlü tutmazdı. Bakınız! Aklı olgunluk derecesine ulaşmayana sınırlama olmadığı gibi Allah öyle bir insanı yükümlü de tutmaz. O, aklının hükmünden perdelenmiş bir mecnundur. Aynı şey uyuyan ve akla sahip olmayanlar için geçerlidir.

Bununla birlikte insan söz konusu niteliğin kendisinde oluşmasıyla dünya hayatında yükümlülüğün gerekli olduğu vakte ulaşır ve ardından kendisinden perde kalksa bile yine de yükümlülük ve şeriatın hitabı kendisinden kalkmaz. Bunun nedeni hükmün hale değil yere ait olmasıdır. Çünkü kıyasla meseleye bakarsak, bu hale ulaşan birisinden yükümlülüğün kalkması gerektiği hükmünü verebiliriz. Fakat içinde bulunulan yerin bir hükmü olmalıdır. Nitekim müşriklerin çocukları ve kâfirlerini bu diyarın hükmü nedeniyle babalarına katarız. Bununla birlikte onların fıtrat üzere olduklarını da biliriz. Onlar şirk koşmamış, kâfir olmamışlardır. Hâlbuki içinde bulunulan yerin bir hükmü vardır. Ahiret vakti gelip oraya göç ettiğimizde, bu diyarın hükmünün dışına çıkarız. Böylece rıza vb. mahalline ulaştığımızda, yükümlülük bizden düşer. Aynı şey Allah'ın bu hayatta mutlu olduğunu bildirdiği kimse için geçerlidir. Allah başka birisine de bedbahtlığını bildirir. Bununla birlikte bu bilgi onlarda yükümlülük veya engellemeyi kaldırmaz. Çünkü bu hayatta hükümlerin (nevamis) konulma nedeni dünya ve ahiret maslahatıdır. Öyleyse imkânsız olan, dünya hayatı devam edip içindekiler orada yaşadığı sürece, yükümlülüğün ortadan kalkmasıdır. Böyle olmasaydı perde kalktığında, yükümlülüğün de kalkmış olması gerekirdi. Çünkü öyle bir insan Allah'tan başka fail görmez ve bir şey kendine yasak koymaz! Allah kendine bir şeyi zorunlu kılarsa, bunun maksadı, kendi başımıza üzerimize zorunlu saydığımız hususlara bizi ısındırmaktır. Biz bir şeyi Allah için kendimize farz kılarsak, O da birbirimizden ayrışalım diye, o hükmü bize farz yapar; öyle bir durumda o işi yapmazsak, günahkâr oluruz, hâlbuki Hak kendine vacip saydığı bir işi terk ederse öyle bir hüküm ortaya çıkmaz. Çünkü günahkâr ve asi olmak, başkasının farz kılması karşısında ortaya çıkan bir hükümdür. Bir şeyi biz kendimize vacip kıldığımızda gerçekte onu farz yapan Allah olmasaydı, yapmadığımızda asi ve günahkâr olmazdık. Başkasının kendisine bir şeyi farz yapmadığı kimse böyle bir işi yerine getirdiğinde, bu durum onun bir ihsanı, iyiliği ve güzel ahlakı olur.

Şöyle sorabilirsin: Bu durum hayırlarla ilgilidir. Kötülük söz konusu olduğunda durum ne olacak? Şöyle deriz: Gerçekte sadece hayır vardır ve hayır iki kısımdır: Bir kısmı sırf hayırdır ve onda kötülük bu-

lunmaz. Diğeri, karışık hayırdır. Bu kısım, kendinde bir tür kötülüğün bulunduğu kısımdır. Nitekim nahoş ilacı içmeyle ilgili olarak bu meseleyi açıklamıştır. Başka bir misal ise günah işleyen ve itaat eden mümindir. Mümin kendisine itaatin katışmadığı bir günah işlemesi mümkün değildir, çünkü bir günahın 'günah' olduğuna inanmak da itaattir!

Burada 'kalbi olana' bir uyarı vardır. Böylece iş, ahirette buluğ çağına ermezden önce yetimin üzerinde bulunduğu duruma döner. Burada yetimlerden söz ettik. Yetim olmasa bile buluğ çağına girmeyen bütün çocuklar da öyledir. Çünkü yetim velisinin tedbiri ve yönetimi altındadır ve veli ise müminlerin velisi olan Allah'tır. Babasının tedbiri altında bulunana ise babası varken bakılmaz. Çünkü fer (dal) yakın kökünden yardım alır. Bakınız! Meyve kendi kökü olarak ağacın dalını bilir, çünkü o daldan yardım alır. Dal ise meyvenin bilmediği kökü tanır. Yetim babasının ölmüş olduğunu öğrenir ve kalbi kırılır. Ona rehberlik edecek bir kökü ve aslı yoktur. Allah'ı bilenler ise yetime babasının kimi varsa kendisinin aynı kimsesi olduğunu öğretir. Babasının sahibi Allah'tır. Böylece yetim tüm işlerinde Allah'a yönelir.

Yetimin kendisi hakkında Allah karşısındaki durumu böyle olunca, Allah da kendi payını bollaştırmak üzere yetimin ganimette payını belirlemiştir. Bu pay sabinin fiilleri kendisine izafe edip bu konuda bir yasaklama ve yükümlülükle muhatap olmamasıdır. Kim bir yetimin başını sıvazlarsa, her saça karşılık bir sevap alır. Aynı durum yetimin dışındakiler için geçerli değildir. Yoksulun (miskin) durumu da güçlü bir hamisi olmamada yetime benzer. Allah onun zayıflığını 'güçlendirmiş', başka bir ifadeyle zayıflığına zayıflık katmıştır. Çünkü yaratılmış asıl itibarıyla zayıftır. Allah onun zayıflığına zayıflık kattığında, miskinlik ortaya çıkar ve artık hiçbir gücü kalmaz. Miskin iken güçlü olduğunu iddia ederse, Allah ona kızar, çünkü haline aykırı bir durum sergilemiştir. Başka bir ifadeyle böyle bir yoksul ve miskin, kendini bulunduğu makamın gerektirmediği bir halle yükümlü tutmuş demektir. Bu nedenle Hz. Peygamber şöyle buyurur: 'Allah kıyamette üç grup insanla konuşmaz ve onlara bakmaz, onları tezkiye etmez, onlar için büyük azap vardır; yalancı hükümdar, yaşlı zâni ve kibirli yoksul.' Yani büyüklenmede abartılı davranan yoksula Allah bakmaz. Nitekim

Allah, miskinin zayıflığını artırmıştır, çünkü o miskin olmak bakımından iki zayıflık sahibidir: Birincisi aslı itibarıyla olan zayıflık, ikincisi fakirliktir. Bu zayıflık nedeniyle miskin başını kaldıramaz. Hâlbuki mal sahibi öyle değildir. Mal sahibi zengin kendinde malın gücünü bulur. Bu nedenle de mal 'mal' diye isimlendirilmiştir, çünkü o sahibini ya hayra ya da kötülüğe yönlendirir; mal sahibini itidalde bırakmaz. Miskin ise kaderin akıntıları altında sakin bir halde Allah'ın geceleyin ve gündüz vakti kendisine getireceği şeylere bakar durur. Bunun yanı sıra Allah'ın onun vasıtasıyla ve kendisinde uygulayacağı işlerle mutmaindir. Bilir ki Allah'tan kaçarak sığınılacak kimse yine Allah'tır ve Allah dilediğini yapandır. Böyle bir miskin, Allah'ın taksiminin içinde bulunduğu durum olduğundan hakka'l-yakîn bir şekilde emindir. Allah ise şu sözüyle onun kırıklığını telafi eder: 'Ben kalpleri kırık kimselerle beraberim.' Çünkü kalbi kırık birinin yanına geldiğinde, hal ve söz olarak onun yanında sadece Allah'ın oturduğunu görürsün! Bu nedenle Allah kendisinin bir çabası olmasa bile ganimette ona pay vermiştir. Allah başkasını ona hadim etmiş, miskin de başkasının gayretiyle ve yorulmasıyla (elde edilen ganimetten) Allah'ın kendisine ulaştırmış olduğu malla rahatlamıştır. Onun durumu bilgisi olmayan cennet ehli müminin durumuna benzer. Daha vakfe yerinde iken Allah'ı bilenlerin menzillerini görür, üzülür, pişman olur. Bunun üzerine Allah cehennemlik âlimlere yönelir, onun bilgi elbisesini çıkartır ve mümine giydirir. Mümin de cennette o bilgiyle birlikte bilginin menziline yükselir. Çünkü her bilginin cennetlerde bir menzili vardır ve oraya ancak o bilginin sahibi yerleşebilir. Bilgi cennette kendi menzilini talep eder. Allah'ın mümine giydirdiği bilginin sahibi olan âlim ise cehennem ehlidir -onlar ateşin ehlidir. Binaenaleyh bilgi kendi başına var olamaz ve kendi başına kaldığında o menzilden düşer. Öyleyse bilginin bulunduğu bir mahal olmalıdır. Allah da bilgisiz mutlu-mümine o bilgiyi giydirir, o da bilgiyi menziline yükseltir. O yerin ne büyük hasreti vardır!

Fakat cahil müminin cehennem ehli olanlardan aldığı bilginin ne tür bilgi olduğunu araştırmak gerekir. Cehenneme giren kişi dünya hayatında bir bilgi sahibi olsa bile, bilgisine bir kuşku girmiştir. Onun hayretine gelirsek, bu durum onun araştırma mahallinde olmasından

kaynaklanır. Bilgisiyle birlikte sahip olduğu halin kendisinden izalesine gelirsek, böyle bir insan dünya hayatında (bilgisine giren kuşku nedeniyle) onun cehalet olduğuna inanmıştı. Ahirette ise bilgi olduğuna inanır. Böyle bir bilgi sahibinden çekip alınan ve âlim olmayan cennetlik mümine giydirilen bilgidir. Hal böyle olunca, Allah Teâlâ ölüm vaktinde cehennemlikler üzerinde -ki onlar ateş ehlidir- cehenneme yakışan bilgiden başka bir bilgi bırakmaz. Bunun dışındaki ilimler ise cehenneme değil cennet ehline özgü ilimlerdir. Allah öyle bir bilgi sahibine yaşarken veya can çekişme esnasında bir kuşku verir. Söz konusu kuşku onun aklına girerek kendisini bilgiden uzaklaştırır veya şaşırtır, sonra da bu hal üzere ölür. Hâlbuki bilgi gerçekte doğruydu. Böyle bir bilgi cennet ehline giydirilecek bilgidir. Başka bir ifadeyle dünya hayatında o konuda bilgiye sahip değil ve cehennem ehlinin bilgisine tamah ettiklerinde, bu bilgi onlara giydirilir. Böylece cehennemlik kişinin kuşku üzere ölmüş olduğu hakkında kesin bilgi ortaya çıkar. Ganimette miskinin payı bu demektir. Çünkü dünyada kuşkuyla kendisinden çekip alınan şey o kişiyi yormuş ve bitap bırakmıştır. Yorulmanın neticesinde 'ganimet' elde edince, bu kez kuşku bilgisine girmiş, bu durumda ise miskinin payı haline gelmiştir.

Yol oğluna (ibnü's-sebil) gelirsek, onlar Allah katında en değerli gruplardır, çünkü çocuk babasından uzaklaştırılamaz. O 'yol oğlu' diye isimlendirilmiştir, çünkü menzilin imkânsız olduğunu bilir. Bilir ki bir durum üzere kalmak da imkânsızdır. Başka bir ifadeyle hem salik hem Rabbin tecellisi ve hatta bizzat Rabbi için bir halde kalmak mümkün değildir; çünkü rab yaratıklarının işlerindedir. Onlardaki durum sürekli ve her zaman yenilenme şeklinde ortaya çıkar. Ayakları bir yerde sabit durmayan kimse ise hareketli ve yürüyordur. Böyle bir insan ancak yolda hareket eder. Bu bağlamda dünyada ve ahirette sürekli kendilerinde yürünen yollar vardır. Bu bilgiye sahip insan dünyada ve ahirette 'yol oğludur.' O kendini yola vermiş, onunla ilgilenmiş ve onda yolcu olarak bulunmuştur. Yolcunun ise azığa ihtiyacı vardır ve bu nedenle Allah ona ganimetten pay ayırarak gayretinin bulunmadığı bir şeyle kendisini besler. Ayette geçen 'yol oğlu' mücahidin kendisi de olabilir. Yol ise ahit ve tarif bildiren belirlilik takısı nedeniyle 'Allah'ın yolu'

olabilir. Allah Teâlâ bu yol hakkında *'Allah yolunda öldürülenleri ölü zannetmeyin'*[120] buyurur. Kastedilenler cihatta şehit olanlardır. Böylece mücahidin ganimetteki payı Allah'ın yol ehli adına belirlemiş olduğu miktar olmuştur. Bu kısım, sadakalarda onun adına belirlenenin dışında, bilinen miktardır. Bunu bilmelisin! Çünkü bu 'Allah'a ve furkan günü kuluna indirdiğine iman etmişseniz' iyi bir uyarıdır. Allah'ın öğretmesiyle, Kürsüde iki ayak olarak ortaya çıkan iki kelimeyle iki kabzayı ayırt etmelisin. Çünkü Allah ehli -ki onlar ahiret çocuklarıdır- Allah'a giden yolculukta 'yol çocuklarıdır.' Onlar 'udve-i dünya (yakın taraf)' ile Allah karşısında yakın mertebe ve makam elde etmiş olanlardır. Ötekiler Allah karşısında 'udve-i kusva (uzak taraf)' cihetinde bulunurlar. Onlar, dünya hayatının ve ondaki yolların çocuklarıdır. Binek sizden daha aşağıdadır. Allah aşağıda olmayı onlara vermiştir. Çünkü *'Kâfirlerin kelimesi süflidir'*[121] Kim senden aşağıysa, sen onun üzerindesin. Çünkü siz mutluluğun kendilerine tahsis edildiği Allah ehlisiniz. *'Allah ise kelimesi yüce olandır.'*[122]

Bütün bunlar, Allah'ın hükmü ve kazasıyla gerçekleşir, yoksa öne geçmiş bir sebepten (el) değil, öne geçmiş ilahi inayetten kaynaklanır. Allah Teâlâ şöyle buyurur: *'Bizim tarafımızdan haklarında iyiliğin öne geçtiği kimseler yaklaştırılanlardır.'*[123]

Bakınız! Allah ehli udve-i dünya'yla yolculuk eder
Şirk ehli udve-i kusva ile

Uzaktaki aşağıdakiyle ayrışır
Yakını da yüksek olana ulaşır

Düşünmezler mi binek yakındır onlara
Herkes kendi mertebesine daha yakın

Allah'ın böyle bir yere ve bu tarz bir taksime -ki ganimettir söz konusu olan- beşi tahsis ettiğini görünce, anladık ki Allah âlemde muteber kısımlar arasından (herhangi birini değil) sadece karşılaşma vaktinde ordunun düzenini dikkate almıştır. Orduyu dikkate almasına gelirsek, Allah orduyu malik ve kahır olması itibarıyla dikkate alır. Bu itibarla Allah kendisiyle didişen düşmanlar yaratmıştır. Ordu karşılaş-

ma esnasında beşe taksim edilir. Birincisi kalptir. Kalp imamın yeridir ve kulun bedeninden Allah'ın kendine ayırdığı mahaldir. Allah 'kulumun kalbi beni sığdırdı' buyurur. Geride kalan kısımlar ise, sağ, sol, ön ve arka kısımlardır. Bunun için beşte bir Allah'a ait olmuş, kalan dört adet beşte bir ise, diğerlerine ait olmuştur. Çünkü Allah düşmanın bize önümüzden ve ardımızdan geleceğini bildirmiştir. Düşman ardımızdan geldiğinde onu ayağımızla ve topuğumuzla; sağımızdan gelince sağımızla, solumuzdan gelince solumuzla karşılarız. Düşmanın gayesi, kalbe ulaşıp ordunun komutanını kalpten izale etmektir. Düşmanın başka bir gayesi yoktur. Bu nedenle Allah nazargahı olan ve kendisini sığdıran kulun kalbinden bu yerlere yerleştirdiği kimselerle kalbi müdafaa etmek ister. Düşman o yerlerden kalbe girmek isterken ordu kalbi korumak için savaşır. 'Allah yolunda savaşanlar O'nun kelimesi yüce ve kâfirlerin kelimesi süfli olsun diye savaşırlar' mealindeki hadiste belirtilen durum budur. Kâfirler düşmanlardır. Allah bâtında kalpten onlara yardım ederken onlar zahirde düşmanın fırsat kollamış olduğu yönlere karşı kalbi savunurlar. Bu nedenle ganimetin beşte biri O'na aittir. Allah ganimette kendi payını belirlemiştir, çünkü düşmanlara karşı müminlere yardım eden O'dur. Ordu O'nun dinine yardım eder. Bu durum *'Allah'ın iman edenlerin velisi olması kâfirlerin ise velisinin olmayışından kaynaklanır.'*[124] Başka bir ifadeyle kâfirler, kendilerine yardım edecek bir kalbe sahip değillerdir.

Allah'ın bol bir payı var
Bir artış olmaksızın ganimetin beşte biri

İmar ettiği kalp O'na ait
O, saygın ve ilahi Arş

Kalanı ise taksim etmiş
Bazı kullarına bir ihtisas olarak

Kalemimin yazdığını öğrenen
Varlığın verdiğini elde etmiş demek

Ya bir resul veya vâris veya veli
Bildiğimiz kadarıyla sadece müşahedesi var

Allah'ın bildirdiğine gelirsek
Benim bir katkım yok onda, bir ihsan o

Bu menzildeki ilimlerden birisi şudur: Bir bilgi bütün bilinenlere mi ilişir, yoksa bilinen her şeyin bir bilgisi mi vardır? Yoksa biline nispetle durum değişir mi? Bilgi nedir? Acaba o bilenin zatı mıdır, yoksa ondaki bir nitelik midir, yoksa bilenin zatı veya sıfatı olmayan bir nispet midir? Eşya arasındaki münasebetlerin yol açtığı bir araya gelme ve içtima bu menzilden öğrenilir. Senin amelinle amel edenin senden olduğu bu menzilden öğrenilir. İstinat bilgisi, bu menzilden öğrenilir. İstinat edilenin himayesi ve meşakkatte ortaklığı, terk edilmesi uygun görülen şeyin terk edilmesi bu menzilden öğrenilir. Bununla birlikte o şey sana sevimli gelebilir. Herhangi bir şeyin sarsamayacağı iman bu menzilden öğrenilir. Güzel ahlakın bulunduğu kimsede gerekeli kıldığı hususlar, bu menzilden öğrenilir. Makamlar ve bu menzilin ilgili olduğu hususlar buradan öğrenilir. Çok ve azın bilgisi ve bilkuvve sayıca çok olan buradan öğrenildiği gibi sayıca ve bilkuvve az olan bu menzilden öğrenilir. Ayakların kaydığı husus buradan öğrenilir. Ayakları kaydıran şey, Allah'ın sana senden istekte bulunan kimseler karşısında isteklerine göre davranma özelliği vermesidir. Bu ayakları kaydıran bir şeydir. Bunun nedeni, gayelerin farklılığı ve müminin kendisini sınırlamış olduğu şekilde hükümleri taklit etmekle yükümlü olmasıdır. Kişinin istidatlı olduğu şey ile istidatlı olmadıkları bu menzilden öğrenilir. Durumunu bilmediğin kimseye nasıl davranacağın buradan öğrenilir. Âlemden veya Hak'tan senin mukabilin olan şeyin ancak senin niteliğinin olduğunu bu menzilden öğrenirsin. Başların hüküm itibarıyla kuyruklara katılması bu menzilden öğrenilir. Bu hal, başın yönettiği kimselerle eşitlendiği bil haldir. Misal olarak üzerinde bulunan kimsenin türü olduğu orta türü verebiliriz veya altındaki şeyler için cinsi verebiliriz. Teşvik ilmi buradan öğrenilir. Ondan uzaklaşma fayda verir mi, vermez mi? Uyanıkken duyulur suretteki hayalin idraki bu menzilden öğrenilir. Dıştan veya içerden duyulur bir şey yoktur. Aksine o su olarak gördüğün bir seraba benzer. Başka bir misalde ise serapta büyük gördüğün küçüğe veya uzaktan siyah gördüğün beyaz dağa benzer. Bunlar, hayalin duyunun dışında olan şeylerdir.

İnsanın kendine helaki çağırmasına yol açan durum buradan öğrenilir. Bu esnada insan nefsinde helakini gösteren bir alamet arar. Güç yetiremeyeceği halde, kişinin güç yetirdiğini zannettiği şey buradan öğrenilir. Aciz bırakma (i'caz) neye döner. Yaratılmışın güç yetiremeyeceği bir şeye mi, yoksa daha önce güç yetirip sonra engellendiği bir duruma mı döner? Takvanın sahibine kazandırdıkları bu menzilden öğrenilir. Peygamber ve müminler arasmdaki fark, bu menzilden öğrenilir. Muhatabın kendisiyle konuşurken anlamasını irade ettiği şey buradan öğrenilir. Allah'a ait olduğu ortaya çıkan ve âleme ait olanlar ile âleme gözüken fakat Allah'a ait hususlar bu menzilden öğrenilir. Yönler, ihata, sükûn ve hareket bu menzilden öğrenilir. Ahiretteki yararlar bu menzilden öğrenilir. Korku yerinde emniyeti gerektiren sebep buradan öğrenilir. Böyle bir şey geçerli midir, değil midir? Mevtın ne demektir? Şahıstaki bir hal midir? Bu durumda kişinin mevtını onun hali olur. Veya halin dışında bir şey midir? Nefislere hâkim vehimlerin varlığını gerektiren sebepler bu menzilden öğrenilir. Onlar, ilahi tecelli suretlerindendir. Övülen istek ile kerih görülen istek, bu menzilden öğrenilir. Salahı ve en iyiyi gözetmek, bu menzilden öğrenilir. Bu gözetme kim için zorunludur. Tehdit ve vaat bu menzilden öğrenilir. Savaşmak üzere insanların safları ve iki topluluk görülünce, dinen kiminle savaşmak gerekir?

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ÜÇ YÜZ YETMİŞ YEDİNCİ BÖLÜM

Kayyumiyet Secdesinin Menzilinin Bilinmesi; Ayrıca Doğruluk, Mecd, İnci ve Surelerin Bilinmesi

Adalet kubbesine konulduğunda terazi
Ve gelince Hak hüküm vermek ve ayırmak üzere

Bizim için benzersiz bir üçgen ortaya çıkar
İkizkenar ve biri benzersiz

Bekası için tercihi lazım
İhsanla desteklenen bir iş gerek

Meyil istiva halinde ortadan kalkar
Saadet terazisi ağır basar

Allah sana yardım etsin, bilmelisin ki, dince ve akla göre Allah mertebesi (ulûhiyet) tek olandır. Binaenaleyh O'ndan başka ilah yoktur ve O mülkünde ortağı olmayandır; mülk Allah'ın dışındaki her şeydir. Allah'ın velisinin olmasına gelirsek, veli mülkte ortağın bulunması gibi değildir. Çünkü öyle bir şey mutlak anlamda olumsuzlanmıştır. Daha doğru bir ifadeyle ortak, gerçekte varlığı reddedilendir. Veli ise var olandır. Öyleyse veli Allah'a yaklaşmak ve O'na kendini sevdirmek üzere yardım eder; belki Allah onu seçer ve kendine yaklaştırır. Yoksa veli Allah'a (hâşâ) zelil oldu da O'nu zelil kılana karşı veya zayıf kaldı diye yardım edecek değildir. Allah zayıflık ve zilletten münezzehtir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: *'Allah'a yardım ederseniz...'*[125] Başka bir ayette *'Allah yardım edenlerin en hayırlısıdır'*[126] buyurur. O halde *'Allah'a yardım ederseniz'*[127] ifadesini ancak böyle bir yardımın olması gerektiği için söylemiştir. Fakat bu yardım söylediğimiz anlamda olabilir. Bu durum *'Onun zilletten (dolayı) dostu yoktur'*[128] ayetinde belirtilir. Yani zelil olduğu için yardımcıya ihtiyacı olmaz. *'Onu yücelt.'*[129] Yani O'nu bu iki nitelikten tenzih etmelisin.

Allah aklın ve şeriatın deliline göre esma-i Hüsna (güzel isimleri) veya sıfatları veya nispetleri itibarıyla çokluğun birliğine sahiptir. Bilhassa şeriatın deliline göre, zatında çokluğun birliğine sahiptir. Bu durum kendinden haber verdiği üzere, böyledir. Allah Teâlâ *'O'nun iki eli açıktır'*[130] buyurur. Başka bir ayette *'iki elimle yarattığım'*[131] ve *'Gözlerimizin önünde cereyan eder'*[132] buyurur. Kalp Rahman'ın iki parmağı arasında bulunur. *'Gökler sağ elinde dürülmüştür.'*[133] 'Rabbimizin her iki eli de sağ ve mübarek eldir.' Bütün bunlar ve benzer ayet ve hadisler, zattan verilen haberlerdir. Allah bunları kendinden bildirmiştir. Bu-

nunla birlikte akli deliller bunları imkânsız sayar. Dinleyici nazariyatçı bir mümin ise, bu ifadeleri tevile kalkar, çünkü o aklıyla hareket etmektedir. Dinleyici bâtını imanla münevver birisiyse, bu ifadelere Allah'ın onlar hakkındaki bilgisine göre iman eder. Bununla birlikte el, parmak, göz vb. naslarda telaffuz edilen kelimelerin manası da bilinir. Fakat Allah basireti açıncaya kadar bunların kendisine nasıl nispet edileceği bilinemez. Basiret açılınca, bu ibarelerle kastedilen şeyi keşif yoluyla öğrenir, çünkü Allah her peygamberi kavminin diliyle göndermiştir. Yani konuşanın dinleyene ulaştırmak istediği anlamları ifade etmek üzere yaygınlık kazanmış kelimelerle göndermiştir. Bu nedenle anlam, söyleyene nasıl nispet edileceği bilinmese bile, onu göstermek üzere konulmuş lafzın delaletinden farklılaşmaz. Bu nispetin bilinmeyişi ise ibareyle anlatılan manaya akılda bir zarar vermez.

Birdir O ve çok! Şaşılır
O öğrenen için bir mezhep

Bilgi ancak onu elde edene ait
Zevk yoluyla ise bir meşrep

Ey talip! O bir hazine
O talep ettiğin şeyi getiren

Allah sana yardım etsin, bilmelisin ki, bilinenler arasında hükmü kendi zatı olmayıp başka bir şey olan bir şeyin bulunması imkânsızdır. Öte yandan gerçekte bir çokluk nedeniyle bir olmayan hiçbir bir yoktur. O halde her şey bileşiktir. Bir şeydeki en az bileşiklik, o şeyin hakikatiyle hakkında verilen hükmü birden içermesidir. O halde çokluk bulunmayan bir birlik yoktur.

Bilmelisin ki, kendisi nedeniyle varlığı zorunlu olan (Hak) için zorunlu bileşiklik, akılcıların vehmettiği gibi bir zararı O'na vermez. Çünkü akılcıların düşündükleri zarar, farklı türleriyle, mümkün bileşiklikte ortaya çıkabilir. Bu bağlamda belirli bir mümkünde ortaya çıkan özel bir terkip ve bileşiklik, (o terkibi sağlayan) bir belirleyicinin var olmasını gerektirir. Bu durum, bir şeyin kendisi nedeniyle hak ettiği durumdan farklıdır. Nitekim özü gereği şekiller kabul eden bir şeyi

düşünürken, bu özelliğin onda herhangi bir kimse tarafından yapılmış olduğunu söylemezsin. Başka bir ifadeyle şekilleri kabul etmek, kimsenin belirlemiş olmasına bağlı değildir. Bir belirleyicinin varlığı, (şekil kabul edici olmanın değil), belirli bir şekli kabul edici olması itibarıyla düşünülür. Söz konusu şekli kabul ederken başka bir şeklin onda bulunması da mümkündür. Öyleyse belirli bir şekli kabul etmek için bir belirleyici gerekir, yoksa şekilleri kabul edenin (var olması için) gerekmez. Çünkü şekilleri kabul etmek o şeyin kendinden kaynaklanır. O halde varlığı zorunlunun kendisi nedeniyle gerektirdiği 'zati terkip' böyle bir hükmün dışındadır. Çünkü akılcılara göre O'nun mahiyeti bilinmezdir. Bu nedenle terkip bilinse bile, O'na nasıl nispet edildiği bilinemez; terkibin manası, zatında 'çok' olmak demektir. Öte yandan Allah'ın kadim sıfatlara sahip olması, sıfatları kabul eden Eşarîler vb. kelamcılara göre, O'nun birliğine zarar vermez. Akılla ulaştığımız hüküm, Allah hakkında herhangi bir şekilde hüküm veremeyeceğimizdir. (Allah hakkındaki bilgiye ulaşmak üzere) aklî düşünceye dalarak konu uzmanlarından meşhur olduğu üzere O'nun 'sırf akıl' olduğunu ileri sürenlerin nihai hükmü -ki böyle birinin imandan nasibi yoktur- Allah'ın illet olduğu hükmünü vermektir. Allah'ın 'illet' olduğu hükmünü verirken O'nun zatında birlik mutlak olarak gerçekleşmemiştir. Diğer akılcılar ise O'nun hakkında 'nispet' (terimini kullanarak) hükmünü vermiş, 'kail olmak', 'kadir olmak' gibi hükümlere ulaşmışlardır. Bu iki nispetle Allah hakkında Kail (söyleyen) ve Kadir diye hüküm veririz. Bunların dışındaki akılcılar, O'nun zatına ilave kadim-ezeli ve zatıyla var olan sıfatlarının bulunduğu hükmünü verirler. Bu sıfatlar hayat, bilgi, kudret, irade, kelam, duyma ve görmedir ve onların sayesinde Allah Hay, Alim, Kadir, Mürid, Mütekellim, Basîr ve Semi'dir. Manaları bakımından bütün isimler, yani ilahi isimler, bu ezelî-kadim ve Hakk'ın zatıyla var olan sıfatların altına dahildirler.

Akılcıların bir kısmı her ilahi ismin akılda bir anlamı olduğunu kabul ederler. O anlamdan söz konusu anlamın Hakk'ın zatıyla var olan kadim ve ezeli bir anlam olduğu anlaşılır. Onlara göre anlamların sayısı ne kadar olursa olsun durum aynıdır. Kadı Ebu Bekir el-Bakillanî'nin bu görüşte olduğu aktarılmıştır. Bununla birlikte bütün

akılcılar aklî düşünceyle hâdislerin (zaman içinde var olanlar) Allah'ta bulunamayacağında görüş birliğine varmışlardır.

Öyleyse akılcılar, ya nispetler veya sıfatlar veya isimlerin manaları (terimlerini kullanarak) Allah'ın zatını herhangi bir hükümden yoksun bırakamamışlardır. Sonra peygamberin Allah'tan aktardığı vahiy demek olan şeriat gelmiş ve şöyle demiştir: 'O Allah'ın kelamıdır.' Peygamber getirdiği vahyin Allah katından olduğu hakkındaki iddiasını doğrulayan delil ortaya koymuş, Allah da onun kendinden aktardığı hususlarda heva ve arzusundan konuşmadığını bildirerek '*O ancak vahyedilen bir vahiydir*'[134] buyurur. Ruh-ı emin (Cebrail) onu peygamberin kalbine indirir veya Allah onu peygamberin nefsine vahyeder. Bu vahiy Allah'ın kendinden bildirdiği ve kendisini nitelediği özellik ve durumda olduğunu haber verir. Allah bu niteliklerini anlatmak üzere dilde alışıla gelmiş bazı ibareler kullanmıştır. Bu konuda peygamberin gönderilmiş olduğu dilde herhangi bir kuşku taşımayız. Allah bu ibarelerle kendinden haber vermiş, iki el, parmaklar, sağ el, gözler, beraberlik, gülmek, sevinmek, şaşırmak, neşelenmek, gelmek, gitmek, istiva etmek, inmek, görmek, bilmek, konuşmak vb. fiilleri ve (nitelikleri) kendisine izafe etmiştir. Bunun yanı sıra koşmak, had, miktar, rıza, gazap gibi mükelleflerden meydana gelen işler nedeniyle öfkelenmeyi kendine izafe etmiştir. Onlar o fiilleri yaptıklarında Allah'ı kızdırırlar. Buna karşılık Allah gazaplanmak özelliğiyle kendini nitelemiştir. Kul sadaka verdiğinde, Allah'ın gazabını söndüreceğini bildirilmiştir vs. Bütün bunlar manası bilip Allah'a nispetlerinin (ve O'nunla ilişkilerinin) keyfiyetlerinin bilinmediği hususlardır. Allah katından muhatap ve mükellef her insanın onlara iman etmesi gerekir. Bütün bunlar, aklın (Allah hakkındaki) delilleriyle çelişir. Bununla birlikte tevil edildiklerinde akıl onları kabul eder. Aklın iman ederek onları kabul etmesi daha uygundur, çünkü böyle ifadeler, Hakk'ın kendi hakkında verdiği hükümlerdir. Bununla birlikte Hak '*O'nun benzeri bir şey yoktur*'[135] demiştir. Allah bizden bu niteliklerin kendisiyle ilişkisini bilmemizi olumsuzlamıştır, yoksa bunlarla O'nun hakkında hüküm vermeyi olumsuzlamamıştır. Binaenaleyh Allah'ın kendisi hakkında bir şekilde hüküm vermiş olması, herhangi bir yaratılmışın O'nun hakkında ver-

diği hükmü kabul etmemizden daha uygundur; 'yaratılmış' derken kastettiğimiz akıldır. Hükümde Rabbinin yerine aklına uyan insan ne kadar da kördür! Böyle bir insan Rabbin kendisi hakkında verdiği hükmün peşinden gitmez. Bundan daha şiddetli bir körlük olabilir mi? Bilhassa Allah'tan (vahyi) aktaran Hz. Peygamber akıl sahibi yükümlülere O'nun zatı hakkında düşünmeyi ve zatını Allâh'ın haber vermediği sıfatlarla nitelemeyi yasaklamıştır. Onlar ise hükmü ters çevirerek Allah'ın zatı hakkında düşünmüş, bir takım hükümlerle O'nun zatı hakkında hükümler vermişlerdir. Allah Teâlâ peygamberleri vasıtasıyla kendi zatında olduğu durumu bize bildirince, akıllarından hareket edenler o haberleri inkâr etmiş, reddetmiş, peygamberleri yalanlamışlardır. Onların içinden peygamberleri tasdik edenler ise, zamanın maslahatını dikkate alan akıllı-hakimin yönlendirmesiyle ve eksik nefislerdeki yerleşik durumu onaylamak üzere böyle nitelikteki bir ilahı (kabul etmek için) amillerin çokluğu nedeniyle böyle davranmışlardır. Onlar böyle bir inancı kabul ettiklerinde, sıradan insanlara onların inandıkları gibi bu sıfatlara (sahip İlah'a) bağlanmış olarak görünürler. Hâlbuki içlerinde sergilediklerine aykırı inanç taşırlar. Teorik (nazar) düşüncesiyle peygamberin varlığına ulaşan ve getirdiği haberlerde onu tasdik edenin yapabileceği nihai iş ise peygamberin verdiği haberleri tevil etmekten ibarettir. Tevil onu Rabbinin kendisi hakkında verdiği haberlerde, aklının hükmünün dışına çıkartmamış olur. Böyle bir insan peygamberi tasdik ederken adeta yalancı gibidir.

İman nurundan başka nura sahip olmayan 'selamet' sahipleri ise bu meseleleri Allah'ın o konudaki bilgisine göre O'na havale etmişlerdir. Bununla birlikte vahyin kendisiyle gönderildiği dilde söz konusu ibarelerin yaygın kullanımla belirlenmiş anlamlarının verdiği bilgiye iman ederler ve kesin bir şekilde onu kabul ederler. Keşif ve vecd sahipleri de o insanların iman ettiği gibi iman eder, ardından Allah'ın onlar adına belirleyip kendilerine şeriat yaptığı hususlarda takva sahibi olurlar. Takva sahibi olduklarında bu kez Allah onlara 'furkan' verir. Bu furkan sayesinde söz konusu hükümlerin Allah'a ve yaratılmışlara nasıl nispet edileceğini ayırt eder, onların manalarını müşahedeyle ve zorunlu bilgiyle anlarlar. Onların ulaşacağı yer de burasıdır. Akılların

bir işte nasıl farklılaştığını, yolların nasıl çeşitlendiğini ve akl-ı selim sahibi *'kulak veren'*[136] kimseye gerçeğin nasıl belli olduğuna bakınız! Kastedilen Hakk'ın hitabına kulak vermektir. Kulak verirken *'o şahittir.'*[137] Yani müşahede ve keşf yoluyla, ilahi hitabın nasıl yorumlanacağını bilir.

İfade ettiğimiz husus sabit olup gerçek bizim açıkladığımız ve izah ettiğimiz şekilde olunca, şunu da bilmen gerekir: Allah gözlerin kendisini görmüş olduğu ez-Zahir ve *'el-Bâtındır'*[138]. Bu yönüyle akıllar O'nu müşahede eder. Bilinenler arasmda Allah'a gizli kalan bir şey yoktur; her şey, Allah'a görünür. Aynı şekilde Allah da hem yokluk hem var olma hallerinde yaratıklarından gizli değildir. O baş ve kalp gözlerine zuhur ederek her şeye görünür. Fakat müşahede etmiş olmak, O'nun talep edilen olduğunun bilgisini insana kazandırmaz. Allah'ın talep edilen (matlûb) olduğunu bilmek, ancak O'nun bildirmesiyle ve kulunun nefsinde matlubun kendisi olduğunu bildiren zorunlu bir bilgi yaratmasıyla mümkündür. Bu bilgi, uyuyanın peygamberin suretini görmesi veya uykuda Hakk'ı görmesine benzer. Bu esnada açık bir sebep olmaksızın görülenin -eğer peygamber ise- peygamber veya -Hak ise- Hak olduğunu anlar. Bu 'vicdan (buluş)' kendiliğinde doğru olduğu kadar aynı zamanda rüyada görülen şey itibarıyla da kendindeki duruma uygundur. Allah'ı bilmek da öyledir ve O ancak böyle idrak edilir; yoksa tefekkür ve teorik düşünceyle idrak edilmez. Çünkü Allah herhangi bir yaratılmışın vereceği hükmün altına girmez. Gerçek böyledir ve Allah bize suretlerde halden hale gireceğini bildirmiş, bununla birlikte söz konusu hükümler de sabittir. Bu hükümler sabit olacağı için, Allah hakkında O'nun kullarına tecelli ettiği bütün suretlerle ilgili verdiği hüküm gibi hüküm veririz. Binaenaleyh O'ndan başka bir şey yoktur. Bu durum bilhassa kendisinde Allah'tan başkasının ilahlık iddiasında bulunamayacağı mertebede durum böyledir. Bu nedenle Allah hakkında misal veremeyiz:

Çünkü O misalin ta kendisi
Münezzehtir, yücedir ve aziz

Hepimiz O'ndanız
Korkuyla gerçeği incelersen görürsün

Müjdelediği kimse hariç
Emniyet bulmuştur o ve saygılıdır

Mertebenin gereğini yerine getirmelisin! Çünkü işleri bilen kimse zuhurda vaktin gerektirdiği hükme bir şey katmaz. Bu nedenle sufiler topluluğu 'sufi vaktinin oğludur (ibnü'l-vakt)' demişlerdir. Allah adamlarından kâmillerin hükmü budur. Kıyamet günü Hz. Peygamber -ki rauf ve rahimdir- bir grup hakkında (mekânın hükmünü dikkate alarak) şöyle der: 'Uzak olsun, uzak olsun!' Bu hal ortadan kalktığında, bu kez o konuda lütuf göstermiş, rüzgârın uzak bir mekâna düşürdüğü kimseye şefaatçi olmuştur; rüzgâr nefsin arzusunun hükmünün gücüdür. Böylece Hak, ez-Zahir ve el-Bâtın, el-Muiz ve el-Muzil gibi (mütekabil isimlerin) hükmüyle tek bir yerde ve halde gazap ve rıza, rahmet ve azap edici olarak bulunur ve adeta iki sıfat arasında bir berzah olarak tecelli eder. Çünkü Hak iki kabza ve iki el sahibidir. Her elin iki hükmü olduğu kadar her bir kabzada bir topluluk vardır. Bu durum Hz. Peygamber'in sahabesine göstermiş olduğu iki kitabın durumuna benzer: Birisinde Allah'ın insanları yarattığı andan kıyamete kadar cennet ehlinin isimleriyle babalarının, aşiret ve kabilelerinin isimlerinin, diğerinde de yine Allah'ın insanları yarattığı günden kıyamete kadar yaşamış (cehennemlik) insanların isimleriyle babalarının, aşiretlerinin ve kabilelerinin isimleri bulunuyordu. O yazı aşina olduğumuz yazıyla yazılmış olsaydı, bir şehir dolusu sayfa onları sığdıramazdı. Hal böyle iken peygamberin elindeki iki kitap onları nasıl sığdırsın ki? Bu konu geniş bir şeyin dara sokulmasının bilgisidir; bu esnada dar genişletilmez veya geniş daraltılmaz. Bu işleri müşahede edip zevk yoluyla öğrenen kimse, Allah'ı ve gerçeği olduğu hal üzere ve kendinde bilen biridir. 'Kendinde' dedik, çünkü işin doğrusu bir şeyi ancak kendisinin bilebileceğidir. Bir şeye o şeyin kendisinden başka kesin delil olamaz. Göz görürken akıl kabul etme özelliğine sahiptir.

Matlubun kendisi olmayan yabancı (garib) delillerle işleri ve gerçeği öğrenmek isteyene gelirsek, böyle bir insanın gayeye ulaşması ve-

ya eline hüsrandan başka bir neticenin geçmesi mümkün değildir. Bu bağlamda hakka yakın olanlar 'iki el sahibi' diye nitelenmiş zatın mukabilinde Allah'ın önünde dururlar. Onlar, ilahi emirleri bütün mekânlarda yaratılmışlara uygulama amacı taşırlar. Sağ el mensupları ise böyle bir tasarrufla ilgili değillerdir. Onlar, (tasarruftan uzak kalan) selamete eren ve beraat kazananlardır. Bunun nedeni onların nefislerine hakim olmak ve Hakk'a uyarak arzularını engellemiş olmalarıdır. 'Sol el ehli' oldukları söylenen öteki elin mensuplarına gelirsek, onlar başlarını öne eğerler. Bir kısmı gördüğünün azameti nedeniyle susmuş bir halde başını hiç kaldırmaz.

Bu üç topluluktan her birisi ancak kendi makamının, menzilinin ve mekânının verdiklerini görebilir. Böylece her biri Allah'a dair ötekinin gördüğünden fraklı bir durumu görür. Hâlbuki Hak birdir. İş 'çokluğun birliği' durumunda olmasaydı, bu toplulukların gördükleri şey değişmezdi. O halde birde çokluk bulunmasaydı, iş bir olabilirdi ve bölünme kabul etmezdi. Hâlbuki bölünme kabul etmiştir. Öyleyse asıl da onun gibidir. Ahirette iki yerin bulunmasının sebebi bu olduğu gibi aynı zamanda terazide iki kefenin bulunması, rahmetin zorunlulukla ve ihsanla sınırlanmış olması, cennetlerde dereceler şeklinde ve cehennemde derekeler şeklinde mertebelerin derecelenmesinin nedeni de budur.

Sadece bir-çok var
Varlıkları/gerçekleri böyle bir şeyle görürsün

Bak bir kere! Aldanma gerçek diye gelince sana
Hiç kuşkusuz O'nun korkutucusu var

Söylediğin her şey bir yalan
Onu dinlemek gönlü daraltır

Hak bir kuluna ceberut özelliğiyle tecelli ederse, kulun Allah'tan başka tedbir edicisi yoktur. Misal olarak Hakk'ın tecellisi karşısında sarsılan Hz. Musa'nın dağını verebiliriz. Çünkü dağda (yönetici) başka kimse yoktu. Allah Teâlâ onun adma bir tedbir edici (ruh) yaratmış olsaydı -nefs-i nâtıkanın bedenleri yönetmesi gibi cisim sarsılmaz- ruh-

lar sarsılır, tecelli dağdaki hükmünü ruhta icra ederdi. Nitekim daha önce bedeni yönetmek üzere bulunan ruh, yönetme özelliğini yitirerek, Hz. Musa'nın bedeninde bayılma gerçekleşmiştir. Bayılma bedeni tedbir eden ve yöneten (nefs-i nâtıka'nın) bu görevden uzaklaşması demektir. Nitekim dağ da (yeryüzünün sallanmasını engelleyen) kazık olma halini yitirmiş, kendiliğinde sabitken başkasını sabit kılamamıştı; hâlbuki Allah dağı yeryüzü sallanmasın diye oraya yerleştirmiştir. Dağ parçalandığında konuluş hikmeti kalkmış, yönetici ruh ise bayılanın bedenini yönetme özelliğini yitirmişti. Öte yandan Hz. Musa bayılmanın ardından ayılmışken dağ eski sabit haline dönmemişti. Çünkü onun yerini alan başka dağların bulunması nedeniyle (parçalananı) talep eden kime yoktur. Hâlbuki bu özel bedenin bu ruhun dışında yaratılmış bir yöneticisi yoktur. Bu nedenle (Musa'nın bedeni olan) cisim hal diliyle Allah'tan kendini yöneten ruhu talep etmiş, Allah da onu kendine döndürmüş ve Hz. Musa ayılmıştır. Binaenaleyh doğal yaratılış, kendini yöneten ruhun tedbirinin sürekliliğini ister, çünkü o kendini yönetecek bir yöneticiden (müdebbir) müstağni kalamaz. Buna mukabil yeryüzü belirli bir dağın kendisine kazık olmasını talep etmez, çünkü başka dağların varlığı nedeniyle yeryüzü belirli bir dağa muhtaç kalmamıştır. Bununla birlikte yeryüzü sakin kalmak için bütün dağlardan müstağni kalamaz. İşte Hz. Musa'nın ayılmasındaki hikmetle dağın önceki 'kazık olmak' haline dönmemesindeki hikmet budur.

Dağlar asıl itibarıyla rahmet, lütuf ve tenezzül özelliğiyle yaratılmışken buna mukabil 'kahır' suretiyle ortaya çıkmışlardır, çünkü onlar yeryüzünün sallanışını engellemişlerdir. Bu nedenle dağların rahmeti kahırda tezahür eder ve dolayısıyla tevazua aşina değillerdir. Çünkü onlar daha önce toprak iken dağ haline gelmiş değillerdir. Allah'ın müşahede perdesiyle -yoksa bilgi perdesiyle değil- kendisinden perdelenmekle kahır ve ceberut özelliğinden aşağı indirdiği ilk dağ, Hz. Musa'nın dağıydı. Allah onu parçalayarak bu özelliğinden aşağı indirmiş, daha önce dağ iken toprağa dönüştürmüştür. Binaenaleyh Hz. Musa'nın dağı 'nefsini bilen ilk dağdır.' Kıyamette ise Hakk'ın tecellisi nedeniyle bütün dağlar '*paramparça olur*'[139] ve '*Dağlar atılmış yün gibi olacak.*'[140] Kıyamette yeryüzünün uzaması, dağların uzayıp toprağa dö-

nüşmesiyle ortaya çıkan fazlalıktan ibarettir. Başka bir ifadeyle dağların havada kalan kısımları yayıldığında yeryüzünün genişliği artar. Bu nedenle bir rivayette 'Allah kıyamet günü derinin uzatılması gibi yeryüzünü uzatır' denilerek yeryüzünün uzatılması derinin uzatılmasına benzetilmiştir. İnsan deriyi çektiğinde, kendinde bulunmayan hiç bir şey ona eklenmeksizin deri uzar. Çünkü deride büzülme ve daralma vardır. Uzatıldığında ise büzülme ortadan kalkar ve genişler ve kendinde bulunan darlıktan kurtularak yayılır. Yeryüzünün genişliğinde bir ilave olur ve ondaki çukurlar yeri düz hale getirecek şekilde yukarı kalkar. Böylece yüzeyindeki uzunluk artar derinlere doğru artar. Bu yönüyle yeryüzünün bu şekildeki genişlemesi (büzülmüş) bir derinin uzatılmasına benzer. Artık yeryüzünde bir eğiklik ve boşluk görülmez ve göz bir perde veya yükseklik veya eğim olmaksızın oradaki herkesi görür ve bütün yaratılmışlar birbirlerini görür. Böylelikle bütün yaratılmışlar, ilahi isimlerden ez-Zahir ve el-Bâtın'dan kaynaklanan iki (mütekabil) sıfat ile 'iki ayağın' varlığı nedeniyle ortaya çıkan kulları arasında hüküm vermek ve ayrıştırmak demek olan Allah'ın hükmünü müşahede ederler.

Hak zuhur etmeseydi insan olmazdı
Hakk'ın bâtınlığı olmasaydı bu kez burhan ortaya çıkmaz

Sadece zorunlu (vacip) var, yine zorunlu var
Gerçeği anlarsan, bilirsin ki imkân diye bir şey yok

Zatının kendisinden daha kâmili yok âlemde
Âlemde insan diye isimlendirilene bak!

Ondan başka gaye yok varlıkta
Çünkü o Hak! kalıcılık ve ateş perdelemesin seni

Onu var eden bildirdi ki
Bazen izhar ettiği bir gazabı ve bir rızası var

İki yer olmalı: ikram diyarıdır biri
Öteki azap; akla bir açıklama var burada

İfade ettiğimiz bu hususları iyi düşün
Hiçbir yalan yok, hakikattir hepsi

Kendisinden aktardığım ve söylediğim bu hususlara nasıl aşina olmazsın ki?

Bilmelisin beni destekleyen Hak
O'ndan aktardığım sözlerde ve beni sınırladı beni

Ruhlar sürekli indirir o bilgiyi
Beni ararlar ve bana yönelirler daima

Çünkü kâmil bir göz var bizde
Onunla beni gören kendini görmüş demek

Bunun için Rabbim var etti beni ve tahsis etti bana
Beni var ederken O'ndan olan her şeyi

Bak bir bana, suretimde sırlar görürsün
Her halde Hak mutlu eder beni

Karşı koyamayacağım bir işe yönelsem
Rabbim o işte destekler beni

Rabbimi gören her akıl birler O'nu
Hak beni benimle görünce, birler beni

Allah biliyor, gayb'da bir sır yok
Kendine vuslat etmek üzere Hak beni fert yapar

Bu menzilde dört kitapta yer alan ilimler bulunur: Kitaplar Kuran, Tevrat, İncil ve Zebur'dur. Kitapların indirilme sebepleri, onların ancak peygamberlere indirilmiş 'kelam' olması, kitaplarda bulunan elçilerin kitaplarının yakın göğe indirilmesi bu menzilden öğrenilir. Rivayet edildiğine göre, kitap yakın göğe Kadir gecesi indirilmiştir -ki o gece Şaban'ın yarısına muvafık gelen gecedir-. Ardından Cebrail onu Hz. Peygamber'in kalbine yirmi üç senede veya yirmi senede indirmiştir ki bu konuda görüş ayrılığı vardır. Bu aktarımın inzal ve tenzil diye

isimlendirilmesi bu menzilden öğrenilir. Kendisinden perdenin kalktığı kimsenin durumu bu menzilden öğrenilir. Böyle birisi perdenin kalkmasıyla bulunduğu hal üzere gerçeği müşahede eder. Bu durumdaki bir insan dinî adapla yükümlü müdür? Yoksa bu makam zühulü, yani yükümlülüğün sebebi olan aklın ortadan kalkmasını mı gerektirir? Böyle bir insan müheymen meleklerle birlikte suretsiz kalır. Vasiyetler, adap, muhatapların ve aşırı gidenlerin halleri, bu menzilden öğrenilir. Komşu hakkında komşuluğun korunması bu menzilden öğrenilir. Komşu komşunun hakkına riayetsizlik ettiğinde, öteki kendisine yapılan saygısızlığa mukabil bir davranışla mı karşılık verir? Yoksa komşunun hakkına yine riayet etmekle mi yükümlüdür ve yapılan kötülüğe karşılık vermemeli midir? Güzel ahlakı emretmekle nitelenmiş olanın durumu bu menzilden öğrenilir. Bu ahlak içinde yer alanlardan birisi de bağışlamak, hoş görmek; kendisini yerine getirmedeki müstağnilik nedeniyle sıkıntıları göz ardı ederek rahatlamaktır. Bundan sonra cezalandırır. Affetmek teşvik edilen bir davranıştır. Telafi etmek de teşvik edilmiştir. Bu nitelikteki birisinde cezalandırıcılık hangi nitelik nedeniyle gerçekleşir. Emir ve sıfatı arasındaki fark bu menzilden öğrenilir. Ziynetten yasaklanmış ve mubah kılınan kısımlar, tehlikeli olan kısımlar ile her ziynetin mertebesi bu menzilden öğrenilir. Habis ve hoş arasındaki fark bu menzilden öğrenilir. Bir kişinin sorumluluğunda iki şahıs bulunup birisi iflas etmiş öteki kazançlı ise, telafi kimin yükümlülüğündedir?

Övgü ve hallere göre tafsil bu menzilden öğrenilir. Ölülerin ölüm esnasında birbiriyle konuşmaları, bu menzilde öğrenilir. Onların ölümden sonraki halleri yaratılmazdan önceki halleri gibi midir, değil midir? Ölüm ve mahiyeti bu menzilden öğrenilir. İki kabza arasındaki ayrım, bu menzilden öğrenilir. Kıyamet günü ve Cennet'e girmezden önceki yükümlülük, bu menzilden öğrenilir. Mutlular ve bedbahtlar hakkındaki alametler bu menzilden öğrenilir. Alametsiz kimsenin hangi cemaate ait olacağı bu menzilden öğrenilir. Bir şey hakkında yemin edip Allah'ın yalanladığı kimsenin durumu bu menzilden öğrenilir. Bu durum bir rivayette geçer: 'Allah'a karşı yemin yapanı Allah yalanlar.' Kötülük yapma ve dileği yerine getirme gücüne sahip kerem sahibi bir

insanın zorda kalmış dilencinin isteğini yerine getirmediği halde mazur sayılmasının nedeni bu menzilden öğrenilir. Böyle bir mahrum-dilencinin durumu nedir? Gece ve gündüz çocuklarının bilgileri ve onların neye göre ayrıştırılacağı, bu menzilden öğrenilir. Nurlar âleminin tespihleri bu âlemden öğrenilir. Kulun iki zıt sıfata sahip olması bu menzilden öğrenilir. Böyle biri Allah katında her iki halde de övülendir. Rahmetin her şeyi kuşatmış olması bu menzilden öğrenilir. Bunun ardından rahmet, kendilerinde bulunan bir nitelik nedeniyle bazı şahıslara yakın olmakla nitelenmiştir. Böyle bir rahmet her şeyi kuşatan rahmet midir, başka bir rahmet midir? Allah'ın kendi istemesi olmadan mutlu yaptığı kimseler, bu menzilden öğrenilir. Böyle biri Allah'ın bilgisinde mutlu olarak bulunur. Âmâ bir insanın görene söylediği şu sözün anlamı bu menzilden öğrenilir: 'Âmâ değilsin fakat hiçbir şey görmüyorsun. Ben karanlığı görüyorum, sen onu görmüyorsun ve gördüğünü zannediyorsun.'

İtibar, imkân ve mümkünler bu menzilden öğrenilir. Simya ve vârislik, vârislerin durumu, vakaların delilleri, teşbih ve gayret, bu menzilden öğrenilir. Şevk ve özlem, bu menzilden öğrenilir. Tövbe ve mahiyeti, kısımları ve tövbe edenler, bu menzilden öğrenilir. Her şeyin ilmi, bu menzilden öğrenilir. Zevk bu menzilden öğrenilir. Hallerin tesiri, bu menzilden öğrenilir. Sınırlılık ve mutlaklık, ağırlıkların kaldırılması, bu menzilden öğrenilir. İhtisas bu menzilden öğrenilir. İlimlerin taksimi bu menzilden öğrenilir. Mertebelerin ilmi bu menzilden öğrenilir. Şeriatların değiştirilmesi, bir kısmının diğerlerinin hükmünü kaldırması bu menzilden öğrenilir. Yemini bozmak ve yemini yerine getirmemek bu menzilden öğrenilir. Sebebi gerçekleşmezden önce korkutma ve ürkütme bu menzilen öğrenilir. Ahitler ve berzahî misaklar, bu menzilden öğrenilir. Teslim bu menzilden öğrenilir. İstidraç ve 'yakınlıkta uzaklığı izhar' bu menzilden öğrenilir. Bu meseleyi bilenin özelliği bu menzilden öğrenilir. Vakitli şeylerin vakitleri bu menzilden öğrenilir. Amelde ameli gerektiren bilginin gereği bu menzilden öğrenilir. Çünkü ameli veren bir bilginin sahibinde bulunup o kişinin amel etmemesi mümkün değildir. İnsanların çoğu bunu caiz görmez, onlar yanılmaktadır. Hiç kuşkusuz bilgi ameli gerektirir ki bu zorunludur.

İsimlerde ortaklık ve tesirleri bu menzilden öğrenilir. Acizlik ve onun nerede fayda vereceği ve nerede delil olacağı bu menzilden öğrenilir. Uzuvların faydaları bu menzilden öğrenilir. Şeytanî düşüncenin ve nefsanî düşüncenin insandan nasıl uzaklaştırılacağı bu menzilden öğrenilir. Secde edenlerde secde mertebeleri ve onları secde ettiren şeyin ne olduğu bu menzilden öğrenilir. Sahibi için bir daha başı secdeden kaldırmanın söz konusu olmadığı secde, bu menzilden öğrenilir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ÜÇ YÜZ YETMİŞ SEKİZİNCİ BÖLÜM

Hayvanlar (Behaim) Ümmetinin Menzilinin Bilinmesi

İlahi mertebeden üç ulvî sırrın bilinmesi ile sonra gelenin öne geçmesi ve önce gelenin sonra gelmesinin bilinmesi hakkındadır.

Arifler müsemmaya uçarlar
Saygın meleklerin kanatlarıyla

Zatların zatına, bir niteliği yokken
İsimlerin ruhlarıyla onları döndürür

Her yönden zatları kemale erer
Münezzeh bir hal ve makamda

Hallerinin şahidi ortaya çıkar ve hükmeder
Hepsi peş peşe imam

Allah bize ve sana yardım etsin, bilmelisin ki, hayvanlar, ümmetlerden bir ümmettir. Bütün yaratılmışların olduğu gibi onların da her cinse özgü bir tespih ve namazları vardır. Onların tespihleri, yaratıcılarının tenzihi hakkındaki bilgileridir. Onların da *'O'nun benzeri bir şey yoktur'*[141] ifadesinden bir nasipleri vardır. Hayvanların namazlarına ge-

lirsek, onların da Hak ile münacatları vardır. Allah Teâlâ şöyle buyurur: *'Saf saf duran kuşlardan her biri namazını ve tespihini bilmiştir.'*[142] Başka bir ayette *'Rabbin arıya dağlardan evler edin diye vahyetti ve ağaçlardan, bütün meyvelerden ye ve Rabbi'nin yolunu takip et'*[143] buyrulur. Onlar, Allah'ın arılar için belirlediği ve zelil bir şekilde kendisini takip edecekleri yollardır.

Yaratılmışlardan her birinin özel bir konuşma tarzı vardır ki, onu kendisine öğreten Allah'tır. Bununla birlikte Allah'ın o konuşmayı anlamak üzere keşf verdiği kimseler de o konuşmayı duyarlar. Hayvanlardan ancak akıl, fikir ve düşünme gücüne sahip kimselerden ortaya çıkabilecek sanat ve hareketler ile bu konuda gözle görülen ölçüler, onların bu hususlarda bir bilgilerinin olduğunu gösterir. Ardından insanın sahip olduğu genel yönetme (tedbir) imkânından yoksun olduklarını gösteren bir takım durumları görülür. Bu durumda onların haline bakanlarda bir karışıklık ve belirsizlik ortaya çıkar, hayvanların durumu tuhaf bir hal alır. Muhtemelen insanlar, durumlarındaki bu belirsizlik nedeniyle 'behaim (işi müphem, belirsiz olanlar) diye isimlendirmişlerdir. Fakat bize göre gerçek öyle değildir, çünkü hayvanların durumu her şeyden daha açık ve barizdir. Kim böyle bir belirsizlikle karşılaşmışsa, bu konuda keşfi olmadığı için karşılaşmıştır. Binaenaleyh insanlar yaratılmışları ancak kendilerini müşahede ettikleri ölçüde tanırlar. Öte yandan hayvanların marifet sahibi olduğunu, Allah'ı bildiklerini, Allah'ın ehliyet verdiği hususlarda ehliyet sahibi olduklarını kabul edenler de onların durum ve halleri kendilerine keşf edildiği için böyle düşünmüşlerdir. Veya böyle biri imanında sadık bir mümindir. Kitap veya sünnette hayvanların durumu hakkında bir bilgi gelmiş, o insan da bu bilgiye iman etmiştir.

Bu görüşte bize yardımcı olan kaynak, şeyhimiz, seleften imamımız, Allah'ın muhakkikler üzerindeki hücceti Sehl b. Abdullah Tüsteri'dir. *Kutu'l-Kulub*'un yazarı Ebu Talib el-Mekkî kendisinden söz aktarırken şöyle der: 'Üstadımız Sehl b. Abdullah henüz küçük yaştayken kalbinin secde ettiğini görmüş. Kalbi secdeden kalkamamış.' Ayrıca henüz altı yaşındayken Kuran'ı 'istizhar' etmiştir. Onun zikrini yaparak halvete girdiğimde, bu özel fetih bana açılmış, o zikrin nuruyla

bende gizli olan şey ortaya çıkmıştır. Sonra bu kâşif nur kayboldu ve şöyle dedim: 'Bu dostumun (Hz. İbrahim) müşahedesidir.' O esnada Allah'ın bize ve peygamberine emrettiği bir milletin (din) varisi olduğumu anladım. Bu emir '*Babanız İbrahim'in milleti, o sizi müslümanlar diye isimlendirendir*'[144] ayetinde belirtilir. Bu müşahede esnasında onun babalığını, benim ise evlat olduğumu anladım. Şeyhimiz Salih el-Berirî İşbiliye'de bana şöyle demişti: 'Oğlum! Baldan sonra sirkeyi tatmaktan sakın!' Ne demek istediğini anladım. El-Berirî, Allah' yönelenler, hatta bütünüyle Allah'a dönenler arasında gördüklerimin en büyüklerindendi. O kademde onun gibi birisini görmedim. Bir gün erken bir vakitte şeyhin huzuruna geldim ve yazmış olduğum bir şiiri okudum. Şiiri düşünerek yazmamıştım. Ebu Abbas b. Arif en-Sünhaci şöyle der:

Öyle bir söz geldi ki dinlemek bıktırmaz
Nesri ve nazmı bize haz verir

Halim hakkında dile getirdiğim şiir şöyleydi:
Baldan sonraki sirke gibiydi sanki

Sabahım geçti ve silindi
Halinde gece karanlığı ortaya çıktı

Karanlık kalpte hastalıklar doğurdu
'Rabbim' dedim, 'buyur, ne istiyorsun' dedi

'Amel etmek için bir nur' dedim
Söylediğimi biliyordu Hak

'Kapalı bir kapı', dedi, dedim ki 'peki'
Dedim ki 'bana mahsus nurunu ihsan et'

Bir nur çıktı ki benzemez hiçbir şeye
Önce göğümde (akıl) sonra yerimde (nefs) sonra

İkisinin arasındaki her şeyde,
Bir süre olmaksızın

Sözümü anlayan kimse bilir ki,
Ben kendinden inmiş olduğu emrin ta kendisiyim

Şeyh bunu 'nefs' diye tefsir ederek şöyle dedi: 'Bu sabahın yaklaştığı andaki tecellidendir.' Ben de 'Doğru, gerçekten öyle oldu' deyince, şeyh şöyle dedi: 'Her halde, nimet veren Allah'a hamdolsun. İnsanlar hallere yayılmış nimeti bilselerdi, sevinç ve sıkıntıyı ayırt edemez ve hamd tek olurdu.' Ben de şöyle dedim: 'Hamd zaten tek.' O da şöyle dedi: 'Haklısın oğlum, haklısın ve şeyh hata yapmış!' Şeyhin elini öptüm, o da benim başımı öptü.

Doğru sözlü davetçi açıklamak üzere gelince
Kulak ver ona, imanlı isen

Allah'ın peygamberine dedim: Sen benim vesilemsin
Mutluluk yerine ulaştıran vesilem; gizlice ve açıkça derim bunu

Ona imanda bir tereddüdüm yok
Ben gerçeği açık ve kesin bir şekilde öğrendim

Müşahededе bana gelen ilahi keşifle
Kıyamette bizim bir yerimiz olur

Dileyen iman etsin dileyen bıraksın
Allah'tan başkası yok! bunu biliyoruz biz

'Allah'ım! Benim özüm içimde'
'Kimdir ben, ben diyen?' dersin

'İhsan eden ve her halde veren benim'
Öyle bir nitelik ki bizden başkasına ait olamaz

Başkası yok, aksine benim söylediğim
Peygamberlerin getirdiğidir; söz bizim, bizle ve bizim için

Peygamberim benim niteliğim
Hitap ettiğim de benden başka değil; sen bizimle aynısın

Akılcılara ve sıradan insanlar tarafından 'canlı (hay)' veya hayvan olmadığı söylenen âlemdeki her şey, bize göre, yaratılırken Allah'ı bilme ve tanıma özelliğinde yaratılmıştır. Her şey rabbinin tespihini söyleyen bir canlıdır. Mümin iman ederek, keşif sahibi ise görerek bu gerçeği idrak eder. Allah hayvanı kendini bilme özelliğinde yaratmış, onu tespih etsin diye konuşturmuş, daha önce zikredilmiş yaratıklarda bulunmayan bir şehveti hayvanda yaratmıştır. Melekleri ise -şehvete sahip olarak değil- irade ve marifet özelliğinde yaratmıştır. Allah onlara emir vermiş, kendilerinde yaratılan irade nedeniyle emrine karşı gelmeyeceklerini bildirmiştir. Meleklerde bir irade bulunmasaydı, emre karşı gelmemekle ve emredileni yapmakla övülmezlerdi. Cinler ve insanlar ise bilme ve şehvet gücüne sahip olarak yaratılmıştır. Şehvet iradedeki özel bir ilgidir. Başka bir ifadeyle şehvet, doğal irade demektir. Öyleyse insan ve cinlerin meleklerin olduğu gibi ilahi bir iradeleri yoktur, fakat 'şehvet' denilen doğal iradeleri vardır. Onlar, bilgi elde etmek amacıyla değil, akıl (gücüne) sahip olarak yaratılmıştır. Allah aklı insanlar ve cinler için bilhassa bu dünya hayatında -ahirette değil- şehvetlerini dizginleyecekleri bir araç yapmıştır. Ahiret hayatında ise (dizginlemek yoktur) ve bu nedenle Cennetliklere şöyle denilir: *'Orada nefislerinizin arzuladığı şeyler vardır.'*[145] Ayet Allah'ın bizi kendinde yaratacağı ahiret yaratılışının dünya yaratılışı gibi doğal olduğunu belirtir, çünkü şehvet ancak doğal nefislerde bulunabilir. Doğal nefislerin ise iradede nasipleri yoktur. İnsan veya cinler, keşif olmaksızın, bilgi elde ettiklerinde, bilgi onlarda yaratılmış fikir gücünden meydana gelir. Fikir gücünün nefs-i nâtıka'ya vermiş olduğu her şey, gerçekte bilgi olsa bile, muvafakat yoluyla fikirden meydana gelmiş bilgidir. O halde insandaki bilgiler, fıtrat, zorunluluk ve ilham yoluyla meydana gelen bilgilerdir. Onun için meydana gelen keşif ise Allah'ın kendisini üzerinde yarattığı bilgiyi ona keşf eder ve böylece bilineni görür. Fikir yoluyla bilgiye böyle ulaşmak imkânsızıdır. Şöyle denilebilir: 'Duyunun idrak ettiklerinden olduğu halde, bunu nerden bileceksin? Geride bir tek nazari güç kalmıştır.' Şöyle deriz: 'Hayır geride ilham ve Allah'ın bildirmesi kalmıştır. Nefs-i nâtıka keşif ve özel yönden (vech-i has) gerçekleşen zevk yoluyla o bilgiyi rabbinden alır. Bu özel yön her varlık ile Allah arasındaki özel yöndür.' Sahih düşünce imkâna ekleme yapmadığı gibi

ancak onun verdiğini verir. Böyle bir bilgi, Allah'ın bilgisinden ve O'nun bildirmesinden elde edilen bilgidir. Bu durum fikir yoluyla öğrenilir. İbn Atâ bir deve üzerinde gidiyordu. Devenin ayağı tökezleyince, İbn Atâ şöyle demiş: 'Allah'ın şanı yücedir.' Deve karşılık vermiş: 'Allah'ın yüceliği senin O'nu yüceltmenden fazladır.' Deve Allah'ı İbn Atâ'dan daha fazla biliyordu ve bunun üzerine İbn Atâ utanmış! Bu durum hayvanların Allah hakkındaki bilgilerinin bir yönüdür.

Hz. Peygambere gelirsek, sahih bir hadiste onun şöyle dediği zikredilir: 'İsrailoğulları devrinde bir adam ineğine binmiş. Bunun üzerine inek şöyle demiş: 'Ben bunun için yaratılmadım, ben ekinde kullanılmak üzere yaratıldım'. Sahabe sormuş: 'Bir inek de konuşur mu?' Hz. Peygamber: 'Ben buna inandım, Ebu Bekir ve Ömer de inandı' diye karşılık vermiştir. Çünkü haberi veren Cebrail idi. Hz. Peygamber hadiseyi görmüş olsaydı, 'iman ettim' demezdi. O inek, niçin yaratıldığını bilen hayvan sınıfından bir inekti. İnsan ve cinler ise Allah'a ibadet etmek üzere yaratılmışlarken bu yaratılış gayelerini ancak peygamberin diliyle Allah'ın bildirmesiyle öğrenirler. Hâlbuki söz konusu bilgi onların fıtratlarında bulunur. Fakat üzerinde bulundukları hal, onlara keşf edilmemiştir. Allah ehlinden birisi eşek binen bir adama rastlamış. Adam eşeğin başından çekiştirip daha hızlı yürütmeye çalışıyordu. Adama 'Eşeğin başına vurma, niçin vuruyorsun?' diye çıkışınca, eşek ona dönerek şöyle demiş: 'Bırak onu, çünkü o aslında kendi başına vurmaktadır.' O da işlerin nereye döneceğini -fikir yoluyla değil- fıtraten bilen bir eşekti.

Ey perdeli insan! Hayvanların mertebesi nerede, senin merteben nere! Hayvanlar seni bilir ve işinin nereye döneceğini bilirler. Onlar niçin yaratıldıklarını da bilirler. Sen ise bütün bunlardan habersizsin.

Bununla birlikte hayvanlar, Allah hakkındaki bilgide hayret makamında bulunurlar. Onlar bu bilgi ve makamda yaratılmışlardır. Çünkü hayret Allah hakkında sahih düşünce sahiplerinin ve tecelli ehlinin ulaşacağı makamdır. Bu nedenle Allah O'nu bilmeyenlere şöyle der: *'Onlar hayvanlar gibidirler.'*[146] Yani hayret anlamındaki dalalettedirler. Sonra şöyle der: *'Hatta 'yol bakımından' daha kötü durumdadırlar.'*[147] Ayette geçen 'sebil', yol demektir. Onların dalaleti artmıştır.

Yani onlar fikir güçleriyle öğrenmek istedikleri rableri hakkındaki bilgiye ulaştıran yoldaki hayretleri artmıştır. Söz konusu hayret Allah hakkındaki hayrete ilavedir. Aynı şekilde onlar hakkında söylemiş olduğu hususlarda da Allah artış ve ilaveyi yola vermiştir. O halde dalalet sadece fikirde ve hakkında düşünmenin yasaklandığı hususlarda tefekkür etmekle ilgilidir; hakkında düşünmenin yasaklandığı mesele ise Allah'ın zatıdır. Allah Teâlâ *'Kim burada kör ise...'*[148] buyurur. Kastedilen, Allah hakkında bilgisizliktir. Nitekim zatı bakımından gerçekte durum öyledir. *'Ahirette daha kördür.'*[149] Nitekim dünyada da kördü. Sonra Allah ekleme yaparak şöyle der: *'Sebil bakımından daha da sapmıştır.'*[150] Kastedilen yoldur. Bu nedenle Amr b. Osman el-Mekkî marifetin ve arifin niteliğinden söz ederken 'Onlar bugün nasıl iseler, yarın da öyle olurlar' demiştir.

Anlayış sahibiysen, Allah'ın dalaletteki insanları hayvanlara benzetirken hayvanlardaki eksikliğe benzetme yaptığını zannetmemelisin. Burada hayrette benzetme yapılmıştır, yoksa hakkında hayrete düşülen şeyde benzetme yapılmamıştır. Allah hakkında en güçlü hayret, Allah'ı bilenlerde meydan gelir. Bu nedenle Hz. Peygamber'in Rabbine şöyle dua ettiği aktarılmıştır: 'Benim Sendeki hayretimi arttır!' Çünkü Hz. Peygamber suretlerin farklılaşması nedeniyle tecelli ehlinde ortaya çıkan hayret makamının yüceliğini biliyordu. Bu hadisi başka bir hadiste zikredilen 'Sana hamdi sayamam, Sen kendini övdüğün gibisin' ifadesi de destekler. Allah'ın kendisini nasıl övdüğü bize bildirilmiştir. Bu bağlamda Allah, ellerini sadaka vermek üzere açmakla veya kulunun tövbesiyle sevinmek vb. hususlarla kendini övmüştür. Bununla birlikte Allah *'benzeri bir şeyin olmadığı kimsedir'*[151] ve *'Allah'ı hakkıyla takdir edemediler.'*[152]

Hz Peygamber 'Hayvanlar sizin ölüm hakkında bildiklerinizi bilselerdi, onlarda yiyecek yağ bulamazdınız' buyurur. Hz. Peygamber'in onların istidatlarındaki iyilik ile bizim istidadımızdaki kötülüğe nasıl dikkat çektiğine bakmalısınız! Kim ölüm hakkında böyle bilgiye sahip olursa, nihayette ulaşacağı hal hayvanların istidadını elde etmek olacaktır. Bu makama ulaşmak, ulaşana dönük bir övgü olduğu kadar onun adına kötülüğün ortadan kalkması demektir. İnsanın dışındaki hayvan-

lara nasıl hor bakılabilir ki? Allah'ın sana dönük övgüsünün nihayeti, onların niteliklerine seni ortak yapmaktır. Öyleyse gönlünü açıp *'Rabbim bilgimi arttır'*[153] demelisin. Çünkü Allah'ın yaratıklarında birtakım sırları vardır ve bu nedenle 'Allah sizi farklı tavırlarda yaratmıştır.'

Bilmelisin ki, hayvanlar Allah tarafından insana amade kılınmış ve onun karşısında zelil yapılmış olsalar bile, insanın da bazı durumlarda hayvanlara hizmetçi yapıldığını unutmamalısın. İnsan su vermek, yemek ve mekânlarının temizlenmesi gibi hayvanların maslahatına uygun işleri gözetmekle onlara hizmet eder. Bunun yanı sıra pisliklerin ve tozların onlara ulaşmasını önlemek insanın bir görevi olduğu kadar eziyet görecekleri sıcaktan ve soğuktan korunmaları da gerekir. Bu ve benzeri görevler, Hakk'ın seni hayvanlara amade ve hizmetçi kılmasından kaynaklanır. Allah seni onlara muhtaç yaratmıştır, çünkü onlar senin yüklerini bütün gücünü harcayarak ulaştırabileceğin yerlere ulaştırırlar. Bu ise nefislerin yorulması demektir. Daha doğrusu bu binekler olmaksızın ancak vehim ve hayalle ulaşabileceğin -yoksa gerçekte ulaşamazsın- bir yere seni taşırlar. Dolayısıyla hayvanların sana amade kılınması nedeniyle onlara karşı bir üstünlüğün yoktur. Allah onlardan çok seni onlara muhtaç yapmıştır. Bakınız! Hz. Peygamber kayıp devenin durumu sorulunca kızmış ve şöyle demiştir: 'Senden ona, ondan sana ne! O kendi yoluna gider, suya ulaşır, bitkilerden yer, en nihayetinde sahibi onu bulur.' Böylece deveyi sana muhtaç yapmamış, seni ona muhtaç yapmıştır. Kaçabilecek bütün hayvanlar senden kaçar. Bu durum, onların sana muhtaç olmamasından ve onlara zarar vereceğini fitraten bilmelerinden kaynaklanır. Senin hayvanları araman ve bir hayvanı ele geçirmek üzere gayretini harcaman, hayvanlara muhtaç olduğunun delilidir. Hayvanlar sana muhtaç değilken, nasıl onlardan daha üstün olduğunu iddia edersin ki? Şu sözü söyleyen ne kadar doğru söylemiş: 'Değerini bilen helak olmaz.' Allah'a yemin olsun ki, işleri ve hakikatleri ancak 'zevk' yoluyla onları müşahede eden ve keşf yoluyla gören bilebilir.

Özleme ancak ona göğüs geren aşinadır
Aşk ateşini yaşayan bilir

Filin haberi gelmedi mi? O Allah'ın evini yıkmaktan çekinmiş ve ayak sürümüştür. Kuşların fil sahiplerine yaptıkları ve onlara attıkları taşların haberi gelmedi mi? Her taşın öldürmede diğerine ait olmayan belli bir özelliği vardı. Bakınız! Bu durum o hususta kendilerine dönük vahiy olmaksızın onlardan ortaya çıkabilir miydi? Âlemdeki bir fil ile âlemdeki savaşçılar arasında ne kadar fark vardır? Bu durum onlarda ortaya çıkmışken başkalarında ortaya çıkmamıştır. Allah anlamayan birisine vahyeder mi? Allah Teâlâ şöyle buyurur: *'Biz her peygamberi onlara açıklasın diye kavminin diliyle gönderdik.'*[154] Allah'ın böyle yapması, emre uymadıklarında haklarında delil ortaya çıksın diye anlamalarını sağlamaktan başka bir amaç mı taşır? Yoksa onlar anladıklarını yapıp mutlu olsunlar diye mi böyle yapmıştır? Birinci veya ikinci nebilikte her hangi bir hayvanın veya hayvan dışındaki bir şeyin Allah'ın emrine asi olduğunu veya Allah'ın vahyini kabul etmediğini duydun mu? Taşın Hz. Musa'nın elbisesini alarak kaçtığını duymadın mı? Böylece kavmi Hz. Musa'nın ayıbını görmüş, kendisine izafe ettikleri işte iftira ettiklerini anlamış, Allah da onların iftiralarından Hz. Musa'yı tezkiye etmişti. Sana göre o taş, Allah'ın bu konuda verdiği emrin dışında başka bir nedenle mi elbiseyi kaçırmıştır? Gökler, yer ve dağların emaneti taşımaktan kaçınıp bu konuda korkuya kapılmaları, emanetin değeri hakkındaki bir bilgiden değil miydi? Bu kaçınma onu taşıma emrinin sonuçta varacağı yeri bilmekle ilgili değil midir? Onlar emanette Allah'ın hakkını koruyamamaktan korkmuşlardır ve arz ile emir arasındaki farkı da biliyorlardı. Bu bağlamda 'arz etmek' serbest bırakmak demektir. Onlar ise kendileri adına ihtiyacı seçerek selameti istemişlerdi. Allah Teâlâ onlara gelmelerini emrederken göğe ve yere şöyle der: *'İsteyerek veya zorla geliniz. O ikisi 'isteyerek geldik' demiştir.'*[155] Allah'ın emrine itaat etmişler ve zorla gelmemişlerdir. Bakınız! Kuran-ı Kerim bir dağa inmiş olsaydı, dağ korkar ve Allah korkusundan parçalanırdı. Bu durum Allah'ın indirdiği vahyin değerini bilmeksizin meydana gelir miydi? Veya bu durum muhatap olduğu korkutmayı bilmeksizin olabilir miydi? O korkutmalar karşısında yalçın dağların katılığı erir ve kaybolur. Allah ve peygamberi bize pek çok kere yaratılmışlardaki Allah'ı bilmek, O'na itaat etmek ve hakkını yerine getirmek özelliklerini beyan buyurmuşlardır. Biz ise inanmayız, duymayız. Sonra da müminlerden

olalım diye, işin kendinde bulunduğu durumu tevile kalkarız. Hâlbuki böyle yaparken yalancılardan oluruz. Rabbimizin bize bildirmiş olduğu habere kendi duyularımızı yeğleriz. Çünkü biz Hakk'ın bildirdiği haberi gözümüzle görmüş değiliz.

Bütün yaratıkların hay ve nâtık veya hayvan-ı nâtık olduğunu bilmek gerekir; bunlar donuk (cemad), bitki veya ölü olabilirler. Çünkü ister kendi başına var olsun ister başkası nedeniyle bilfiil var olsun, her şey rabbinin övgüsünü tespih eder. Tespih etmek, ancak canlının özelliği olabilir. Varlıklarda bu durumu müşahede eden bir insan, yalnız başına bile -ki o yalnızlık sıradan insanlarca 'toplumla olmak' diye isimlendirilir- tam hayâ sahibi olur. Nitekim topluluk içinde de hayâ sahibi olur. İnsan her zaman toplumla beraberdir, çünkü insan kendini sığdıran mekândan veya onu gölgeleyen bir gökten mahrum değildir. Herhangi bir mekânda bulunmasaydı bile, ancak kendileriyle iş yapabildiği kendi organlarından ve bedeninin parçalarından hayâ ederdi. Bedenin parçaları onun iş yapma araçlarıdır ve onlar kendini görürler. Bu nedenle organlardan şahitlik istenmesi onların da şahitlik yapması, kaçınılmazdır. Allah adil olandan şahitlik ister. Böyle bir hal sahibinin hiçbir zaman halvette ve yalnız başına kalması mümkün değildir: Kim bu hale ulaşırsa, hiç kuşkusuz, hayvanlar derecesine katılır. Bu konudaki delil, Hz. Peygamber'in sahih bir hadisteki şu sözüdür: 'Kuşkusuz ölünün bir yakarışı vardır. Mutlu olan ölü şöyle yakarır: 'Beni kabrime hızla götürün.' Bedbaht şöyle der: 'Beni nereye götürüyorsunuz?' Hz. Peygamber her şeyin ölülerin bu yakarışlarını duyduğunu söylemiştir. Duymayanlar sadece insanlar ve cinlerdir. 'Her şey' kapsamına ölünün yanlarından geçtiği donuklar, bitki ve bütün hayvanlar dâhildir. Hz. Peygamberin bir katır üzerinde kabirden geçtiği ve katırın hızla kaçtığı aktarılmıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber 'Kabirdeki insanın azap çektiğini görmüş ve bu yüzden kaçmıştır' demiştir. Hz. Peygamber hicret edip Medine'ye geldiğinde, devesinin yularını serbest bırakmış, sahabesinden birisi de onu tutmak isteyince şöyle demiştir: 'Onu bırakın, o emre göre hareket eder.' Emri anlayana emir verilebilir. Deve Ebu Eyyub el-Ensari'nin evinin yakınına çökmüş, peygamber de oraya yerleşmiştir.

Sahih bir hadiste şöyle denilir: 'Müezzinin lehine sesinin ulaştığı yerlerdeki kuru veya yaş her şey şahitlik eder.' Burada zikredilenler, 'her şey' kelimesini açıklar. İnsanlar ve cinler arasında bu durumu müşahede edenler sadece o iki türün fertleridir. Bu bağlamda cinler de tanımda insanla ortaktır, çünkü cin de hayvan-ı nâtıktır (konuşan/düşünen canlı). Onlara 'cin' adı genellikle insanların gözlerinden perdelenmiş oldukları için verilmiştir. Onların insanla ilişkisi, insanın zahirinin bâtınıyla ilişkisine benzer. Bu nedenle Allah Teâlâ iki türün dışındaki türler için şöyle der: '*Yeryüzündeki her canlı veya kanatlarıyla uçan kuşlar sizin gibi ümmetlerdir.*'[156] Benzerler nefsin niteliklerinde ortak olanlardır ve hepsi hayvan-ı nâtık'tır. Sonra Allah onlar hakkında şöyle der: '*Sonra rablerine toplanırlar.*'[157] Yani siz rabbinize toplandığınız gibi onlar da rablerine götürülürler. Bu durum şu ayette belirtilir: '*Vahşiler toplandığında...*'[158] Bu toplanmanın gayesi, şahitlik etmektir ve böylece Allah bizim aramızda hüküm verdiği gibi onların arasında da hüküm verir: Boynuzsuz koyun boynuzludan hakkını alır. Nitekim bir rivayette böyle denilir. Hayvanların da Allah katında bizim bilmediğimiz bir yönden muhatap ve yükümlü olduklarının delili budur. Allah Teâlâ şöyle buyurur: '*Her ümmete bir korkutucu gelmiştir.*'[159] Burada 'ümmet' ve 'korkutucu' belirsiz gelmiştir. Onlar ümmetler arasında yer alır. Korkutucularına gelirsek, her birisinin kendinde bir korkutucusu olabileceği gibi bazen türün içinde kendi cinsinden bir korkutucu olabilir. Onun bilmediği yönden durumun böyle olması gerekir. Bu durumu ancak Allah'ın kendisine gösterdiği kimse görebilir. Nitekim Allah şeytan hakkında 'O sizi görür, sizin onu görmediğiniz yönden kabilesi de sizi görür' der. Allah şeytanların bizimle tartışmak üzere dostlarına ilham verdiklerini zikretmiştir. Şeytanın dostu, tartışmada söylediği sözlerin kendi bilgisinden ve düşüncesinden kaynaklandığını zannederken gerçekte şeytanın ilhamından kaynaklanır. Keşif sahipleri diğer bütün sesleri duydukları gibi şeytanın verdiği ilhamı da gözleriyle görür ve kulaklarıyla duyarlar. Her canlı da bu duruma şahittir ve bu nedenle Allah gördüklerini onlara ulaştırmasınlar diye onları dilsiz yapmıştır. Onlar hakkımızda hal suretiyle emin olan kimselerdir.

Allah zikrettiğimiz hususlar arasından hayvanlara keşfetmiş olduğu herhangi birisini insan türünden birisine göstermemiştir. Fakat Allah insana emanet duygusu ihsan ettiğinde, gösterebilir. Emanet ancak Allah'ın bildirmesi ve ilhamıyla görülebilecek şeyleri başkasından sakınmak demektir. Çünkü Allah Teâlâ insanların kulaklarını ve gözlerini rüzgârların esmesini, suların çağlamasını ve bütün sesli şeyleri çoğunlukla duymaktan ve anlamaktan perdelemişse, bunun nedeni o şeylerin kapalı kalmasını murat etmiş olmasıdır. Keşif sahibi bu durumu ifşa etseydi, gizlemenin hikmeti ortadan kalkardı. Fakat Allah keşifle bazı hususları ifşa etme izni verebilir ve bu durumda arif izin verildiği ölçüde ifşa edebilir.

Bu menzilde yer alan ilimlerden birisi, merhametlilerin övülmesinin bilgisidir. Ortak izhar ettiği halde ona inanmayanın durumu, bu menzilden öğrenilir. Muvahhitler arasmda da ortağı reddederken ona inananlar vardır. Böyle birisi sebeplerin bir kısmının bir şeyi zatı gereği yaptığına inanır. Fiillerde muvahhit olan ise Allah'tan başka fail görmez. Sebepliliği kabul edenler şöyle der: 'Kara ve mazı birleşip doğal engeller ortadan kalktığında, kara bir şeyin yani mürekkebin ortaya çıkması gerekir.' Bunu söylemekle birlikte o kişi muvahhittir (birleyen). Gerçek muvahhit mürekkebin var edilişini Allah'a ait görendir. Zikredilen görüşteki insanlara misal olarak, Eşarîler vb. verebiliriz. Doğal engeller ortadan kalktığında, ikisinin bir araya gelmesi mümkün olmakla birlikte, Allah o rengi kendisinde yarattığında mürekkep meydana gelebilir. Doğayı kabul edenler için durum öyledir. Muvahhit kelamcılara gelirsek, onlar şöyle der: 'Araştıran kişi delilin yönünü öğrendiğinde, medlûl (delillendirilen) zorunlu olarak meydana gelir.' Bununla birlikte onlar, delil ve medlûlün yönü hususunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Öyle bir şey, selim akıl sahibi için geçerli değildir. Çünkü delilin yönü öğrenilmiş olsa bile, medlûl meydana gelmez. Onların şöyle demesi mümkün değildir: 'Delilin yönünün bilinmesi medlûlün bilinmesinden ibarettir.' Çünkü onlar, delil ile medlulü ayırt ederler. Adet itibarıyla -yoksa aklen değil- zorunlu ifadesini eklemiş olsalardı, onlara karşı çıkılmazdı. Çünkü delilin yönü ile gören için görüş arasında bir fark yoktur; aksine görme daha yetkindir. Biz iman

yoluyla Allah'ın gözlerimizi bizden başkalarının görmüş olduğu pek çok görülenden perdelediğini biliriz. Dolayısıyla görmeyle birlikte doğal yaratılışa zarar veren engeller ortadan kalkmış olsa bile, zorunlu bir şekilde görülen ortada bulunmaz. Dolayısıyla görülen her ikisi için mevcut ve her ikisi de göz sağlığına sahip olmuş olsa bile, bir insan ötekinin görmediğini görebilir. Bu, doğanın veya varlığın etkisinin bulunmadığı ilahi perdedir ve yaygındır. Zahirde nice müşrik vardır ki bâtında muvahhittir. Aynı şey bunun tersi için doğrudur.

Ecellerden bilinen ve bilinmeyenler bu menzilden öğrenilir. Allah'ın zatıyla farklı yerlerde bulunması, bu menzilden öğrenilir. Bu duruma misal olarak, beyazın bütün beyazlarda bulunması verilebilir. Bil ki Allah kendisi hakkında bir hüküm zikrettiğinde, o hükmün varlıklarda bir misali vardır. Çünkü misali olmayan bir şeyi zikretmiş olsaydı, bildirmenin yararı olmazdı. Ne var ki bazı anlayışlar, bu durumu kavrayamayabilir. O halde bu hükmün (misalinin) ait olduğu varlık kime görünürse, Allah'ın söz konusu hükümle o kişiyi muhatap aldığını anlarız; ondan başka birisi muhatap değildir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: *'Göklerin ve yerlerin yaratılışı insanların yaratılışından daha zor değildir. Fakat insanların çoğu bilmez.'*[160] İnsanların bir kısmı burada 'büyük' derken neyin kastedildiğini anlarken bir kısmı bunu anlama; anlayan ve bilen, ayetle muhatap olandır. Bütün ayetlerde durum böyledir. Aynı durum *'O'nun benzeri bir şey yoktur'*[161] ayetinde geçerlidir. Burada Allah eşyada benzerliğin olumsuzlanmasını bilene hitap etmiştir.

Allah'ın bilgisinin bilinenlere genel taalluku (ilişme), bu menzilden öğrenilir. Aramızdan bilinenleri vacip, imkânsız ve mümkün diye tasnif edenler, tümel bir yönden genelleme yapabilmiştir (ve Hakk'ın bilgisine benzemiştir). Geride bu hükümlerden birisiyle hakkında hüküm verilen şeyin alimler arasındaki gerçek durumu kalmıştır. Mümkünlerden meydana gelen şeyler bu menzilden öğrenilir. Bu bağlamda bütün mümkünler ayettir. Bazı kimseler 'ayet' olmaları itibarıyla onlardan yüz çevirir. Bir kısmından yüz çevrilip diğerlerinden yüz çevrilmeyişinin nedeni nedir? Açıklanmış bir hususta kendini kuşkuya dü-

şürenin durumu bu menzilden öğrenilir. Onu kuşkuya sevk eden sebep nedir?

Allah Teâlâ'nın âlemde karışıklığı (iltibas) yaratmış olması hangi ilahi hakikatten kaynaklanır? Bu durum O'nun kullarına bilinen ve bilinmeyen farklı suretlerde tecelli etmesinden mi kaynaklanır? Bununla birlikte Allah kendiliğinde değişmeyen bir hakikattedir. Tecelli ancak öyle olabilir. O halde âlemde sadece karıştırma vardır. Bu durum Şâri'nin haber verdiği şu durumdan kaynaklanır: Mümin kâfir suretiyle gözükür, hâlbuki o mutludur; kâfir mümin suretinde gözükür, hâlbuki o bedbahttır. Dolayısıyla herhangi bir kimse hakkında işin bize karışık görünmesi nedeniyle bedbahtlık ve mutluluk hükmü verilemez. Bize göre karışıklık yoktur. Karışıklık mutlu hakkında bedbahtlık, bedbaht hakkında mutlu hükmünü vermede ortaya çıkar. Bu durumda iş bize karışık görünür. Kesin bir hüküm vermeseydik herhangi bir şey bize karışık görünmezdi. Kıyamet günü rahmetin hüküm sahibi olması, bu menzilden öğrenilir. Adalet rahmetin bir yönüdür. Kıyamet günü hükümde adalet günüdür. Rahmet kıyamet günü ancak gerçeğe şahit olmak üzere gelir. Öyle ki adalet hükmü sona erer, hakkında hüküm verilen kimsede süresi biter, rahmet sonsuza kadar o kişideki hükmü üstlenir.

Allah'a ve yaratılmışlara (halk) ait hususlar bu menzilden öğrenilir; 'Allah'a' derken tümüyle O'na tahsis edileni kastetmekteyim. İlah olmayanın ortak olmadığı Allah'a mahsus nitelik bu menzilden öğrenilir.

Manalarının değişmesi nedeniyle ilahi isimlerin niçin çoğaldığı bu menzilden öğrenilir. Acaba onlar içerdikleri manalara ait isimler midir, yoksa o manaların nispet edildiği kimseye ait isimler midir? Söz konusu manalar var olan durumlar mıdır, yoksa varlıkları olmayan nispetler midir? Hüküm ve kazaî işlerde insaflı olmak ve adaletli davranmak bu menzilden öğrenilir. Hüküm süresinin bitiminden sonra hak edişten müstağni yapan şey bu menzilden öğrenilir. Cezayı hak edenden olumsuzlanmasında kurtuluşun manası nedir? Müşrikin koştuğu ortağı inkârı bu menzilden öğrenilir. Onun doğruluğa bakan bir yönü var mıdır, yoksa her bakımdan yalancı mıdır? Gerçekte söz söyleyen Al-

lah'tır. Öyleyse müşrikin de doğruya bakan bir yönü olmalıdır ve buradan onun sözü Allah'ın sözüne nispet edilir. Bununla birlikte o söz yaratılmışın dilinde ortaya çıkmıştır, çünkü Allah o sözü kulunun diliyle söylemiştir. Sahih bir rivayette Hz. Peygamber'in şöyle dediği aktarılır: 'Allah kulunun diliyle söyler, Kuran bunu beyan etmiştir.' Öyleyse tercümanın sözü kendinden aktarılanın sözüdür. Hallerin sahiplerindeki hükümleri bu menzilden öğrenilir. Bir delil olmaksızın iki mümkünden birinin kesin olarak gerçekleşmesinin neticesi, bu menzilden öğrenilir. Keşif sahibi arifin öfkelenmesine yol açan Hakk'ın fiili ile öfkelenmediği fiil bu menzilden öğrenilir. Öfke bâtının ve için amelidir. İnsan içinde öfke bulunmadan öfkelenmiş olsaydı, bu durumda imandan çok nifaka yakın olurdu. Nifaka teşvik, bu menzilden öğrenilir. Acaba böyle bir şey teslimle öğrenilir mi? İşlerini (Allah'a) teslim eden ile insanları idare eden bir araya gelirse, hangisi daha bilgilidir. Çağrıya icabet etmeyi engelleyen sebep bu menzilden öğrenilir. Böyle birine 'duyan' mı denilir, yoksa duymayan mı? Karanlık bu menzilden öğrenilir; karanlık körlük ve dalalet demektir ki, o da hayrettir.

Dünyevi yaratılışın içerdiği maden, bitki, hayvan, insan, cin, gök ve yer gibi her şeyin toplanması, bu menzilden öğrenilir. Hakk'ı tevhide davet eden sebep, bu menzilden öğrenilir. Bu tevhitle birlikte artık şirk ve ortak koşmak mümkün değildir. Bu çağrının süreklilik özelliği var mıdır, yok mudur? Varsa, tevhidin hükmü bakidir. Yoksa, sürekliliği yoktur ve sadece belli bir kavim hakkında geride kalır. İmanın genelliği bu menzilden öğrenilir. Bu nedenle her şey, Allah'm kendisiyle müminlere merhamet edeceği rahmete varır. Çünkü rahmetin bir yönü de imanın genel olmasıdır. Bevadih ve hücumlar (kalbe ansızın gelen varidat) bu menzilden öğrenilir. Bu konu kitabın haller bölümünde ele alınmıştır. Âlim olmadığı halde, bilgi sahibi olduğu iddiasında bulananın durumu bu menzilden öğrenilir. Böyle biri tesadüfen bilgiye ulaşılır. Acaba onun bilgi sahibi olduğu söylenebilir mi, söylenemez mi? Allah için sevmek, Allah için buğz etmek, bu menzilden öğrenilir. Allah için buğz edenin bu fiilinde sayesinde Allah için sevmesini sağlayan bir yön bulunur mu? Nitekim onun Allah katından buğz etmesine karşılık kendisiyle rızıklandığı bir yönü vardır. Mücmeldeki tafsilin faydası

bu menzilde öğrenilir. İnsanın eşya üzerinde imkânı varken acelecilik özelliğinde yaratılması, bu menzilden öğrenilir. Gaybler bu menzilden öğrenilir; onların arasında bilinen ve bilinmeyenler, bu menzilden öğrenilir. Sebeplere ait olmaları bakımından sonuçları bilinmeyen sebepler nelerdir? Bununla birlikte sebepler o sonuçların sebepleri olmaları yönünden olmaksızın bilinirler. Âlemdeki şahısları (bireyleri) Allah'ın bilmesi bu menzilden öğrenilir.

Dünyadaki vefat ve diriliş, ahirette kendinden dirilişin meydana geleceği ölüm ve iki ölümde de berzaha intikal, bu menzilden öğrenilir.

Melekî ruhların ibadetteki mertebeleri, bu menzilden öğrenilir. Genel anlamda müşrik olan ve olmayan alimlerin kurtuluşu, bu menzilden öğrenilir. Bu durum, Kuran'da hakkında hüküm verilmiş, fakat farkına varılmayan garip bilgidir. Kudretlinin fiili terk etmesini gerektiren sebep bu menzilden öğrenilir. İsimlendirilen her ismin bilgisi, bu menzilden öğrenilir. Burada dışta isimlendirilenin var olması gerekmez. Acaba varlık bakımından bütün bilinenleri kuşatan mertebe hangisidir? Bilinenin varlığının imkânsız olup olmaması birdir. Cezanın berzah olması ve cezada berzah olan kısım bu menzilden öğrenilir. Bu durumda onu yerine getirmek başka bir cezayı meydana getirir. Dönüş buradan öğrenilir. Acaba neye racidir? Bu, öne doğru yürümek demektir. Nitekim şöyle deriz: 'Günün ilerleyen saatinde gün döndü.' Hâlbuki güneşte bir dönüş yoktur, aksine güneş kendi yolundadır. Acaba bu dönüş eşyadaki nesih (birinin ötekiyle ortadan kalkması) gibi midir? Nesih (veya bu anlamdaki dönüş), hükmün bitip başka bir hüküm süresinin başlamasıdır. Yol ise birdir ve yolda yürüyende yoldan ayrılma ve dönme hali gerçekleşmez. Üfleme ve -kendi bir olsa bile- hükümlerinin farklılığı bu menzilden öğrenilir.

Müşahede ile müşahede ve teorik bilgi arasındaki fark bu menzilden öğrenilir? İstidlal bu menzilden öğrenilir. Her bilginin adamlarının olması ve -aktarılmasa bile- her makamın bir sözünün olması, bu menzilden öğrenilir. Öyleyse söz hal demektir. Teşbihi kabul etmeyeni teşbih etmeye sevk eden nedir? Yeniden yaratmanın ilkinin tarzında olması bu menzilden öğrenilir. Böyle olmasaydı, yeniden yaratma de-

nilmezdi. Bir şeyin zıddına mahal olup olmaması bu menzilden öğrenilir. Belirsiz olanların açıklanması bu menzilden öğrenilir.

Gece ve gündüz bu menzilden öğrenilir. Girdirme, dürülme ve örtmenin onlara nispetinin anlamı bu menzilden öğrenilir. Onların yenilenmesi ve değişmesi bu menzilden öğrenilir. Çoğun birden çıkartılması, bu menzilden öğrenilir. Böyle bir şey ancak bir ile terkip edilen doğal terkip üzerinde dereceli bir şekilde olmaksızın nasıl mümkün olmasın? Eşyadaki başkalaşmaların anlamı nedir? Hükümler bu menzilden öğrenilir. Her hüküm yöneldiği kimsede mi geçerlidir, yoksa bir kısmı geçerli, bir kısmı geçerli değil midir? Hüküm veren Allah'tır. O halde varlıkta -hakkında hüküm verilen kimse için- doğru olmayan hüküm nasıl bulunabilir? Bu meselede bir kapalılık vardır. Bu kapalılık ortağın varlıkta bulunacağı hükmünün verilmiş olmasından kaynaklanır. Ortak Allah'a koşulduğunda, öyle bir hüküm batıldır, çünkü O'nun mülkünde ortağı yoktur. Allah hakkındaki sözlerin çokluğu, bu menzilden öğrenilir. Bu durumun -ihmal değil- Hakk'ın süre vermesinden kaynaklandığı bu menzilden öğrenilir. İsimlendirmenin ve terkinin sonuçları bu menzilden öğrenilir. Aşağıdaki beyitlerin anlamı bu menzilden öğrenilir:

Cehalet ölümdür onu bilmez
Bilgiyle nefesleri canlı olandan gayrısı

Bir akideye bağlanma bilinmez
Bir fitille bağları güçlenenden gayrısı

O hulul etmedi, sen öyle zannedersin
Böyle tahayyül eden şaşırır kuşkusuz

Kimi Allah saptırırsa hiçbir rehber yol gösteremez ona
Öylesi zenginken iflası hak eden biri

Pekiştirmede ortaya çıkan durum, bu menzilden öğrenilir. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

ÜÇ YÜZ YETMİŞ DOKUZUNCU BÖLÜM

Hal, Akit, İkram, İhanet İle 'İhbar' Tarzındaki Dua Menzilinin Bilinmesi

Bu, Muhammedî bir menzildir.

Gümüşten sayfalar
Cevherden ve kıymetli madenden

Saygın melekler getirdi onları
Üzerlerinde korunmuş satırlar

Bize göründüklerinde
Her renkten 'yedik' durduk

Bir kısmı nitelik ilimleri
Bir kısmı kevn ilimleri

Bir kısmı hal ilimleri
Bir kısmı müşahede ilimleri

Bir kısmı vuslatı söyler
Bir kısmı ayrımı söyler

Münezzehtir Allah ve Müteal
Benzemez hiçbir varlığa

O'nun varlığı kendisi
O'nun varlığı varlığım değil!

Bilmelisin ki, on iki, parmakla sayılan veya basit sayıların sonuncusudur. Parmakla sayılanlar dokuz, onlu olanlar ise üç tanedir; toplamı on ikidir. On ikiden her birinin ötekine ait olmayan bir hükmü ve ilahi bir müşahedesi vardır. Sayılardan her birine ait Allah adamlarından bir adam vardır ve söz konusu sayının hükmü o adama aittir.

Bir sayı değildir ve bu nedenle Hz. Peygamber vitir namazını on bir rekât olarak kılardı, çünkü bir sayı değildir. Bir sayı olsaydı, genel

anlamıyla hem sayılarda hem sayılanlarda birlik bulunmazdı. Bu nedenle Hz. Peygamber vitir namazını on bir rekât olarak kılardı ve her rekât ümmetinden bir adamın yapısına karşılık gelirdi. Söz konusu adamın kalbi, o rekâtta peygamberin kalbinin suretindedir. On iki ise on biri kendinde toplayan sayıdır. On ikinin makamının sahibi ise zahirde ve bâtında bütünüyle Hak'tır. O bilir, kendisi ise bilinmez. O, ilk birdir, çünkü sayıların ilki ikidir. On ikiye ulaştığında, on iki senin ulaştığın on bir sayıdır. Çünkü ilk bir, sayı değildir. On iki ise ilk bir sayesinde meydana gelebilir. Hâlbuki o sayı değildir ve bu hüküm kendisine aittir. O halde ilk 'bir on ikidedir, fakat o değildir.' Nitekim aynı kalıpta şöyle dersin: 'Sen ve sen olmayan!'

Bu on iki adam, marifet hazinelerini ortaya çıkartanlardır. Onlar, âlemin suretlerinde gizlenmiş hazinelerdir. O halde âlem, âlemdeki suretlerin bilgisine sahipken o insanlar suretlerin içerdiği şeylerin bilgisine sahiptir. Hazine suretlerdeki hazinelerdir. Böylece hazineyi 'ilk bir (vahid-i evvel)' vasıtasıyla ortaya çıkartırlar. Onlar tevhidi ve ibadeti en iyi bilenlerdir. Allah ile sürekli münacat, onların halidir. Söz konusu zâtî münacat, birin tüm sayılara eşlik etmesi gibi, onlara eşlik eder. Bu durum '*O sizinle beraberdir, nerede olursanız olun*'[162] ayetinde zikredilir. Yani sizin birin dışında belli bir varlığınız yoktur! O halde bir sayısıyla bütün sayılar dışta var olur. Bu yönüyle bir, sayıları gösteren ve gizleyendir. Bu birin remzi Elif'tir. Çünkü onun görünmek amacıyla sayılarda ve basamaklarıyla ilişkisi ve ülfeti elif vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Bu yönüyle o, ilk ve sondur (evvel ve âhir): Bir kendisiyle çarpıldığında, çarpımdan kendisi çıkar. Bir hangi sayıyla çarpılırsa çarpılsın, o sayıda artma ve katlanma gerçekleşmez, çünkü herhangi bir sayıyla biri çarptığında, onu gerçekte o sayının birliğiyle çarpmışsın ve bu nedenle sayıda ilave olmamıştır. Çünkü bir kendiliğinde artışı veya çarpıldığı şeyde bir artışı kabul etmez ve dolayısıyla artma olmaz. Bir bulunduğu her yerde birdir! Bir ile yüz bini çarpsan yüz bin, bir ile ikiyi çarpsan iki, bir ile onu çarpsan on dersin. Bir ile çarpılan sayıda artış olmaz. Çünkü bir, herhangi bir şeye yerleşmeyecek veya herhangi bir şeyin ona yerleşmeyeceği bir makama sahiptir; sayının tam sayı veya kesirli olması birdir. Binaenaleyh bir, hakikatleri -kendilerinde başkalaşma

olmaksızın- oldukları hal üzere bırakır. Çünkü hakikatler değişseydi bir de değişmiş olurdu. Hakk'ın kendinde başkalaşması gibi hakikatlerin başkalaşması da imkânsızdır. Başkalaşma olsaydı, ne Hakk'a ne yaratıklara dair bilgi sahip olabilirdik. Hakikatlerin asla başkalaşmayacağı sabittir. Bu nedenle herhangi bir şeye itimat mümkün olmuştur ve söz konusu itimat 'bilgi' denilen şeydir.

Şimdi Hz. Peygamber'in vitir namazı kılmasından (bilgileri) ortaya çıkan on bir kişiden her bir adamı zikredelim! Daha doğru bir ifadeyle onların sayısının on bir olması, Hz. Peygamber'in zahir surette on bir rekât kılmasını gerektirmiştir. Bununla birlikte söz konusu suretler, bâtında Hz. Peygamber'den meydana gelmiştir, çünkü o peygamberken Âdem (as.) henüz su ve toprak arasındaydı. Hz. Peygamber bu nitelikte olduğu için, onları (vasıta olarak) var etmiş, bedeniyle âlemde zuhur ettiğinde o manevi suretler kendisine eşlik etmişti. Böylece söz konusu suretler Hz. Peygamber'in bedenini gayb âlemine münasip olması için (namaz için) ayağa kaldırmış, on bir rekât vitir ile zahirine hâkim olmuş, Hz. Peygamber de onları birlemiş (vitir yapmış), böylece o suretler peygamberin birliği olmuşlardır. Öyleyse bu manevi suretler, Hz. Peygamber üzerinde hem hakim ve hem onun hükmü altında bulunan şeylerdir. Onlar Hz. Peygamber'den meydana gelmiş, onda ortaya çıkmış, iki farklı açıdan da onda hüküm vermişlerdir.

Onlardan birisi, ilk rekâtın suretidir. Ondan Allah adamlarından bir adam meydana gelmiştir ve niteliği bakımından -yoksa onun adı değildir- kendisine Abdülkebir (el-Kebir'in kulu) denilir. Bu adam, makul ve ruhanî yaratılış sahibidir. Bedene girdiğinde, kendisiyle çağrıldığı niteliği itibarıyla insan suretindedir. Aynı durum on iki suretteki her bir adam için böyledir.

Bilmelisin ki ilahi isimlerde, daha üst ve daha yüce şeklinde ifade edilen bir derecelenme vardır. Müşrikler kendilerini kınamak için 'eall hubel' yani 'en üstün olan hubeldir' dediklerinde Hz. Peygamber onlara karşılık sahabesine 'siz de söyleyin' demiş, sahabe 'Ey Allah'ın peygamberi! Ne söyleyelim' dediklerinde, şöyle buyurmuştur: 'Allahu a'la ve ecell' yani 'Allah en üstün ve en yücedir.' Müşrikler bu ifadeyi kabul

edebiliyorlardı, çünkü onlar *'bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye onlara ibadet ediyoruz'*[163] diyorlardı. Allah onlara göre daha üstün, daha yüce olandır! Müşrikler peygamberi ilahlara taparak yaklaşmak istedikleri Allah'tan gelen bir peygamber olduğu hususunda tasdik etmiş olsalardı, onları ilah diye isimlendirmezlerdi. Onlar ilahları ibadet ettikleri şeyler olmaları hasebiyle 'ilah' saymışlardı. Çünkü ilah ibadet edilen (mabud), 'ilahet' ise ibadet demektir. Bir rivayette *'Seni ve âlihete'ni terk ederler'*[164] ayetindeki 'âlihe' kelimesi ibadet şeklinde okunmuştur. *'Âlihe'*[165] dediğinde şöyle der: 'Kendilerine ibadet ettiğimiz mabudlar!' Müşrikler ilahlığı ibadet ettikleri şeylere nispet etmişken Allah'a daha kâmil ve -kendilerine göre- daha yüce bir şekilde nispet etmişlerdi. Bu durum, onların (ayette belirtilen) bu itiraflarından anlaşılır. Hz. Peygamber de bu nedenle mübalağa kipiyle 'daha yüce' demiştir. Yani 'Allahu ekber' (bu ayetten anlaşıldığı üzere) sizin sözünüz ve inancınızdır. Bu nedenle namazdaki tekbirde 'Allahu ekber' lafzı üstünlük bildiren kiple gelmiştir. Yoksa taşlar 'daha üstün' değildir veya yontup ilahlık nispet ettikleri şeyler veya yıldız ve benzeri şeyler üstün değildir. Üstünlük varlıkta değil, münasebette gerçekleşmiştir, çünkü varlıklar arasında üstünlük yoktur. Başka bir ifadeyle kul ile efendi, rab ile merbub arasında, yaratan ile yaratılan arasında bir derecelenme yoktur. Bu suretin yaratılışı hakkında ima ettiğimiz meseleyi hakka'l-yakîn bir şekilde anlamış olsaydı, cezalandırmanın ardından müşrikin varacağı yeri de anlardın.

Vitirde İkinci Rekâtın Sureti

Bu suretten Allah adamlarından biri yaratılır ve kendisine Abdulmücib denilir.

Bilmelisin ki, icabet, isteğin ve sualin neticesi ve fer'idir. Bu kişi, sual ve duasıyla efendisine tesir ettiği gibi efendi Hakk'ın kula karşılık vermesini sağlar. Çünkü Allah -peygamberinin diliyle- kulu kendisini razı ettiğinde razı olmak, öfkelendirdiğinde öfkelenmek özelliğiyle kendisini nitelemiştir. Kul Allah'ı kızdırır, Allah da kızar. Kul Allah'ı güldürür, Allah da güler! Böyle ifadeler Kitap ve Sünnette yer alır. Allah Teâlâ kendisine icabet etsin diye kulda isteği yaratır, kendine kızsın

diye Hakk'ı kızdıran fiili yaratır. Bu durum, işin dairevi bir şekilde, kul ile Allah arasında döndüğünü öğretir. Dairenin sonu başlangıca varır ve böylece sondaki başa yönelmiş olur. Bu sayede Allah Evvel ve Ahir olur (İlk ve Son). Hal böyle iken, gerçekte O'nu ancak kendisi razı ederken yine kendi kızdırır. Çünkü Allah başkasının etkisinde olamayacak kadar münezzeh ve mütealdir. Bunu anlamalısın!

Allah'ın âlemdeki yegâne hükmü, zikrettiğimizdir. Bakınız! Allah Teâlâ şöyle buyurur: '*Sizin için fariğ kalacağız.*'[166] Allah'ın yegâne meşguliyeti biziz. Allah bizden bizim için fariğ kalacaktır. Biz yok olsaydık, O yine olurdu. Hâlbuki hem varlık hem takdir bakımından öyle olmamıştır. Gerçek ancak böyle öğrenilir. Veya biz olmasaydık, izafetler ortadan kalkardı. Hâlbuki öyle olmamıştır. Çünkü onlar, kendileri nedeniyle, izafettirler. Dolayısıyla Rab ancak göreli ve izafeli olarak bilinebilir. Bu nedenle Rab ismi Kuran'da tamlama yapılmadan gelmemiştir. Bununla birlikte bu ismin tamlama yapıldığı şeyin kendisi değişebilir. Bu bağlamda Rab ismi zamir isimlerine, bazen varlıklara, bazen hallere izafe edilir. Rabbini böyle tanımamışsan, kesinlikle O'nu tanımamışsın demektir. Aklın taksimiyle Hakk'ı ancak 'kendisi nedeniyle varlığı zorunlu olanın hükmü böyledir' diye bilirsin. Acaba varlığı zorunlu olan var mıdır, yok mudur? Bunu ancak kendi varlığınla öğrenebilirsin. O halde Allah'ı ancak kendinle tanıyabilirsin. Binaenaleyh Allah'ı bilmen kendini bilmene bağlı olmalıdır. Varlığın isen O'nun varlığına bağlıdır. Onun rabbin olduğunu bilmen ise kendini bilmene bağlıdır. Varlıkta asıl olan O'dur, sen ise varlıkta fer'sin. Buna mukabil O'nu bilmede asıl olan sen, bilgide fer' olan O'dur.

Vitirde Üçüncü Rekâtın Sureti

Bu suretten Allah adamlarından Abdülhamid denilen birisi yaratılmıştır.

Bilmelisin ki, Allah'a övgü iki tarzda yapılır; mutlak ve sınırlı övgü! Mutlak övgü acizlikle birlikte olabilir. Misal olarak Hz. Peygamber'in 'Seni övmeyi başaramam, Sen kendini övdüğün gibisin' hadisinde geçen ifadeyi verebiliriz. Şair şöyle der:

Biz seni 'salih' diye övmeye kalksak
Bizim övgümüzün üzerinde kalırsın

Herhangi bir yaratılmışın Allah'a layık övgüyü tam olarak bilmesi, mümkün değildir. Çünkü bütün mümkünlerin varlığa girmesi mümkün değildir ve her mümkünün Allah'a bakan özel bir yönü vardır. Allah o mümkünü bu özel yönden var ettiği gibi o mümkün de Allah'ı bu özel yönden bilir ve -sadece özel yön sahibinin bildiği övgüyle- Allah'ı yine o yönden över. Başka birisinin o övgüyü bilmesi mümkün olmadığı gibi lafız ve işaretle onu ifade etmesi de mümkün değildir. Allah'ı var olan ve olacak her dille övmekle gerçekleşen mutlak övgü bu demektir. Bu nedenle 'subhanallahi adedi halkihi', yani 'yarattıkları sayısınca Allah'ı tenzih ederim' diyenin sevabının varlıkta gerçekleşmesi düşünülemez. Fakat onun sevabı, hal be hal sonsuza kadar sürekli yaratılır. Bu nedenle şeriat kulun bu ifadeyi üç kez söylemesini emretmiştir ve bu sayede duyulur sevap, hayalî sevap ve manevi sevap gerçekleşirken kul da duyu, hayal ve akıl bakımından nimetlendirilir. Nitekim kendisi de hamdi duyu, hayal ve akıl bakımından zikretmiş olduğu kadar aynı zamanda duyu, hayal ve akıl bakımından ibadet etmiştir. Kul bu şekilde ilahi kelimeleri veya Arş'ın tartabileceği sayıdaki kelimeleri zikreder, çünkü Arş tanımı itibarıyla bütün âlemdir. Aynı şekilde, 'cennet ehlinin ve cehennem ehlinin fiilleri hakkında nefsinin razı olduğu miktarca' demesi de öyledir. Çünkü onlar, ancak Hakk'ı razı eden işlerde tasarrufta bulunur ve o işi yaparlar. Bunun nedeni bulundukları yerin -dünya ve yükümlülük yerinden farklı olarak- böyle yapmalarını gerektirmesidir. Buna mukabil dünya hayatında Allah'ı razı eden ve kızdıran işleri yaparlardı. Allah ateşi kızdıklarının diyarı yapmıştır. Dolayısıyla ateş ehli olanların dünya hayatında Allah'ı kızdıran işleri yapmaları kaçınılmazdır. Ateş diyarına yerleşip orayı doldurduklarında, sadece Allah'ı razı eden işleri yaparlar ve bu nedenle ateş ehlinin varacağı yer de, her şeyi kuşatmış olan Allah'ın rahmetidir. Bununla birlikte orası bedbahtlık diyarıdır. Bu hüküm devam eder, nitekim peygamberlik görevi biten ve görevini tamamlayıp Allah'a dönen peygamberin de 'Allah'ın peygamberi' olduğunu söyleriz. Hâlbuki o esnada peygamber değildir. İşte bunun gibi bedbahtlık diyarı hakkında

da ehli hakkında bedbahtlık hükmü ortadan kalkmış olsa bile 'bedbahtlık diyarı' demeyi sürdürürüz.

Mukayyet, yani sınırlı övgüye gelirsek, filozoflar Allah'ı tenzih niteliğiyle (överek) sınırlamışlardır. Allah'ı 'fiil' fiil sıfatıyla överken, cüzîlik hükmü vermemişler, tümellik veya asalet anlamıyla O'nu nitelemişlerdir. Filozofların (hâkimler) dışındakiler ise Allah'a yönelik övgüyü, fiil ve tenzih sıfatıyla birlikte sınırlamışlardır. Bunlar, kâmillerdir; çünkü onlar, bildikleri hususta hâkimlere ortak olmuşken onların bilmediği meseleleri bu övgüye eklemişlerdir. Filozoflar kâmillerin bildiği ilave konuyu himmet eksikliği nedeniyle öğrenememişlerdir. Söz konusu eksiklik, kendilerindeki kuşkudan kaynaklanmış, bu kuşku ise Allah'tan sadece birin ortaya çıkabileceği (Bir'den bir çıkar) şeklinde hüküm vermelerini sağlamıştır. Onlara göre Allah Teâlâ'nın kitabında kendini nitelediği niteliklere sahip olması mümkün değildir. Çünkü o filozoflara göre, gerçek olduğu üzere ve keşif sahipleri, mutlak iman sahipleri ve akıl yönünden (vahyi ve nübüvveti) kabul eden bazı kelamcıların inandığı şekilde, (Allah katından) indirilmiş bir kitabın olması veya 'peygamber' denilen bir şahsın gönderilmesi söz konusu değildir.

Kuşkusuz nebevî-vitir rekâtlarının suretlerinden (meydana gelen adamlar ve onların özellikleri) âleme yayılmıştır. Bu yayılma Hz. Âdem su ve toprak arasındayken Hz. Muhammed'in 'peygamber' olmasıyla aşlamış, kıyamete kadar sürecektir.

Vitirde Dördüncü Rekâtın Sureti

Bu suretten Allah adamlarından Abdurrahman denilen biri meydana gelir.

Bilmelisin ki, Allah birbirlerine merhamet etsinler diye kullarında var ettiği ilahi rahmeti zatî rahmetten yaratmıştır; zatî rahmet vasıtasıyla ise Allah bilinmek istediğinde âlemi onunla yaratmış, onunla kendine 'rahmeti yazmıştır.' Hakk'ın üzerine yazılmış rahmet zatî rahmetin edilgeniyken (münfail) ihsan rahmeti her şeyi kuşatan rahmettir. O halde bir şeyin kendisine merhametine zatî rahmet imdat eder ve ona

bakar; kendine merhamet eden herkesin müşahedesi bu rahmette gerçekleşir. Çünkü Allah kendini sevmek ile sevdiklerine kavuşmayı şiddetle özlemekle nitelenmiştir. Allah sevdiklerine ancak bu rahmet sahibinin kendini müşahede ettiği rahmet vasıtasıyla kavuşur. Bu rahmet Allah'ın kendi üzerine yazdığı ve zatî veya ihsan rahmetinde müşahedesi bulunmayan rahmettir. Kendine kötülük yapana yapılan rahmet ile ilahi ihsanın veya ilahi cömertliğin genişliğinin gerektirdiği rahmetin müşahedesi ise ihsan rahmetinde gerçekleşir. Bu rahmet İblis'in bile umuda kapılmasını sağlayan rahmettir. Onun aşağısında olanların ise yazılmış rahmet veya zati rahmete dair müşahedeleri yoktur. Bu sayede Allah ve Rahman isimleri diğer bütün isimlerden farklıdır. Bütün isimler Allah'a aittir. Bütün isimler, Rahman ve Allah ismine delildir, fakat insanların çoğu farkında değildir.

Allah ehlinden kimsenin bu taksime göre rahmetin üçe ayrıldığına dikkat çektiğini görmedim. Bu taksim, gerçekte olduğu gibi, bilinmeyen bir taksimdir. Biz onu keşiften öğrendik. Arkadaşlarımızın niçin bu taksimi ifade etmediklerini bilmiyorum. Fakat zannederim ki Allah onlara bu taksimi keşfettirmiştir. Bu konuyla ilgili nebevi haberlere gelirsek, kuşkusuz peygamberler gözle görerek bu meseleyi öğrenmiş, biz de onların kandillerinin nurundan bu bilgileri öğrenmişizdir. Çünkü Allah bizi kendisine ve peygambere uymakla rızıklandırmıştır. Allah'a uymak '*O sizinle beraberdir, nerede olursanız olun*'[167] ayetinde dile getirilir. Allah her nerede olursa olsun bu beraberlikte kuluna tabidir. Biz de her nerede zuhur ederse hüküm bakımından Allah'a tabi oluruz. Biz dururuz ve Allah'ın bir emri izhar etmesini bekleriz. Sonra o emrin izhar ettiği hükme uyar ve insanların genelinin nezdinde hükme aykırı davranmayız. Mesela bilinmeyen bir surette tecelli ettiğinde Hakk'ı bilmek yerine susmamız bundan kaynaklanır. Hâlbuki biz O'nu bu surette de biliriz. Her iki durumda da Hak tecelliyle ve inkâr hükmüyle öne geçen iken biz susarak O'na tabiyiz. Bununla birlikte (bilinmedik bir surette tecelli ettiğinde) inkâr etmeyiz veya kabul etmeyiz: İşte Hakk'a uymak bu demektir.

Allah'ın bize ihsan ettiği peygambere uymaya gelirsek, bu durum, '*Allah'ın peygamberinde sizin için güzel örnek vardır*'[168] ayetinde zikredi-

lir. Cemaate namaz kıldırırken peygamber bize uymuş, bizi dikkate almıştır. Namazda zayıf, hasta, ihtiyaç sahipleri bulunabilir diye peygamber onlara göre namaz kıldırmıştır. Öyleyse peygamber hem uyan hem uyulandır! Sonra namaz kıldırırken en zayıfı dikkate alarak namaz kıldırmamızı bize emretti. Böylece zikrettiğimiz hususta Rahman'a tabi olduk. Öyleyse biz tabi olanlarız. Rahman da hakikatlerimizin verdiği ihtiyaç ve yoksunluk nedeniyle bize tabidir. Böylece Rahman üzerinde bulunduğumuz durumla paralel olarak bize davranır. Bu durumda biz tabi olunanlarız. Kullarda efendilik hakikatlerinin neyi verdiğine ve kulluk ve ibadet hakikatlerinin efendilikte neyi ortaya çıkardığına bakmalısın! Bu adam âlemde bu nitelikteki insandır. Dördüncü rekât vasıtasıyla dört ilahi ismin hükümleri ortaya çıktığı gibi doğal yaratılışta doğanın hükümleri ortaya çıkar. Unsurların hükümleri ise bu üç rahmetin kendilerine ait olduğu üç türeyende de (müvelledat-ı selase), hayvanî yaratılışta ise karışımların (ahlât) hükümleri ortaya çıkar. Bu adam, bütün bunların üzerinde egemendir.

Vitir Namazının Beşinci Rekâtının Sureti

Bu suretten ise Allah adamlarından Abdulmu'ti (verenin kulu) denilen bir adam yaratılmıştır.

Bazen bu kişinin verişi vehbî olabilir. Bu durumda veren Abdulvehhab'dır. Bazen nimet vermek amacıyla verir. Bu durumda Abdulmün'im'dir. Bazen kerem şeklinde olabilir. Bu durumda veren, Abdülkerim'dir. Bazen onun verişi cömertlik şeklindedir. Bu durumda veren Abdülcevad'dır. Bazen verişi seha tarzındadır. Bu durumda Abdulmukît ve Abdussahi'dir. Bazen isar tarzında verir. Bu durumda veren Abdülgani olur. Vermenin bu tarzı, verişlerin en kapalı ve anlaşılması en güç olanıdır. Hatta bizim dışımızdakiler onu (Allah hakkında) imkânsız saymıştır. İlahi mertebe hakkında bu verme tarzını kabul eden görmediğimiz gibi el-Gani'nin manasını bilenden başka kimsenin onu kabul etmediğini gördük. Şöyle ki: Sahih bir rivayette belirtildiğine göre kul, hüviyeti itibarıyla Hakk'ın onun bütün güçleri olduğu bir makama ulaşabilir. Bu durum 'Ben onun duyması, görmesi ve eli olurum' hadisinde belirtilir. Bunun dışındaki organ ve güçler de zikredilir.

Allah zatı gereği müstağnidir ve müstağnilik kendinden kaybolmayacak (zatî) bir niteliktir. Kul bu makama yerleştiğinde, hiç kuşkusuz, Allah kendinden ve her şeyden müstağnilik niteliğini de ona verir. Çünkü O'nun hüviyeti, kulun güçlerinin yerini almıştır. Bu durum, vermenin kısımları arasında îsar (muhtaç olunanı başkasına vermek) için geçerli olabilir. Bu durumda Allah, hüviyetine mahsus bir hususta kulunu 'tercih etmiş' ve şöyle demiştir: *'İhtiyaçları olsa bile, onları kendilerine tercih ederler.'*[169] Ki 'bile' demeye gerek olmadan onlara muhtaçtırlar. 'İsar' tarzında, yani muhtaç olduğu halde vermek, verene dönen ilave bir üstünlük ve ihsan demektir. Bu nedenle Allah 'isar' tarzında vermeye daha uygun iken kulun hakkında bu verme tarzı daha yetkin bir davranıştır. Burada ehline imayla anlatılabilecek başka türlü açıklanması mümkün olmayan sır ilimleri vardır. Ehline ima etmek ise bu sırlara ulaşmak için onları cesaretlendirmek amacı taşır. Ehli o sırları kabul karşısında korku içindeyken, onlarla nasıl nitelensinler ki? Diğer isimler daha kolay anlaşılır.

Vitir Namazının Altıncı Rekâtının Sureti

Bu suretten Allah adamlarından Abdülmümin denilen birisi yaratılır.

Bilmelisin ki, iman ilahi bir niteliktir. Bu yönüyle iman, herhangi bir iddiacının iddia ettiği bir hususun doğruluğuna bütün delillerin delalet etmesiyle ortaya çıkar. Burada gerçekte delil olması itibarıyla herhangi bir şart belirtilmeksizin bütün deliller kast edilmiştir. Mesela delil duyulur bir delil ise, duyu ona öyle şahitlik eder. İddianın doğruluğuyla hüküm veren de zorunlu bilgi vermiş olur. Bu zorunlu bilgi, iddiacının iddiasının doğruluğu hakkında delilin ta kendisidir. Öyleyse bu delilleri ortaya koyan kimse iddia sahibini doğrulayandır (iman eden). Bir kimse onu doğrulayıp herhangi birinin nefsinde bilgi meydana geldiğinde, delilin meydana geldiği şahıs iddia sahibini doğrulamış, tasdik ise kevne dönmüş olur. Yani Hak'ta olduğu gibi yaratıklarda ortaya çıkmış demektir. Böylece iddia sahibi iki doğrulayan arasında sınırlanır; hangi yöne yönelirse, iddiasıyla getirmiş olduğu hükmü tasdik edeni bulur. Bu hal ona iki uçtan gerçekleşecek yalanlamaya kar-

şı bir güvence verir. Kevni (oluş) inkâr ederse, kendiliğinde iddiacının doğruluğundan emindir. Kastedilen doğruluğu hakkında bilginin gerçekleşmesidir.

Bu rekâtın suretiyle birlikte insan ve cinlerin bâtınlarına tasdîk (duygusu) yayılmıştır. Bu durum işin bâtınında söz konusu rekâtın Hz. Peygamber'den meydana gelmesinden itibaren gerçekleşir. Çünkü Hz. Peygamber Âdem su ile toprak arasındayken peygamberdi. Dolayısıyla bu rekâtın ortaya çıkardığı tasdik, bütün tasdik edenlerde mücerret bir ruh olarak sirayet eder. Ta ki Hz. Peygamber o rekâtı bedeniyle kılıp o suret bedenlenir. Bu ruh Hz. Peygamber'in fiilinden bedensel bir suret giyer, çünkü o, duyulur hareketlerden oluşur. Böylece o suretin yapılması, bize göre, iki sureti bir araya getirmekten daha güçlü olur. Nitekim onun tesiri de bedenin zuhur etmesiyle birlikte gerçekleşen gönderilme vaktinde daha güçlüdür. Çünkü Hz. Peygamber Âdem su ile toprak arasındayken peygamberdi. Onun gelişiyle birlikte bütün şeriatlar hükümlerini kaybetmiştir ve herhangi bir şeriatın hükmü geride kalmamıştır. Bunun istisnası, herhangi bir şeriat olması bakımından değil, sadece kendi şeriatı olması itibarıyla, Hz. Peygamber'in bıraktıklarıdır.

Vitirde Yedinci Rekâtın Sureti

Bu suretten 'Abdürrahim' adlı Allah adamlarından biri var olur.

Bilmelisin ki, hükmünü izhar edebilecek şekilde kadirde (güç yetiren) bulunan rahmet, bulunduğu kimseye acı bir azap olarak döner. Çünkü rahmet zatı gereği rahmet edilene ulaşmak ve etkisini bilfiil onda izhar etmek ister. Rahmeti uygulama gücüne sahip kimsede bulunduğunda iki neticesi ortaya çıkar: Birincisi rahmet edendeki eseridir. Bu eser, rahmet edilene ulaşmakla ortadan kaybolan acıdır. Bu durumda rahim (merhamet eden), rahmeti icra etme kudretine sahip olması itibarıyla, merhamet ederek merhamete mazhar olan kimsedir. Rahmetin ulaştığı kimse de bu rahmet ve rahmet edenin onu icra etmesiyle merhamet görmüştür. Öyleyse rahmetin o kimsedeki eseri iki yönden ortaya çıkar: Birinci eser, rahimin rahmetinin merhuma (merhamet edilen) ilişmesine yol açan durumun kalkmasıdır. Öyleyse sahibi

kendisini icra etme ve uygulama gücüne sahip olmadıkça, her rahmet, nimet değildir. Başka bir ifadeyle rahmet sahibinde bazen azap suretinde ortaya çıkarken bazen nimet suretinde ortaya çıkar. Rahmetin azap suretinde ortaya çıkması, sahibinin kendisini uygulama gücünden mahrum olması durumundadır. Buna mukabil uygulama gücüne sahipken rahmet hem rahmet eden hem edilende nimet suretinde ortaya çıkar. O halde rahmet, birbirine zıt iki sureti kabul etmiştir. Bu durum, rahmetin elem ve azap meydana getirmesi itibarıyla garip durumlardan birisidir. Rahmet rahmeti uygulama gücünden yoksun o kişide bulunmasaydı, acı çekmekle nitelenmeyecekti.

Sonra bu meselede daha garip bir durum vardır, şöyle ki: Rahmeti uygulama gücüne sahip kimsenin önünde bir engel olabilir. Böyle bir durumda kişi nahoş bulmanın acısını yaşar. Bu durum, rahmeti icra etme gücüne sahip olması bakımından o engelin yol açtığı bir hükmüdür.

Bu mesele, Allah hakkındaki bilgilerde en çetin meselelerden biridir. Hükmü ise nebevi haberlerde Allah Teâlâ'nın kendinden bildirirken buyurduğu şu kutsi hadiste ortaya çıkar: 'Mümin kulumun canını alırkenki tereddüdün dışında yaptığım hiçbir işte tereddüt göstermedim. O ölümü kerih görür, ben gecikmesini! Hâlbuki bana kavuşması gerekir.' Ölümün kaçınılmaz olması kendisine ölümü kerih ve nahoş göstermektedir. Burada Allah Teâlâ'ya kavuşmanın ölümle gerçekleşeceği ortaya çıkmaktadır. Ölüm salt duyudan çıkarak k uykuda gördüğümüz şekilde müşterek duyuya çıkmaktır, çünkü uyku, ölüm türlerindendir. Başka bir ifadeyle uyku duyu âleminden çekilmek ve hayal âlemine ve ortak duyu âlemine geçmek ve intikal etmek demektir. Uyuyan uykusunda -ölü ölümden sonra gördüğü gibi- rabbini görür. Bununla birlikte ölünün görmesinin ve rabbine kavuşmasının geri dönüşü yoktur. Uyuyan ise belli bir süreye kadar geri döndürülerek uykusundan uyanır. Kavuşma uykudan değil de, fenadan gerçekleşir ve sonra beka haline döndürülürse, böyle birinin hükmü kıyamette diriltilip artık önünde perdesi olmayan ölünün durumu gibidir. Uyuyan insan ile fani olan insan arasındaki fark budur. Bu nedenle Amr b. Os-

man el-Mekkî ariflerin niteliğinden söz ederken şöyle der: 'Onlar bugün nasıl iseler, yarın -Allah'ın izniyle- yine öyle olacaklardır.'

Binaenaleyh rahmetin hükmünden daha garip bir şey yoktur. Bakınız! Doktor kangren olmuş birine karşı merhamet duyar. Fakat ona acı çektirmeden rahmeti ona ulaştıramaz. Doktor hastaya duyduğu merhamet ölçüsünce onu uygulama imkânı bulamadığı durumda acı duyacaktır. Hastaya merhameti olmasaydı, o acıyı duymazdı. Bakınız! İyileşen insan elem ve acı değil, haz bulmaktadır. Zikrettiğim bu meseleyi Allah hakkındaki bilgide düşünmelisin! Ben Hakk'ı sahih bir keşif ve sarih bir müşahededе görmüştüm. Hz. Peygamber beraberdi. Allah Teâlâ ilahlık iddiasında bulunduğu için Deccal'in öldürülmesini emretmişti. Bununla beraber ağlıyor ve iddiası nedeniyle cezalandırılmasına karşılık mazeret beyan ediyor, bu konuda elinden bir şey gelmiyordu. Bu ağlamak, bir engel nedeniyle merhametini uygulama imkânından mahrum rahmet sahibinin içindeki acının benzeriydi. İlahi bilgide bundan daha büyük bir hayret yoktur; büyük olmasaydı, Hak kendini tereddüt etmek özelliğiyle nitelemezdi. Tereddüt hayret demektir! Anlayınız.

Vitir Namazının Sekizinci Rekâtının Sureti

Bu suretten Allah adamalarından Abdülmelik denilen bir adam yaratılır.

Bilmelisin ki, 'mülk' denilen hakikati var eden mülk ile kul da nitelenir Hak da nitelenir. Fakat Hakk'ın o isimle nitelenmesi yaratılmışın nitelenmesi gibi değildir. Yaratılmış olan, mutlak anlamda mülk iken Hak 'mülkün mülküdür', yoksa mutlak anlamda bir mülk değildir. Hak, kulluğu tam ortaya çıkmadıkça kulun mülkü olmaz. Bu makama erdiğinde ise kul sahibi olan Melik'in -ki Allah'tır- mülkü olduğunu tam olarak öğrenir. Böyle söylememizin nedeni, Allah hakkında nazarî (bilgi sahibi) bir grubun O'nun cüzîleri tam olarak bilmediğini ileri sürmüş olmalarıdır. Allah Teâlâ onlara göre tikeli (cüz) de içeren tümeli (küll) bilir. Keşif ve vecd ehli olan hakikat ehli öyle düşünmez. Bu nedenle hem Melik hem mülk adı Allah'ındır. Başka bir ifadeyle bu nitelik, akılcıların onu kabul etmemesi nedeniyle, Hak'tan 'zorla ve

şiddetten' zuhur etmiştir. Çünkü akıllar Allah hakkında görüş birliğine varmayınca, tartışma ve görüş ayrılıkları ortaya çıkmış, Hak da şiddet sahibi olarak mülkü kendine tahsis etmiştir. Arif kul da Hakk'ı kendine 'mülk' yapmıştır, yani itirazcıların varlığı nedeniyle (Hakk'ı) şiddetle 'mülk' yapmış ve O'na 'mülkün mülkü' demiş, bu sayede Hakk'ın 'mülkün mülkü' olmasıyla yaratılmışın Allah'ın mülkü olmasını ayırt etmiştir. Yaratılmış O'nun mülkü iken Allah'a kulluk etmekle nitelenmişken Hak 'mülkün mülkü' olmakla nitelenmiş, fakat kulluk etmekle nitelenmemiştir. Gerçi Hak'ta -daha önce söylediğimiz üzere- yaratılmışların tesiri vardır, fakat yine de O 'kulluk' ile nitelenmez. Çünkü Hakk'ın mülkün mülkü olması, zelil olmasından kaynaklanmaz. Çünkü Allah Teâlâ bu tesirin asıl sebebidir. O halde O'na dönen şey, kendinden meydana gelendir. Yaratılmışlar ise öyle değildir; çünkü onlara kendilerinden olanlar gibi daha önce onlarda bulunmamışken Hak'tan meydana gelen şeyler döner. Bunu bilmelisin!

Vitir Namazının Dokuzuncu Rekâtının Sureti

Bu suretten Allah adamlarından Abdülhadi denilen birisi yaratılmıştır.

Bilmelisin ki, hidayet '*Kimi Allah saptırırsa, ona hidayet edecek yoktur*'[170] ayetine göre ilahi bir eser iken '*Her kavmin hidayet edeni vardır*'[171] ayetinde belirtildiğine göre yaratılmıştan meydana gelen bir eserdir. İkinci ayetin anlamı, birinciye döner, çünkü yaratılmış rehber ve hidayetçi, Allah katından gelen bir peygamber olabilir. Peygamber hidayet eden değil, tebliğcidir. Başka bir ifadeyle peygamber imana ulaştırmaz, açıklar ve yol gösterir. Allah Teâlâ peygamberlerin görevi olan açıklama ve kendilerine vacip kıldığı izah hususunda şöyle der: '*İnsanlara indirileni onlara açıklaman için...*'[172] Tevfik, yani imana ulaştırmak demek olan hidayet hakkında da şöyle der: '*Onları hidayete ulaştırmak senin işin değildir.*'[173] Yani onlara getirip sana açıklamanı emrettiğin vahyi kabullerini sağlamak senin görevin değildir. '*Fakat Allah hidayet eder.*'[174] Yani dilediklerine iman etmeyi nasip eder. '*O hidayete ulaşanları eni iyi bilendir.*'[175] Yani bu tevfiki kabul edecek kimseleri bilir. Çünkü öyle biri, Allah'ın yarattığı özel bir mizaçtadır. Bu hidayet edenler ise

açıklama ve beyanın rehberleridir, yoksa 'tevfik rehberleri' değillerdir. Hâdi olan Allah ise hem açıklar hem tevfik nasip eder. Buna mukabil yaratılmış hidayetçi, sadece açıklamakla yükümlüdür.

Bunu söyledik ve bu konuda birtakım deliller getirdik. Bunun nedeni, hakikatlerden bîhaber olan bazı kimselerin şöyle bir zanna sahip olmalarıdır: Onlara göre kul Allah'tan tebliğ ettiği hususları açıklarken dürüst davrandığında, onun nasihati dinleyenlerin nefislerine etki eder. Hâlbuki gerçek onların zannettiği gibi değildir. Çünkü Allah'a peygamberlerden daha yakın, O'ndan aktarırken daha doğru sözlü, Allah katından getirdikleri hususları kabulde daha sevgili gelen kimse yoktur. Bununla beraber bütün dinleyenler onların sözlerini kabul etmemiştir. Hatta doğru sözlü peygamber tebliğini yaparken '*onların sadece kaçmalarını artırdı.*'[176] Demek ki, Hz. Nuh'un daveti, insanların hepsini şamil değildi. Bu himmeti kesin bir şekilde bilmemize rağmen, himmetin çağrılanda aynı etkiye sahip olmadığını anladık. Dinleyenler arasından vahyi kabul edenler, mübelliğin, yani davetçinin himmetinin etkisiyle değil, Allah'ın onun yaratılışına ihsan ettiği mizaç nedeniyle kabul etmiştir. Peygamberin bildirdiği o ve benzeri vahyi kabul etmeyi gerektiren özel mizacı sadece kendilerini bu mizaca göre yaratan Allah bilebilir. Bu durum '*O hidayet edenleri en iyi bilendir*'[177] ayetinde zikredilir. Bir davetçinin Allah'a çağırdığı bir mecliste bulunup onun sözünün sana etkisini görmediğinde, 'Bu durum davetçinin dürüst olmayışındandır' deme! Eksiklik sendendir ve senin zatından kaynaklanmıştır. Çünkü Allah seni o esnada söyleneni kabul etme özelliğinde yaratmamıştır. İnsaflı olan hatırlatıcı-davetçinin getirdiğini düşünür; söyledikleri doğru olduğu halde onları kabul etmemişse, eksikliğin kesinlikle -hatırlatandan değil- dinleyenden olduğunu anlar. Başka bir öğütçünün meclisinde bulunup aynı söz orada zikredildiğinde, bu kez söz ona etki eder ve -bilgisizce- bu öğütçünün doğru söylediğini belirtir, 'dürüst davranmış ve sözü kalbime tesir etmiştir' der. Hâlbuki sen farkında değilsin de eksiklik sendendir.

Tesirin senin hakikati kabul etmenden kaynaklanmadığını bilmelisin. Çünkü söylenen söz, gerçekte iki öğütçüde de doğruydu. İlkinde değil de, bu meclişte tesirin gerçekleşmiş olması, ikinci öğütçüyle senin

aranda veya zamanla senin aranda bulunan bir nispet ve ilişkiden kaynaklanmış ve bu nedenle öğüt sana tesir etmiştir; yoksa tesir öğütçüye ait değildir. Bazen bir öğütçüye inancın olmadan, ikinci hakkındaki inancın nedeniyle onun sözü sana etki eder. Öyleye her durumda sana senden başkası veya benzer bir durumdan başkası tesir etmemiştir. Bu nedenle ilahi hidayeti 'tevfik' ve beyan ile açıkladık. Bizim 'tevfik' demiş olmamız, dinleyen ile anlatan arasındaki nispete uygundur, yoksa beyana değil! Çünkü beyanın iki durumda iki öğütçüde de gerçekleşmiş olduğunu varsaydık; hâlbuki kabul, ikisinden birisinde gerçekleşmiştir. Bunu bilip hakka'l-yakin bir şekilde öğrenmelisin ki, Allah'ın izniyle doğru yola ulaşasın.

Bu meseleyi öğrenmekle elde edilecek faydanın en azı, öğüt verirken kendisini dürüst bulmama ithamından tebliğcinin kurtulmuş olmasıdır. Senin tebliğciyi reddetmen demek, hakkı ve hakikati reddetmen demektir. Çünkü selim akıl sahibine hakikat kimin elinden gelse tesir eder. Allah'a şirk koşan biri veya Allah düşmanı veya Allah'a iftira eden bir yalancının veya Allah katında cezalandırılacak biri doğru bir söz söylese, akıllı insan o sözü ortaya çıktığı yer itibarıyla değil, hakikat oluşu itibarıyla kabul eder. Hakk'ı ve hakikati arayan, bu özellikle başkalarından ayrışır.

Vitrin Onuncu Rekâtının Sureti

Bu suretten Allah adamlarından Abdurabbihî (rabbinin kulu) denilen bir adam var edilmiştir.

Bilmelisin ki, rububiyet (rablik) izafî bir niteliktir ve tamlamanın iki unsurundan birisi ötekinden bağımsız kalamaz. İzafet veya tamlama, iki kişiye ait bir durumdur ve onların birbirine zıt olmaması gerekir. Bununla birlikte bazen zıt olabilirler, bazen olmazlar. Bu bağlamda mülkü olmayan malik -hem varlık hem takdir bakımından- olamayacağı gibi yönettikleri olmayan bir hükümdar da olamaz. Merbub olmadan rabbin varlık ve takdir bakımından düşünülmesi mümkün değildir. Bütün göreli ve izafilerde durum böyledir. Âlemin ilahi isimlerin hakikatleriyle ilişkisi, her iki taraf için de, izafe ve tamlama olan şeylerin birbiriyle ilişkisiyle birdir. Âlem ilahi isimleri talep ederken

ilahi isimler de âlemi talep ederler. Söz konusu isimlere misal olarak er-Rabb, el-Kadir, el-Halik, en-Nafi, ed-Darr, el-Muhyi, el-Mumit, el-Kahir, el-Muizz, el-Muzill vb. isimleri verebiliriz. Bazı ilahi isimler daha vardır ki, onlar âlemi talep etmezler. Fakat daha önce zikrettiğimiz isimler arasında bulunan ayrım gibi bir ayrım olmaksızın, âlemdeki nefisler o isimlerden bir rahatlık bulur. Rahatlığı veren isimler el-Gani, el-Aziz, el-Kuddüs vb. isimlerdir.

Allah'a ait bütün isimler, -ilahi zata ilave mana düşünülmeksizin- özellikle O'nun zatına delalet ederler. Çünkü her ismin iki durumu vardır: Birincisi bir fiile delalet etmesidir. Bu yönüyle isim, zorunlu olarak âlemi talep eder. Veya isim tenzihe delalet eder. Böyle bir isim, âleme ait eksiklik sıfatının Hak'tan uzaklaştırılmasını sağlayan isimdir. Hak öyle bir isimden tenzih edilir. Bunun dışında Allah'ın bize verdiği bir isim yoktur. O halde bütünüyle Allah'a özgü özel bir isim yoktur. Öyle bir isim varsa bile, o isim, O'nun bilgisinde kalan ve gaybında kendisine ayırdığı isimlerden olabilir. Allah o isimleri bize izhar etmemiştir. Bunun nedeni şudur: Allah Teâlâ bize isimlerini kendisini övmemiz için izhar etmişti. Bu isimler arasında özel ismin bulunması imkânsızdır, çünkü özel isimlerle isimlendirilen övülemez. Fakat isimler manalara mahsus ve onları gösteren özel isimlerdir. Bu manalar, hükmü bizde ortaya çıkan Hakk'ı övme amacı taşır. O söz konusu isimlerin manalarıyla isimlendirilen iken manalar lâfzî isimlerle isimlendirilen şeylerdir. Misal olarak el-Âlim, el-Kadir ve diğer isimleri verebiliriz. O halde Allah 'güzel' isimlerin sahibidir. Fakat onlar lafızlar değil, manalardır, çünkü lafızlar güzellik, çirkinlik ile ancak delil oldukları manalara uyarak nitelenirler. Yoksa zatları bakımından lafızların anlamı yoktur. Çünkü lafızlar, 'terim' olarak isimlendirilen yapılardan ibaret olan bileşik harflere ve özel yapılara ilave bir şey değillerdir. Bunu anlamalısın!

Vitrin On Birinci Rekâtının Sureti

Bu suretten Allah adamlarından Abdülferd (el-Ferd'in kulu) denilen biri yaratılmıştır.

Bilmelisin ki, insaf sahibi kişi ferdiyeti ancak başka birini düşünmekle anlayabilir; 'fert' denilen kimse kendisindeki bir nitelikle ondan farklılaşmış ve ayrılmıştır. Ferde özgü nitelik ötekinde de bulunabilseydi birincisine 'fert' denilmezdi. Ferdin kendisinden ayrıştığı şeyin de mutlaka akledilir (makul) bir şey olması gerekir: o da çifttir (şef). Ferdin sayesinde çiftten ayrıştığı özellik, ferdin mutlak birliğe (ahadiyet) benzemesidir.

Tek sayıların ilki üçtür ve bir, fert değildir. Çünkü Allah *'Allah üçün üçüncüsüdür'*[178] diyenleri kâfirlikle nitelemiştir. Hâlbuki onlar 'Allah ikinin üçüncüsüdür' deselerdi, kâfir olmayacaklardı çünkü Allah ikinin üçüncüsü, üçün dördüncüsü, dördün beşincisidir ve bu sayı böyle devam eder. Bu durum Allah Teâlâ'nın *'O sizinle beraberdir, her nerede olursanız'*[179] ayetinde belirtilir. Her kim kendinde bir ise (ahadiyet), Allah Teâlâ o birin ikincisidir; kim ikilikteyse, Allah o ikiliğin üçüncüsüdür; kim üçte bulunursa, Allah üçün dördüncüsüdür ve böyle devam eder. Allah her nerede bulunurlarsa bulunsunlar, yaratıklarıyla beraberdir. Binaenaleyh Yaratan (el-Halik Teâlâ) onları terk etmez, çünkü yaratılmış olan (halk), el-Halik ismine herhangi bir kuşku olmayacak sahih bir bağla dayanır. Gerçi bu isim çeşitli manaları çağrıştırır ve O, yani el-Halik zatı gereği o manaları talep eder. Her mananın ise yaratılmış olanda (zuhur etmek isteyen) bir eseri vardır, yoksa Yaratan'da değil! O halde el-Halik ismi söz konusu manaları kendinde toplayan isim gibidir ve o manaların -Yaratan'da değil- yaratılmışta eserleri olmalıdır. Hak dörtte onların dördüncüsü olarak bulunmaz, dörtte beşinci olarak tek ve fert kalır. Çünkü *'O'nun benzeri olan bir şey yoktur.'*[180] Dörtte dördüncü olarak bulunsaydı, onlardan biri olurdu. Dördün her biri -herhangi bir ayırıcı özellik olmaksızın- dördün aynıdır. Durum öyle olsaydı, dörttekilerden her biri varlığıyla Hakk'ı dördüncü yapmış olurdu ki gerçek öyle değildir. Bütün sayılarda da durum böyledir. O halde bir sayı varsaydığında, Hakk'ı o sayıdan sonra gelip kendisine bitişen bir (vahid) saymalısın ve böyle olması da gerekir; çünkü bir, var saydığın sayıyı içerir. Dörtten sonra gelen beşinci dördü içerirken dört onu içermez. Hak dördü beş yaparken Hakk'ı beşinci yapmaz, çünkü dört bizatihi dörttür. Bütün sayılarda

durumun böyle olmasının nedeni, sayılanlarda sayının korunması amacından kaynaklanır. Gerçekte koruma ancak Allah'a ait bir iştir ve Allah (bütün sayıları koruyan) birden başkası değildir. Bir sayısı her zaman altındaki çift ve teki korur; bir çifti tek teki çift yaparak 'üçün dördüncüsü', 'dördün beşincisi' denilmesini mümkün kılar. Hâlbuki beşin beşincisi, dördün dördüncüsü, onun onuncusu denilmez.

Filozoflara göre teklik (ferdiyet) üçten itibaren bütün sayılar arasındaki tek sayılar olduğunu ileri sürmüşlerdir. Misal olarak beş, yedi, dokuz gibi tek sayıları verebiliriz. Her iki tek sayı arasında bir çift (sayı) makamı, her iki çift arasında tek sayının makamı bulunur. Filozoflara göre durum böyleyken bize göre durum öyle değildir. Çünkü teki çift yapan ve çifti tek yapan -ki filozoflara göre tek olan odur- teklik (ferdiyet), bir'e aittir. Böyle olmasaydı, Hakk'ın ferdiyetiyle ilgili olarak 'üçün dördüncüsüdür', 'beşincinin altıncısıdır' -daha azı veya çoğu için de olmak üzere- vs. denilemezdi. Allah her nispette fert olandır: bazen teki çift yapmakla tek kalırken bazen çifti tek yapmakla tek kalır. Bu durum '*Üç kişi yoktur ki, dördüncüsü O olmasın, beş kişi yoktur ki, altıncısı O olmasın*'[181] ayetinde zikredilir. Allah Teâlâ kendi ferdiyeti hakkında teklik tanımında filozofların dile getirmediği teki çift yapan ferdiyeti özel olarak zikretmiştir. Sonra genelleştirerek şöyle demiştir: '*Bundan daha azı veya daha çoğu... O onlarla beraberdir.*'[182] Onların sayısı tek veya çift olsa da durum aynıdır. Çünkü Allah onların çift veya tek oluşlarından birisi değildir. Allah onları gözeten er-Rakîb ve arkalarından ihata eden el-Hafîz'dir. Yaratıklar Hakk'a ait mertebeye intikal ettiklerinde, Hak o mertebeyi takip eden başka bir mertebeye geçer (yaratılmışlar altı ise Hak yedincidir). O'nun yaratılmışlar kendisine intikal etmezden bulunduğu mertebede durması mümkün değildir. Bu ilahi sırrın ne kadar ince ve tenzihte ne kadar yüce olduğuna bakmalısın! Yaratıklar o mertebede Hak ile ortak değildir. Yaratılmış olan her zaman Hakk'a katılmak istese bile Hakk'ın o mertebeden ayrılmış olması nedeniyle buna güç yetiremez. Bu nedenle sayılar sonsuzdur; sonlu olsaydı, yaratıklar Hakk'a katılmış olurdu. Böyle bir şey hiçbir zaman mümkün değildir. Binaenaleyh yaratılmış olan bizatihî yaratılmış iken Hak bizatihî Hak'tır. Mesela sohbet etmek üzere üç kişilik bir

cemaat bir mecliste toplandığında, hiç kuşkusuz Allah o cemaatin dördüncüsüdür. Çünkü dördüncü başka biridir. Dördüncü bir insan gelip yanlarına otursa, bu kez Hak dördüncülük mertebesinden onları dört yapan şahsın gelmesiyle birlikte beşincilik mertebesine geçer. Beşinci biri geldiğinde bu kez Hak beşincilik mertebesinden altıncılık mertebesine geçerek beşin altıncısı olur. Bu durumda Hak, o kişinin gelişinden önce beşincileri olduğu topluluğun altıncısı olmuştur.

Bunu anlamalısın! Kuşkusuz âlî bir bilgiye dikkatini çektim ve bu bilgi nedeniyle Allah'a şükretmelisin. Bu açıklamalarımla Allah hakkında benden bir şeyler öğrenenler nedeniyle bana fayda vermesini umarım. Onlar bu bilgileri daha önce bu sahada yazılmış kitaplarda bulamazlar. Bu bilgiler, Kuran'dan olan kelimenin noktasıdır. Bizde Allah'tan gelen, O'nun verdiği (kelamı hakkındaki) anlayıştır ki bu anlama Allah'ın bizim adımıza geride bıraktığı vahiydir. Zikrettiğimiz hususlar, Hz. Peygamber'in gece namazındaki vitrinin (yorumundan ibarettir).

On ikinci kişi ise vitrin suretinden yaratılmanın dışında kalan ve el-Müheymin denilen kimsedir. O ilk Bir'dir. İlk Bir, sadece Allah olabilir. Allah büyüklüğünde Bir ve Büyük olandır: *'Doğurmamıştır, doğrulmamıştır, kimse dengi değildir.'*[183]

VASIL

On İkinin Kendisiyle Tamamlandığı Adam

Benzer şekilde aylar Ramazan ayıyla tamamlanır. Allah ayları kendi isimlerinden birisiyle tamamlamıştır. O'nun ismi Ramazan'dır ve bu isimle her şey tamamlanır.

Dördün kemali beşle gerçekleşir. Allah dördün beşincisi iken dördün dört kalmasını koruyandır (Hafîz). Kendi cinsinden onu beş yapan biri geldiğinde, dört ortadan kalkar ve bu durumda Allah 'beşin altıncısı' olarak beşin varlığını korur, çünkü el-Hafiz'dir. Bu işin ne

kadar sırlı olduğuna bakınız! Bu sayede âlemde gerçekleşen bir halden başka bir hale intikal ve firar mümkün olur. Çünkü Allah -daha önce zikrettiğimiz nedenle- sayı mertebelerinde intikal eder.

Allah'ın sayesinde on ikiyi tamamladığı adamın adı, Abdullah'tır (Allah isminin kulu). Abdullah diye isimlendirilmesinin nedeni, Hakk'ın kendisine isimlerinden her birinin hakikatiyle tecelli etmesidir. Bu isimler *'En güzel isimler O'na aittir, o isimlerle Allah'a dua edin'*[184] ayetinde belirtilir. Bu isimlerden birisiyle Allah'a dua ettiğinde, Allah o isimde 'icabet eden' olarak sana tecelli eder. Ramazan ayının orucunu var sayalım: Onun orucunu tutmak, on iki aydan (birisinde) vaciptir. Bu aylar arasındaki herhangi bir ayda oruç, Ramazan ayının günlerini birisindeki oruca teşbihle tutulur, çünkü Ramazan dışındaki diğer aylardaki oruç nafiledir. Vacip olan oruç, Hakk'ın kendiliğinden onu vacip kılması nedeniyle, Ramazan orucudur. 'Kendiliğinden' dedik, çünkü adak yaparak Allah'ın -senin onu kendine farz kılman nedeniyle- sana farz kıldığı oruç senin için bir cezadır. Buna karşılık onu yerine getirdiğinde, Allah sana farz orucu yerine getirmiş sevabı verir. Bununla birlikte adak orucu ise kendiliğinden olan vacip arasında fark vardır. Şöyle ki: Kendiliğinden olan vacibi (farz) vaktinde tutmazsan kaza edersin. Adakla gerçekleşen vacibi unuttuğunda veya yerine getiremeyecek şekilde hastalanıp vaciplik vakti geçtiğinde, artık onu kaza etmezsin. Hakk'ın vacip kıldığı oruç ile insanın kendine vacip kıldığı (adak) arasındaki fark budur.

Bu on iki kişinin durumu hakkında zikrettiklerimizi anlayan, hiç kuşkusuz, ilahi hazineleri elde etmiş demektir. Nitekim bir rivayette Allah Fatiha suresini -diğer nebileri olmaksızın- Hz. Muhammed'e Arş'taki hazinelerinden birisinden verdiği zikredilir. Fatiha Allah'ın indirdiği kitaplardan herhangi birisinde veya herhangi bir sayfada bulunmaz. Fatiha suresi sadece Kuran'da bulunur. Bu nedenle Kuran (toplayıcı anlamında) 'kuran' diye isimlendirilmiştir, çünkü o, önceki kitaplarda ve sahifelerde indirilirmiş olanlarla indirilmemiş olan ayetleri bir araya getirir. Bütün indirilmiş kitaplardaki vahiyler kendisinde yer alırken herhangi bir sayfa veya kitapta indirilmemiş olanlar da ondadır.

Bu menzildeki ilimlerden birisi, hal ve akit ilmidir. Helal ve haram bu menzilden öğrenilir. Kâfir ve müminin bir araya geldiği veya uzlaştıkları durum, bu menzilden öğrenilir. Hayvanların şeriat hükümlerinden herhangi birisinde insana katılması, bu menzilden öğrenilir. Kemalin bazı şahıslarla ilgili olması ve diğer hususlar bu menzilden öğrenilir. Takdis sebepleri ve türleri bu menzilden öğrenilir. İlahi ihsan ve nimetler, bu menzilden öğrenilir. Misaklar ve ahitler, bu menzilden öğrenilir. Bedeni ibadetlerin suretleri, bu menzilden öğrenilir. Yaratılmışlardan meydana gelen tazim, ilahi borçlanmalar, iman bu menzilden öğrenilir. Ebdal (Bedeller) bu menzilden öğrenilir. İlahi tedavi, tarif, iddialar hususunda delillerin ortaya konulması bu menzilden öğrenilir. Ret ve kabul, nefislerdeki tevfiz ve teslim bu menzilden öğrenilir. Örtme ve eşyanın asıllarına irca edilmesi bu menzilden öğrenilir. Birin herhangi bir makamda çoğun yerini alması, bu menzilden öğrenilir.

Uyum ve farklılık bu menzilden öğrenilir. Mecbur olanın cezalandırılması, bu menzilden öğrenilir. Sema' bu menzilden öğrenilir. Manevi nur ve hidayet, bu menzilden öğrenilir. Misaller bu menzilden öğrenilir. Uyma bu menzilden öğrenilir. Şehadetler, mead ve hükmü, korku ve sakınma, eşya arasındaki cinslik, sevgi ve onun değeri, sevenlerin sınıfları, bu menzilden öğrenilir. Sevgilinin hil'atleri bu menzilden öğrenilir. İhtisas bu menzilden öğrenilir. Bâtınların genel ve özel nezdinde neshi bu menzilden öğrenilir. Hakk'ın yaratıklara benzetilmesi ve bu konuda caiz olan ve olmayan hususlar bu menzilden öğrenilir. Duymanın neyle ilgili olduğu ve aklın nazarî gücü bakımından ona müdahalesinin söz konusu olmadığı bu menzilden öğrenilir. Vergi ve kazançlar buradan öğrenilir. Peygambere zorunlu olan hususlar bu menzilden öğrenilir. Allah'ı kendi isminden başka bir isimle isimlendirilenin tevhitteki durumu, bu menzilden öğrenilir. Dalalet, saptırma ve bu konudaki farklılıklar bu menzilden öğrenilir. Emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker (hayrı tavsiye ve kötülükten sakındırmak) bu menzilden öğrenilir. Yaratıkların Hakk'a tesiri, bu menzilden öğrenilir. Kitap ehlinin bedbaht olmasının nedeni buradan öğrenilir. Sıkıntıyı ortadan kaldırmak bu menzilden öğrenilir. Takva sahiplerinin merte-

beleri buradan öğrenilir. İhtiyar ve serbestlik buradan öğrenilir. Mekânların birbirine göre üstünlüğünün sebebi nedir? Aşağıdakinin yukarıdakine etkisi buradan öğrenilir. Eşyanın asıllarına ve köklerine izafe edilmesi bu menzilden öğrenilir. Hayrı teşvik buradan öğrenilir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ÜÇ YÜZ SEKSENİNCİ BÖLÜM

Peygamberlerin Varislerinin ve Alimlerin Menzillerinin Muhammedî Makamdan Öğrenilmesi

Göz aydınlığı nedir nefs aydınlığından başka!
Her manaya, bak duyuda gizlenmiş

Efendim! Düşünürsen, onu bulursun
Hükümler bakımından fasılda, türde, cinste

Gözüm O'ndan başkasını asla görmez
İnsanlar bu konuda kuşkuda ve karıştırırlar

Güzel koku ve kadın ortak oldu
Ve namaz, mana ve nefiste

Namazda bulurum bulduğumu, kadınlar arştır bize
Güzel koku ise ünsiyet nefesleridir

Hz. Peygamber şöyle buyurur: 'Bana dünyanızdan üç şey sevdirildi; kadın, güzel koku ve göz aydınlığım namazda kılındı.' Başka bir hadiste şöyle buyurur: 'Rabbiniz birdir, babanız birdir. Arabın acem üzerinde üstünlüğü olmadığı gibi acemin Arap üzerinde üstünlüğü yoktur. Üstünlük takvaya bağlıdır.' Bunun ardından Hz. Peygamber şu ayeti okumuştur: *'Sizin en üstününüz Allah katında en takva sahibi olanınızdır.'*[185] 'Baba' derken Âdem'i kastedilir ki bu durum *'Sizi bir ne-*

yapmasıdır. Bu yönüyle Allah adeta söyle der: 'Göklerin ve yerin nefsinde yaratmış olduğu büyüklük O'na aittir.' Onlar ilahlarını bu büyüklükle yüceltirler. Nitekim böyle de olmuş ve Allah'ı nefislerinde ululayarak şöyle demişlerdir: '*O celal sahibidir.*'[391] Yani içimizde bulduğumuz celal O'na aittir. '*Ve ikram sahibidir.*'[392] Yani bize ikram edendir.

Hakikat gözüyle bakar ve Allah da anlayışını açarsa, kimi isimlendirdiğini ve kimi nitelediğini, niteliklerin sahibinin kim olduğunu, kimde bulunduklarını ve hangi varlığa nispet edildiklerini de öğrenirsin.

Bu bağlamda Allah'm kendisini nitelemiş olduğu ve akılcılara göre gerçekte yaratıkların nitelikleri olan özellikler de vardır. Akılcılar söz konusu nitelikleri Allah hakkında 'mecaz' olarak kullanırlar. Bunlara misal olarak acıkmak, susamak, hastalanmak, öfkelenmek, razı olmak, kızmak, şaşırmak, sevinmek, müjdelemek gibi fiiller ile ayak, el, göz, kulaç gibi hadislerde ve ayetlerde Allah hakkında kullanılan ifadeleri verebiliriz. Bunun yanı sıra sayfa, Kuran, Furkan, Tevrat, İncil ve Zebur diye isimlendirilen Allah'a izafe edilen kelamlarda söz konusu ifadeler geçer. Muhakkiklere göre bu konularda işin gerçeği, onlarm yaratıkların değil Hakk'ın sıfatları olmasıdır. Yaratıklar onlarla Hakka ortak olarak nitelenmişlerdir. Nitekim âlem de Allah'ın bütün güzel isimleriyle nitelenmiştir. Akılcılar bu konuda görüş birliğindedir. Hâlbuki bütün bunlar, bir daraltma olmaksızın, Hakkın isimleridir. Bu konuda muhakkiklerin görüşü budur. Bu görüş doğrudur ve biz de bu hususta tevkifi benimseriz: Allah'ı kendisini nitelediği özelliklerle nitelerken kendisine verdiği isimlerle isimlendiririz. Allah'a bir isim vermediğimiz gibi O'nun için bir hüküm getirmeyiz veya O'na bir sıfat izafe etmeyiz. Çünkü daha önce de söylediğimiz gibi, Allah bize biz O'na benzemeyiz. Bizden herhangi bir şey O'na benzemezken O'ndan herhangi bir şey de bize benzemez. Allah kendisi nedeniyle ve kendisine göredir. Biz ise kendi (varlığımızda) O'nunlayız (varlığımızın kaynağı O'dur). Çünkü biz varlığımızda müstakil değilken Allah müstakildir. Bununla birlikte Allah âlemi kendi suretinde yaratmıştır ve bu nedenle âlem, O'nun isimleriyle isimlenmeyi kabul etmiştir. Âleme verilen isimler, Hakkın kendine verdiği şekilde, O'na da verilir. Bura-

lik, azamet ve Allah'a ait izzetin (kendinde tezahür ettiği) bir mahaldir. Böylece kul rabbini kendinde bilfiil bulunan özelliklere göre nitelemiş, söz konusu mana hükmünü bilfiil bulunmadığı birisinde zorunlu yapmıştır. Buradan 'Allah kendinde bulunmayan hadis bir iradeyle irade edendir' diyen akılcılara bir ışık çakılır. Onlara göre Allah yaratılmışların bulunduğu bir mahal değildir. Bu nedenle Allah, bir mahalde olmaksızın, bir irade yaratmış, onunla irade etmiş ve bu irade hükmünü bilfiil bulunmadığı birisinde böyle gerekli kılmıştır. İşte büyüklüğe dair söylemiş olduğumuz meselenin ruhundan onlara parıldayan anlam ve ışık budur. Hâlbuki onlar düşüncelerini işin sonuna vardıramamış, aksine karışık ve kötü ifadelerle düşüncelerini açıklamışlardır. Çünkü akıl sahiplerinin çoğu, manaların hükümlerini ancak bulundukları kimselerde zorunlu hale getirdiklerini zannetmişlerdir. Bu düşünce onların yanlış kanaatleridir ve buna varmaları sıfatları var olan çoğul şeyler saymalarından kaynaklanır. Onlara göre sıfatlar, kendi başına var olmayıp bilfiil var olacakları ve kendileriyle nitelenecek olan bir mevsufu (nitelenen) gerektiren şeylerdir. Hâlbuki böyle düşünmek yerine bütün bunların bir hakikatteki nispet ve izafetler olduklarını söylemiş olsalardı, isabet etmiş olacaklardı. Bu sayede söz konusu tek hakikat bir şeye nispetle 'bilen', bir şeye nispetle 'güç yetiren', bir şeye nispetle 'irade eden', bir şeye nispetle 'büyük', bir şeye nispetle 'müstağni', bir şeye nispetle 'aziz' vb. diye isimlendirilir. Bakınız! Onlar, büyüklük, azamet, müstağnilik ve izzetin tenzih sıfatı olduğunu söylerler. Yani Allah onlara göre bu niteliklerin zıtlarından münezzehtir. Muhakkiklere göre gerçek öyle değildir. Onlara göre Allah, mahal olacak şekilde büyüklüğün kendisinde bulunmasından münezzehtir. Onlara göre büyüklüğün mahalli, Hakkın kendisi için belirlediği bir yer olarak gökler ve yer demektir. Allah şöyle der: *'Göklerde ve yerde büyüklük Allah'a aittir.'*[390] O, yani Hakkın hüviyeti, azizdir. Yani Hak, göklerin ve yerin mahalli olabildikleri bir şeyin mahalli olmaktan münezzeh ve uzaktır; söz konusu şey büyüklüktür. O halde büyüklük ancak âlemin nefsinde büyüklük olmuştur. Hak ise kendisi olmayan bir şeyin bulunduğu bir yer olmaktan münezzehtir. Allah bütün yönlerden bir olduğu gibi yaratıklarındaki tertibinde de hikmet sahibidir. Allah'ın bilgi ve hikmetinde tertip ettiği şeylerden birisi de, gökleri ve yeri büyüklüğünün mahalli

bidir. O âlemin efendisi, terbiye edeni, besleyeni ve ıslah edenidir. *'O'ndan başka ilah yoktur. O aziz ve hâkimdir.'*[387]

Allah Teâlâ şöyle buyurur: *'Göklerde ve yerde büyüklük O'na aittir. O aziz ve hâkimdir.'*[388] Bilmelisin ki, âlem, ulvi ve süfli olmak üzere iki kısımdır ve âlem için ulvi ve süflilik izafi iki durumdur. Âlemdeki ulvi kısım 'gök (sema)' diye isimlendirilirken süfli kısım yer diye isimlendirilir. Âlem adına bu iki nispetin gerçekleşmesi, gök ile yer arasında bulunan orta bir duruma bağlıdır. Ortadaki kendiliğinde yönlerin sahibidir. Onu gölgelendiren gök iken altında bulunan yeridir. Dilersen üst ve aşağı âlem hakkında şöyle dersin: Doğadan oluşan her şey aşağı, nurdan doğan her şey yukarı âlemi teşkil eder. Âdemin en kâmili ise o ikisini kendinde birleştirendir. Bu yönüyle o, sahip olduğu yönleriyle onları ayrıştırdığı gibi aynı zamanda toplayıcılık özelliğiyle etken ve edilgenliğe göre ulvi ve süfli kısımlarına ayrıştırır. Hak ise âlemin kendisiyle nitelendirildiği herhangi bir özellikle nitelenmez. İnsanların dillerinde geçtiği üzere, Allah'a nispet edilen azamet ve büyüklük zikredildiğinde ve Allah'a nispet edildiğinde, onun mahalli gökler ve yer olmuştur. Bu bağlamda Allah *'Göklerde ve yerde büyüklük Allah'a aittir; O aziz ve hâkimdir'*[389] buyurur. Hâlbuki Allah 'kendiliğinde' dememiştir. O halde mahal, Allah'a ait büyüklükle nitelenen şeydir. Âlem kendini küçük olarak görüp üzerindeki etkisi ve kahrı nedeniyle yaratıcısını kendine yakışan özelliklerden münezzeh gördüğünde, O'nu büyük ve büyüklük sahibi diye isimlendirir. Âlem Allah'ın tesirine mazhar olmasaydı, kendisini küçük rabbinin büyük olduğunu bilemeyecekti. Öte yandan âlem başkasına muhtaçtır ve ihtiyaç özelliğindedir. Bu özelliğiyle âlem, muhtaç olduğu kimsenin zengin olduğuna inanmış ve bunu öğrenmiştir. Öyleyse Allah, kulunun nefsinde zengin olandır (el-Gani). Buna mukabil âleme bakmaksızın zatına göre Allah müstağnilik özelliğiyle nitelenmez. Çünkü böyle bir durumda kendisinden müstağni kalınacak kimse yoktur.

Âlem zelil oluşuna bakınca, zilletinin nedeninin kendisi olmadığını anlar; o başkasının otoritesi altında zelildir. Bunun üzerine kendini zelil kılan başkayı 'Aziz' diye isimlendirir. Böylece Hak zelil kulun nefsinde aziz olur. O halde kul, (Hakka izafe edilen) büyüklük, müstağni-

Ayet şöyle devam eder: *'Peygamberlere selam olsun.'*[383] Peygamberlerin getirdikleri bilgileri, teorik delillerin imkânsız saydığı, bazen de kabul ettiği bilgilerdir. Bu nedenle insanlar kendi düşüncelerine göre onları bazen tasdik etmişken bazen yalanlar. Böylece insanlar arasında bir hayret ortaya çıkar. Peygamberlerin diliyle söylediği sözlerini kabul edip peygamberlere itaat ettiklerinde, hiç kuşkusuz onları yerli yerlerine yerleştirmiş olurlar. Çünkü onlar peygamberlere kendileri olmak bakımından boyun eğmemişlerdir, peygamberler de onlar gibidir; onlar peygamberlere itaat ederken Allah katından getirdikleri ve aktardıkları bilgiye boyun eğmişlerdir. Söz konusu bilgi Allah'ın kendi hakkında haber verdiği bilgidir, yoksa kendisine ulaşan birinin tevil ettiği tarzdaki bir bilgi değildir. Dolayısıyla vahyi hakkında Allah'ın muradı sadece O'nun bildirmesiyle öğrenilebilir (tevil ile değil). Bu nedenle teorik düşünce sahibi, vahiy karşısında teslimiyeti benimser. Çünkü vahiy peygamberin kendisini getirdiği dildeki kullanıldığı ve anlaşıldığı anlamıyla gelmiştir. Vahiyin belirli bir dille gelmiş olmasının yegâne maksadı, bir lafzın o dilde kullanıldığı anlamda anlaşılmasını temin etmektir. Fakat kelimenin Allah ile ilişkisi meçhuldür. Bu nedenle kelimenin dildeki kullanımını anlamış olmakla birlikte Allah ile ilişkisini O'na havale ederiz ve peygamberler de kendisine boyun eğdikleri gibi biz de Allah'a boyun eğeriz. Nitekim Allah *'Peygamberlere selam olsun (teslimiyet)'*[384] demiştir. Yani teslimiyet onlara farzdır. (Tevil etmek yerine anlamı Hakka havale ettiğimizde) Biz de onlar gibi oluruz.

Sonra şöyle demiştir: *'Hamd Allah'a aittir.'*[385] Yani bütün övgü sonuçları Allah'a aittir, çünkü onlar getirdikleri her şeyle Allah'ı övmeyi amaçlamışlardır. Allah'ın kendisini tenzihine göre övgünün sonuçları, bütün bu hususlarda övgünün Allah'a ait olması demektir. Başka bir ifadeyle Allah bu hususta onları konuşturmuş, övgüyü onlarda yaratmıştır. Çünkü onların söyledikleri doğrudur ve bunun böyle olması gerekir. Bu nedenle *'hamd'*[386] kelimesini kullanmıştır, çünkü hamd, sonuç demektir. O halde övgünün sonuçları, Allah'a döner. İşin sonu ise ahirettir. Onların söylediği şeyin sonu ise Allah'tan var olmasıdır ve bundan başka bir son yoktur. Çünkü Allah, rububiyetin hak ettiği mukaddes niteliklere göre, rabliğinde sabit olması itibarıyla âlemlerin rab-

olamayacağını ileri sürmüşlerdir, çünkü Allah cisim değildir. Cisim olmak, mekân, nicelik ve miktarlarla ilgili özelleştiriciye gerek duyar ve bu durumda O'nun muhtaç olması gerekir. Eşarîlere göre Allah'ın arşa istiva etmesi, bir hükümdarın tahtına ve mülküne yerleşmesine benzer. Bu konuda vardıkları görüşü desteklemek üzere de şu şiirden delil getirmişlerdir:

Bişr Irak'a istiva etti (hakim oldu)
Kılıç kullanmadan ve kan dökmeden

Onlar Hakkın arşına istiva edişini Bişr'in Irak'ı istilasına benzetmiştir. Hâlbuki istila etmek, yaratılmış bir fiildir. Bunu yaparak Allah'ı bir yaratılmışa benzetmişlerdir ki kadim ise yaratılmışa benzemez. Çünkü Allah *'O'nun benzeri bir şey yoktur'*[379] buyurur. Doğru düşünce, onların söylediklerinin tersini gösterir. Allah Teâlâ düşünen herkes için *'Rabbin münezzehtir'*[380] buyurur. Burada zamir ve hitap Hz. Peygamber'e yöneliktir. Yani senin aracılığınla kendilerine bildirilen ve indirilenleri öğretmek üzere seni gönderen rabbin münezzehtir. *'İzzet sahibidir.'*[381] Yani zatı gereği onların nazarî düşünceleriyle yaptıkları nitelemeleri ve hakkında verdikleri hükümleri kabul etmeyendir. Herhangi bir yaratılmış Allah hakkında hüküm veremez, çünkü akıl ve onun sahibi yaratılmıştır. Allah ancak bize indirdiği bilgiyle veya ilahi vahiy veya bize tebliğ ettiği hususlarda masumluğu ve doğruluğu sabit olan peygamberin elçiliğine (uyarak) keşif ve müşahede yoluyla bilinebilir. *'Onların nitelemelerinden münezzehtir.'*[382] Yani fikirleriyle ortaya koydukları düşünceler ve akıllarını kullanarak yaptıkları istidlallerden münezzehtir. Çünkü Allah'ı bilmek bilgisizliğe dönüşmeyeceği gibi kuşku da ona bulaşmaz. Hâlbuki aklî delil kuşkuya açıktır ve bu nedenle akıl sahipleri çelişkilere düşmüşlerdir. Görüş ayrılığına düşünlerden her biri için ötekinin delili, kendi deliline aykırı olduğu için kuşkudur. Başka bir ifadeyle akılcıların bütün delilleri, şüphelerden ibarettir. Hakikat nerede ve güvenilirlik nerede! Düşüncedeki bozukluğun kaynağı, yaratılmış olanların kendilerini var eden Hak üzerinde hüküm vermiş olmalarıdır.

kara olmuştu. Artık eşyayı görebilecekleri bir nurları yoktu. Onlar kördür, artık görmezler.

Allah Teâlâ *'Izzet sahibi rabbin onlarm nitelemelerinden münezzehtir, peygamberlere selam olsun, hamd âlemlerin rabbi Allah'adır'*[377] buyurur. Ariflere göre, bu ayetten daha kapalı ayet inmemiştir. Bunun nedeni ayetteki tedahüldür. Böylece Allah'ın kendini tenzih ederken söylemiş olduğu *'onlarm nitelemelerinden'*[378] ifadesinin kapsamına kullarının kendisiyle Hakkı niteledikleri hususlar girmiştir. Onlar, Hakk'ı inançlarına göre nazarî/teorik düşüncelerle elde ettikleri delillerin verilerine göre nitelemiş, herkes kendi hayaline göre Hakk'ı tenzih etmiştir. Mesela filozof (tenzihin bir gereği olarak) Allah'ın âlemdeki cüzîleri bilemeyeceğini söylemiştir. Onlara göre Allah Ali oğlu Veli'nin parmağını hareket ettirmesini bilemeyeceği gibi şu an giydiği belirli bir elbiseyi de bilemez. Fakat Allah -herhangi bir belirleme olmaksızın- âlemde bu nitelikte birinin bulunduğunu bilir. Çünkü özel bilginin gerçekleşmesi, duyuyla ilgilidir. Allah ise duyulardan münezzehtir. Hâlbuki onlara göre parça hakkındaki bilgi tüm bilgiye dâhildir. Tüm bilgi âlemde o nitelikteki birinin bulunduğunu bilmektir. Bu bilgiyle onlara göre maksat gerçekleşmiş olsa bile, pek çok bilgiyi kaçırmışlardır. Çünkü belirli bir şahıstan meydana gelen özel hareket, başka birisinde de bulunabilir. Hal böyleyken ahirette ortaya koymak üzere, Allah'ın o şahsa karşı delili nasıl sabit olacaktır ki? Ya da dünyada kendisine gerekli ceza veya o hareketi yapmayana karşı gereken şey nasıl ortaya konulacaktır? Gerçi bu düşünce sahibinin esas gayesi, mahsûs ahireti ve dünyada vehbi olanı inkâr etmek ve özellikle o hareket sahibine ait cezayı inkâr etmektir. Onun görüşü, söz konusu hareketin -özü gereği- sahibini engelleyen olduğudur. Böyle bir insan, bozuk bir ilkeye dayanmıştır. Bozuk ilke, mutlak birliği nedeniyle Allah'tan sadece birin çıkabileceğini ileri süren ilkedir. Bu ilkeye göre, birden bir çıktıktan sonra Allah'ın tafsili bilgisi olmaksızın, âlem birbirinin edilgeni olarak ortaya çıkmıştır. O'nun bilgisi, sahip olduğu külli (tümel) bilgiden ibarettir. Eşarî gibi kelamcılar ise Hakkı bir yaratılmışa teşbihten tenzih edip başka bir yaratılmışa teşbihe intikal etmişlerdir. Mesela Allah'ın Arş'a istiva etmesini yorumlarken istivanın cisimlere yerleşmek anlamında

da onların benzerleri değildir. Bu nedenle Allah'ı kendi özelliklerine ve durumlarına göre nitelemişlerdir ve bundan başka yapabilecekleri bir iş yoktu. Çünkü onlar Allah'ın sübûtî niteliklerini dile getirmek istemişlerdi ve bunun yegâne yolu ise teşbihti. Benzeri olmayan biri için benzer kabul eden, hiç kuşkusuz, onu takdir edememiş, hak ettiği mertebeye kendisini yerleştirememiş demektir. Zaten Allah da bilgi sahibi olmadıkları bir husus hakkında kendilerinden hareket ederek hüküm vermeye kalkıştıkları için onları kınamıştır. Buna mukabil kendilerine indirilmiş vahiyle konuşmuş olsalardı, bu sözleri nedeniyle Allah tarafından kınanmayacaklardı. Çünkü anlatıcıya anlattığı şey nispet edilemeyeceği gibi bu konuda kınanmaz veya övülemez. Binaenaleyh yaratıkların Allah hakkındaki bilgileri, kıyas yoluyla elde edilemez. O'nun hakkındaki bilgi, ya Hakk'ın kendi söylediği veya O'ndan aktaran peygamberin diliyle söylediği söze kulak vermekle gerçekleşebilir. İlahi hitaba kulak verirken duyulana başka bir şeyin katışmasına imkân vermeyecek şekilde bir müşahede gerekir. Ayet-i kerimede '*Bunda kalbi olan kimse için öğüt vardır*'[374] denilir. Yani daha önce zikredilen hususlarda işaret vardır ki Allah hallerin başkalaşmasını düşünmeye dikkat çekmiştir. '*Veya şahit olduğu halde kulak veren kimse için.*'[375] Bu iki sınıfın dışındakiler, Hakka ve yaratıklara izafenin doğru olduğu özelliklerin bilgisine ulaşamaz. Kim kendini bilirse, Hak ona benzemez (diye kendini bilir). Kim rabbini bilirse, yaratıkların O'na benzemeyeceği (şekilde O'nu bilir). Âlemdeki herhangi bir parçayı delil olması itibarıyla bilmek, bütün âlemi bilmek demektir. Bu nedenle âlemi 'bir' mesabesine yerleştirdik ve onun benzeri olmadığını söyledik. Çünkü varlıkta Hakkın dışında bir şey yoktur ve Hak âlemin benzeri değildir. Bununla birlikte âlemdeki şeyler birbirine benzer. Nitekim (ilahi isimlerde de) el-Gafir, el-Gafur ve el-Gaffar vb. isimlerin birbirinin benzeri oldukları hükmü verilir, hâlbuki onlar da tıpkı âlem gibi mertebelere göre ayrışırlar. Çünkü mertebe ve varlıkları bakımından farklılaşsalar bile, âlemde benzerler vardır. Bu nedenle ayetler, bir hadiste geçtiği üzere, onlardan çıkan bir sözün karşılığında inmiştir. Ayette '*Allah hiç bir insana bir şey indirmemiştir dediklerinde, O'nu hakkıyla takdir edemediler*'[376] denilir. Hâlbuki onlar Tevrat'ın Hz. Musa'ya Allah katından indiğini kabul etmiş, Allah'a karşı yalan söylemiş, yüzleri, yani zatları

Her biri de tektir kendinde
Artık ikinciyi görmezsin

Namazda hüküm gelmiş O'ndan
İkiye bölmüş namazı

Namazda yaratılmışlar ayrılmış O'ndan
Bu nedenle iki ortaya çıkmış

'Kulumla benim aramda' demiş Hak
'Onu gören beni görmüş' demiş

İlah'tan başka değilim ben ya
Varlıktaki birliğim nedeniyle O da ikinci değil

Yaratıkların dili O'nu aktarır
Zikrettiğimiz açıklamayla

Allah *'Allah'ı hakkıyla takdir edemediler'*[367] buyurur. Allah, kendi hakkında söyledikleri sözleri onlara söyletendir. Çünkü Allah haklarında şahitlik yapılanların şöyle diyeceklerini bildirmiştir: *'Onlar derilerine niçin aleyhimize şahitlik yaptınız?'* dediklerinde derileri *'bizi her şeyi konuşturan Allah konuşturdu.'*[368] Söylenenler değişse bile konuşan herkesi Allah konuşturmuştur. Sözlerin bir kısmı övülen sözler iken bir kısmı kınanır. Bazı sözler Allah'ın âlemde belirlediği kullanıma ve kabule göre mecaz sayılırken bazı sözler söylendiği hal üzere kabul edilir. Böyle sözler, bir hakikati bildiren sözlerdir. O halde sadece söylediklerimiz vardır.

Bu bağlamda övülen konuşma ve söz, bilgi sahiplerinin Allah'ın birliği hakkındaki şahitlikleriyken kınanan konuşma *'Allah yoksuldur'*[369] ve *'Allah'ın eli kapalıdır'*[370] gibi sözlerdir; ayette cimrilik kastedilmektedir. Gerçeği dile getiren söz *'Allah sizi yaratmıştır'*[371] ayetinde belirtilir. Yaygın kullanıma göre mecaza yorumlanan konuşma ise *'yaptıklarınızı da'*[372] ayetinde dile getirilir. Burada ayet tektir. Allah Teâlâ *'Allah'ı hakkıyla takdir edemediler'*[373] buyurur, çünkü onlar, O'nun benzeri değillerdir ve dolayısıyla O'nu bilememişlerdir. Bir şeyi bilmeyen, O'nun değerini takdir edemez. Onlar Allah'ın benzeri olmadıkları gibi Allah

nir, çünkü o da belirli bir yönetene değil, bir yönetene muhtaçtır. Binaenaleyh her birisi ötekinden bağımsız olsalar bile yönetmeden ve yönetilmeden müstağni kalamazlar. O halde hiç birinin müstağniliği kayıtsız ve mutlak değildir. Hakk'ın müstağniliği kendine kıyasla olduğu kadar yaratıklar da kendine kıyasla mutlak anlamda muhtaçtır. Bu sayede Hak yaratılmışlardan ayrılmış, bu nedenle *'Allah yoksul, biz zenginiz'*[365] diyen insanlar kâfir olmuştur. Bu ayrım hiç bir zaman ortadan kalkmaz, çünkü o, Hak veya yaratılmışlar (halk) olmak üzere onunla nitelenen herkeste bulunan zatî bir ayrımdır. O halde iki tane şeylik vardır: Hakk'ın şeyliği ve yaratıkların şeyliği. Herhangi bir şeye muhtaç olmada yaratıkların benzeri yoktur, çünkü Hakk'ın dışında bir şey yoktur ve Hak muhtaç olmakla nitelenemez. Başka bir ifadeyle Hak yaratıklar gibi değildir. O halde yaratıklara benzeyen bir şey de yoktur. Hakk'ın müstağniliğinde ise Hakk'ın benzeri bir şey yoktur. Çünkü (Hakk'ın dışında) halktan başka bir şey yoktur. Halk (yaratılmışlar) ise zatı gereği müstağnilikle nitelenmez ve bu nedenle de Hak gibi değildir, dolayısıyla Hakk'ın benzeri bir şey yoktur. Çünkü daha önce söylediğimiz üzere, sadece Hak ve halk vardır. O halde halk, kendisi itibarıyla, çok içindeki birdir. Hak ise zatı ve hakikati itibarıyla pek çok isim ve nispet sahibi bir zattır.

'O'nun benzeri bir şey yoktur'[366] ayetini söylediğimiz üzere anlamayanın ayete dair bilgisi yoktur. Çünkü ayette 'kef (gibi anlamında edat veya zait harf)' harfi gelmiş, sonra olumsuzluğu pekiştirmek üzere kef harfinin zait olarak getirilerek kendisinden benzerliği olumsuzlamış, sonra kef harfini sıfat yaparak benzerliği âlemden olumsuzlamıştır. Olumsuzlamada (nefiy) benzerlik ve olumsuzlamayı birbirine bağlamıştır. Yani yaratıklardan benzerlik olumsuzlanmıştır, çünkü sadece benzersiz Hak vardır; Hak'tan benzerlik olumsuzlanmıştır, çünkü benzersiz halk vardır.

Manaları böyle anlamalısın işte
Nur beyanı getirdiğinde bize

Âlemde yok bir olan Haktan başka
İstersen iki kişi var de

Allah Teâlâ *'O'nun benzeri bir şey yoktur'*[363] buyurur. Bu ayet, sahih anlayışta, 'Allah Âdem'i kendi suretinde yarattı' hadisinin bazı yorumlarıyla birdir. Allah Teâlâ *'İnsanı en güzel surette yarattık'*[364] buyurur. Bunun nedeni, insanın Hakkın suretine göre yaratılmış olmasıdır. Allah onu vasıflarıyla kâmil sureti kendinde toplaması için 'aşağıların aşağısına' atmıştır. Nitekim kendisi kâmil surette olduğunu bildirmiştir. Allah'ın kendini benzersizlikle nitelemesi karşısında, sınır ve miktarla nitelenmek, istiva etmek, inmek, merhamet etmek, hitabında lütufkâr olmak, öfke, rıza gibi özelliklerle nitelemesi nasıl bağdaşır? Bütün bunlar, yaratılmışın nitelikleridir. Allah kendini bizim niteliklerimizle nitelemeseydi, O'nu bilemeyecektik. Allah kendini bizim niteliklerimizden tenzih etmeseydi, O'nu yine bilemeyecektik. Allah her iki durumda da bilinen, iki nitelikle de nitelenendir. Bu nedenle Allah her şeyi çift yarattı. Bunun gayesi çiftlerden birinin yüksek -erkek- diğerinin de aşağıda olmasını sağlamaktır ki o da dişidir. İkisinin birleşmesinden ise türün varlığının bekası gerçekleşir. Allah bunu her türe yerleştirip bize varlığımızdaki durumun da böyle olduğunu öğretmiştir. Biz Allah ile doğanın (tabiat) aklî varlığı arasındayız. Allah ondan doğal cisimleri yaratmışken kendisine yönelme nispetinden de yönetici ruhları yaratmıştır. Allah'ın dışındaki her şeyin binen ve binilenden oluşması gerekir. Bunun nedeni binenin binilene, binilenin binene muhtaçlığının ortaya çıkmasını sağlamaktır. Bu sayede Allah yalnız başına el-Gani (Zengin, hiçbir şeye muhtaç olmayan) olarak kalır. Nitekim kendini böyle nitelemiştir. Allah kendisi nedeniyle el-Gani iken biz kendisinden müstağni olamayacağımız hususta O'na muhtaç iken O'nun vasıtasıyla zenginiz. Allah'ın dışındaki her şey, bu yöneten karşısında yönetilen ve idare edilendir. Yöneten olması itibarıyla yöneten, bu durumu zatında bir güç (kuvve) olarak bulur ve tedbirinin (bilfiil) zuhur edeceği bir şeye muhtaç olur. Kendisi olmak bakımından yönetilen ise yönetilmeyi zatında bir hal olarak bulur ve bekasının gerçekleşmesi ve varlığının sürmesi için bir yöneticiye muhtaç olur. Öyleyse her birinin ötekine muhtaçlığı, zati bir durumdur.

Allah el-Gani diye nitelenmiştir, çünkü O, belirli bir yönetilene muhtaç değil, bir yönetilene muhtaçtır. Yönetilen de 'gani' diye nitele-

Âlemdeki her şey O'ndandır
Yakın semadan ve kutsiyetinden tenezzülünden her şey

Bak! Emir sensin, sabit dur
Bilgi üzere kal, sezgisine bakma

Allah Teâlâ söyle buyurur: '*O'nun benzeri bir şey yoktur.*'[356] Başka bir ayette '*Allah'ı hakkıyla takdir edemediler*'[357], başka bir ayette '*Rabbin onların nitelemelerinden münezzehtir*'[358], başka bir ayette '*Göklerde ve yerlerde olan büyüklük Allah'a aittir, O aziz ve hakimdir*'[359], başka bir ayette '*Allah âlemlerden müstağnidir*'[360] buyurur. Bütün bunlarla birlikte Allah kendinden aktarılan sahih kutsi bir hadiste şöyle der: 'Hasta oldum, ziyaret etmedin beni, acıktım, yemek vermedin bana, susadım, su vermedin bana.' Allah bu vb. sözleri kuluna söyler ve kendisini kullarının yerine yerleştirir. Peki bu büyüklükle bu tenezzülün ne ilişkisi vardır? Sahih bir rivayette Allah'ın taşkınlığı olmayan gence şaşırdığı aktarılmıştır. Bunun yanı sıra kulunun tövbesiyle sevineceğini bildirmiştir. Allah kulunun tövbesi nedeniyle 'üzerinde yemeğinin bulunduğu devesini çölde kaybedip sonra bulan bir insan gibi sevinir.' Devesini yitiren adam yeryüzünün ıssız bir yerinde öleceğine kesin inanmış bir haldedir. İşte devesini bulunca nasıl sevinirse, Allah kulunun tövbesiyle onun devesini bulmasından daha çok sevinir. Allah'ın mescide gelen kimseden dolayı sevinmesi kayıp birinin haneye dönmesiyle ortaya çıkan sevince benzetilmiştir. Bütün bunlar '*Rabbin onların nitelemelerinden münezzehtir, peygamberlere selam olsun, hamd Allah'a aittir*'[361] ayetlerinde gecen müstağnilikle nasıl ilişkilendirilebilir? 'Ayette '*Allah'ı hakkıyla takdir edemediler*'[362] buyurur. Bu yükseklik karşısında bu tenezzülün yeri nedir? İşte kibriyaî tevazu, yani kibriyayla birlikte olan tevazu budur. Bunların hepsi gerçek, hepsi doğru söz ve Allah'ın kalp gözlerini açmış olduğu alim kulları için sahih hükümdür. Gözlerini açmakla Allah onlara hakkı 'hak' batılı batıl olarak gösterir. Buradan görmek, var olmayana ilişir, çünkü batıl, yokluk demektir. Kul var olmayanı görmekle nitelendiği gibi Hak yokluk halinde bizi görme niteliğine daha layıktır. O bizi -bilmek anlamında değil- göz görmesiyle görür.

ba arifin gözü kendisiyle Hakkın olmadığı bir varlığı görür mü? Allah 'bir' vasıtasıyla çokluğa ve herkese mağfiret eder. Böyleyken nasıl olur da çok vasıtasıyla bir'e mağfiret etmesi? İnsan ve bütün parçaları Allah'ın hamdini tespit eder ve her gücü Allah'ın övgüsünü söyler. İnsanın yükümlü nefs-i natıkası da yaratılışı ve varlığı bakımından -tıpkı mülkü olan bedeni gibi- Allah'ı tespit eder. 'İnsan' denilen bu bütünün parçalarından hiç biri Allah'a asi değildir. Bakınız! Allah bir'in günahı nedeniyle bütünün itaatini kabul etmez mi? Heyhat! İlahi cömertlik burada tezahür eder. Ey insan! Seni kerim olan rabbine karşı kışkırtan nedir? Bu soruya insan 'keremin' diye karşılık verir. Bu ayet 'senin keremin' desinler diye Allah'ın kullarına dönük bir uyarıdır. Nitekim mümin ve âlim bir hâkim böyle yaparak hırsızlık yapana ve zina suçu işleyene 'ben hırsızlık yapmadım', 'ben zina etmedim' de' der. Veya (yaptın mı sorusuna karşılık) ' hayır, de' der. Çünkü hakim bilir ki, suçunu itiraf ederse, ceza uygulanacaktır. Belki zani hakimin önünde dehşete kapılabilir. Hâkim onun dikkatini çekerek, bu sözü söyleyip had cezasından kurtulmasını ister.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ÜÇ YÜZ SEKSEN YEDİNCİ BÖLÜM

Kibriyâî-Tevazu Menzillerinin Bilinmesi

Hemcinsinin korkuttuğu kimse
Kendinden bihaber bir cahildir

Keşke bilseydi vasıflarını
O zaman korkutmazdı onu hemcinsi

Cömertlikteki her şey ondadır
Gecelerin karanlığı ve güneşin yüksekliği gibi

azabı uzaklaştıramayacağı -ki bunun istisnası Yunus, peygamberin kavmidir- şeklinde kesinleşmiş ve gerçekleşmiştir. Nitekim hırsızlık yapan bir insanın hâkimin huzurunda tövbe etmesi kendisine fayda vermez ve bu pişmanlık 'el kesme' cezasını kaldırmaz; bir zaninin pişmanlığı ona fayda vermez. Bununla birlikte Allah katında tövbesinin kabul edildiğini de biliriz. Nitekim Maiz'in durumunu anlatan sahih hadiste onun tövbesi övülmüştür: o öyle bir tövbe yapmıştır ki, bütün Medinelilere taksim edilmiş olsaydı, hepsine yeterdi. Bununla birlikte tövbe ondan cezayı düşürmemiş, Hz. Peygamber onun taşlanmasını emretmişti. Aynı durum kâfirler arasından umutsuzluk vaktinde iman edenler için geçerlidir. Böyle bir iman onlara gelecek belayı kaldırmaz. Fakat Allah ahiret hayatında onların imanlarını kabul edebilir. Böylece günahları yokken Allah'a kavuşurlar, çünkü imandan sonra yaşamış olsalardı, günah işleyebilirlerdi.

Ey tesviye edilerek yaratılmış olan
Daha ne kadar çağırılacaksın ve yüz çevireceksin!

Öyle bir günden önce acele etmelisin
Toprak beni yutsaydı diye istersin

Kapkaranlık bir halde olsaydım dersin
Tıpkı söylediği gibi sonra tesviye etti

Sonra ona bir iktidar verdi
Güçlendi ve kadir oldu

Her şeye 'ol' dedi
Olmamıştı ve bir imtihan oldu

Allah Teâlâ yaratıp tesviye ettiğini ve sonra yol gösterdiğini bildirmiştir. Böyle iken O'nun yüce ismini niçin tespih etmezsin? Allah bizi kendisiyle sınırlayıp sınırlarında duran ve kurallarını gözeten insanlardan etsin.

Kardeşim! Allah'ın kullarıyla beraberliğinin verdiği inayete bak! Allah Teâlâ *'O sizinle beraberdir her nerede olursanız'*[355] buyurur. Allah hüviyetiyle bizimle olduğu gibi isimleriyle de bizimle beraberdir. Aca-

istediği şekilde söylemişlerdi. Ardından Firavun *'sizin rabbiniz kimdir, ey Musa?'*[346] diye sormuştur. Bir deyimde 'Kabir ölü içindir' denilir ya, Firavun o soruyu bilmediği için değil, orada bulunanların dikkatini o ikisinin sözlerine çekmek ve onların doğru söylediklerini öğrensinler diye söylemişti. Akıllı insan o ikisinin böyle sözler söylediklerini öğrenince, belki düşünceleri uyarılır ve gerçeğin farkına varırlar. Onların sözleri, insanları bu hususta düşünmeye çağırmaktaydı ve sözleriyle Allah'a delil olan ayetleri ortaya koyuyorlardı. Firavun hasmına soru sormamıştı. Onun sorusu, kavminin o ikisinin getirmiş olduğu vahyi anlamalarına sağlamak amacıyla sorulmuştu. Bunun üzerine Hz. Musa ve Harun *'Rabbimiz her şeye yaratılışını verdi, sonra hidayet etti'*[347] diyerek, bu konuşmayla Firavun'a insaf göstermişlerdir. Bu, yumuşak konuşmanın bir yönüdür, çünkü onların sözleri kapsamına Firavun'un iddia etmiş olduğu *'her şey'*[348] girmiştir. 'Allah her şeye yaratılışını vermiştir.' O halde onların sözlerine Firavun'un vermiş olduğu cevap da dahildir. Çünkü Firavun'un zikretmiş olduğu husus da Allah'ın yarattığı bir şeydi. Sonra delili pekiştirmek üzere soruya ekleme yaparak *'ilk kavimlerin durumu ne oldu'*[349] diye sormuş, onlar da *'Onların bilgisi rabbimizin katında bir kitaptadır, rabbimiz şaşırmaz ve unutmaz'*[350] demişlerdir. Hâlbuki sen unuttun ve biz de sana hatırlattık. Biz hatırlatmasaydık, hatırlamayacaktın. Binaenaleyh ilah olsaydın, unutmayacaktın. Çünkü Allah *'Belki hatırlar'*[351] demiştir. Sonra onların söyledikleri sözlere ilave olarak -ki ayetin bitimine kadar devam eder- diğer delilleri zikretmiştir. Bu (inanç) Firavun'un içinde gizli kalmayı sürdürdü ve başkanlık sevdası kendilerini hafife alıp itaat etmelerini sağladığı hususta kendisini yalanlamasına imkân vermemişti. Kavmi fasık bir kavimdi ve bu nedenle Allah Firavun'u onlara işaret eden çoğul zamire ortak yapmayarak şöyle demiştir: Firavun umutsuzluğu görünce *'iman ettim'*[352] demiş, hala içinde kalmış olan itikadını dille söylemiştir. Allah ise ona *'şimdi mi?'*[353] bunu söyledin? demiştir. Allah *'şimdi mi'*[354] sözüyle onun kesin bir bilgiyle iman etmiş olduğunu tespit etmiştir. En iyisini Allah bilir!

Firavun'un imanı hakkında ihtimal olabilir ve Allah'ın kulları hakkındaki sünneti ölüm anında imanın kendilerine o esnada indirilen

Hz. Musa ve Harun'un konuşmalarındaki yumuşaklığı görünce onlara yumuşak davranmış, rabbani inayetle ilahi rahmet içine işlemiş, o ikisinin bildirdiği hususun doğru ve hakikat olduğunu anlamıştı. Hz. Musa ve Hz. Harun'dan konuşan Hak olduğu gibi Firavun'un Hz. Musa'nın sözünü anlaması demek olan 'duymak' da Hakka ait idi. Bu nedenle içinden kabul etmiş, fakat kabulü kavminden gizlemişti. O da Hakk'ın bir işidir. Bakınız! Allah Teâlâ kıyamette inkâr edileceği suretle tecelli etmeyecek midir? Onun inancını gizlemesi de bunun bir yönüdür.

Firavun Hakkın yaratıkların duyma, görme, konuşma ve bütün güçleri olduğunu bilince, Hakkın diliyle '*Ben sizin en yüce rabbinizim*'[335] dedi. Çünkü biliyordu ki kulunun diliyle '*Ben sizin en yüce rabbinizim*'[336] diyen Allah'tır. Allah ise '*onun dünya ve ahirette nekal (ibret) olacağını*'[337] bildirdi. Ayette gecen 'nekal' kayıt ve sınırlamak demektir. Allah dünyada rabbi karşısındaki kulluğuyla onu sınırlamıştır, çünkü Allah'ın kulu olduğunu biliyordu. Ahiretteyse bilgi ve söz olarak kendisine iman etmiş halde ölmüş olmasına göre diriltir. Allah'ın şahitliğinin ötesinde bir şahitlik yoktur ve Allah onu dünya ve ahirette 'sınırlamış' olduğunu bildirmiştir. '*Bunda*'[338] yani cezalandırmada '*ibret vardır.*'[339] Yani şaşılacak bir durum olduğu kadar sıradan insanların anlayışından Allah'ın seçkin kulların anlayışına geçmek söz konusudur. Onlar âlimlerdir. Bu nedenle Allah Teâlâ '*korkan kimse için ibret vardır*'[340] demiştir. Allah bize '*Allah'tan âlim kulları korkar*'[341] buyurmuştur. Başka bir ayette '*Umulur ki öğüt alır veya korkar*'[342] buyrulmuştur. İnsan Allah hakkındaki bilgiden unutmuş olduğunu hatırlamadıkça korkmaz. Hak bir kimseyi sınırlarsa, onun bağdan serbest kalması veya kurtulması mümkün değildir

Allah Hz. Musa ve Hz. Harun'un '*Bize karşı ifrata gider diye korkuyoruz*'[343] dediklerini aktarır. Yani kendisine döndüğü tevhit anlayışıyla bize karşı delil getirir. '*Ya da taşkınlık yapar.*'[344] Yani hakikati ifade etmek ve ona yönelmek üzere sözünü yükseltir ve karşısında bîtab düşeriz. Bu nedenle Allah Teâlâ onlara '*korkmayın, Ben sizinle birlikteyim, duyarım ve görürüm*'[345] demiştir. Allah onlara Firavun'a yumuşak söz söylemelerini tavsiye etmiş, onlar da Firavun'a söyleyeceklerini Allah'ın

Başkasından haber veren nerede!
Kendinden haber veren nerede!

Kendinden haber veren zevkinden haber verir
Gaybda veya duyuda

Kendinden haber veren herkes
Cinsinden haber verir

Hakkı sınırlarsan şayet
Hapsedilen perdelenmez diye

Hakkı mutlaklıkla sınırlayan
Ölüyü kabrinden kaldırmamış demektir

Heyhat! Sırları kim bilir ki?
Kutsiyetine yolculuk yapandan gayri

Hak kime güç verirse o kişi
Dövenin temelinden attığı kimsedir

İnsanların çoğunun bilmediği ilahi bir sır vardır: Allah Teâlâ Hz. Musa ve Hz. Harun'u Firavun'a göndererek ona şöyle söylemelerini emretmiştir: *'Ona yumuşak söz söyleyin, belki öğüt alır veya korkar.'*[332] Allah'm 'belki, umulur ki' demesi bütün alimlere göre 'gerçekleşir' ve vaki olur demektir. Nitekim ayette *'Umulur ki Allah onların tövbesini kabul eder'*[333] buyurur. Bu ayet hakkında alimler, Allah için 'umulur ki' ifadesinin vücûb bildirdiğini söylemişlerdir. Bu bağlamda 'lealle ve asa' (umulur ki, belki) edatları kardeş edatlardır. Allah Firavun'un öğüt alacağını bilir. Öğüt almak ise unutulmuş-ezeli bilgiden kaynaklanabilir. Sonra davetlerine karşılık vermemesi üzerine korktuklarını görünce, onlara şöyle demiştir: *'Korkmayınız! Ben sizinle beraberim, duyarım ve görürüm.'*[334] Yani rabbinizin davetini tebliğ ettiğinizde Firavun'u duyduğum gibi size tavsiye ettiğim hitapta yumuşaklık ve hoşgörüyü yerine getirip getirmediğinizi görürüm! Bu yumuşaklık nedeniyle Firavun kendisine karşı kibirlenecek birisini bulamamıştı, çünkü büyüklenme duygusu ancak büyüklük taslayanlara karşı duyulabilir. Firavun

içinde en faziletli sıla en yakın akrabayla sıladır (akrabalık bağının korunması). Ondan sonra ikinci yakın gelir. Sadakalar arasında en üstün sadakanın insanın kendi ağzına verdiği lokma olduğu zikredilmiştir, çünkü insana kendinden daha yakın biri yoktur. Allah ise kula kulun kendinden daha yakındır. Çünkü Allah *'Biz ona şah damarından yakınız'*[330] buyurur. Kul Allah ile sıla ve vuslat etiğinde, hiç kuşkusuz, en yakın olanla vuslat etmiş, akrabalar arasında en öncelikli olan sıla-ı rahmi yerine getirmiş demektir. Vahiy bunu böyle beyan buyurmuştur!

Bu nedenle Allah'ın rahmetinin genişliği her şeyi kuşatmıştır. Allah'ın rahmetini sınırlayan, onu kendisi hakkında sınırlamış olur. Gerçek söylediğimizden farklı olsaydı, rahmeti sınırlayan ve daraltana Allah'ın rahmeti ulaşmazdı. Yine de Allah rahmetinin hükmünü sınırlayanla sınırlamayıp ihsanından dolayı onu mutlak ve sınırsız sayanı bir tutmamıştır. Nitekim Allah kitabında rahmeti kayıtsız zikrederek *'Benim rahmetim her şeyi kuşatmıştır'*[331] buyurur. Bu nedenle her şey O'nun rahmetine tamah eder; bir kısmına rahmet zorunlulukla ulaşırken bir kısmına Allah'ın ihsanıyla ulaşır.

Bir gün İşbiliye'de bu yolda şeyhimiz olan Ebu'l-Abbas El Ureynî'nin -Batı Endülüs'ün Ulya şehrindendi- huzurundaydım. Bir adam huzuruna girdi, maruftan ve sadakadan söz edilmeye başlandı. Bunun üzerine adam şöyle dedi: 'Allah yakınlar maruf ve iyilikte önceliklidir demektedir.' Buna karşılık şeyhin ağzından şu sözler döküldü: 'Allah'a yakın olanlar!' Böylece adamın heyecanını yatıştırdı. Gerçekte de durum öyledir ve Allah'tan daha yakın akraba yoktur. Allah tenzihin olmaksızın kendisinden uzaklaşılmayan 'yakındır.' Rahimler ve akrabalıklar ölümle birlikte sona ererken Allah'a nispet edilen akrabalık sona ermez. Çünkü Allah her nerede olursak olalım bizimle beraberdir. Biz ise kendi aramızda bazen sıla-ı rahim yaparken bazen ölümle veya kaybolmayla veya yer değiştirmeyle ilişkiyi keseriz. Dileğe ve suale ihtiyaç bırakmayan bir halle hangi hal karşılaştırılabilir ki! Kendini bilmeyen kimse, başkasının daha da cahilidir. Başkasını bilen ise kendini daha iyi bilir. Kendini bilen ise Rabbini bilir.

İnsanlar temsil itibarıyla eşit
Babaları Âdem, anneleri Havva

Asılları bakımından nesepleri olsa
Kalkıp övünseler onunla; toprak ile sudur onların aslı

Demek ki üstünlük bilgi sahiplerinin
Delillere uyanlara rehberlik ederler

Herkes güzel gördüğü şeyi takdir etmiş
Cahiller bilgi sahiplerine düşman olmuş

Akrabalık iki kısımdır: Birincisi din akrabalığı, diğeri kan akrabalığıdır. İki akrabalığı kendinde toplayan kimse, sıla-ı rahimde önceliklidir. Sadece din bağıyla akraba veya kan bağıyla akraba olduğunda, din akrabalığı kan akrabalığının önündedir. Nitekim Allah Teâlâ mirasta böyle yapmış, din kardeşliği miras sebebi olmuşken dinde farklı olduklarında kan akrabalığı miras sebebi olamamıştır. Başka bir ifadeyle birisi Allah'ın birliğine iman eden diğeri inkâr eden iki kardeşten biri öldüğünde, ötekinin mirasta payı olmaz. Hz. Peygamber şöyle buyurur: 'İki din mensubu birbirine varis olamaz.' Hz. Ali değil fakat kardeşi Akîl, Peygamberin amcası Ebu Talip öldüğünde baba malına varis olabilmişti. Bir şahısla akrabalığını ve ilişkisini kesen kimse, hiç kuşkusuz, başka biriyle akrabalığı yerine getirmiş demektir. Allah'ın burada dikkate aldığı ise vuslat yönüdür, kesme yönü değildir. Çünkü Allah Teâlâ peygamberin diliyle şöyle demiştir: 'Kötülüğün ardından iyilik yap.' Yani akrabalığı kesmek gibi bir kötülüğün ardından iyilik yap, yani sıla-ı rahim gibi bir iyilik yap ki 'o kötülüğü siler.' Başka bir ifadeyle Zeyd ile akrabalık bağı kurmak ve ziyaretleşmek (sıla-ı rahim) Ömer ile akrabalığı kesmek günahını siler; hâlbuki her ikisi de kardeşidir. Allah ilişkiyi korur ve kesmez. Allah sıla-i rahmi koruyanı desteklerken kim akrabalık bağını ve sıla-i rahmi keserse, onunla (ilişkiyi) keser, çünkü Hak, kişinin kestiği 'rahmin' kendisidir. Sıla-i rahimde işin failine dönük ilahi inayet varken kesmede tahkik, yani işin bu şekilde olduğunu bildiren bir kelime bulunur. Öyleyse âlemde en yakın ve en güçlü akrabaya vasıl olan (sıla-i rahm) vardır. Çünkü 'rahimler'

bütün insanların takva sahibi oldukları geçerli olmuştur. Fakat takva iki kısımdır: özel takva ve genel takva. Bu ikisini ayıran şeriatlardır. Söylediğimiz meseleyi bilen, takva fiilini genel anlamıyla bütün yaratılmışlara yükler. İnsanlar katında bilinen takvayı dikkate alan ise, onu özel anlamda kullanır. Bu meseleye sadece şeriatın riayet etmesi nedeniyle dikkat çektik, çünkü şeriat bu konuya dikkat çekmiş ve riayet etmiştir. Öyle ki insan bu meseleyi öğrenip hakka'l-yakîn olarak idrak ederse, başkasına karşı üstünlüğü ortaya çıkar. Çünkü Allah şöyle der: *'Bilenler ile bilmeyenler bir midir?'*[328] Allah bize sıla-ı rahmi emretmiştir. Rahman ise bizim için rahimdir ve bu nedenle biz ona döneriz. Dolayısıyla Allah'ın emrine itaat edenin sıla-ı rahim yapması kaçınılmazdır. O ise Rabbiyle sıla-i rahm yapar. Çünkü Allah, hiç kuşkusuz, rahmimiz (yakan ve varlık sebebi) olması itibarıyla bize vasıl olmuştur. Allah rızık veren, metanetli, kuvvetli ve her durumda -ister emrine itaat edelim, ister günah işleyelim, yoluna uyalım veya uymayalım- nimet verendir. Allah hiçbir durumda kendi yönünden sıla-ı rahmi kesmez. Hâlbuki bilgisizliğimiz nedeniyle bizim tarafımızdan O'na dönük sıla-i rahm (akraba ziyareti) kesilebilir. Allah akrabalarla sıla-ı rahmi sadece mutlu olsunlar diye emretmiştir. Her şahsın sadece selam vermekle bile yerine getirebileceği bir sıla-ı rahmi vardır. Hz. Peygamber şöyle buyurur: 'Sadece selam vermekle bile olsa sıla-ı rahim yapınız.' Sıla-ı rahim yaptığımızda, yani rahme vuslat ettiğimizde (kavuştuğumuzda), gerçekte Allah'a ulaşmış ve O'nunla sıla yapmış oluruz. Biz O'nu rahmimize yüklemiş olsak bile, Allah kendini bilir. Nitekim sadaka alıcının eline düşmezden önce Rahman'ın eline düşer. Allah Teâlâ şöyle buyurur: *'Onların etleri veya kanları Allah'a ulaşmaz, sizden takva duygusu Allah'a ulaşır.'*[329] Gerçekteyse her türlü kötülüğe karşı O'nun siperi olduğumuzu söylemiştik. Her insanın bir dostu olmalıdır ve hangi dinde olursa olsun dostunun haklarını gözetmelidir. Dostu nesep itibarıyla onun rahmi, yani akrabasıdır, çünkü anne ve baba bir kardeştirler. Bir insandan başka birine yönelik ortaya çıkan her iyilik, bir sıla-ı rahimdir (akraba ziyareti) ve Allah bir ihsan ve nimeti olarak onu herkesten kabul eder. Bununla birlikte insanlar arasında yakınlıkta bir derecelenme vardır. Ali b. Ebu Talib el-Kayrevanî bu konuda şu beyitleri söylemiştir:

himdir (ve akraba). Çünkü onlar bir babanın ve annenin oğullarıdır. Allah Teâlâ bizi bir nefisten yaratmıştır ki o da Âdem'dir. Sonra Âdem'den ve Havva'dan pek çok erkek ve kadın meydana getirmiştir. Öyleyse biz, rahim Rahman'ın bir dalı olduğu için, rahimiz (akraba). Bu sayede akrabalık mümkün olabilmiş, yine bu nedenle Allah Teâlâ akraba ziyaretini emrederek, *'Akrabalar birbirlerine Allah'ın kitabında daha yakındır'*[326] buyurmuştur. Allah akraba ziyaretini emretmiştir. Bize göre Allah böyle bir vasfa daha layıktır. Bu nedenle rahim için vuslat kaçınılmazdır, çünkü Rahman'dan bir daldır. Allah babasından başkasına ait olduğunu iddia edeni veya efendisinden başkasına ait olduğunu söyleyen köleyi lanetlemiştir. Lanet uzaklık demektir. Başka bir ifadeyle Allah, kendi 'rahminden' başkasına intisap etmeyi lanetlemiştir. Biz rahim itibarıyla yakın akrabayız. Mertebe ve rütbemiz ise kulluktur (köle). Dolayısıyla sadece O'na müntesibiz ve O'ndan başkasına dayanmayız. Sahih bir rivayette Allah 'Bugün nesep bağınızı indiriyorum' der. Çünkü nesep bağı bize ilişmiştir, asıl değildir. Çünkü ayrılırız ve bir daha toplanmayız ve bazen de birbirimizi tanımayız. Dolayısıyla aramızdaki nesep bağı aslî değildir. Asıl olsaydı, geçici durumları kabul etmeyeceği gibi akrabaların birbirine yabancılaşmaları da söz konusu olmazdı. Kutsi hadisin devamında Allah şöyle der: 'Kendi nesebimi ise yükseltiyorum.' Çünkü biz O'ndan ayrılmadığımız gibi kendisinden ayrılmamız da söz konusu değildir. Hak da bizden ayrılmaz ve uzaklaşmaz. Nasıl olur da 'avucunda bulunduğumuz' ve 'her nerede olursak olalım bizimle beraber olan' kimseden ayrılalım? Varlık veya yoklukla nitelendiğimiz hangi durumda olursak olalım Allah bizimle beraberdir.

Sonra şöyle der: 'Takva sahipleri nerededir?' Bunun üzerine hepimiz O'na doğru gideriz, çünkü içimizden her biri kendine gelen zorlukları uzaklaştırmada Allah'ı siper edinir. Bu anlamıyla takva, *'Size denizde bir zarar isabet ettiğinde, O'ndan başka dua edecek kimseler kaybolur'*[327] ayetinde belirtilir. Aynı zamanda her birimizi Hak, kendisi hakkında kötü olduğu söylenen şeye karşı siper edinir. Kötülük okları bize fırlatılırken Hakk'a siper oluruz ve nahoş olan her şey bize nispet edilir. Bu durum Hakk'ı kendimize tercihimizden kaynaklanır. Böylece

Misal olarak 'biz', 'kuşkusuz biz' gibi ayetlerde geçen ifadeleri verebiliriz. Ayette *'Biz her şeyi ölçüyle yarattık'*[318] ve *'Biz zikri indirdik ve biz onu koruyacağız'*[319] buyrulur. Allah -isimlerini değil de- yalnızca hüviyetini anlatmak isterse *'Kuşkusuz ben Allah olanım, benden başka ilah yok'*[320] buyurur. Burada tekil yapmıştır. Biz nerede, ben nerede! 'Biz' zamirinin azameti ifade ettiğini söylemenin manası yoktur, aksine o çokluğun ta kendisidir. Bu bağlamda çokluk, esma-i hüsna'nın (güzel isimler) delil olduğu şeylerdir. Bazen de çokluğun anlamı, Hakk'ın var olanların aynı olmasıdır. Bu durumda suretler, bileşik mümkünlerin hakikatlerinin değişmesi nedeniyle, değişir. Çünkü Allah Teâlâ kendi hüviyetinin suretlerin bütün güçleri olduğunu söylemiştir. Başka bir ifadeyle Allah kulunu sevdiğinde, ona kendini gösterir ve kul -mümkün sabit kalmakla birlikte- Hakk'ı Hak ile görür. Hak kendisinden ibaret olan kuvveti kula izafe eder. Allah Teâlâ 'Ben kulun duymasıyım' der. Burada onun zamiri kula dönerken duyma (gücü) Hakk'ın ta kendisidir. Kul ancak duyma gücü vasıtasıyla kul olmuştur. Aksi halde yaratılırken ve bütün tasarruflarında çağrıldığında *'İşittik ve itaat ettik'*[321] diyecek kimdir? Kendisine 'ol' denilen şey sözü duymamış olsaydı, var olmazdı. Rabbine itaati de olmasaydı, var olmazdı. Allah Teâlâ bütün hallerde kulun duymasıdır ve bu durumu ona keşfettirir.

Durum Allah'ın kendinden haber verdiği ve müşahede ve keşfin verdiği bilgiye göre olunca, Allah hakkında 'biz', 'kuşkusuz biz' gibi çoğul zamirler kullanılabilmiştir. (Mümkünlere ait) güçler ve varlıklar O'ndan başka olmadıkları için de *'Kuşkusuz ben Allah olanım'*[322] ayetinde geçen teklik geçerli olmuştur. Bunun yanı sıra hüve (O) ve sen gibi tekil şahıs zamirleri Allah hakkında kullanılabilmiştir. Misal olarak *'Ancak sana ibadet ederiz'*[323] vb. ayetlerde geçen zamirleri verebiliriz. Allah 'biz' zamirinin çokluğu karşısında kendini birleyerek şöyle buyurmuştur: *'O sizinle beraberdir'*[324] Başka bir ayette bizim birliğimiz karşısında kendini çoğul yaparak *'Biz ona daha yakınız'*[325] buyurmuş, insana dönen zamiri tek yapmıştır. Öyleyse çokluk bizimle ortaya çıkmışken birlik O'nunla vardır.

Yaratılmışlar her nerede bulunurlarsa, Hak er-Rahman ismiyle onlara eşlik eder, çünkü rahim O'nun bir dalıdır ve bütün insanlar ra-

Böylece münazelede zikredilmiş olan 'hakir gören galip gelir ve küçümsenen men edilir' ifadesi anlamını bulmuştur.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ÜÇ YÜZ SEKSEN ALTINCI BÖLÜM

'Şah Damarı' ve Beraberlik Mekânı Münazelesinin Bilinmesi

Ben kulumla beraberim her nerede olursa
Gelecekte geçmişte ve şimdi

Sınırlı mutlak veya münezzeh iken
Mukaddesken veya bir mekânı doldururken

Kim özlemden söz edip beni görmek isterse
Sıkıntı vermiş olur bize

Ben neredeyim, sen neredesin!
Niçin fiil ve zamanı düşünmedin?

Nasıl olur da celalimi görebilir
Bayılma bizi göreni gördü

Allah Teâlâ şöyle buyurur: *'Biz ona şah damarından daha yakınız'*[316] Başka bir ayette şöyle der: *'Her neredeyseniz O sizinle beraberdir'*[317] Allah hüviyetiyle bizimle beraberken isimleri itibarıyla bize bizden yakındır. Hak mutlak birliğiyle birlikte kendini çoğul zamirle ifade ettiğinde, kendine delil olmaları bakımından farklı hakikatlere sahip isimlerini dikkate alarak çoğul yapmıştır. İsimlerin medlulü ve gösterdikleri ise Hak'tan başkası değildir, çünkü onların medlülleri Hak'tır ve hepsi O'nun isimleridir. Bu durum, lafız ve kelimeler âleminde cem' (yani çoğul) lafzıyla ifade edilir, başka bir ifadeyle çoğul zamirle anlatılır.

ri, korkutmalarını ve vaatlerini anlasınlar diye onlara uyar. Akıl delili Hakk'ın bir mekânda sınırlanmasının imkânsızlığını gösterirken şeriatın dili Allah için mekânda bulunmayı zikretmiştir. Bu durum, kendilerine peygamber gönderilenlerin dillerindeki ortak kullanımdan kaynaklanır. Hz. Peygamber zenci cariyeye 'Allah nerededir?' diye sormuştur. Soruyu peygamberden başkası sormuş olsaydı, akıl soruyu soranın cahil olduğuna hükmederdi, çünkü Allah için mekân olamaz. Soruyu soran peygamber olup onun hikmeti ve bilgisi malum olduğu için, buradan muhatabın Yaratıcısını ancak kendi tasavvuru ölçüsünde bilebileceğini anladık. Alışık olduğu dilden ve kendi tasavvurundan başka bir şekilde peygamber kadına hitap etseydi, hiç kuşkusuz, amaçlanan yarar kalkar, kabul gerçekleşmezdi. Binaenaleyh peygamberin hikmeti, öyle bir hususu öyle bir soruyla ve ifadeyle sormak şeklinde tecelli etmiş, kadın göğü işaret ettiğinde Hz. Peygamber 'Mümin bir kadın', yani Allah'ın varlığını tasdik eden bir kadındır demiş, hâlbuki 'bilgili bir kadın' dememiştir. Âlim bilgisiyle cehaletinde cahile eşlik edebilir (onu anlayabilir). Âlim olmayan cahil ise âlime eşlik edemez ve ona bilgisizce yaklaşır. Bütün bunlar, âlemdeki ilahi hikmetlerdir.

Bilmelisin ki zelillik ve küçüklük, âlemin kendinde bulunduğu hakikatin ta kendisidir, çünkü âlem özü gereği mümkün ve yoksuldur. Öyleyse âlem amaçlarına ulaşmaktan men edilmiş olandır. Aynı zamanda iradesine ulaşmaktan da zatı gereği engellenmiştir. Âlemdeki bazı arzuların gerçekleşmiş olması, bazı gayelere ulaşılmış olması, âlem için söylemek istediğimiz hususta seni perdelemesin. Bu durum âlem için -kendi iradesiyle değil- Hakk'ın iradesiyle gerçekleşir. İrade edilen şey ve kulun iradesi beraberce Hakk'ın iradesiyle meydana gelmişlerdir. Binaenaleyh varlıkta herhangi bir şeyin bizatihi kulun iradesinden var olması imkânsızdır. Kulun iradesi herhangi bir şeye nüfuz etmiş olsaydı, her şeye etki ederdi ve irade edilen gerçekleştiğinde mümkünün iradesiyle gerçekleşmiş olurdu. Vaki olan işlerin Allah'ın iradesiyle gerçekleşmiş olduğu ortaya çıkmıştır. O halde âlem zatı gereği hakir olduğu gibi zatı gereği mahrumdur. Âlem zatı gereği hakirdir, çünkü kulluk onun zati özelliğidir ve kulluk zillet demektir: zelil olan herkes hakir ve küçümsenen, küçümsenen herkes yaratılmıştır.

siyahı kabul edecek bir mizaç da olmalıdır. Dolayısıyla her ikiniz de - her kim olursanız olun- gereklisiniz, çünkü âlemdeki her şey lazımdır ve âlemde her bir mizaç bulunmalıdır. Hakkın fiili kullarında yaratmış olduğu amaçlara göre gerçekleşmez. O'nun fiili hikmetin gereğine göre gerçekleşir. Hikmetin gerektirdiği şey ise âlemde vaki olan ve meydana gelendir. Başka bir ifadeyle onun ortaya çıkması, hikmetin ta kendisidir. Çünkü Allah'ın fiili hikmetin malûlü değil, hikmetin ta kendisidir. O'nun fiili hikmetle malul olsaydı, fiilin gerektireni hikmet olur, bu durumda Allah hükme konu olan biri haline gelirdi. Hakk'ın hükme konu olması mümkün değildir ve dolayısıyla herhangi birinin O'na bir şeyi zorlaması mümkün değildir. Fakat Allah Teâlâ'nın bize zikrettiği durumlar vardır. Allah bizzat kendisinin kendisine zorunlu kıldığı durumlardan söz etmiştir, başak bir sebep O'na herhangi bir şeyi zorunlu kılmamıştır.

'Beni bu mizaçtan başka bir şey engellemiştir' diyebileceği düşünülen özel bir mizacın sahibine bu düşüncenin bir hata olduğu söylenmelidir. Çünkü mizaç ortaya çıkan şeyin ta kendisidir, başka bir şey değildir! Bir şeyin 'niçin benden başkası olmadı' demesi mümkün değildir. Nitekim bu hususu daha önceki bölümde terkibin basitlerden ibaret olduğunu söylerken açıklamıştık. Terkip bir nispettir ve nispet var olmayan (ademî) bir durumdur. Bu basitlerin terkibi olmasa ve onlar bir araya gelmeseydi, daha önce var olmayan bir şey ortaya çıkmayacak ve var olmayacaktı. Öyleyse ortaya çıkan şey, basitlerin kendilerinden başka bir şey değildir. Bu mizaçtan ortaya çıkan şey de mizaçtan başkası değildir. Dolayısıyla 'niçin engellendim?' diyecek biri yoktur. Böyle bir şey olmayınca, ilahi cömertlikte engellenme de mümkün olmamıştır. O halde engelleme ve engelleyen (bahsi), var sayılan nispetlere döner. Allah herkese bu ve benzeri bilgileri öğretmez. Şeriatlar ise insanların dillerinde alışkanlık haline gelmiş ifadelere göre inmiştir. Bu nedenle Allah '*Her peygamberi kavminin diliyle gönderdik*'[315] buyurur. Dolayısıyla her peygamber dilde aşina olunan anlayışlara göre vahiy getirmiştir. Bazen dildeki uzlaşma hakikatlerin kendinde bulunduğu durumdan farklı bir şekilde gerçekleşirken bazen öyle olmaz. Allah Teâlâ bütün bu durumlarda kendi katından indirmiş olduğu hükümle-

Çünkü Hak ancak hak olarak ölçer ve tartar. Bu nedenle Hakk'ın terazisinde iki kefeden birisinde yukarı kalkma ve aşağı inmenin bulunması gerekir. Terazinin kefeleri itidalde bulunsaydı, âlemde ne adalet ne bir varlık ortaya çıkardı. Âleme ilahi şeriat terazileri yerleştirildiğinde, adalet âleme yayılmıştır. Aynı şekilde âleme doğal terazi yerleştirilmiş olsaydı, dünyada hastalık veya ölüm gerçekleşmezdi. Nitekim cennette bunlar bulunmayacaktır, çünkü cennetteki doğal terazi ve mizan, kendi hükmünü izhar eder. Bu nedenle orası beka diyarıdır. Dünyadan doğal terazi kaldırıldığı gibi cennetten de şer'î terazi kaldırılmıştır. Öyleyse verme ve engelleme iki terazi olmasaydı, âlemde hükümleri olmazdı. Bu terazilerle tartan ise el-Mu'ti (veren), el-Mani (engelleyen), ed-Dar (zarar veren) en-Nafi' (fayda veren) diye nitelenendir. O her şeyi bilendir.

Tahkik ehlinden birisi çıkıp ilahi cömertlikte engellenmenin bulunmadığını ileri sürerse, 'haklısın' deriz. O da şöyle der: Ben haklı isem ve söylediğimi kabul ediyorsan, Allah'ın el-Mani isminin hükmü ne olacaktır? Âlemde gerçekleşen engellemenin kaynağı nedir? Çünkü biz onu inkâr etmiyoruz.' Şöyle cevap veririz: İlahi cömertliğe gelirsek, bu konuda bir engellenme yoktur, fakat onu mümkün kabul ederken imkânsız olan (muhal) kabul etmez. Kabul edeni bilince, engelleyeni ve engellemeyi de öğrenirsin! Mutlak cömertlikten kabul edenler, kendi istidatlarına göre kabul ederler. Misal olarak güneşin ışığını almada kumaşı ve çamaşırcıyı verebiliriz. Kumaş güneş ışığıyla beyazlarken yüzü beyaz olan çamaşırcının yüzü kararır. İşin hikmetini bilen akılcı onlar hakkında şöyle der: Işık tektir, fakat çamaşırcının mizacı güneşin ışığını siyah olarak kabul etmişken, kumaş beyazlığı kabul edecek mizaçtadır. Dolayısıyla mizacın seni beyazı kabul etmekten alıkoymuştur. Kumaşa da şöyle denilir: Mizacın seni siyahı kabul etmekten alıkoymuştur. Öyleyse zikredenlerin her birisinin kendi hal diliyle söyleyebilecekleri şudur: 'Niçin bana siyahı kabul edebilecek bir mizaç vermedin? Çamaşırcı da şöyle der: Niçin bana beyazı kabul edecek bir mizaç vermedin?'

Şöyle deriz: Âlemde çamaşır ve çamaşırcının bulunması kaçınılmazdır. Âlemde beyazı kabul edecek bir mizaç olması gerektiği kadar

lığı olduğunu anlar. Hâlbuki talibinde izzetli olur ve küçümsemezse, men edilmez. İşte kendinden böyle haber vermektedir.

Bazen Allah'ın onu talebinden engellemesi ve elindekini ondan alması, kişinin Hakk'a dönmesinin ve tövbe etmesinin sebebi olabilir. Allah onu bu tövbe nedeniyle said ve mutlu kılar. Öyleyse akıllı insan hallerinde ve tasarruflarında Allah'ın onu neye ehil kıldığına bakmalıdır! Bütün bunların Allah'ın hal diliyle gerçekleşen hitapları olduğunu anlar. Böylece anlayış gözünü ve kulağını bu aklî ve halî hitaba açar, o konudaki anlayışının gereğiyle amel eder. Şöyle diyebilirsin: Kişinin o konudaki anlayışı o makamın gücünün verdiği bir şey olabilir.' Cevaben şöyle deriz: Biz bunu kastetmiyoruz ve bize karşı ileri sürdüğün bu görüşten de habersiz değiliz. Fakat Allah, yeryüzünde adaleti uygulayalım diye bizim için âlemde şer'î ölçüler ve teraziler yerleştirmiştir. Allah Teâlâ âlemde bir ölçüye göre gerçekleşmesini irade ettiği bir şeyi verdiğinde, ondan teraziye giren kadarını alır ve terazinin kaldıramayacağı kısmı bırakırız. Çünkü tartılan kefenin karşısında diğer kefede belli bir miktar ve ölçü vardır. O miktar, tartılan ve ölçülen şeyden o vakitte muhtaç olduğumuz kısmı belirler. İşte '*Dilediği şeyi bir ölçüyle indirir*'[313] ayetinin anlamı budur. Bu kısım, terazinin diğer kefesinde bulunan miktardır. '*Biz onu belli bir miktarla indiririz.*'[314] Bazen terazi mekîl olabilir (tahıl ölçeği). Terazi ile mikyal arasındaki fark şudur: Terazi senin dışındadır ve tartılandan diğer kefede bulunan miktarı alırsın. Hâlbuki mikyal veya mekîl, belirli bir halle nitelenmiş olman itibarıyla, senin zatın demektir. İşte o hal mekîlin ölçü birimidir. Dolayısıyla ondan ancak mikyalin kabul ettiği şekilde hale göre olanı alabiliriz. Bizim aldığımız gerçekte terazide olduğu gibidir. Çünkü kefelerden biri ağır geldiğinde, terazi ve ölçü olmaktan çıkar. Çünkü o ya hafif gelmekle veya başka bir nedenle mukabilindeki miktardan uzaklaşmıştır. Peygamber kendisine inzal edilen şeriatlar için 'mikyal' mesabesindedir. Hak ise bir emrin mahalli olamayacağı için kendisini mikyal yerine koymaz. Fakat Allah kendisini âlemdeki mertebelere göre adaleti yükseltmek ve aşağı indirmek üzere elinde terazi bulunmakla nitelemiştir. Hakk'ın terazisindeki her yükselme ve aşağı inme, âleme yerleştirilmiş olan terazideki iki kefe arasındaki itidalden kaynaklanır.

ilkinin zıddıdır. Bu durumda Allah'ın onu men etmesi, rahmetinden kaynaklanır. Misal olarak Allah Teâlâ'nın *'Allah rızkı kullarına yaymış olsaydı, yeryüzünde taşkınlık yaparlardı'*[310] ayetini verebiliriz. Çünkü onlar rızkın yayılmasının hak ettiği şükrü yerine getiremeyecek kadar zayıftırlar. Onun gücü nimete karşı nankörlük, taşkınlık, kötülük ve şımarıklığa yeter. Bu durum dünyada makam sahipleri arasında tezahür eder: Bir makamın sahibinde hükümran olduğunu gördüğünde, o kişinin makamın aşağısında bulunduğunu ve makamın izzetiyle onu dilediği şekilde yönlendirdiğini anlamalısın. Böyle birisi Hakkın veya yaratıkların diliyle her halükarda kınanmıştır. Makam sahibinin makamı yönlendirdiğini ve makam üzerinde hüküm sahibi olduğunu gördüğünde ise o kişinin makamın üzerinde olduğunu bilmelisin. Böyle bir insan Allah nezdinde ve âlemde her dille övülür. Öyleyse insan hikmetin ve hakikatin gereğiyle men edildiği kadar hakikat ve hikmetin gereğiyle ona verilir. Nitekim Allah Teâlâ kendinden söz ederken *'Fakat onu dilediği şekilde ölçüyle indirir'*[311] buyurur. Bu durum o şahsın ölçüleri bilmesinden kaynaklanır. Allah Teâlâ *'Kuşkusuz O kulları hakkında haberdar ve onları görendir'*[312] buyurur. Allah rızkı kime yayacağını, başkasına verip de taşkınlık yapmasına yol açtığı genişliğe göre kimden daraltacağını en iyi bilendir. Bu nedenle Allah bütün kullar arasında rızık genişlemesinden söz etmiş, taşkınlığı da hepsine izafe etmiştir. Çünkü Allah Teâlâ rızkı bir kısmına yaymış onlardan bu geniş rızık nedeniyle taşkınlık meydana gelmiştir. Çünkü geniş rızık onu nefsinin zorunlu olmayan ihtiyacıyla meşgul olmakla zorunlu ihtiyaçlarından alıkoymuştur. Misal olarak Allah'ın geniş mülk verdiği bir hükümdarı düşünebiliriz. Hükümdarın asıldan kaynaklanan yoksunluğu ve muhtaçlığı başkasının mülkünü ele geçirmek üzere çalışmasını ve sahip olduğuyla yetinmemesine yol açar. Hâlbuki sahip olduklarına sahip olmazdan önce onların bir kısmına sahip olmak ve onunla yetinmek isterdi. Allah tatmin olacağı kadarı ona verdiğinde, başkasının elindekini de elde etmek istemiş, fakat onu elde edememiştir. Başkasının elindekini ancak yeryüzünde taşkınlık yapmayla ele geçirebilir. Bazen taşkınlık elindekini yitirmesine yol açabilir. Böylece yaptığı işin neticesinde pişman olur ve kendisine dönen şeyin bizzat kendi taşkın-

Allah'a etki edebilsin? Allah var olmasını irade ettiği her hususta zahirde ve bâtında âlemi hareket ettirendir. Bu yönüyle O'na etki eden biri olsaydı, Allah kendi kendine etki eden olurdu, yoksa âlem etki etmiş sayılmazdı. Hatta bu konuda söyleyebileceğimiz söz şudur: 'Allah kendine etki etmiştir.' Bunu söylersek, âlem, yani sebebin önce gelmiş olması, Allah'ın bir şahısta kendini kızdırtan sebebi var etmesi demektir. O kişi de Allah'ın kendisinde yaratmış olduğu fiil nedeniyle O'nu kızdırır. Bu fiilin onda yaratılması, kulun bedbaht olmasından kaynaklandığı gibi -Hakk'ı kızdıran işin akabinde ortaya çıkan duruma göre- ilahi ceza veya mağfiretin ortaya çıkması veya rahmetinin kula hâkim olması amacı da taşır.

Münazelede bize 'Kim küçümserse men edilir' denilmişti. Bazen küçümsemek hakkında küçümsendiği kimse için mahrumiyetin ta kendisi olur, çünkü öyle biri neyi talep ettiğini bilmiyordur. Bu durumda hakkında o şeyin küçümsendiği kimseden o varlık, daha üstün bir şey nedeniyle men edilir. Çünkü talip istediği şeyin değerini bilmiyordur ve yanında bulunmadığı için de o şey değerlidir. Hâlbuki söz konusu şey Allah katında talep eden hakkında talibin (zannettiğinden) daha değersizdir. Bu nedenle Allah o insanı talep ettiği şeyden men eder. Engellenen insan ise bu durumun istediğini verme gücüne sahip olana karşı yaptığı hatadan kaynaklandığını zanneder, hâlbuki gerçek öyle değildir. Allah Teâlâ dilerse onun basiretini açar ve kendisi ve talep ettiği şey hakkında keşf ile onu rızıklandırır. Bu keşifle birlikte ona doğruyu göstererek, talep ettiği şeyin gerçekte o şey olmadığını bildirir. Bu durumda insan böyle (değersiz) bir şeyi talep ederek Allah'a muhtaçlıkla nitelenmeyecek kadar değerli olduğunu görür. Anlar ki Allah kendine karşı hata yaptığı için onu men etmemiş, sadece ona nispetle talep edileni değersiz gördüğü için men etmiştir. Bunun üzerine insan bu engellenme nedeniyle Allah'a şükreder. Bu 'küçümseyen men edilir' sözünün yorumlarından biridir.

Diğer yorum şudur: Talip kendi kadrinin üzerinde bir şeyi isteyebilir. O kadar ki o şey kendine verilseydi, onu alamaz ve kabul edemezdi, çünkü onu taşıyamayacak kadar zayıftır. Bu nedenle talep ettiği şeye göre zayıflığı ve (değersizliği) nedeniyle men edilir. Bu durum

leri küçümserler. Bu bağlamda himmetler bir durumu/şeyi var etmeye yönelirler. Sen de o şeyi var etmek üzere kendisine ait belirli bir sebebi incelersin ve araştırırsın. Onun sebebi fiillerden ve sözlerden ise, o fiile veya söze koyulursun. Söz konusu şeyin sebebi (söz veya fiille etki edilemeyecek kadar) yüce bir şey olup ancak Allah'a yönelmeyle etki etmek mümkün olursa, duayla ve sadakatle O'na yönelirsin ve bu tevecc ühle himmet etki eder. Himmet sahibi mümin bir insan ise etki edeceği şeyi Allah'ın gücü ve azameti karşısında küçümser; mümin değilse, himmetinin gücü ve ona etki etmek için yararlandığı araçlar nezdinde o şeyi küçümser. Küçümseme gerçekleştiğinde o şey, her durumda kişinin gözünde mağluptur. Onun aslı da küçümsemedir (kendisi nedeniyle değersizliktir), çünkü âlemdeki her şey, Allah'ın büyüklüğü karşısında değersizdir. Bu bahis, nispetleri bilmenin bir yönüdür.

Buna mukabil âlemdeki her şeye -o şeyin kendi büyüklüğüyle değil- Allah'ın büyüklüğüyle bakarsan, o şey değerlidir. İşte edep bu demektir. Çünkü azim olan Hakka ancak saygın ve değerli bir şey nispet edilebilir. Böyle bir davranış, azîm olanın büyüklüğünü âleme bu bakış açısıyla bakan insanın nefsinde yüceltir. Onu küçümseyip kendisini değerli görendeki gibi herhangi bir tarzda yüceltmeyen bir insan *'O şey Allah'a göre değerli değildir'*[307] ayetini delil getirebilir. Hâlbuki bilgili insan, bu ayeti bir şeyin değerini benzerlerine karşı tasavvur ederken düşünmelidir. Bir şeyin değerine inandığında, bu durumda şöyle demelidir: Benim gözümde değerli olan *'O şey Allah'a karşı değerli değildir.'*[308] Bununla birlikte bize göre o şey değerlidir. Böylece aziz olan aziz olan için sabittir.

İşte edep ve yüceltme bu demektir. Her şey kendi izzetine rağmen Allah'ın izzeti karşısında değersizdir. Onun izzeti bu hüküm nedeniyle tesire konu olmaz. İma ettiğimiz hususun hakikatini bilen biri, Allah'ı kızdıran ve O'nu razı edenden hareketle âlemden ilahi mertebede ortaya çıkan etkinin konuyla ilgili olup olmadığını sorabilir. Ona şöyle deriz: 'Bu husus incelediğimiz bahse girmez. Çünkü âlemdeki *'Her şeyin melekûtu Allah'ın elindedir.'*[309] Her şeyi yönlendirmek Allah'a ait bir iştir. Bu bağlamda kızgınlık, razı olmak ve duaya icabetin sebeplerini var eden Allah'tır. Herhangi bir şey O'nun dışına çıkmamıştır ki, o şey

şeyi izhar eden el-Hâkim'i de tanımaz. Bilgisizlikten daha çirkin bir şey yoktur.

Şöyle sorabilirsin: 'Bilgisizlik de âlemdendir. Hâlbuki sen onu çirkin saydın. Onu çirkin saydığına göre, varlığında bilgisizliğin kendine dayandığı kimseyi de çirkin görmüş olmalısın.' Buna cevaben şöyle deriz: 'Bilgisizlik var olan bir nispet olsaydı, söylediğin doğru olurdu. Bilgisizlik 'bilginin yokluğu' demektir, o kadar! Dolayısıyla bilgisizlik var olan bir şey değildir (yoktur) ve yokluk kötülük demektir. Bu itibarla kötülük her nerede/zaman düşünülürse düşünülsün bizatihi kabih ve çirkindir. Sahih bir rivayette Hz. Peygamber'in Rabbine şöyle niyaz ettiği aktarılır: 'Bütün iyilik senin elinde, kötülük sana ulaşamaz.' Hz. Peygamber kötülüğü Hakka nispet etmemiştir. Kötülük var olan bir şey olsaydı, var edilmesi Allah'ın işi olurdu, çünkü O'ndan başka fail yoktur. O halde bütün varlık hayır ve iyidir! Daha doğrusu varlık, mutlak hayrın ta kendisi, o da Allah'tır.

Tekrar esas meseleye dönerek şöyle deriz: 'Kim hakir görürse galip gelir.' Bunu himmetler bahsinde açıklayacağız.

Meselenin esası şudur: Bir şeyi küçümseyenin himmeti, küçümsediği şeye tesir edecek şekilde güçlenir. Bir şey ne kadar yüce görülürse, ona tesir o kadar azalır veya herhangi bir etkide bulunmayacak hale gelir. Çünkü eşyada edilgenlik ve infial, himmetlerin (gücüyle) alakalıdır. İnsanların malum sihri yaparkenki tesirlerini düşününüz! Sihirbaz sihir yapılanı küçümsememiş olsaydı ve söz veya hal veya davranışıyla icra ettiği sihrin himmeti nedeniyle tesir edebileceğinden emin olmasaydı, sihir kesinlikle etkili olmazdı; hâlbuki sihir etkili olmaktadır. Yaptığı işte böyle bir himmeti olmayan ve bilgisiyle, sözüyle ve davranışıyla sihirlemek istediği insanı gözünde büyük gören kimse hiç bir şekilde tesirini icra edemez. Bu nedenle şöyle dedik: Kim hakir görürse galip gelir! Nitekim bu münazelede bize de böyle denilmişti. Tevecüh doğru olursa, vecd de (ve vücûd) doğru olur. Âlemde meydana gelen eşyaya bakınız! Onlar âlemin etkisinden meydana gelemeyecek veya âlemin hükmüne konu olmayacak kadar yücedirler. Çünkü benzerler, hakikatleri itibarıyla, âlemdeki diğer şeylerin edilgeni olmaya karşı direnir ve benzerlerini küçümserler, daha doğrusu âlemdeki cüzî-

makamın peşindedirler, çünkü biz teklif diyarındayız. Burada bir şeyi kaçırırsak, ahirette onun hayrını yitirmiş oluruz ve o hayrı yitirmiş olmakla Allah katında inayete mazhar kimselerden olmadığımızı anlarız. Bu durum, hayrı yitirmemize yol açan o hali elde etmek üzere çalışmadığımızda böyledir. Peki işlerin esaslarını (öğrenmek için) nazari düşünceyle hareket edip hakikatin bir kısmını öğrenmekle iyiliği yitirmeye yol açan böyle bir hükümle nitelendiğimizde durum nasıl olabilir? Bizi hayırdan mahrum eden bu az bilgide o hüküm bulunur. Bu konuda nazarî/teorik düşünceyle hareket edenlerden pek çok kimse gördük: Onların zevk kaynaklı halleri yoktu. Allah hal ve düşünce bakımından bizi böyle bir durumdan korusun!

Delilin değeri medlulün (delillendirilen) değerine bağlıdır. Allah'ın varlığına delil olduğuna göre, âlem her yönüyle değerlidir. Bu nedenle âlemde herhangi bir şey küçümsenemeyeceği gibi hafife de alınamaz. Teorik düşünce yönüyle meseleye bakarsak durum böyledir. Kuran-ı Kerim'de de çeşitli ayetlerle aynı husus dile getirilir: '*Deveye bakmazlar mı, nasıl yaratılmıştır? Göğe bakmazlar mı, nasıl yükseltilmiş? Dağlara bakmazlar mı, nasıl dikilmişler?*'[302] Bunlar Kuran-ı Kerim'de bakmaya (ve nazarî düşünmeye) işaret eden ayetlerdir. Başka bir ayette '*Göklerin ve yerin melekûtunu düşünmezler mi?*'[303] denilirken başka birinde '*Bakmaz mısın, Rabbin gölgeyi nasıl uzatır!*'[304], başka bir ayette '*Görmez misin Allah'a secde eder*'[305] buyrulur. Başka bir misal '*Onlara ayetlerimizi ufuklarda ve nefislerinde göstereceğiz, ta ki onun hak olduğu kendilerine görünecek*'[306] ayetidir. Kur'an-ı Kerim'de böyle ayetler çoktur.

Keşf ve vecd ehline gelirsek, onlara göre, âlemdeki her parça hatta Allah'm âlemde yaratmış olduğu her şey, var oluşunda ilahi bir hakikate dayanır. Kim bir şeyi küçümser veya hafife alırsa, hiç kuşkusuz, onu yaratan kimseyi hafife almış ve küçümsemiştir. Varlıktaki her şey, hiç kuşkusuz, Allah'ın kendisine göre yaratmış olduğu bir hikmetle var olmuştur, çünkü Allah hikmete göre yaratır. Başka bir ifadeyle ancak gerekli olan, gerektiği şey için ve gerektiği üzere ortaya çıkar. Kim eşyanın hikmetini görmezse, hiç kuşkusuz, yaratılmış olanı da anlayamaz. Kim yaratılışın hikmetli olduğunu bilmezse, hiç kuşkusuz, her

Nitelenir ve inayetlere mazhar olurlar

Allah bize ve sana ruhu'l-kuds ile yardım etsin, bilmelisin ki: Âlemde bir şeyi hakir görmek Allah'tan çekinen bir takva sahibinden meydana gelebilecek bir davranış değilken Allah'ı ya delille veya zevk yoluyla bilen bir insandan meydana gelebilir mi? Çünkü âlemdeki her varlık Allah'ın şiarıdır, çünkü bizzat Allah onu kendisine delil yapmıştır. Allah Teâlâ şiarlarını yüceltenleri nitelerken şöyle buyurur: '*Allah'ın şiarlarını yüceltenlere gelirsek, bu davranış, kalplerin takvasındandır.*'[297] Yani şiarları yüceltmek, kalplerin takva duygusundan veya şiarların kendisi kalplerin takvasındandır. Sonra Allah Teâlâ teklif diyarında şiarları (dediği şeyler) için zahirî ve bâtınî davranış ve hareketlerinde yükümlü için sınırlar belirlemiş, o sınırlar ruhen ve duyusal olarak tasarrufta bulunacağı bütün hususları kaplamıştır. Allah o sınırları yükümlü için 'haramlar' olarak belirleyerek şöyle buyurmuştur: '*Kim Allah'ın haramlarını yüceltirse...*'[298] Onların yüceltilmiş olması, hüküm itibarıyla Allah'ın kendilerini belirlemiş olduğu şekilde haram olarak bırakılmaları demektir, çünkü haramların haram olmaktan çıkartacak bazı durumlar vardır. Nitekim ahirette cennette bir engelleme olmaksızın kayıtsız anlamda haram olmanın dışına çıkartılırlar. Bu durum '*Cennette dilediğiniz yere yerleşiniz*'[299] ayetinde belirtilir. 'Orada nefislerinizin arzu edeceği şeyler vardır.' Allah '*Bugün cennet ehli meşguliyet içinde eğlencededir*'[300] buyurur. Orada engelleme kalkmıştır.

Bazen kul yükümlülük diyarı olan dünyada bu mertebeye yerleştirilir ve hakikatinin verdiği üzere tasarrufta bulunmak ister, fakat kendi mertebesinde tasarruf eder. Allah'ın haramları o yerde düşer. Kul haramları kendiliğinden kaldırmaz fakat onlar hakkında bir tazim bulmaz. Rabbinin nezdinde kendilerini yüceltmemiş olduğu için, onların hayırlarından yoksun kalır. Allah Teâlâ '*Kim Allah'ın haramlarını yüceltirse, bu durum onun adına Rabbi katında daha hayırlıdır*'[301] buyurur. Allah böyle demiş ve vaatte bulunmamıştır. Bunun sebebi şudur: Hal sahiplerine halleri baskın geldiğinde, yaptıkları davranışları nedeniyle sorumlu tutulamayan deliler mesabesinde olurlar ve neticede Allah katında pek çok hayır ve iyilikten mahrum kalırlar. Bu nedenle hal, kâmil büyükler tarafından talep edilen bir şey olmamıştır. Hal yerine onlar

Allah'ın fiili olduğuna göre, abesi ise Allah yaratmamıştır. '*Bütün iş O'na döner.*'[296]

Münazeleleri bilen kimse bütün bunlara ve benzerlerine vakıf olmalıdır. Âlemde gerçekleşen bütün tereddütlerin aslı ve dayanağı budur. Bu bağlamda ilahi tereddüde veya (benzer bir duruma işaret eden Rahman'a ait) iki parmağa veya iki ilhama gelirsek, bu konu ayrı bir konudur. Onun burada ele alamayacağımız başka bir hükmü vardır. (Âlemdeki bütün tereddütler için) Asıl olan ilahi tereddüt ile mütekabil ilahi isimlerin hakikatlerinin verdiği şeydir.

'*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

Şimdi bu bölümde münazeleler esnasında bizim için meydana gelen bazı ilahi bilgileri zikredelim, çünkü o bilgiler sayılamayacak kadar çoktur. Biz bir kısmını zikredeceğiz.

ÜÇ YÜZ SEKSEN BEŞİNCİ BÖLÜM

'Hakir Gören Galip Gelir, Küçümseyen Mahrum Kalır' Münazelesinin Bilinmesi

Allah'ın kullarını küçümseme, var bir kıymetleri
Makamlar senin için bir araya gelse de yapma

Onların hakikatlerini izhar eden O'nun isimleri değil mi?
Onlar bu isimler hakkında bilgisiz kalsa bile öyledir

Şeriatı ihlal ettiklerinde
Yasakları ihlal etmiş olurlar

Rahman'ın korusudur diye kaçmalısın
Hamiyetin etkisindeki kimsede bir hükmü var

Senin en güzel isimlerin O'nun güzel isimleriyle

Ardından münazele irade meydanında Rahman'ın kalpteki parmaklarından iki parmak arasına sirayet eder. Kalbini eğriltirse Rahman da kendisini eğriltir; doğrultursa Rahman da onu doğrultur. Her hüküm Allah'a aittir, çünkü O Arş üzerine istiva edendir ve hükümler bu isimden icra edilir. Sonra münazele, kalp üzerindeki hâkimiyet mücadelesinde melek ile şeytan arasında ilham ve vesvese vermede ortaya çıkar. Mükellef insan vesvese ve ilhamı kalbinde bulur. Mükellef olmaksızın kalbinde bir tereddüt bulduğunda, ya yükümlülük diyarındadır veya orada değildir. Teklif diyarındaysa, tereddüt meleğin ve şeytanın ilhamınıdır (vesvese). Her biri ilhamını kendisine ulaştırdığında, yükümlünün fesada yardım etmek üzere bir katkı sağlamasını ister ve bu sayede günah yükümlünün üzerinde kalır. Misal olarak yükümlülük çağına ulaşmamış iki sabiyi verebiliriz. İki sabi her birisine hâkim olan şeytanın dürtüsü ve vesvesesiyle kavgaya tutuşurlar, ardından babaları veya akrabaları veya komşuları veya orada bulunan iki şahıs gelir ve -şer'i bir ölçüyü dikkate almaksızın- sadece savunma güdüsüyle aralarına girer. Belki de o iki çocuk için yaptıkları iş onların günah kazanmasına yol açar. Bu nedenle bir sabinin kötülük yapmak üzere hareket etmesi, şeytanın ona verdiği vesveseden kaynaklanır.

Bunu anlamalısın ve en yetkin bilgi ortaya çıksın diye mertebeleri bilmelisin. İnsan yükümlü olmadığı veya teklif diyarında bulunmadığı takdirde, iki fiil arasında bir tereddüde düşerse, herhangi birisini yapmasında bir sorumluluk yoktur. Düşünceler arasındaki bu tereddüt ve 'münazele (gidip gelme)' ilahi tereddüde benzer. Bununla birlikte kul için tereddüt, kendisi hakkında en üst ve öncelikli olanı arama arzusundan ve talebinden kaynaklanır. Yükümlü insan iki ibadetten hangisini yapacağı hususunda tereddüde düşebilir. Böyle bir tereddüt ilahi tereddüdün ta kendisidir, yoksa böyle bir tereddüt iki ilhamdan (melek ve şeytanın ilhamı) kaynaklanmaz. Bu esnada insanda ya iki gaye vardır veya eşit ölçüde veya vaktin gerektirdiği bir tercihle iki duruma ilişen tek bir gaye vardır. Aynı zamanda o kişi yükümlü olmadığı gibi teklif diyarında da değildir, çünkü teklif olmasaydı şeytan iğva vermek üzere zaman insana yaklaşmazdı. Öyle bir iş abestir, gerçekte her iş

O'nun tecellisini telakki ve O'na yaklaşmak üzere yükselmekten ibarettir. Bu iki hüküm arasında en büyük ihtişamın ve derin bilginin kendilerine ait olduğu berzahlar ortaya çıkar.

Münazele ilahi isimler arasında da gerçekleşebilir. Misal olarak insan üzerinde gerçekleşen çatışmadaki münazeleyi verebiliriz. İnsan Allah'ın emrine karşı geldiğinde, bir yandan et-Tevvab, el-Gafur ve er-Rahman isimleri onu ararken diğer yandan el-Muntakim, ed-Darr ve el-Müzill vb. isimleri de insanı onu arar. Bu bölümde bir hadis zikredilmişti: Kutsi hadiste Allah Teâlâ 'Yaptığım bir işte müminin canını alırken olduğu gibi tereddüt etmedim, o ölümü kerih görür, ben gecikmesini, bana kavuşması ise kaçınılmazdır' buyurur. Burada anlatılan ilahi isimler arasındaki münazelenin bir yönüdür. Bu keşfi Hz. Peygamber'in huzurunda Deccal'ın öldürülmesiyle ilgili olarak Allah'tan öğrendim (zevk). Oradan bana rahmetin Allah'ın kulları üzerine yayılmış olduğu bir kapı açılmıştır ve bu zevk ile birlikte O'nun rahmetinin her şeyi kuşattığını öğrendim. Dolayısıyla rahmetin hükmünün her şeye nüfuz etmesi gerekir. Buradan arazların var olma anından sonraki ikinci anda yok olmalarının hikmeti öğrenilir. Allah Teâlâ arazın bulunduğu mahalde önceki arazların benzerlerini veya zıtlarını yaratır. Çünkü araz bulunduğu mahalli gibi sabit kalsaydı -ki bu durum mahallin onun gibi bir şey, yani araz olma bakımından onun benzeri başka bir araz olmaması durumunda böyledir-, hiç kuşkusuz araz cevher gibi baki kalır olur ve cevherin hali değişmezdi. Böyle bir araz mesela ilk yaratılış anından itibaren sürekli bedbahttır veya sürekli mutludur. Böyle bir durumda Allah'ın rahmeti, belirli kimselerde sınırlanmış olarak kalırdı. Nitekim ilahi rahmet özel bir nitelik sahibi kimseler hakkında zorunluluk (vücub) şeklinde ortaya çıkarken zorunlu rahmeti hak etmelerini sağlayan bir nitelikten yoksun olanlara ise ihsan ve lütuf yoluyla ulaşır. Nitekim daha önce söylediğimiz rahmeti hak edip hakkında rahmetin vacip olduğu kimse ise zorunluluk yoluyla rahmete ulaşır, onunla nitelenir ve rahmet onun adına zorunlu ve vacip olur. Gerçekte herkes ihsan yoluyla rahmete ulaşmış, rahmet de onları ulaşmıştır. Binaenaleyh asıl veya fer itibarıyla her şey O'ndandır.

Böylece konuşan, duyan, tutan, koşan, hisseden, hayal eden, tasavvur eden, ezberleyen ve insana nispet edilen bütün güçler birleşir. Bütün münazeleler, ilk ve son zahir ve bâtın arasında ve de âlemin suretleriyle tecelli suretleri arasında berzah olarak bulunurlar. *'Onu komşu edin ki, Allah'ın kelamını duysun.'*[285] Burada Haktan aktaran, konuşandır. Allah bize duyulan söz ve kelamın kendi kelamı olduğunu -peygamberin değil- söylemiştir. Bu berzahî hitapta getirmiş olduğun şeyi incelemeli ve anlayış gözünü açmalısın! Böyle yaparsan sana hitap ettiği şeye göre olursun. Allah'ın kelamı O'nun kulağıyla duyulabileceği gibi yaratılmış olan kelam da yaratılmış kulakla duyulabilir. Duyan kulağın ardından olduğu gibi konuşan da kelamın ardındadır. Allah Teâlâ şöyle der: *'Allah onları artlarından ihata edendir. O şanlı Kuran'dır, Levh-i mahfuzdadır.'*[286] Yani Kuran değişme ve başkalaşmadan korunmuş Levha'dadır.

Kuran tevhide delil olan şeyler olabileceği gibi tenzihe veya fiil sıfatına veya ortaklık bildiren anlama veya teşbih veya hüküm veya kıssalar veya teşvik ile korkutma bildiren öğütler veya delillendirilen hususlularda bir delil olabilir. Bu yönüyle Kuran-ı Kerim muhkem ve müteşabih ayetlerle sınırlıdır. Âlemdeki bütün hitaplar da öyledir. O halde cisim, içerdiği doğal meyil nedeniyle, varlığında müstakil değildir. *'Yazılmış kitaptır.'*[287] Yani o ilahi imlerle ve iktidar kalemini tutan kâtibin sağ eliyle yazılmıştır. *'Deri içinde...'*[288] Kastedilen işarî yorumuyla -yoksa tefsir olarak değil- sensin. *'Neşredilmiştir.'*[289] Yani zahirdir ve dürülmemiştir. Başka bir ifadeyle örtülü değildir. *'Beyt-i Mamur.'*[290] Beyt-i mamur, Hakkı sığdıran kalp demektir. O kalbi dolduran Hak'tır. *'Yükseltilmiş çatı...'*[291] Kastedilen baştaki duyusal ve manevi güçlerdir. *'Tutuşturulmuş deniz...'*[292] Yani hareketin sebebi olan ateşle tutuşmuş doğa demektir. *'Rabbinin azabı gerçekleşecektir.'*[293] Yani hayvani nefsin, emir âleminden olan ruhun ve yüce aklın haz alacağı şey, efendisinden, terbiye edeninden ve onun durumunu ıslah eden efendisinden meydana gelecektir. *'Kuşkusuz gerçekleşecektir.'*[294] Yani vaki olacaktır. Çünkü 'imkân' özelliği bakımından süfli menziller kayıtsız anlamda doğası bakımından sınırlı nefse aittir. *'Onu engelleyen yoktur.'*[295] Çünkü zikrettiğimizin dışında bir şey yoktur. Öyleyse bizde olan,

bizimle sofistlerin arasındaki fark, onların bütün âlemin bir hakikatinin olmadığını iddia etmeleridir. Biz böyle bir şey söylemeyiz. Bize göre o hakikattir. Böylelikle biz bütün gruplardan ayrılırız ve gördüğümüzün ardında bulunan hususlardan bize verdikleri bilgide Allah'a ve peygamberine uyarız. Bu bilgi sayesinde müşahede ettiğimiz şeyi öğrendik. Müşahede, kendisiyle Allah'ın basiretlerimizi aydınlattığı iman nurunun kazandırdığı ve Allah'tan bize dönük bir inayettir.

Burada ortaya koyduğumuz hususu anlayan, Hz. Âdem'in toprağının hamurunun kalıntısından yaratılmış şeyi öğrenir. Bütün âlem, hatta var olan her şey, yeryüzünü doldurmaktadır ve imar etmektedir. Bunun dışında sadece onu yaratan, var eden Hak kalır. Hak ise hüviyeti bakımından bu hükmün dışındadır. Çünkü var olanlar yokken bütün varlık O'na aitti. Gerçek söylediğimiz gibi olmasaydı, bizimle Hak arasında 'münazele (nüzul ve urûc esnasında yolda karşılaşma)' gerçekleşmez veya Hakk'ın yakın semaya inmesi veya Arş'a veya âlemi yaratmazdan önce Rabbimizin kendinde bulunduğu Amâ'da bulunması söz konusu olmazdı. ez-Zahir isminin hükmü olmasaydı, bu mertebe ortaya çıkmayacağı gibi bu âlem de surete göre zuhur etmezdi. el-Bâtın ismi olmasaydı Muhammedi surette taşı atanın Allah olduğunu anlayamazdık. Diğer suretlerde de durum aynıdır. Ayette *'Herhangi bir beşerle Allah konuşmamıştır...'*[280] buyrulur. Kastedilen insandır. *'Ancak vahiyle konuşmuştur.'*[281] Bu vahyin bir misali *'Fakat Allah atmıştır'*[282] ayetidir. Burada atan Allah'tır. Göz ise Hz. Peygamber'i görür. *'Veya perde ardından...'*[283] İki suret arasında hitap ve konuşmada ilişki olabilsin diye, beşeri suretin bulunması demektir. *'Veya bir elçi gönderir.'*[284] Elçi Hakk'ın kulun kalbindeki tercümanıdır. Ayette 'Onu senin kalbine Ruh-ı emin indirdi' denilir.

Allah Teâlâ insanlar arasından seçtiği peygamberine vasıtaları kaldırarak özel yönden vahyedip peygamber de vahyi bize aktardığında, o vahiy Hakkın bize 'peygamber' denilen kişinin perdesinin ardından kelamı haline gelir; peygamber olarak gönderilen kişi resul veya nebi olabilir. Bu mertebe bazı veliler adına da gerçekleşebilir. Kalp gözü üzerindeki beşeri perde kalktığında, kalp gözü birbirleriyle konuşmada ve birbirlerini duymada tüm varlıkların aynı durumda olduğunu görür.

görüldüğü gibi atan da olması gerekirdi. Hâlbuki ilahi haber, Hz. Peygamber'den 'atma' fiilini olumsuzladığı gibi onun varlığını da olumsuzlamıştır, çünkü onun varlığıyla fiili arasında fark yoktur. Aynı durum 'Onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü' ayetinde geçerlidir. Allah'a davet edenlerin kendisine göre hareket ettikleri basiret bu ayrımları bilmektir. Onlar Allah'a davet edenin kim olduğunu bildikleri gibi O'na davet edileni de bilirler. O halde idrak tektir: Bir insan bu tek idrakle gerçeği bulunduğu halde idrak ederse, bu idrak 'basiret' diye isimlendirilir, çünkü bu bilgi kesin bilgidir. Bu idrakle duyuda ortaya çıkan bir nispeti idrak ettiğinde, bu idrak 'görme' diye isimlendirilir. Böylece yerin değişmesiyle idrake verilen adlar da değişir. Nitekim bir surette olsa bile edatın hükmü değişir. Başka bir ifadeyle edat, bulunduğu yerin değişmesiyle birlikte değişir. Misal olarak *ma* edatını verebiliriz: Hiç kuşkusuz *ma* tek bir edat iken bir yerde olumsuzluk anlamı bildirir; misal olarak '*Onun tevilini Allah'tan başkası bilmez*'[276] ayetini verebiliriz. Bir yerde şaşırma bildirir; misal olarak '*Ateşe ne kadar da sabırlıdırlar!*'[277] ayetini verebiliriz. Bir yerde hazır olmak anlamındadır; misal olarak '*Kâfir olanlar...*'[278] Bir yerde isim olarak kullanılır; misal olarak '*Ancak bana emretmiş olduğun şey*'[279] ayetini verebiliriz. Böyle misaller artırılabilir. Bazen mastar anlamında kullanılır, bazen soru sormak için kullanılır, bazen zait olarak gelir. Böylece bir tek edat farklı yerlerde farklı anlamlar kazanır. Bütün bu durumlarda edat tektir fakat mertebeler farklı hükümlerle onda hüküm vermiştir. Tecelli suretleri de -gördüğünü anlayan için- hükümler mesabesindedir. Allah Teâlâ bu ayetle bize duyulur bir gerçek zannettiğimiz şeyin bir hayal olduğunu açıklamıştır. Göz kendisini görse bile, o şey kendiliğinde gözün gördüğünden farklıdır. Bu durum (yani görmeyle kendindeki durum arasındaki çelişki), cisimsel ve ruhani güçlere yayılmış bir durumdur. Bütün bilgi, ortaya konulmuş misaller gibidir ve varlık mertebesi hayal mertebesi demektir. Sonra gördüğün şeyler, duyulur ve hayali suretlere ayrılır ve hepsi hayaldir. Bu hüküm, bu müşahedeye ulaşanın söyleyebileceği bir sözdür. Filozof ise onu reddettiği gibi akıl delilini kullananların hepsi bu görüşü reddeder. Aynı zamanda zahir ehli de bu görüşü reddeder. Onlar bu suretlerin getirdiği manaları da reddederler. Böyle bir müşahedeyi ancak sofistler yaklaşabilir. Ancak

'Kün (ol)' emrinin sureti nefesten meydana geldi. Sonra var olanlar bu emirden (ol) meydana gelmiştir. Başka bir ifadeyle her şey ancak 'kün' emriyle var olan kelimelerdir ve onlar gerçek (vücûdî) bir emrin lafızlarıdır. Onlardan ancak kendilerine münasip ve uygun bileşik harfler meydana gelir. Bunlar, 'kün (ol)' sözüyle bir kelime olmak üzere birleşen bileşik harflerdir. O'nun emri bir tek şeydir. O da Allah'ın 'ol' emridir. Allah Teâlâ şöyle buyur: *'Bizim emrimiz tek bir şeydir.'*[271] Başka bir ayette *'Var etmek istediğimizde bir şeye sözümüz 'ol' olur, o da var olur'*[272] denilir. Yani o şey kendiliğinde ve dışta meydana gelerek daha önce 'mevcut olmamak' ile nitelenmişken bu kez varlıkla nitelenir. Bununla birlikte var olmazdan önce o şey, (dış varlığı demek olan) harfi var olmadan nefeste içkin olarak sabitti.

Binaenaleyh asıl münazele, varlıkları meydana getirir ve mümkünlerin suretlerini dışta izhar eder. Söylediğimizi bilen, âlemin mahiyetini veya kim olduğunu da öğrenir. Bu sırları zuhur hallerinde gizleyen ve gizliliklerinde izhar eden Allah münezzehtir! Onlar, akıl sahibi bir grup için, hem gözüken hem bâtın kalan hem ilk ve hem son olan sırlardır.

Hakikat bir, hüküm ise nispetlere ait
Hakikat görünür oluş sebebe izafe edilir

Allah Teâlâ şöyle buyurur: *'Sen atmadın.'*[273] Burada olumsuzlamıştır. *'Attığında sen.'*[274] Burada ise olumsuzladığını olumlamıştır. *'Fakat Allah attı.'*[275] Burada olumladığını bu kez olumsuzlamıştır. Böylece müspet atma fiili iki olumsuz arasında bir vasata döner ve birinci olumsuzlama öteki olumsuzlamanın aynıdır. Vasatın iki olumsuzluk arasında bulunması imkânsızdır, çünkü o sınırlıdır ve sınırlılık onun üzerinde hüküm verir. Özellikle diğer olumsuzlama birinci olumsuzluğa -vasat için değil kendisi için atmanın olumsuzlanmasıyla ilave olmuştur. Böylece duyuda ve gözde atma fiili, Peygamberin Hakkın kelimesinde sabit olması nedeniyle Hz. Peygamberden ortaya çıkmıştır. Öyleyse Hz. Peygamber, 'atan-atmayandır.' Aynı şekilde ilahi kelimede de o 'Muhammed olan ve Muhammed olmayandır.' Çünkü sureti ve dış varlığı görüldüğü üzere kendisi de Muhammed olsaydı, atma fiili

hareketlinin kendisi veya başkası olabilir. Böylece suretler onun hareketinden meydana gelir, hatta maksadına ve niyetine göre kendisine doğru hareket ettiği işteki hareketinden meydana gelir. Suretler, mertebeye göre ve hareket ettirenden meydana gelen kasta göre şekillenir. Misal olarak kendi mahrecinde bir harfi var etmek isteyen insandan çıkan nefesteki harfleri verebiliriz. Nefesin çıkmasıyla (ve iradeyle birlikte) söz konusu harfin sureti, kendisine ait mertebede ve mahreçte 'açılır.' İnsan o harfe mahsus bir isim belirler ve bu sim zikredildiğinde harfi diğerlerinden ayırır. Nitekim harfin sureti de öteki harflerin suretinden ayrıdır. Bu ayrışmalar (ve harflerin ortaya çıkışı) nefesin (mahreçlerde) uzamasına göre gerçekleşir. Bu harflerle bir kelime ortaya çıkartmak istediğinde, nefesindeki harflerin varlıklarını izhara niyetlenirken belirli harflerin izharına yönelir ve niyetlenir, o harflerden başkalarını çıkartmaz. O belirli harfler kulakta birbirlerine eklenerek bir kelime meydana gelir. Kelime o harflerin birbirlerine eklenmesinden ibarettir, yoksa harflere ilave bir şey değildir! Şu var ki onları bir araya getiren bir nispet ve ilişkidir. Böylece harflerin bir araya gelişi ve toplanışı, belirli bir suret meydana getirir. Harfler o birleştirici nispet olmadan o sureti oluşturamazlardı. İşte âlemde basitlerden bileşiklerin meydana gelişi ve terkibi böyle gerçekleşir. Göz ancak basitlerden bileşerek meydana gelenleri görür. Bileşik olan kendisini oluşturan basitlere onların bir araya toplanmasını sağlayan nispete göre ilave bir durumdur. Bunu söylememizin nedeni, gözün görmüş olduğu ve harflerin varlıklarında gerçekleşen (farklı tarzdaki) terkibin sonsuz olduğunu öğrenmeni istememizdir. Terkip sonsuz olduğu için Allah'ın kelimeleri tükenmez ve kelimelerin suretleri sürekli meydana gelir. O halde varlık ve yaratma sürekli devam eder.

Ey bileşik varlık! Kim olduğunu bilmelisin. Hangi basitlerden birleştirildin ve terkip edildin? Nasıl birleştirildin? Basitlerinle birlikte görünmezken bileşik halde nasıl gözükmektesin? Var olan bir durum ancak bileşik bir nispet vasıtasıyla ortaya çıkabilir. Birleşmeyi sağlayan nispet, terkipten önce olmayan bir hükümle o varlık üzerinde hüküm verir, bunu anlamalısın!

onun diliyle konuşur. Bununla birlikte nefs yaratılmıştır ve onun durumu daha önce de zikrettiğimiz gibidir. Hal böyleyken Yaratan nasıl olabilir? Bu nerenle hitap eden münazeleler içerisinde kişi ancak suretler görür ve Hak'tan aktarılan hakikatler ve sırlar o suretlerden alınır. Bunlar anlayış dilleridir.

Münazelelerin sınırı, Amâ'dan yeryüzüne ve o ikisinin arasındaki şeylere kadar uzanır. Suret Amâ'dan ve insanın bâtınî sureti yeryüzünden ayrılıp yolda kavuştuklarında, bu durum 'münazele' diye isimlendirilir. İnsanın sureti Amâ'ya ulaşırsa veya emir yeryüzüne gelirse, bu durum 'münazele' olarak değil, nüzûl diye isimlendirilir. Bir araya gelişin (içtima) gerçekleştiği yer, menzildir. İlahı hitabın dilediği kullar için kendisinden çıktığı mertebe, diller mertebesidir. Allah Hz. Musa ile bu mertebeden konuşmuştur. Bakınız! Allah Hz. Musa'ya ihtiyacının suretinde tecelli etmiştir. Allah Hz. Peygamber'e cevamiu'l-kelim'i bu menzilden vermiş, bu mertebede onun için âlemin bütün suretlerini birleştirmiştir. Söz konusu suretlerin isimlerinin bilgisi Âdem'de bulunmuşken hakikatleri isimleriyle birlikte Hz. Muhammed'e tahsis edilmiştir; isimler daha önce Âdem'e verilmişti. Çünkü Âdem Hz. Peygamber'e bilgilerinin verildiği söylenen ilklerden idi. Hz. Peygamber kendisinden söz ederken Allah'ın ona öncekilerin ve sonrakilerin ilimlerini öğrettiğini söylemişti.

Bu mertebeden Allah Teâlâ Hz. Davud'a hikmeti ve sözü ayırma gücünü vermiştir. Bütün sayfalar ve indirilmiş kitaplar, bu mertebeden ortaya çıkar. Bu mertebeden Hak Yüce Kalem'e Levh-i mahfuz'a yazacağı şeyleri yazdırmıştır. Âlemin bütün sözleri -gaybıyla şahadetiyle- bu mertebeden çıkmıştır ki hepsi O'nun kelamıdır. Bu mertebe ilk mertebedir. Mümkünlere Allah'tan dönen ilk şey '*ol*'[270] emridir. Mümkünlerin kulaklarını bu hitap açmış ve 'parçalamıştır.' Cennetteki son sözleri ise 'Hamd âlemlerin rabbi Allah'adır' olacaktır. Onlar bu sözü Allah'ın cennetliklere söylediği 'Sizden razıyım, bir daha size öfkelenmem' cümlesi vesilesiyle söyleyeceklerdir. Rahman'ın nefesi olmasaydı, mümkünlerin kelimeleri ortaya çıkmazdı.

Bilmelisin ki, herhangi bir şeydeki hareketliden meydana gelen bütün hareketler, hareket ettirenin kastıyla ortaya çıkar; hareket ettiren

fer (dal) aslın suretinde olduğu kadar onun suretine göre ortaya çıkar. Meyveler de dallarda ve ferde ortaya çıktığı gibi faydalar orada ortaya çıkar. Aynı zamanda ferler ihtiyaçların mahallidir. Gerçekte sadece O vardır!

Sana ulaşacak yolum olsaydı
Senin hakkında bir delilim olmazdı

Bunun için sen Aziz Rab
Ben de zelil kulum

İlah'a ve kula şaşılır!
Korku veren yüce bir menzilde

İzafeli bir şekilde ve varlığım kapsar
Karşılıklı yer değiştiririz

Allah dedi onu yaratılmış değil
O darken ben de söyledim

Başka bir şiirde şöyle dedik:

İşte budur o emir
Gerekli ve yeterli olan

Bu sözümle amel et
Onunla nitelenmiş olursan

Hakka dair düşünürken
İnsaflı olman gerek

O'na karşı gelirsen
Tehlike üzerindesin demektir

Bilmelisin ki, Hak kullarıyla kendilerine tecelli ettiği bir suret perdesinin ardından konuşur ve onlara hitap eder. O suret kullar için Hak'tan bir perde olduğu kadar aynı zamanda O'na delildir. Nitekim insanın görünen bedeni de bir perdedir. Nefs-i natıka başka bir nefsle konuşmak istediğinde, beden suretinin perdesinin ardından onunla ve

de karşılaşırlar. İşte her birinden gerçekleşen talep nedeniyle bu karşılaşma 'münazele' diye isimlendirilir. Gerçekte burada kulun 'inmesi' yükselmedir. Onu 'inme' veya 'iniş' diye isimlendirmemizin nedeni, kulun bu çıkmayla Hakka konuk olmayı (nüzûl) talep etmiş olmasıdır. Allah Teâlâ şöyle buyurur: *'Güzel söz Allah'a yükselir, salih amel onu yükseltir.'*[269] Bu anlamıyla salih amel, güzel sözü Allah'a götüren bir Burak'tır ve onun vasıtasıyla Allah'a konuk olur. Kutsi bir hadiste Hz. Peygamber Allah hakkında şöyle haber verir: 'Rabbimiz her gece yakın semaya iner.' Bu hadis uzun bir hadistir. Kısaca Hz. Peygamber Allah'ı bize 'inmek' özelliğiyle nitelemiştir. Söz konusu olan Hakk'ın yaratıklarına inmesidir. Biz de Hakk'a ineri, çünkü yükseklik, büyüklüğün ve O'ndan müstağniliğin bize ait olması mümkün değildir. Bize ait sıfat, küçüklük ve Hakk'a muhtaçlıkken O'na ait olan, müstağnilik ve büyüklüktür.

Hepimiz muhtacız O'na
Hepimiz küçüğüz yanında

Hepimiz O'nu başka diye görüyor
O bize muhtaç değil, büyüktür O

Ben görürüm O'nu
Kendimin aynı ve ben haberdarım

Bunu öğrendikten sonra dedim ki:
O'nun müstağniliği karşısında muhtaç bir kulum

Gerçekte kendimizle O'na nüzul ederiz ve O da bizim vasıtamızla (ve bize göre) bize nüzul eder (iner ve konuk olur). Böyle olmasaydı, hitabında bize ne dediğini anlamazdık. Çünkü Allah Gani'dir ve Hamid'dir. Hakikatin hakikatindeyse, biz O'nun vasıtasıyla O'na nüzul ederiz ve O kendisiyle (ve kendisine göre) bize nüzul eder ve iner. Burada nüzulün tam nüzul veya münazele olması durumu değiştirmez. Böylece konuşan ve dinleyen bizzat O'dur ve O ne söylediğini bilendir, çünkü işitir! Makamı bu olanın sözünü kendisinden başkası duymamıştır. Asıl olan Hak olunca, biz O'nun nedeniyle var olduk, çünkü

Rahman ve Rahim Allah'ın Adıyla

ÜÇ YÜZ SEKSEN DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Hitabî Münazelelerin Bilinmesi

BEŞİNCİ FASIL

Münazeleler Hakkındadır

Bu bölüm '*Allah vahiy veya perde ardından olmadan kimseyle konuşmaz*'[268] ayetinin sırrından ve Muhammedî mertebeden öğrenilir.

İlimlerin münazeleleri izhar eder
Hakkın ve kulların hakikatlerini

Tartışma ve cedel olmaksızın
İnat veya itiraz da olmaz

De ki benim aklım eksik belki lâkin
Nakil hem sapkınlığa ve hem doğruya götürür

Her öğüt iyiliğe götürürken
Fikrimin bir kısmı fesada sevk eder

Bilgiden bir muhtaç olarak yararlan
Cömert ve vehhab efendiye olan muhtaç olarak

Allah seni ve bizi desteklesin, bilmelisin ki, münazele iki failin fiilidir. Başka bir ifadeyle münazele (karşılıklı inme) iki failden meydana gelen bir tenezzüldür ve her biri ötekine yerleşmek veya konuk olmak için -dilediğini söyleyebilirsin- onu arar. Ararken yolun belli bir yerin-

YİRMİ SEKİZİNCİ SİFİR

dı, fakat ben o inançtan kendisini kurtaramadım. Yanımızdan ayrıldıktan sonra görüşünden uzaklaşıp uzaklaşmadığını bilmiyorum. Adam pek çok bilgiye sahipti ve ihsana mazhar olmuştu. Fakat dindar biri değildi, sadece canını korumak için dini ibadetleri yerine getiriyordu. Buna rağmen bu görüşü bana söylemiş, mezhebini anlatmıştı. Bilgisizlik mertebelerinde ondan daha büyük bilgisizlik yoktur.

'*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

Yirmi Yedinci Sifir üç yüz seksen üçüncü bölümün bitimiyle sona ermiştir. Allah bize yeter, ne güzel vekildir O!

'Onun tevilini Allah bilir'[267] buyurur. Allah'ın kendi kastettiği şeyi bildirdiği kimse, O'nun bildirmesiyle -yoksa nazarî düşüncesiyle değil- onu öğrenmiş demektir. Allah'ın yaratıklarına rahmetinin bir yönü de Arapça bilen ve o dilin ehli olan kimseler, peygamberin söylediği bir sözü veya Allah'tan aktardığı (vahiy) veya O'nun izniyle şeriat yaptığı sözlü ve fiilî hükümleri tevile kalktıklarında yanıldıklarında onları bağışlamasıdır.

Bu kitapta zikrettiğimiz veya zikretmediklerimiz arasında sayıca pek çok olan bütün ilahi menziller içinde, kişiye insaf kazandıran, hakları yerine getirten, onun aleyhinde Allah'a veya yaratıklara karşı delil bırakmayan bu menzilden başka bir menzil yoktur. Bu menzilin sahibi rububiyete ve kulluğa hakkını verir. Kul ve Rabbin dışında da bir şey yoktur! Yolunun ehline ilham ettiği üzere, Allah bize bunu böyle bildirmiştir. Allah ehli adet üzere Allah'ı, O'ndan ve peygamberlerine vâris olarak öğrenen kimselerdir.

Bu menzil garip ve sırlı bir menzildir. Başlangıcı bütün bunları içerirken bütünü tüm menzilleri içerir. Velayetinde kemale eren bir şahsın dışında, bu menzile hakka'l-yakîn ulaşan kimseyi görmedim. Onunla İşbiliye'de karşılaşmıştım. Arkadaş olduk. O şahıs ölünceye kadar bu menzilde kalmıştı. Allah ona merhamet eylesin! Başka kimseyi de görmedim. Bununla birlikte hangi menzili veya yolu veya mezhebi tanısam ve öğrensem, onu benimseyen, ona inanan ve bizzat kendi itirafıyla onunla hâllenen kimseleri de görmüşümdür. Kendi itirafları dedim, çünkü ben herhangi bir mezhebi veya yolu onu kabul eden ehlinden aktarırım. Bununla birlikte Allah özel yolla bize onları bildirmiş olsa bile, (aktarabilmek için) o yolu kabul edenleri göstermesi gerekir. Bu sayede Allah'ın bana dönük ihsanını ve inayetini öğrenirim. Ben âlemde Allah'ın yaratıkları hakkında bilgisinin sona ereceğini söyleyenleri bile gördüm. Ona göre Hakk'ın bilgisi sona erer, mümkünler sonludur ve işin yokluğa ulaşması kaçınılmazdır. Her şey yok olunca Hak âlem olmaksızın kendi kendine kalacaktır. Mekke'de bu görüşü söyleyen birisini görmüştüm. Batı'daki şehirlerinden biri olan Sus'tan birisi bu görüşe inanarak bana aktardı. Birlikte hac yapıyorduk ve bize hizmet ediyordu ve bu inançta ısrarlıydı. Bize görüşünü açıkla-

kalbinde, insanın bâtınındadır. Allah Teâlâ ise şeytanın ordusunun mukabilinde melek ordusunun ve beşerî askerlerin kalbinde olmakla insan mülkünü korumuştur. Bunun için ordunun sağına er-Rab ismini, soluna el-Melik ismini yerleştirir, öne er-Rahman ismini, arkaya er-Rahim ismini yerleştirir. el-Hâdi ismini öndeki er-Rahman isminin elçiliğini ulaştırmak üzere şeytana yönlendirir. Elçinin gönderildiği şeytan, cinî şeytanlardan değil, insanlardan olan şeytanlardır. Allah Teâlâ şöyle buyur: '*İnsan ve cinlerden olan şeytanlar...*'[261] Başka bir ayette '*Hannas ve vesvesecinin şerrinden, o insanların gönüllerine cin ve insanlardan vesvese verir*'[262] buyurur. İnsanlardan olan şeytanları insanın zâhirinde ve bâtınında bir otoritesi vardır. Buna mukabil cin şeytanlar ise insanın bâtınlarında insan şeytanların vekilidir. Cin şeytanlar insan şeytanlara görüşler veren ve onların otoritelerini yönetenlerdir. Böylece izhar ettikleri hükümleri tafsil ederler.

Savaş mümin-insan üzerinde devam eder. Allah imanını korumak üzere onu savunurken İblis kendine döndürüp kıskançlıkla mutluluk yolundan onu uzaklaştırmak ve imanını almak üzere savaşır. İblis onu mutluluk yolundan uzaklaştırınca, ondan uzaklaşır ve sağ yöndeki Rabbinin önüne gelerek o ismi kendisiyle Rahman arasında elçi edinir. Allah bütün bunları bize şeytanın tuzaklarını öğrenelim diye bildirmiştir. Şeytan insana kendine süslü gösterdiği hususlarla 'kâfir ol' der. İnsan kâfir olduğunda şeytan ona şöyle der: '*Ben senden uzağım, ben âlemlerin rabbi Allah'tan korkarım. O ikisinin akıbeti cehennemde kalmaktır. Orada ebedi kalırlar.*'[263] Çünkü ayette zikredilen 'kâfir olmak', en büyük zulüm olan şirktir. Bu nedenle Allah '*O zalimlerin cezasıdır*'[264] buyurur ki, müşrikler kastedilmektedir. Onlar imanlarına zulüm karıştıranlardır. Bu ayeti Allah'ın peygamberi Lokman oğluna söylediği şu sözüyle tefsir etmiştir: '*Ey oğlum! Allah'a şirk koşma, kuşkusuz şirk büyük günahtır.*'[265] Bu açıklamayla Allah'ın '*Onlar imanlarına zulüm karıştırmamışlardır*'[266] ayetinde geçen 'iman' ile Allah'ın birliğine imanın kastedildiğini anladık. Çünkü şirkin mukabili ancak tevhit olabilir. Böylece Hz. Peygamber sahabenin bilmediği bir şeyi bilmiş, yine bu nedenle tevili terk eden âlimler tevili terk etmiş, onu kabul etmemiş, zahire dayanarak bu konunun bilgisini Allah'a havale etmişlerdir. Çünkü Allah

tır'[257] ayetinde zikredilir. Bu bağlamda bilgi kendiliğinde sona ererse bile malum sona ermez.

Nefse yasaklanmış:
Bitti demek, çünkü bitmedi

Çünkü nefs kendinde gerçeği bilmiyor ki?
Bilmediği için 'bitti' dedi

O görüşteki bir grubu gördük
Mekke'de, kendi işiyle meşgul

Vehimlerin hükmü altında:
Akıllı ahmaktan ayrışmıştır

Bilmelisin ki, insan âlemi Allah'ın mülkü olunca, O da mülkü yönetmek, ayrıştırmak üzere onun mülkü olmuştur. Bu nedenle Allah '*Göklerin ve yerin orduları Allah'a aittir*'[258] ve '*Rabbinin ordularını O'ndan başkası bilemez*'[259] ayetlerinde kendini tavsif etmiştir. Allah insan şehrinin koruyucusudur. Bunun nedeni, insan şehrinin Allah'ı sığdırmış olan mertebe (hazret) olmasıdır. Binaenaleyh O'nun mertebesi insan memleketidir. Allah Teâlâ kendini asker sahibi veya güç sahibi olmakla nitelemiştir, bunun nedeni, yaratıkları içinde mertebesi üzerinde O'nunla didişecek birini yaratacağını takdir ve irade etmiş olmasıdır. Allah'ın her şeye işleyen meşiyeti, ezeli bilgisi ve değişmeyen kelimesinin takdiriyle, yaratıklarından biri kendi mülkünde O'na kafa tutar. Allah onu 'haris' diye isimlendirmiş, ona atlar ve adamlar vermiş, insan türü üzerine onu musallat kılmıştır. O düşman, atlarıyla, adamlarıyla ve insan ile arasında gidip gelen hatıralardan ibaret olan elçilerle aldatarak insan memleketini ele geçirmek ister. Allah ise düşmanın ordularına karşılık melek askerleri yerleştirmiştir. İki grup birbirini gördüğünde -ki Şeytan ordunun merkezindedir- ordusunu sağ, sol, ön ve arkaya taksim eder. Hiç kuşkusuz Allah bu durumu bize bildirmiştir ki, o yönlerden sakınalım ve o yönlere karşı dikkatli olalım. Allah Teâlâ bize bu düşmanın şöyle dediğini belirtir: '*Sonra onlara önlerinden ve arkalarından, sağlarından ve sollarından geleceğim.*'[260] Şeytan ordunun

masıdır. Cemaatten her birisinin bir gücü vardır fakat taşınan yük kendisine ağır gelmiştir. Cemaat olmasaydı, o şey yer değiştirmeyecekti, çünkü kimse tek başına onu taşımayı başaramaz ve ancak cemaatle birlikte taşıma gerçekleşmiştir. İşte burada da durum aynıdır. Böylece daha önce zikredilen üç kişiyle birlikte (mertebeleri açıklananlar) yedi olmuştur.

Bedeller (ebdal) ise sahibinin kendilerini kullanışında yedi niteliği ve sıfatı korurlar. Çünkü sahipleri o nitelikleri hayırda kullanabileceği gibi kötülükte de kullanabilir. Bedeller sahibinin o nitelikleri hayırda kullanmasını sağlayarak kötülükte kullanmasını engellerler.

İnsaflı olduklarında söyleneni anlayabilecek müminler için zikrettiklerimizin sayısı on dört olmuştur. Zikrettiğimiz meseleyi öğrenen kimse, masum kişidir ve zâhirde ve bâtında bundan başka bir korunma ve ismet yoktur. '*Allah her şeyi bilendir.*'[256] Bu durumu öğrenip bu işin kilidi sana açılınca, söylediğimiz hususlara sahip kimselerin izinden yürürsün. Onlarda bulunan şey, ilahi isimlerden ve belirli- harflerden ve nebilerden, nurani ruhlardan tevarüs edilen anlayışlardır. Bu anlayışın ardından gidersen, 'zevk' yoluyla bütün zikrettiklerimiz anlamı keşif yoluyla sana açılır. Artık onu kullanmaktan gafil kalmamalısın!

Bu menzilde yer alan ilimlere gelirsek, bu ilimlerden biri Allah'a yaklaştırıcı zikirleri bilmektir. İlahi isimleri bilmek, rahmetin özelliği ve kapsamı, Allah'a ait bileşik isimler, işlerin sonları, âlem, âlemde efendilik mertebeleri, bu menzilden öğrenilir. Övgüyle övgüyü bilmek bu menzilden öğrenilir. Mülk ve melekût, zaman, ceza, istinat, yardımlaşma, ibadet, beyan, tebyîn, mutluluk yolları bu menzilden öğrenilir. Nimet, nimet veren kimdir ve nimetlendirme bu menzilden öğrenilir. Hiçbir bedbahtlığın katılmadığı mutluluktan uzaklaştırma sebepleri bu menzilden öğrenilir. Hayret ve hayret sahipleri, isteyen ve icabet eden, bu menzilden öğrenilir. Zatı ve izafeti tarif ile hangisinin güçlü olduğu bu menzilden öğrenilir. Bunlar bu menzilin içermiş olduğu ana ilimlerdir. Her birinin ayrıntılarını sadece Allah bilebilir. Başka bir ifadeyle onların sınırsız olduklarını Allah bilir, çünkü bir nihayetleri yoktur. Bir kısmında ise kendilerini talep eden adına bilgide artış gerçekleşirken bir kısmı talep olmadan verilir. Bu durum '*De ki Rabbim bilgimi art-*

kesin hüküm belli olmuştur. Allah şöyle der: Ben *'Hepsi Allah katındandır'*[252] dediğimde, Allah'ı bilen şunu anlar: Allah her şeyin O'nun katından olduğunun bilgisini ve böyle bir hükmü kastetmiştir, yoksa kötülüğün O'nun katından olduğunu söylememiştir! Hz. Peygamber bu gerçeği bilince şöyle demiştir: 'Bütün hayır Senin elindedir. Kötülük sana ulaşmaz.' Şu ayet de bu anlamdadır: *'Nefse ve onu düzenleyene yemin olsun, ona fücuru ilham edene yemin olsun ki.'*[253] Yani fücurun ve günahın günah olduğunu Allah ilham etmiştir. *'Ve takvasını.'*[254] Yani neyin takva olduğunu ilham eden Allah'tır. Bu sayede insan günah ve takvayı ayırt eder, çünkü nefs her iki durumun kendinde gözükebileceği bir yerdir. Bu nedenle iş nefs hakkında belirsizleşir ve hepsinin takva olduğunu zannedebilir. Bu nedenle Allah kendisine verdiği ilhamla fücuru ve günahı takvadan nasıl ayırt edeceğini bildirmiştir. Bu nedenle ayette 'ilham etmek' zikredilmiş, fakat emir zikredilmemiştir, çünkü Allah taşkınlığı emretmemiştir; fücur ise taşkınlıktır. Binaenaleyh zikir asıl olana aittir ki o Kutuptur. İki hamd ise iki imam'a aittir. İki hamd derken iyi durumda ve kötü durumdaki Hamdi kastetmekteyim. Çünkü şeriat diliyle hamd iyilikteki 'İhsan eden ve nimet veren Allah'a hamd olsun' ifadesiyle; kötülükteki 'Her durumda Allah'a hamd olsun' ifadesiyle ikiye taksim edilmiştir. Varlıktaki ise her iki durum vardır; yani insanı mutlu eden veya mutsuz eden haller vardır ve bütün durumlarda Allah'a hamd edilir. Bunlar üç tanedir ve mertebelerini açıklamış oldum.

Şeytanın insana geldiği yönler dört tanedir. Bu durumu Allah Teâlâ İblis'ten söz ederken kitabında bize bildirmiştir: *'Sonra onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından geleceğim.'*[255] Bu yönlerin her birisi üzerinde imanını o yönlerden koruyanlar bulunur. Allah Evtad'ı (direkler) dört tane yapmış olur. Bunun nedeni, onların bu yönlere lazım olmasıdır. Her direğin bir yönü vardır. Yani diğer yönleri de korusa bile kendisine hakim özellik, üzerinde bulunduğu yönü korumaktır. Bu duruma misal olarak Hz. Peygamber'in 'Miras konusunu en iyi bilen Zeyd, en iyi hüküm veren Ali'dir' hadisi verilebilir (hâlbuki Ali de miras bahsini bilir ve bunun tersi). Başka bir misal tek başına kaldığında bir kişinin taşıyamayacağı şeyi bir cemaatin taşı-

Hazine, hazinede saklamak ve bu konuda işin keyfiyetini açıkladıktan sonra, şunu da bilmen gerekir: Sen hangi hazinenin saklandığı bir yersin? Kendinden başka birisinden onu öğrenirsen, onun mahalli değilsin. Bunu öğrenirsen, Rabbin karşısındaki payını ve onun peygamberlikten sana tahsis ettiği (takip edeceğin) olduğu meşrebi de öğrenirsin. Bunu öğrenmekle kendisine ibadet ederken Rabbinden gelen açık bir delile sahip olursun. Artık sende saklanan hazine hakkında varis değil, aksine vâris olunan (miras bırakan) haline gelirsin. Neye vâris olduğunu ve neyi miras bıraktığını hakkıyla öğrenmelisin!

Bu bölümde Hz. Peygamber'in bir hadisinde belirtmiş olduğu Bilal konusu da vardır. Hz. Peygamber Hz. Bilal'e 'Cennette beni neyle geçtin?' diye sormuştur. Hz. Peygamber şaşırarak sormuştur, çünkü bilir ki geçmek kendisine aittir. Hz. Bilal, bize aktarılan hususları söyleyince, Hz. Peygamber 'Bu ikisini', yani iki hali 'yapan kimse ecrini alır' demiştir. Bilal ise hem iyi adet çıkartma sevabını hem de senin amelinin sevabını alır. İnsanın hazinenin saklandığı yer olmasının faydası budur. Kötü adet çıkartmak ise ilahi hazineyle ilgili değil, öyle bir şey ancak doğal bir durum olabilir. Çünkü Hz. Peygamber bize bildirmek üzere şöyle buyurur: 'Allah'ım! hayır bütünüyle senin elindedir.' Yani sen hayrı ve iyiliği kullarında saklayansın. İyilik, senin yaratman ve saklaman nedeniyle onlardadır ve bu nedenle iyiliği yapmak sana yakınlık vesilesi olur. Sonra şöyle demiştir: 'Kötülük sana ulaşmaz.' Yani sen kötülüğü kullarının içinde saklamadın. Bu durum '*Sana isabet eden iyilik Allah'tandır, sana isabet eden kötülük kendindendir*'[248] ayetinde belirtilir. Allah kötülüğü sana, iyiliği kendisine izafe etmiştir. Allah'ın sözü doğru haberi haktır! Allah Teâlâ '*De ki hepsi Allah katındandır*'[249] buyurur. Yani bu konuda verilen bilgi Allah katından olduğu gibi 'Şu Allah'tandır, şu senin nefsindendir, şu iyidir ve şu kötüdür' şeklindeki hüküm de Allah'a aittir. Hepsinin Allah katından olması bu demektir. Bu nedenle Allah zikrettiğimiz meseleyi bilmeyenler için şöyle demiştir: '*Ne oluyor bu kavme ki neredeyse sözü anlamıyorlar.*'[250] Yani niçin söyleneni anlamıyorlar ki? Ben onlara '*Sana isabet eden iyilik Allah'tandır, sana isabet eden kötülük kendindendir*'[251] dedim. Böylece ihtimal ortadan kalkmış veya kendinde bulunduğu durum hakkında

Âdemoğulları ve Kâbe'yi tavaf eden herkes için tavafta okunan dualar içinde sünnet olmuştur. Hz. Peygamber bu kelimenin Âdem'e Arş'ın altındaki hazineden verildiğini söylemiştir. Öyleyse Arş'ın altında saklanılmış hazineler, ancak bizim varlığımızda saklanmıştır. Allah Teâlâ onlardan bir hazineyi izhar etmek isteyince, onu bizim dilimiz vasıtasıyla ortaya çıkartmış, her sözü kendine yakınlık vesilesi yapmıştır. Bir hazinenin infakı, onu söylemek demektir. Allah'ın yakınlık vesilesi olarak bütün sakladıkları böyledir. Yakınlığa vesile olmayan herhangi bir şey ise saklanılmış değildir; aksine kulun dilinde o esnada yaratılır ve saklanılışının bir sureti olur, çünkü ancak var olan bir şey saklanılır. Allah saklanılan şeyi var etmek isteyince, Âdem'in suretinde tecelli eder. Sonra bizim adımıza veya yaratıklarından biri adına saklamak istediği şeyi söyler. Onu söylediğinde ise saklanıldığı yere onu duyurur ve o yer de kendisini tutar. Allah o mekânı bir suret olarak inşa ettiğinde, orada saklanan hazine söz konusu suretin konuşmasında ortaya çıkar ve onun ortaya çıkmasından Allah katında faydalanılır. Sonra o söz kendini söyleyenlerin dillerinde sürekli intikal eder ve dilden dile geçer. Fakat bir söz ancak başlangıçta kendisinden ortaya çıktığı kimsede hazine olur; yoksa intikal ve ezberleme yoluyla kendisinden ortaya çıktığı kimselerde hazine olmaz.

İşte herhangi bir yaratılmışın telkini olmaksızın kendiliğinden iyi adet çıkartanın durumu böyledir. O kişi bu âdeti ancak Allah'ın bildirmesiyle öğrenmiş ve ortaya çıkartmıştır. Böyle bir iyilik Allah'ın o kulda 'özel yönden' saklamış olduğu bir hazine demektir. Sonra kul kendisini ortaya çıkartmak üzere bu hazineyi dile getirir. Bu durumda yeni adet çıkartan insan, sandığa sakladığı malını infak eden birine benzer. Anladıysan, saklamanın tarzı ve sureti budur. Binaenaleyh saklama ancak (Allah ile kulları arasındaki) 'özel yönden' gerçekleşebilir, onun dışındaki saklama değildir! Onu ilk söyleyen ve dile getiren, Allah'ın kendisinde sakladığı şeyin mahalliyken kendisinden öğrenen hakkında ise Hakk'a yaklaştırıcı bir zikir. Böyle bir şey hazine olmakla nitelenebilir. Bütün bunlar, O'nun remizleridir, çünkü hepsi O'nun hazineleridir.

âlemindendir. Onlardan bileşerek meydana gelen ve her dilde özel olarak bir anlam ifade eden kelimeler de öyledir. Çünkü -bana söylendiğine göre- kelimelerin âlemde diğer kelimelere ait olmayan hususî özellikleri vardır.

Nuranî ruhlara gelirsek, peygamberlerin her birine ait Allah'ın emrinden gelen on dört ruh vardır. Onlar zikretmiş olduğumuz ilahi isimlerden peygamberlerin kalplerine inerler. Peygamberlerin hakikatleri de onları zikrettiğimiz vârislere aktarır ve fertlerden bir fert adına zikredilen cemaate vârislik gerçekleşir. Böylece onlar, veraset ilmini zikredilen beşerî ve melekî ruhların yolundan elde ederler. Bunun yanı sıra özel yönden de ilahi isimlerden birtakım ilimler elde ederler ki, onları zikrettiklerimiz arasında bir tek Hz. Muhammed bilebilir; çünkü bütün bu ilimler ona aittir. O öncekilerin ve sonrakilerin bilgisini bildiğini buyurmuştur.

Bilmelisin ki, Allah'ın Arş'ın ve Amâ'nın altındaki tabiatta kullarının mutluluklarını sağlayan şeyleri sakladığı bir takım hazineleri vardır. Bu durum, altının madenler içinde saklanmasına benzer. Hazinelerin suretleri, lafız harflerinden bileşik olan kelimelerin suretleridir. Allah onları izhar etmek istediğinde ancak 'beşer cisimlerinin arzlarının sırtında' ve onların dillerinde ortaya çıkarlar. Onların infak edilmesi ve kendilerinden yararlanılması ise o harfleri söylememin ta kendisidir. Bu sözlere misal olarak, 'La havle vela kuvvete illa billahi'l-aliyyi'l-azim', yani 'Allah'tan başka güç ve kudret sahibi yoktur, O yüce ve azimdir' ifadesini verebiliriz. Bu kelimeler, Allah'ın peygamberinin diliyle haklarında nas buyurduğu hazinelerdendir. Allah bu sözleri önce Âdem'in diliyle izhar ekmiştir. Âdem de Cebrail kendisini yeryüzüne indirip de Kâbe'yi tavaf ederken bu hazinelerden ilk 'harcayan' kimsedir. Hz. Âdem Cebrail'e 'Siz bu evi tavaf ederken ne diyordunuz?' diye sorunca Cebrail 'Biz evi tavaf ederken 'Subhanallahi ve'l-hamdu lillahi vela ilahe illallahu vallahu ekber' derdik demiştir. Allah ise Âdem'e ve oğullarına meleklerin bilmediği yönden bir kelime vermiştir. Bu kelime 'La havle vela kuvvete illa billahi'l-aliyyi'l-azîm' cümlesidir. Âdem 'Ben sizin söylediğinize 'La havle vela kuvvete illa billahi'l-aliyyi'l-azim' cümlesini ekliyorum' demiştir. Böylece bu söz, kıyamet gününe kadar,

düncüsü, beşincisi, altıncısı ve yedincisi Evtad'a (direkler) mahsustur. Sekizincisi, dokuzuncusu, onuncusu, on birincisi, on ikincisi, on üçüncüsü ve on dördüncüsü ise Ebdal'a (bedeller) mahsustur. Bu hükümler vasıtasıyla Allah dünya âlemini korur. Her kim bu menzili bilirse, Allah'ın dünya âleminin varlığını nasıl koruduğunu da öğrenir. Bunun bir benzeri tıp ilminde sağlığı korumayı bilmektir. Nitekim ebdal vasıtasıyla da bölgeler, evtad vasıtasıyla kuzey, güney, batı ve doğu, iki imam vasıtasıyla dünyada ve şahadet âleminde bulunan gayb âlemi korunur; bu, duyunun algıladığı kısımdır. Kutup vasıtasıyla bütün bunlar korunur. Çünkü kutup kevn ve fesad (oluş ve bozuluş) âleminin üzerinde döndüğü kimsedir.

Onlar on dört peygamberin kalbi üzerindedir: Hz. Âdem, Hz. İdris, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Yusuf, Hz. Hud, Hz. Salih, Hz. Musa, Hz. Davud, Hz. Süleyman, Hz. Yahya, Hz. Harun, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'dir. Allah'ın selâmı hepsinin üzerine olsun. Hamd âlemlerin Rabbi Allah'a aittir.

Adı geçenlerden her birinin kendine mahsus bir yolu, belirlemiş olduğu bir bilgisi, anlatılan bir haberi vardır. Her biri adlarını zikrettiğimiz ve genel nebilik sahibi olsa bile teşriî nebiliğe sahip olmayanlardan birine vâristir. Şimdi imkân ölçüsünce bazı hususları zikredelim. 'İmkân ölçüsünde' dedik, çünkü hepsinin açıklanması sözü uzatır, hatta bilinemeyecek kadar alt bölümlere sahiptirler.

İlahi isimlerden onlara ait olanlar, Allah, Rab, Hadi, Rahim, Rahman, Şafi, Kahır, Mümit, Muhyi, Cemil, Kadir, Halik, Cevad ve Muksit'tir. Bu isimlerden her biri zikrettiğimiz peygamberlerden birinin kalbine bakar ve her peygamber vârislere feyiz verir. Öyleyse peygamber ilahi isimler ile vârisler arasında berzahtır. Onlara ait harfler, surelerin başlarındaki harflerdir. Bunlar, Elif, Lam, Mim, Sad, Ra, Kef, Ha, Ya, Ayn, Tı, Sin, Ha, Kaf ve Nun'dur. Bu harfler kalplerine gelen ilahi yardım bakımından onlara aittir. Harfler arasından yardım vasıtasıyla onların hayallerine gelenler de vardır. Bunlar Dal, Zel, Ayn, Nun, Sad, Ra, Elif, Tı, Ha, Vav, Dat, Gayn, Lam, Mim, Te, Kef, Ba, Sin, Kaf, Ya, He'dir. Ayrıca harfler için cevher konumundaki Elif ile Lam harfinden bileşik harf de bu kısma girer. Bu harfler, ilahi nefesler

Allah'ın Muhammed ümmetinin içerisindeki mümin ve kâfirler hakkındaki hükmünü öğrenmen için seni yola sevk ettik. Bu ümmette kâfir inkâr ederse, davetin dışına çıkmış olmaz, fakat ya lehinde veya aleyhinde hüküm verilir. Bunun böyle olması gerekir. Binaenaleyh Muhammed ümmeti insanlar için çıkartılmış en hayırlı ümmettir. Bu yönüyle Muhammed ümmetindeki mümin imanıyla kâfir kâfirliğiyle diğer ümmetlerdeki mümin ve kâfirlerden daha hayırlıdır.

Bu menzilden zikretmiş olduğumuz bu ilimler, menzilin içerdiği ilimlere göre, binde bir hatta binlerde bir kadardır.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ÜÇ YÜZ SEKSEN ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Muhammedî Azametleri Kendinde Toplayan Azamet Menzilinin Bilinmesi

Azamet sahibini yüceltirsen, tenezzül eder
Büyüklük gösterirse zatı fiilen yücelir

O Azîm bütün varlıkları yok edendir
Gayretiyle yok eder her şeyi

Söylediğimizi anlayacak olan adam
Ulvi topluluğu ve elçileri aşandır

Herkesin elde ettiğinde kendinden geçmiş
Nefsini de unutmuş ve geçmiştir

Peygamberdir o, Allah'ın peygamberi
Kamil vasıflı vesilenin sahibi

Bilmelisin ki, bu menzilin on dört hükmü vardır. Birincisi zamanın sahibine (sahibu'z-zaman), ikincisi ve üçüncüsü iki imama, dör-

inkâr edilen şeyin büyüklüğüyle orantılı bir şekilde artar. Bu hususta bilinen durum budur! Bununla birlikte Muhammed ümmetinin kâfirleri öyle değildir, çünkü onlar azabı en hafif olacak kâfirlerdir. Bunun nedeni, onlara gelen peygamberi Allah'ın âlemlere rahmet diye göndermiş olmasıdır. Allah bu durumu dünyada açıklamış, onu ahiret hükmünün başlığı yapmıştır. Bu durum bir hadisede zikredilmiştir: Ra'l, Zekvan ve Useyye kabilelerinin (tebliğ için gönderilen sahabeleri şehit etmeleri üzerine) Hz. Peygamber'in Allah yolundaki gayreti ve cehdi şiddetlenmiş, bir ay boyunca her namazında beddua etmişti ki bu beddua 'kunut' duasıydı. Allah bir konu hakkında dua ettiğinde, Peygamberin duasına icabet edeceğini takdir etmiş ve bunu kendisine bildirmişti. Bu nedenle o insanların sağ kalması ve merhametini göstermesi için beddua etmesini yasaklamış, şöyle buyurmuştur: '*Biz seni âlemlere rahmet olarak gönderdik.*'[247] Yani onlara merhamet et diye seni gönderdik, çünkü Hz. Peygamber bütün insanlara farklı rahmet türleriyle merhamet etsin diye peygamber olarak gönderilmiştir. Rahmetin yönlerinden birisi ise Allah'ın razı olduğu işleri yapsınlar ve doğru yolu bulsunlar diye insanlara duadır. Bir rivayette Hz. Peygamber'in şöyle dua ettiği sabittir: 'Allah'ım! Kavmime hidayet ver, onlar bilmiyor.' Böylece Allah Hz. Peygamber'e bedduayı yasaklamıştı. Şirk koşanlar nedeniyle Peygamber uyarılıp haklarında nasıl hüküm vereceğini Hakk'ın kendisi üstlenmişken, Hz. Peygamber onlar hakkında ne yapabilir ki? Hz. Peygamber Allah bir iyiliğe bizi teşvik ettiğinde, iyi ahlakın öncelikle O'na yakıştığını bildirmiştir. Buradan Allah'ın kıyamette Muhammed ümmetinde müşrikler hakkındaki hükmü öğrenilir. Allah şirk koştukları için onları ahirette cezalandırsa bile -ki bu cezalandırmanın olması kaçınılmazdır-, fakat Allah'ın onları cezalandırmasında (gizli) ilahi bir lütuf vardır. Bu cezalandırmada Muhammed ümmetinin müşrikleri ile diğer ümmetlerin müşrikleri eşit değildir. Ben o lütfu biliyorum ve fakat açıklamam. Nitekim Hz. Peygamber, bu ümmet, hatta bütün ümmetler içinde günahları nedeniyle ateşin temas edeceği kimseler hakkında şöyle demiştir: 'Allah onları orada bir şekilde öldürür.' İmam Müslim'in *es-Sahih*'inde zikrettiği bu hadis bu kitapta daha önce zikredilmişti.

rı çoğu bilmez.'[246] Bunun ardından Allah bize söz konusu suretlerde kendisine ibadet etmememizi emretmiştir. Hakk'ın ibadet edilen suretlerin (mâbudlar) aynı olduğunu bilsek bile o suretlerde Hakk'a ibadet edenler asidir ve Allah onları müşrik saymış, onu mağfiretten mahrum kılmıştır. Öyleyse müşrikin cezalandırılması zorunludur. Ardından da cezalandırmanın kalkması gerekir. Cezalandırmanın kalkmış olması, şirk koştuğu sureti bilmeyişinden kaynaklanmıştır ve ahirette bu niteliği ortaktan uzaklaştırır. Bu nedenle cezalandırılmış ve yine bunun için cezalandırılmanın ardından rahmet kendisini kuşatmıştır. Bununla birlikte müşrik ateşten çıkmaz. Dünya hayatında müşrikin neye ibadet ettiğini bilenler, dünyadaki bilgisinden uzaklaşmadığı gibi ahirette de uzaklaşmaz. Çünkü o dünyada ibadet edilen ve şirk koşulan surette sadece Hakk'ı görmüş ve O'nu bilmiştir. Müşrikin durumu ise böyle değildir; o sureti görür. Ardından ahirette söz konusu suretten yüz çevirirken âlim ondan dönmez; dönerse, inkâr edenlerden olur. Öyleyse onun dönmesi doğru değildir (Ârif her surette Hakk'ı tanır).

Şirk baki, fakat bilen yok onu
Cevherleri ve suretleri gören bilir onu

Kim tevhidi söylerse isabet etmiş
Şirki söyleyen haberi doğrulamış

Ortak koşulan yok olandır (madum)
Ona ibadet edende bir izi ve hakikati yok

Bu menzilde yer alan ilimlere gelirsek, Muhammed ümmetinden önce gelen bir nebi veya velinin bilemeyip bilgisi Hz. Peygamber'e ve onun ümmetine tahsis edilmiş hususlar, bu menzilden öğrenilir. Bu ümmet içindeki kâmiller zahirde ve bâtında o makama ulaşırken kâmil olmayanlar için makam zâhirde veya bâtında gerçekleşir, fakat kemal gerçekleşmez; fakat Muhammed ümmetinden olduğu için yine de onu kuşatır. Hz. Peygamberin ümmetinden küçük olsun veya büyük olsun herkes müminlerden sayılır. Çünkü iman etme hususunda zürriyet babalara tabidir. Fakat babalar kâfir ise küfürde onlara tabi olmazlar. Her ümmetin kâfirleri diğer ümmetin kâfirlerinden ayrıştırılır, çünkü ceza,

kirlenmiş olması veya necasetin onu kirletmesinden kaynaklanmamıştır: Şâri bize parçalarını temiz suyun parçalarından ayırmayı başaramayacağımız için necis ve kirli bir şeyi kullanmayı yasaklamıştır. Binaenaleyh necaset ile su arasında engelleyici bir berzah vardır ve berzah onların birbirine kavuşmasını engeller; birbirine kavuşmuş olsalardı, su kirlenirdi, bunu bilmelisin!

Bilmelisin ki, cennet çarşısındaki bütün suretler, berzahtır. Cennet ehli çarşıya o suretlerden dolayı gelir ve onlarda suretten surete girerler. Çarşıya girdiklerinde, hangi sureti arzularlarsa o sureti giyerler ve çarşıdan satın aldığı ihtiyacıyla eve dönen biri gibi onunla ailesinin yanına döner. Bir topluluk çarşıdaki suretlerden birini görür ve her biri o sureti arzular, bu arzuyla sureti giyer, içine girer ve ona yerleşir. Böylece topluluk içindeki her fert aynı surete girer. O sureti istemeyen birisi ise cemaatteki her ferde bakar ve onların sureti girmiş oldukları halde ailesinin yanına döndüklerini görür. Bununla birlikte söz konusu suret çarşıda olduğu hal üzere kalmış ve kendi durumunun dışına çıkmamıştır. Şeriatın hakkında hüküm verdiği ve kendine inanmanın zorunlu olduğu bu işin hakikatini ahiret yaratılışını ve berzahın hakikatini bilen anlayabilir. (Ahirette) Hak farklı suretlerde tecelli edecek, bir suretten başka bir surete geçecektir. Göz ise tektir ve Hakk'ın suretten surete girdiğini görür. Bununla birlikte insan aklıyla başkalaşma olmadığını bilir. Her kuvvet verisine göre hakikati idrak eder. Hak ise verdiği hükümde aklı doğruladığı gibi gözü de hükmünde doğrular. Sonra O'nun kendisi hakkında bir bilgisi daha vardır. Bu bilgi, aklın O'nun hakkında verdiği hükmün aynısı olmadığı gibi görme gücünün O'nun hakkında verdiği hükmün aynısı değildir. Bununla birlikte verilen o iki hükümden başkası da değildir! Bu yönüyle Hakk'ın (kendisi hakkında) bildiği duyunun ve aklın hükmünün aynısı olduğu gibi başka bir açıdan Hakk'ın kendisi hakkında bildiği o iki hâkimin bilmediği bir şeydir. Bu nedenle kâdir ve âlim Allah münezzehtir! O takdir etmiş, hüküm vermiş, belirlemiş ve uygulamıştır. '*Rabbin ancak kendisine ibadet etmeniz için hüküm vermiştir.*'[245] Yani ibadet edilen her şeyde (Rabbinize ibadet etmeniz için) hüküm vermiştir. Hakk'ın mâbudların suretlerinde suretten surete girişini nasıl açıklayayım ki? '*Fakat insanla-*

Bunu öğrenince, berzahın mahiyetini de öğrenmiş olursun. Berzaha misal olarak bütün beyazlarda bulunan beyazlığı verebiliriz. Beyaz zatıyla bütün beyazlarda bulunur. Başka bir ifadeyle herhangi bir beyazda bir şekilde bulunup diğerinde başka bir şekilde ve yönüyle bulunmaz; aksine bütün beyazlarda aynı şekilde bulunur. Beyaz iki şey birbirinden ayrışmıştır ve beyazlık iki beyazda zatı gereği bulunur. Her iki durumda da beyazın cevheri aynıdır ve onlardan birisi öteki değildir. İşte gerçek berzahın misali budur. Aynı şey zatı gereği her insanda bulunan insanlık için geçerlidir. Öyleyse bir gerçek berzahtır ve bölünen bir olamaz. Bir böler fakat kendisi bölünmez. Başka bir ifadeyle bir kendiliğinde bölünmez. Kendiliğinde bölünebilir olsaydı, bir olmazdı. Bir olmasaydı zatı gereği aralarında bulunduğu her şeye mukabil olmazdı. Hiç kuşkusuz bir birin var olduğu açıktır. Berzah da malumdur, fakat idrak edilmez, akledilir, görülmez.

İnsanlar iki şey arasındaki her şeyi -geniş anlamıyla- berzah saymışlardır. Bununla birlikte onlara göre berzah denilen şey, büyük veya küçük bir cisimdir. Söz konusu cisim aralarında bulunduğu iki şeyin kavuşmasını engellediği için 'berzah' adını almıştır. Birbirine komşu olan ve akla göre veya duyuda bölünmeleri mümkün olmayan iki cevherin arasında berzahın bulunması gerekir. İki cevherin komşuluğu ise mekân komşuluğudur ve mekânları arasında içinde cevherin bulunmadığı üçüncü bir mekân yoktur. İki mekân arasında ve cevher arasında hiç kuşkusuz makul (akledilir) bir berzah bulunur. O berzah bir cevherin veya bir mekânın öteki olmasını engelleyen şeydir. Binaenaleyh berzah, her cevhere ve her mekâna zatıyla mukabildir. Bu durumu bilen kişi Şâri'nin şu ifadesini de bilir: 'Allah Teâlâ suyu temiz yaratmıştır, necaset onda bulunsa bile hiçbir şey onu kirletemez.' Necaset bulunsa bile sudan ayrı olduğu için su aslı üzere temiz kalmıştır. Bu durum necasetin uzaklaştırılmasının imkânsız olduğu durumlarda geçerlidir. Şâri necasetin bulunduğu suyu kullanmayı mübah sayınca, biz de o suyu kullandık. Yasakladığında, biz de Şâri'nin hükmü nedeniyle o sudan uzak durduk. Bununla birlikte necasetin suda bulunup suyun zatı gereği temiz olduğunu ve herhangi bir şeyin onu kirletmediğini de biliriz. O halde Şâri'nin bize necaseti kullanmayı yasaklaması, onun

Hakk'ın bize ulaştırmak üzere kendilerine vahyettiği O'nun tercümanları olan peygamberlerin sözlerinde de pek çok müteşabih ifade vardır. Dolayısıyla onların anlamının peşinde ancak kalbinde eğrilik bulunanlar gidebilir. Bu konuda keşfe ulaştıran yolları takip edenler, kalplerinde eğrilik bulunanlardan değillerdir. Öyle bir insan doğru yolda giden kişidir. O halde Muhammedî, ayetler içinde muhkemin peşinden gidendir, çünkü muhkem ayet, 'arabî'dir. Müteşabih ayet ise 'Musevî'dir', çünkü o yabancıdır (acemî). Acem olanlarda acemî ise arabî demektir. Buna mukabil acem olanlar için arabî 'acemî' demektir. Lafızlarda ise terim olarak örtülü olandır. Acemî terimde, lafızlarda ve zahiri suretlerde olabilir. Manalar ise 'arabî'dir', onlarda acemî bulunmaz. Manaları bildiğini iddia edip şüphelerden söz edenin iddia ettiği hususta bir bilgisi yoktur, çünkü lafız ehline göre manalar, naslar gibidir, çünkü onlar bileşikliğin bulunmadığı basitlerdir. Binaenaleyh terkip ve bileşiklik olmasaydı, acemlik varlıkta tezahür etmezdi.

Bu menzildeki ilimler pek çoktur. Onları zikretmeye kalksaydık, sözümüz uzardı. Bu menzil cem' ve vücûd menzillerinin hepsinin efendisidir. O menzillerin esaslarını kitabın önceki bölümlerinde zikretmiştik.

Bilmelisin ki, bu menzil, gerçek berzah menzilidir. Bu bağlamda berzah insanlar tarafından geniş anlamda kullanılsa bile, gerçekte berzah, Allah'ın bize onun hakkında verdiği bilgiye göre, onların zannettikleri gibi değildir. Allah iki deniz hakkında şöyle buyurur: '*Onların arasında bir berzah vardır, birbirine kavuşmazlar.*'[244] Gerçekte berzahı berzah yapan özellik, kendisinde berzah bulunmamasıdır. Berzah aralarında bulunduğu iki şeyle zatı gereği kavuşur. O ikisinden birisiyle ötekiyle kavuştuğundan başka bir yönüyle kavuşsaydı, iki yön arasında da berzahın bulunması gerekir ve bu berzah o iki yönü ayrıt eder ve onların kavuşmasını engeller. Öyleyse böyle bir şey berzah sayılmaz. Aralarında bulunduğu iki şeyden birisiyle kavuştuğu yönün ötekiyle kavuştuğu yönün aynı olması durumunda, bir şey gerçekte berzah olabilir. Bu durumda berzah, (aralarında bulunduğu şeylerle) zatıyla kavuştuğu şeyin ta kendisidir. Berzahlar sayesinde eşya arasında ayrım ve fasıl ortaya çıkar ki fasıl tek bir şeydir.

tılmış olanlar donmalardan korunan kısımlardır. Tam olmayanlar ise (gayr-ı muhallaka) helake maruz kalanlardır. *'Allah her şeye kadirdir.'*[237]

Hatemleri ve gelinleri -ayrıntıya girmeden- genel itibarıyla ve ana kısımlarıyla bir ölçüde zikretmiş olduk. Bu konuda yabancı sırlar da vardır. Onları 'yabancı (acemî)' diye isimlendirdik, çünkü 'arabî (marûf)' sırlar, anlama gücünün suret olarak idrak ettiği şeylerdir. Bu yönüyle söz konusu sırlar, indirilmiş kitaplardaki muhkem ayetlere benzerken yabancı sırlar -tevil ile değil- Hakk'ın bildirmesiyle idrak edilenlerdir. Bunlar indirilmiş kitaplarda yer alan müteşabih ayetlere benzer. Onların tevilini Allah'tan veya O'nun bildirdiklerinden başkası bilemez. Fikir gücünün onları bilmeye imkânı olmadığı gibi onun bu alana girmesi de söz konusu değildir. Bu ayetlerdeki sırrı ortaya çıkartmaya çalışan, Allah'ın kendisini 'kalbinde eğrilik bulunan' diye zikrettiği kimsedir. Başka bir ifadeyle o, tevilini sadece Allah'ın bildiği bir hususta hakikatten ayrılan kimsedir. Onu öğrenmek isteyen, o sırlara dalmamalı ve Allah'a ulaştıran yolda gayret göstermelidir. Bu yol Allah'ın şeriatına göre takva sahibi olarak amel etmekten ibarettir. Çünkü Allah takvanın sahibine 'furkan (tefrik)' ilmi kazandırdığını buyurmuştur. Ona göre amel ettiğinde ise Allah 'yabancı sırları' ona öğretme işini bizzat üstlenir. Allah söz konusu sırları açıkladığında, artık onlar 'arabî sırlar' haline gelir ve Allah'ın o sırlarla neyi kastettiğini öğrenir, daha önce kendilerini bilmeden nitelendikleri 'müteşabih olma' hükmü takva sahibi adına ortadan kalkar. Çünkü Allah onları kuşkunun iki ucunda olmaları nedeniyle 'müteşabih' diye nitelemişti. Binaenaleyh gerçeği fikir yoluyla öğrenmek isteyen kimse, bu benzeşme içindeki yerlerini bilemez, çünkü onu iki uçtan birisine dayandırması gerekir ve bunu özel yönden yapmalıdır. İki ucu birleştirse bile, her uca o yaratılmış olandan veya söz konusu olan ilahi kelam ise menzilden ötekine ait olmayan bir özellik vardır. Bu yönüyle indirilmiş olana müteşabih ayetlere misal olarak *'Rahman Arş üzerine istiva etti'*[238], *'O her nerede olursanız sizinle beraberdir'*[239], *'Biz size şah damarından daha yakınız'*[240], *'Allah, göklerde ve yerde Allah olandır'*[241], *'Allah'ın buluttan gölgeler içinde kendilerine gelmelerini mi bekliyorlar?'*[242], *'Rabbin ve melekler saf saf gelirler'*[243] gibi indirilmiş kitaplarda yer alan ayetleri verebiliriz.

te kendinden ortaya çıkan eser nedeniyle haz ve sevinme gerçekleşir. Bu bağlamda bir de doğal nikâh vardır. Doğal nikâh, suretleri yöneten cüzî ruhların iki doğal suretin birleşmesiyle talep ettikleri şeydir. Bunlar, duyu âleminde 'nikâh' denilen çocuk edinme ve kaynaşma amacıyla birleşirler. Bu nikâhtan hayvan ve bitkilerde çiftlerin benzerleri doğar. İki insandan bir insan, iki atın birleşmesinden bir at doğar. Bazen benzer olmayanlar arasında birleşme de gerçekleşir ve çiftlerden birisine benzemeyen garip şekilli varlık doğar. Mesela at ve eşeğin birleşmesinden katır doğar. İki farklı suret arasında doğan bir şey doğurgan değil, kısırdır, çünkü o doğar, doğurmaz. Bu tür bir nikâh ve birleşme, doğurma amacı taşımaz, sadece haz ve şehvet amaçlıdır. Aynı cins arasında gerçekleşmeyen bir nikâh olması itibarıyla eşlerin cinsinden başka cinsin doğduğu bu nikâh, ilk nikâha benzer; böylece çiftlerin arasında eşlerden birisine benzemeyen garip surette biri doğar. Ağaçların dölleyici rüzgârlarla döllenmesi doğal nikâhın bir türüdür. Dölleyici olmayan rüzgârın nikâhı kendisinden hiçbir şeyin doğmadığı garip şekilli (bir ürün doğuran) nikâha benzer. Bu doğal nikâhın gelinleri, örfte gelin olarak bilinip de velime (yemekleriyle) ve davul çalarak giden gelinler gibi değildir.

Doğal nikâh neticesinde ağaçta oluşan şeyler ise yüklü kalma esnasında ağacın verdiği meyvelerdir. Ağaçlarda nikâh suyun ağaca yürüme vaktinde gerçekleşir. Bu ise Suûd (yıldızının) doğumu esnasında gerçekleşir. Öyleyse o mutlu bir burçta gerçekleşen mutlu bir nikâhtır. Bunu kabul eden ise eşler -erkek ve kadın- arasında gidip gelen elçilerdir. Doğum ise iki ağaç türünün hamilelik vaktinin ölçüsünce gerçekleşir. Bir kısmı ilkbaharda bir kısmı sonbaharda gerçekleşir. Hayvanın gebe kalma vakti de doğasının değişmesine göre değişir, çünkü zamanın tesirini mizaç ve doğasına göre kabul eder. Hava toprağı dölleyip suyu ona indirdiğinde, feleklerin ışınlarının eserleri rahminde onu tedbir ettiğinde, artık yeryüzü çiçekleriyle güler ve her türden güzel bitkiler üzerinde açılır. Yeryüzü nikâhtan talep ettiği bu şeyler nedeniyle eş olmuştu, çünkü ancak iki eş arasında bu durum gerçekleşir. Öyleyse onun gelini, kendisinde ortaya çıkan çiçeklerdir. Bitkilerden tam yara-

ettiğini, âlemin mahiyetini, âlemde neyin baki kaldığını, neyin yok olduğunu, Hakk'ın âlemde neye vâris olacağını öğrenir. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurur: *'Kuşkusuz biz yeryüzüne ve üzerinde bulunanlara vâris oluruz. Sonra onlar döndürülür.'*[236] Hak gerçekte ancak varlığa vâristir. Bu varlık, kendisinde Hakk'ın suretleri ve arazları giyen mümkünlere tecelli ettiği varlıktır. Çünkü vâris olunan sağ iken ona vâris olunamaz. Vârislik ancak vâris olunanın yer değiştirmesi ve ortadan kalkmasıyla gerçekleşebilir. Başka bir ifadeyle onun yoklukla nitelenmesi durumunda olabilir. Yoklukla nitelenmek ise suret ve arazlar için söz konusudur. Öyleyse Allah sürekli vâristir. Suretlerin ve arazların varlık giymesi ve varlığı kaybetmeleri de süreklidir. Öte yandan (ilahi âlemdeki) nikâh da sürekli lazımdır.

Hakk'a nispet edilen devamlılığın manası budur. Allah ezeli olarak yaratan iken aynı zamanda 'amel eder.' Âlem de her zaman hâdistir. Başka bir ifadeyle âlem, kadimlikte hâdistir, dolayısıyla onun kendine varacağı bir ucu olamaz. İster varlık ister yokluk halinde olsun, âlem de zatı gereği ezeli olarak ilahi tercih hükmünün altındadır.

İlahi nispet hakkında bu durum sabit olunca, şimdi aynı nispetin ruhani âlemdeki durumundan söz edelim: İlahi nispet bahsinde zikretmiş olduğumuz varlık, her mümkünün Allah'tan sahip olduğu 'özel yön (vech-i has)' demektir. Bu bağlamda konulmuş bir sebebin bulunup bulunmaması birdir. Her durumda ve her şekilde ulvi ve süflî olarak yaratma Allah'a aittir.

Ruhani nikâha gelirsek, onun mertebesi doğadır (tabiat). Doğa ilahi nikâhta asıl zevce hükmündedir. Birinci nikâhta (cinsel birleşmede) herhangi bir sureti doğurduğunda, o suret tüm ruhun (ruh-ı kül) eşi olur. Hak onu kendisiyle nikâhlar ve onunla birleşir. Tüm ruh onunla ilişkiye girdiğinde, ilişkiden 'tikel ruh (cüzi ruh)' denilen bir çocuk doğar. Söz konusu suret onunla can kazanırken çocuk onunla bilfiil var olur, böylece onu yönetir, onun için çalışır, yolculuk yapar, maddi-duyusal ve manevi olarak kendisine ihsanda bulunmak üzere tehlikelere atılır. Başka bir ifadeyle maddi ve manevi rızıkları onun için elde etmek ister. Ruhanî nikâha ait gelini var eden nikâhın varlığıyla doğal surette ortaya çıkan kuvvetlerdir. Bu çocukların varlığıyla birlik-

ları nedeniyle, mümkünde ortaya çıkabilir. Mümkünün kendilerine olan ihtiyacı nedeniyle ilahi isimlerin otoritesi mümkünde tezahür eder ve bu nedenle onlara sevinci, neşeyi ve 'yerleşme'yi onlara izafe ettik. İlahi isimler mertebesindeki bu nikâh, varlığı sürekli ve kesintisiz bir nikâhtır. Bu nikâh akdinde boşanma, arazları ve suretleri kabul eden cevherlerde değil, suretlerde ve arazlarda olabilir. Boşanma, yani 'talak', arazların var olmalarından sonraki ikinci vakitte yok olmaları. Bu durum hal', yani azledilme diye isimlendirilir. Çünkü bu durum, verilmiş varlığı geriye almak demektir. Çünkü o, bu özel mümkünün cevherine ait olan sadak mesabesindedir.

Şöyle diyebilirsin: 'Hak hâdis varlıkla nitelenmeyeceğine göre geri çevrilen varlığı kabul eden kimdir veya onun hazinesi neresidir? Çünkü bir yeri olmalıdır.' Şöyle deriz: Şeriatın bize bildirdiği ve keşif yoluyla genel ve özel tarzda müşahede ettiğimiz gibi, Hakk'ın suretlerde tecelli etmesi ve halden hale girmesi, yok olduklarında mümkün suretlerin ve arazların geri çevirdikleri varlığın ta kendisidir. O halde Hakk'ın varlıkta iki nispeti vardır: Birincisi kendine ait olan zorunlu varlık nispetiyken diğeri suretlerdeki varlık nispetidir. Bu, Hakk'ın yaratıklarına tecellisidir. Çünkü nefsi ve zorunlu varlıkta Hakk'ın tecellisi mümkün değildir. Çünkü onu bizim için belirlemiştir ve biz onu idrak ederiz. Çünkü biz, yokluk ve varlık halimizde tercih edileniz. Bu esnada imkân hükmü de sürekli bize eşlik eder. Dolayısıyla biz O'nu kendimizde görürüz. Başka bir ifadeyle hakikatlerimizin verdiği hükme göre O'nu görürüz. Öyleyse Hakk'ın suretlerin varlığında tecelli etmesi kaçınılmazdır. Varlıktaki başkalaşmayı ve değişmeyi kabul eden bu tecellidir. Bazen mümkün kendisini giyinirken onunla nitelenir, bazen tecellisinde Hak onunla zuhur eder.

İşte ey dostum! Bu mertebeyi iyi düşünmelisin, çünkü oldukça kapalı bir makamdır bu makam! Şeriatın imaları ve uyarıları olmasaydı, biz de yol ehli için bu konuyu tam olarak açıklamazdık. Çünkü Allah ehlinin pek çoğunun -Hakk'ın tecellisini müşahede etseler bile- bu konuda veya gördükleri hususta veya işin kendinde olduğu durum hakkında bir bilgileri yoktur. Şeriatın bu konudaki maksadı hakkında ortaya koyduğumuz meseleyi anlayan, hiç kuşkusuz, âlemin nasıl sudur

Mesela şöyle dersin: 'Bugün bize bir misafir geldi (hâdis oldu).' Misafirin size gelmiş olması doğrudur, fakat onun kendiliğinde o vakit hâdis olduğu söylenemez. Aksine misafir elli seneden beri mevcuttur. Bu durum açık ve belli olduğu izaha gerek yoktur. Kim Allah'ın huzuruna girmek isterse, aklını bırakmalı ve şeriatı onun önüne geçirmelidir. Çünkü Allah takyidi kabul etmezken akıl takyit ve sınırlama demektir. Allah, dilediği herhangi bir surette seni terkip ettiği gibi kendisi de her surette tecelli edebilir. Hamd belli bir suretle kendisini sınırlamadığımız bir surette bizi terkip eden Allah'a aittir! Herhangi bir suret O'nu sınırlamaz. Kendisine ait olduğunu belirttiği şekilde, O'na ait olanı O'na ait saymalısın. O'na ait olan, Hakk'ın suretten surete girerek tecelli etmesidir. Allah'ın kadrini O'ndan başka kimse takdir edememiştir. Kim Allah'ın kendini nitelediği hususları kabul ederse, O'nu aklın hükmü altına sokmamış demektir. Zira Allah aklın hükmü altına giremeyecek kadar yüce ve büyüktür.

Bilmelisin ki, nikâh adı verilen şey, cinsel ilişkinin akdi olabilir. Bazen hem akit hem cinsel ilişki beraber olabilirken bazen cinsel ilişki olur ve ilişkinin kendisi akit sayılır. Çünkü cinsel birleşme eşlerin akdiyle sahih ve geçerli olabilir. Nikâhın bir kısmı ilahi, bir kısmı ruhanî ve doğaldır. Bazen doğum, yani neslin devamı amaçlanarak yapılırken bazen sadece haz almak amacıyla yapılır. İlahi mertebedeki nikâh, Hakk'ın bilinme arzusu ve iradesiyle imkân mertebesindeki mümkünü var etmeye yönelmesidir. Bunun amacı, bir sevincin gerçekleşmesidir. Hak zikrettiğimiz şeklide mümküne yöneldiğinde, mümkünde yaratılma hali ortaya çıkar. Başka bir ifadeyle ilahi mertebedeki bir araya gelmeden (ilahi teveccüh ve mümkünün hakikati) ortaya çıkan şey mümkünün varlığıdır. Burada mümkün 'eş' diye isimlendirilirken Allah'ın bilinme arzusuyla mümküne yönelmesi 'nikâh', neticenin meydana gelmesi ise mümkünün yaratılması veya 'var olma' diye isimlendirilen şeydir. Bu nikâh neticesinde mümkünlerde yaratılma gerçekleştiği için, ilahi isimlerde bir sevinç ortaya çıkar, çünkü gerçekte ilahi isimlerin eserleri ortaya çıkmıştır. Çünkü onların kendilerinde veya isimlendirilenlerinde eserlerinin olması söz konusu değildir. Onların eser ve otoriteleri, ilahi isimlerin gücünde bulunan şeye ihtiyaç ve yoksunluk-

Bu cevaba yönelik olarak söylediğin başka bir taksimin daha vardır ki, o da şudur: Hak hâdislerden yoksun kalıp sonra onları kabul ediğinde ya onları kendisi nedeniyle kabul edecek veya -kendisi olmayan- başka bir durum nedeniyle kabul edecektir. Onları kendisi nedeniyle kabul edecekse, Hak hâdislerden yoksun kalmaz; onlardan yoksun olmayacaksa, Hak da onlar gibi hâdistir. Biz ise şöyle deriz: Bütün hâdislerin varlığa girmesi imkânsızıdır, çünkü hâdisler sonsuzdur. Hâlbuki hâdisleri kabul edenin onlardan hâli olduğunu biliyorsun. Başka bir ifadeyle kendisi var olsa bile belirli bir hâdisten yoksundur ve (daha sonra) onu kendisi nedeniyle kabul eder. Çünkü onu kabul edecek bir nitelikte olmasaydı, hiç kuşkusuz, kendisi var olsa bile belirli bir hâdisi kabulden soyutlanır ve yoksun kalırdı. Herhangi bir hâdis bulunduğunda, hâdis yok iken var olan onu kabul edenin var olduğu bilinmelidir. Hâdisleri kabul eden şey, hâdislerden yoksun kalsa bile, onlar gibi bir hâdis olmazdı. Bununla birlikte kendisi nedeniyle onları kabul eder. Hak dua ettiğinde kuluna icabet edeceğini, kendini razı ettiğinde razı olacağını, tövbe eden kulunun tövbesiyle sevineceğini bildirmiştir.

Ey akıl! Sen kimin adına tartışıyorsun ki? Seni doğrulayıp rabbini tekzip etmemiz mümkün mü ki? Allah hakkındaki hükmü senden almamız mümkün müdür? Sen de benim gibi bir kul olduğuna göre, bilgiyi senden alıp Allah'tan almayı terk edemeyiz. Allah, kendini en iyi bilendir. Bütün bunlarla kendini niteleyen de Allah'tır. Biz de bütün bu ifadelerin hakikatini tanım ve mahiyetiyle birlikte biliriz. Fakat zatını bilemeyeceğimiz için söz konusu niteliklerin Allah'a nasıl nispet edileceğini bilemeyiz. Öte yandan Allah bize zatı hakkında düşünmeyi yasaklamış, bizi bundan engellemiş ve men etmiştir. Ey akıl! Sen kendi düşüncenle Yaratan'ın zatının hakikatini öğrenmek istiyorsun. Ey akıl! Sahanın dışında dolaşma ve nazarî olarak (ulûhiyet) mertebesinin dışında bir şeyi bilmeye çalışma. Hiçbir şekilde zatı öğrenmeye kalkma! Çünkü Allah bize halleriyle yaptıkları yolculuklarında kullarının hareketlerinin yerleşeceği bir menzil ve mahal olduğunu beyan etmiştir. Selim akıl sahibi olan bunu düşünür!

Ayrıca bir şey senin yanında meydana geldi ve hâdis oldu diye, akla, örfe veya şeriata göre o şeyin gerçekte de hâdis olması gerekmez.

hayatında teklif kalktığında, yollar birleşir, tek bir yol geride kalır. Allah'tan gelen manaların kalbine yerleştiği kimsenin yolları ayırmaya ve temyize ihtiyacı kalmaz, çünkü yolun birliği nedeniyle ayrılanacak birisi yoktur. Dolayısıyla bölümün başında ayrıntılı olarak açıkladığımız üzere, akitli gelinler ancak teklif zamanında gelin olabilir. Bu vakit, teklifin vacip olma vakti olan dünya hayatıdır, bunu bilmelisin!

Hakk'ın bizim yerleşeceğimiz (ta'rîs) bir menzil olduğunu (farz edelim): Bu durum Hakk'ın bildirdiği gibi kulun bir hareket yapmasıyla Rabbinin gülmesi, şaşırması, mutlu olması, sevinmesi, razı olması, kızıp gazap etmesi demektir. Allah bu durumu kendinden bildirmiş, bu ve benzeri hareketleri bize belirterek, peygamberinin diliyle kitabında açıklamıştır. Öte yandan Hak bize kulun O'nun katındaki mertebesinin kendisini nitelendirdiği söz konusu hükümlere yol açan hareketlerine göre belirlendiğini belirtmiştir. Başka bir ifadeyle kul o hareketleri yaptığında, Hak o hükümlerle zuhur eder (kızmak, gülmek, razı olmak vs). Bu durum Hakk'ın tespit ettiği fakat aklın reddettiği bir durumdur. Buradan aklın Allah'a yaraşan özellikleri anlamada eksik kaldığını öğrendik. Akıl kendini insaflı olmakla bağlamış olsaydı, hiç kuşkusuz, imana ve Hak'tan öğrenmeye bağlanır, nazarî düşünmeyi ve istidlali Allah'ın belirlediği yere yerleştirir, o yerin dışına taşımazdı. İstidlal ve nazarî düşüncenin kullanılacağı yer, Allah'ın ulûhiyetinde ortağı olmayan tek ilah olduğunu bilmektir. İnsaflı insan, kendiliğindeki durumu nedeniyle, aklı daha ileri yere taşımaz. İnsanın Rabbi hakkında hüküm vermeye kalktığında kullandığı eksik bir istidlali vardır. Bu istidlalle akıl 'Hâdislerden yoksun olmayan bir şey' -bu konudaki taksime göre- 'hâdistir' diye hüküm verir. Bu öncülü kabul etsek bile, anlatmaya çalıştığımız hususla çelişki ortaya çıkmaz. Çünkü biz şöyle diyoruz: 'Sana Hakk'ın bu mesabede olduğunu kim söyledi? 'Hâdislerden yoksun olmayan her şey hâdistir' önermesi sana aittir. Bu önermenin var olan nesnelerde sınırlı olduğunu kim söyledi? Bu önerme hâdislerden (zaman içinde yaratılmışlar) yoksun olmayan bir şey hakkındadır, yoksa hâdislerden yoksun olmayan hakkında geçerli değildir.

mez. Mühür ve hatemler, zikretmiş olduğumuz türleriyle birlikte, bu kadardır.

Bölümün başında zikretmiş olduğumuz ayrıntılarıyla birlikte ilahi gelinler bahsine gelirsek, (gelinler anlamındaki) 'a'ras' kelimesi ta'rîs kelimesinden türetilmiştir. Ta'rîs yolcunun yolculuğunda belli bir durağa ve menzile yerleşmesi demektir. Seferler, yani yolculuklar, manevi ve maddi-duyusal yolculuklar olmak üzere ikiye ayrılır. Maddi yolculuk malumdur. Manevi yolculuk ise kalp için sürekli ve ardışık olarak ortaya çıkan manaların yolculuğudur. Bu manalar bir kalbe uğradıklarında, ona yerleşirler (ta'rîs) ve kalp onların yerleşmesi için durak ve menzil haline gelir. Manalar kalbe getirdikleri şeyin hakikatini vermek üzere yerleşmişlerdir. Bunlar Allah'a nispet edilen hakikatlerdir, çünkü onları o kalp için yolculuğa çıkartan ve kalbe izhar eden bizzat Allah'tır. Allah o kalbi bu manaların yerleşeceği bir menzil yapmıştır. Öte yandan söz konusu manalar, Hakk'ın kendinden söz ederken buyurduğu gibi, her gün kendilerinde bulunduğu şe'nlerden ibarettir. Öyleyse âlem, dünyada ve ahirette sürekli yolculuk içindedir. Çünkü Hak dünya ve ahirette sürekli halkının şe'nlerindedir. Kalplere ise manaların -ki onları Hak kulların kalpleri için yolculuğa çıkartır- kendilerinde yerleştiği (ta'rîs) bir yer ve mahaldir. Manalar bir kalbe Allah'ın kendisine bildirmeyi irade ettiği şeyleri öğrenmesi için yerleşirler. Bu nedenle her nefeste kalbin Allah'tan gelen ilahi bir düşüncesi vardır ve düşünce hangi yoldan gelirse gelsin o kalbe yerleşir. Bununla birlikte bazı kalpler kendisine yerleşen düşünceleri bilirken bazen hangi yoldan geldiklerini bilemez. Çünkü onlar, düşünce yerleşmezden önce onun farkına varamazlar. İnsanların bir kısmı ise, kalbe yerleşen düşüncelerin kendilerinden geldiği yolun her tarafını bilirler. Bu sayede bütün yollara aşinadırlar ve her yolu sahibinden ayrıt ederler. Kalplerine bir düşünce yöneldiğinde, bu insanlar onun hangi yoldan kalbe yöneldiğini bilir. Kalbe yerleştiğinde, kendisini bildiği şekilde onu saygıyla karşılar ve karşılık verir. İlahi düşüncelerin kalbe geldiği her yolun ötekine ait olmayan bir hükmü vardır. Bütün bunlar, yani zikretmiş olduğumuz düşüncelerin karşılanması ve haklarına riayet, teklif vaktinde geçerlidir, çünkü yolu koyan ve hükümleri gerekli kılan teklif diyarıdır. Ahiret

İlahi isimlerin hatmine gelirsek, onların hatmi ve sonu, başlangıçları olan şeyin ta kendisidir. Söz konusu isim *'O Allah ki O'ndan başka ilah yoktur (ancak O vardır)'*[232] ayetinde belirtildiği üzere Hüve ismidir. Ayet Hüve (O) ismiyle başlamış, tafsili olarak gelen bütün isimleri ihata eden Allah ismi zikredilmiş, sonra olumsuzlamış, böylece bu mertebenin başka birisine ait olabileceği reddedilmiş, sonra kendi adına bu mertebeyi tespit ederek *'Ancak O vardır'*[233] denilmiştir. Böylece Allah Hüve ismiyle başlamış, Hüve ismiyle bitirmiştir. O halde ilahi isimler arasından zikredilen bütün tafsili isimler, hiç kuşkusuz, Hu'nun ardından gelen Allah isminin altındadır. Allah isminin daha sonra gelmiş olmasının nedeni, Hüve'nin ondan genel olmasıdır; çünkü Hüve Allah'a olduğu gibi gaip olan veya hüviyete sahip her şeye delalet eder. Kuşkusuz ister malum, ister mezkûr veya mevcut veya madum olsun, hüviyeti olmayan hiçbir şey yoktur!

Kalpler üzerindeki hatemlere (mühür) gelirsek, bunlar, ilahi gayret mühürleridir (hatem). Başka bir ifadeyle kalplere ancak el-Gayûr ismi mühür vurur. Bu durum Hz. Peygamber'in Allah için söylediği 'Allah benden daha kıskançtır, kıskançlığı nedeniyle zâhirî ve bâtınî taşkınlıkları yasaklamıştır' hadisinde belirtilir. Allah Hz. Peygamber'e şöyle der: *'De ki Rabbim zâhir ve bâtın taşkınlıkları yasaklamıştır.'*[234] Böylece Allah, kalplere Hakk'a ait rububiyet (iddiasının) girmesini yasaklamış, bu nitelik bir tek kendisine mahsus kalmıştır. Hiç kimse kalbinde kendisinin bir ilah ve rab olduğu duygusunu bulamaz: Aksine herkes içinden fakir, yoksul ve zelil olduğunu görür. Allah Teâlâ şöyle buyurur: *'İşte bu şekilde Allah bütün kibirli ve zorbaların kalplerini mühürlemiştir.'*[235] Bu mühür nedeniyle kalbe ilahi-büyüklük duygusu kesinlikle giremez. Allah her bir ferdin bâtınlarını da ilahlık duygusunun giremeyeceği şekilde mühürlemiştir. Fakat diller ulûhiyet iddiasını telaffuzdan veya nefisler ulûhiyeti başkasına izafe etmekten ve buna inanmaktan korunmamıştır. Başka bir ifadeyle onlar, benzerleri hakkında değil, sadece kendileri hakkında böyle bir inanç taşımaktan korunmuşlardır. Çünkü her insan işleri bulunduğu hal üzere bilmeyeceği gibi bütün benzerlerin mahiyet bir ve aynı hükümde olduğunu da bil-

mamıştır. Onun (şehadet âlemine) intikali, diriliş, yani kıyamet gününde gerçekleşen ölülerin diriltilmesine benzer. Ölüler kısa bir zaman diliminde insanların uzun bir vakitte ulaştıkları bir surette diriltilirler. Hz. İsa *'Sizi yarattığımız gibi yenileneceksiniz'*[231] ayetinin hükmü kapsamındadır. Kastedilen, tavırdan tavra geçmek ve çoğalmadır. Hz. İsa ahir zamanda yeryüzüne indiğinde, ona Hz. Âdem'den son peygambere kadar ulaşan büyük velayet hatemi verilecektir (hatmü'l-velayeti'l-kübra). Hiç kuşkusuz her ümmeti kapsayan genel velayeti Allah'ın Hz. Peygamber'e tabi olan bir peygamberle sona erdirmesi, Hz. Peygamber'e dönük bir teşrif demektir. Bu durumda Hz. İsa'ya ait olan, mülk devresinin hatmidir. Velayetin hatmi, genel velayetin hatmi, âlemdeki sonlardan biridir. Muhammedî velayetin hatemine gelirsek, o hatem, Muhammed ümmetinin zahirî velayetine mahsus olan hatemdir. Onun hatem olmasının hükmü altına Hz. İsa, Hz. İlyas, Hz. Hızır ve zahirî olarak ümmet-i Muhammed'den olan Allah'ın bütün velileri girer. Bu yönüyle Hz. İsa hatem olsa bile Muhammedî velayetin hatminin altında hatem'dir.

Muhammedî hatemin durumunu Mağrip şehirlerinden Fas'ta 594 senesinde öğrenmiştim. Bana onu Hak bildirmiş, alametini vermişti. Adını söylemem. Onun Allah'ın peygamberi karşısındaki yeri, bedenindeki bir saç gibidir (saç anlamındaki şa'ra ile hissetmek anlamındaki şuur arasındaki ilişkiye dikkat çekilmektedir). Bu nedenle genel olarak farkına varılırken tafsilî olarak bilinmez. Allah'ın bir insana onu tanıtırsa veya bu konudaki iddiasını kendiliğinden öğrenen birisinin bilgisini tasdik ederse, böyle biri onu ayrıntılı olarak bilebilir. Bu nedenle bir şa'ra (saç, şuur) diye tanıtılmıştır. Şuuru şöyle misallendirebiliriz: Bir ev üzerinde kapalı bir kapı veya kapalı bir sandık görürsün. Bir hareket nedeniyle evin içinde bir canlı olduğunu hissedersin, fakat canlının ne tür olduğunu fark edemezsin. Veya insan olduğunu hissedersin fakat onu başkasından ayırt edecek şekilde kimliğini bilemezsin. Nitekim sandığın ağırlığı bize onu ağırlaştıran bir şey taşıdığını hissettirir. Fakat sandıkta neyin saklandığını tam olarak bilinmez. Bu durum, bu gizlilik nedeniyle, 'şuur' diye isimlendirilir.

ce, aradaki münasebeti ve bağı ortadan kaldırıp mertebesinin farklılığını belirtmek üzere onun herhangi bir insanın babası olamayacağını belirtmek için inmiştir. Bakınız! Hz. Peygamberin yaşayan ve tanınmış bir oğlu olmamıştı. Bu durum, onun adına bir teşriftir, çünkü Allah'ın bilgisinde onun nebilerin sonuncusu olacağı takdir edilmiştir. Hz. Peygamber şöyle buyurur: 'Risalet', yani şeriat getiren peygamberlik 've nebilik sona ermiştir.' Artık Allah katından bir hüküm getirerek şeriat koyacak kimse kalmamıştır. Başka bir ifadeyle bize Hz. Peygamber'in getirdiğinden farklı bir hüküm ve şeriat getirecek kimse yoktur. 'Artık benden sonra peygamber yoktur.' Yani insanlara şeriatıma aykırı bir şeriat getirebilecek kimse yoktur. 'Nebi de yoktur.' Yani Rabbinin katından kendine özgü bir şeriat alacak kimse de yoktur. Hz. Peygamber, teşrîî; yani şeriat getiren nebiliğin sonuncusu olduğunu beyan etmiştir. Zikrettiğimizden başka bir hususu kastetmiş olsaydı, bu durum, Hz. İsa'nın adil bir hakem olarak ineceği hakkındaki beyanıyla çelişirdi. Hz. İsa bizim sahip olduğumuz şeriata göre bize imamlık yapacaktır ve bizim onun peygamberliğinden ve nebiliğinden kuşkumuz yoktur. Buradan Hz. Peygamber'in kendi şeriatını geçersiz kılacak bir şeriatın olamayacağını kastettiğin anladık.

Hz. Peygamber'in gönderilişinden kıyamete kadar ümmeti içindeki herkes, bu sözün kapsamındadır. Bu bağlamda Hz. Hızır, Hz. İlyas ve Hz. İsa zahir itibarıyla Muhammed ümmetindendir. Âdem'den peygamberin gönderiliş zamanına kadar onun olan herkes, bâtın itibarıyla onun ümmetindendir. Hz Peygamber öncelik itibarıyla nebi olduğu kadar aynı zamanda son nebidir. Böylece Allah'ın peygamberinde nebilikte ilk olanın aynı zamanda son olduğu (hakikati) ortaya çıkmıştır.

Hz. İsa'nın son olmasına gelirsek, o mülk devresinin sona erişine tahsis edilmiştir. Hz. İsa ortaya çıkmış ve yaratılışında Âdem'in suretinde tezahür etmiş son nebidir. Çünkü İsa beşerî bir babadan meydana gelmediği gibi yaratılışı bakımından onun oğullarına, yani Âdem'in zürriyetine de benzemez. Çünkü Âdem adet olduğu veçhile anne rahminde kalmamıştır. Çünkü Âdem -adet olduğu üzere- belirli bir zamanın üzerinden geçmesiyle birlikte doğal yapının aşamalarında bulun-

yani şeriat getirme imkânına sahip değildir. Özel nebilik ise -ki onun kapısı (vakıamda gördüğüm) penceredir- şeriat getiren nebiliktir ve onun kapısı kapalıyken ondaki şeyleri öğrenmek mümkündür. Artık bir resul ve nebi yoktur!

Bunun üzerine açık ve gizli olarak ihsan ettiği lütuflarına karşılık Allah'a şükrettim. Saliklerin (iktisap yoluyla) ulaşmış oldukları ilk kapıdan -ki oradan kendilerine hilatler giydirilir onlara- bakınca, şükredenlerin şükürlerini gördüm. Ben o şükürleri daha önce pencerenin ardından görünen suretler gibi (oldukları hal üzere) gördüm. Şükürden zahir olan kısım, pencere gibiydi. Zahir kelimelerin ardından, bir kişiye ait şükredenden başka şükreden görmedim. Bu esnada şükür için kendime yardımcı da bulmadım. Rabbime hitap etmek üzere şöyle dedim:

Şükretmek istediğimde, sana şükreden bulamadım
Fakat şükretmezsem nankör olurum o vakit

Mahlûkatın akılları sebebe bakarak perdelenmiş
Kıskançlıkla sana ünsiyet edemediler

Mütercimler gayretle senden aktardılar
Sen onlardan bir kuluna emrettin

Bu nedenle görülmedin ve zahir de olmadın
Sen görülseydin hiç kuşkusuz ben perdelenirdim

Kuşkusuz mülkte karışıklık var dedin
Yaratıklarına basiret sahibi bir şahsı gönderdin

Emir ve bilgi nasıl bize ait olur ki?
İmkân halindeyken biz her şey senden zuhur etmiş

Hz. Peygamber beşeri nebiliğin başlangıcıydı. Bu durum 'Ben peygamberdim, Âdem suyla toprak arasındayken' hadisinde bize beyan edilmiştir. Aynı zamanda Hz. Peygamber nebilerin de sonuncusudur. Allah Teâlâ *'Fakat Allah'ın peygamberi ve nebilerin sonuncusudur'*[230] buyurur. Bu ayet, Hz. Peygamber'in Zeyd'in babası olduğu iddia edilin-

nin bulunmadığı bütünüyle kabul olan bir kapıdır. Bu konuda şu beyitleri söylerim:

Hangi kapıya ulaşırsan ulaş
Reddedilme ve kabul muhtemel

İlah kapısı ise öyle değil, kabul kapısıdır zira o kapı!
Kabul eder, dinleyerek ve itaat ederek geleni

Kapıyı buldum diye zannederken reddedilen
Yüzüstü düşer ve yuvarlanır

Hemen rabbi nida eder ona 'benim kapım değil'
Benim kapım huşu sahibi içindir

Ona geldiğinde dikkatli olursan
Kendinde benzersiz bir şey görürsün

Sen, sen değilsin! Sen bizden başkası değilsin
Dilersen ayrılık nedeniyle gözyaşı dök

Vakti zamanında, erenlerden bir cemaat içinde o ilahi kapıya ulaştığımda, kapının açık olduğunu gördüm. Üzerinde ne bir bekçi ne kapıcı vardı. Önünde durdum ve bana 'nebevi veraset' elbisesi giydirildi. Kapalı bir pencere gördüm, pencereyi çalmak istedim. Bana 'çalma, çünkü pencere açılmayacak' denildi. 'Niçin konuldu ki?' diye sorduğumda, şöyle denildi: 'Bu nebilere tahsis edilmiş penceredir. Din kemale erince, o da kapatıldı. Bu kapıdan nebilere şeriat hilatleri giydirilir.' Sonra kapıya döndüm, onu ardını gösteren şeffaf bir cisim olarak gördüm. Bu keşfi, vârislere ait olan 'şeriatlar hakkında anlayış' ile müçtehitlerin hükümler alanındaki içtihatlarının ta kendisi olarak gördüm. Pencereyi takip ettim ve kapının ardındakilere baktım. Kapının ardından, bilinenlerin (malûmat) suretleri, kendiliklerinde bulundukları hal üzere bana göründü. Bu, âlimlerin bâtınlarında buldukları anlayışın ta kendisiydi. Bununla birlikte onlar, bu anlayışın onlar için nereden gerçekleştiğini bilmez. Bize keşfolunduğu gibi, onlara da keşif verilirse, bunu görürler. Öyleyse genel nebilik (ilhamla haber vermek), teşri,

olmasıdır, çünkü mümkün zatı gereği mümkündür. Bununla birlikte bazı akılcılar mümkünün hâdisliğinin imkândan başka bir şey olmadığını ileri sürmüştür. Fakat böyle bir yaklaşımla bu hususta benim izahım arasında fark vardır. Öte yanda böyle bir hüküm yoruma açıktır. Çünkü söz konusu hükmün sahibine göre müteradif isimlerden birinin bulunması ihtimal dahilindedir. Ona göre bir şeyin 'hâdis' diye isimlendiriliyor olması, o şeyin mümkün diye isimlendirilmesiyle aynı şey olabilir. Bununla birlikte bizim kastettiğimizi kastetmesi de ihtimal dahilindedir. Başka bir ifadeyle mümkün üzerinde zatı gereği hüküm sahibi olan yokluk, bize göre sürekli tercih edilendir.

Akılcılarla bu konuyu tartışmayı sürdürsek, mümkünün kendisi nedeniyle yokluğu olmadığını söylerdik. Çünkü yokluk onun zatî niteliği olsaydı, muhalin durumundaki gibi, var olması imkânsız olurdu. Fakat onun yokluğunun zatı gereği varlığını öncelediğini söyledik, yoksa yokluğu değil. Bu iki sinin arasında büyük bir fark vardır. Fakat bizim bu konudaki yolumuz onun yokluğunun sürekli tercih ediliyor olmasıdır. O halde mümkünün varlığı, onun var oluşunu önceler. Çünkü yoktu, sonradan oldu. Fakat bu durum onun sureti bakımından değil, kendi başına var olan cevheri bakımından geçerlidir. Öyleyse onun kendi hakikatinde bir sonu ve bitimi yokken (mümkünde yenilenen haller itibarıyla) benzerleri ve zıtları bakımından suretinde sonları ve bitimleri vardır. Başka bir ifadeyle bilfiil var olan (kendi başına kaim) cevherlerin dışındaki her hâdisin başı ve sonu vardır; fakat başı sonunun aynıdır. Çünkü onun varlık zamanı var olma zamanından ibarettir ve sonra -kendisi nedeniyle- yok olur. Önce gelen baştakinden hüküm itibarıyla ayrışır. Böylece bu hüküm öncede varlık, sonda ise yokluk şeklinde ortaya çıkar. Çünkü onun var olmanın ardındaki ikinci anda ve zamanda varlığı söz konusu değildir.

Bilmelisin ki, salik bütün saliklerin 'iktisap (kazanım)' yoluyla ulaştığı kapıya erdiğinde, süluktaki son ayak, saliklerin (iktisabının) sonu ve bitimidir. Sonra yeni bir kapı açılır, vergiler, ilahi ikramlar inayet ve ihtisas olarak hükmüyle -yoksa kazanım nedeniyle değil- ortaya çıkar. Bu ilahi kapı, yaratılmış kapıların aksine, içinde reddetme-

metin neticesi olarak herkes mizaçlarının farklılığına göre nimet içindedir. Bu meseleyi daha önce zikretmiştir. Ardından müddet bakımından açık ve belirgin bir süre kalmaz, fakat geride gizli ve hassas (süreli) eceller kalır. Bunu şöyle açıklayabiliriz: Cevheri sürekli olan hâdis varlığın özelliği, üzerinde hallerin sürekli bir şekilde değişmesidir. Hâdis ve mümkün varlıkta hallerin bu tarz değişimi, onu varlığını sürdürmek için muhtaç kılar. Dolayısıyla onun halleri de ecel ve sürelerden ayrılmaz ve her mümkün kendi halleri dahilinde önce ve sonra arasındadır.

Bu bağlamda imana gelirsek, onun başlangıcı 'Allah'tan başka ilah yoktur' cümlesiyken sonu yoldan eziyet veren şeyleri kaldırmaktır. Şâri başlangıcı 'en üst mertebe', sonu 'en aşağı mertebe' diye ifade etmiştir. İmanda tevhitten daha üstün bir derece olmadığı gibi yolda eziyet veren şeyleri kaldırmak daha aşağı bir mertebe de yoktur. Tevhit yolu da (eziyet veren işlerin kendisinden kaldırılacağı) o yol kapsamındadır. Tevhit yolunda eziyet veren şey, gizli veya açık şirktir. Gizli şirk, bir kısmı gizli bir kısmı daha gizli olan sebeplerdir. Daha gizli olan bâtınî sebeplerken gizli olan zahirî/görünen sebeplerdir. Açık şirk, ilahlığı yaratılmışlara nispet etmektir. Muvahhit böyle bir eziyeti yoldan kaldırır. Başka bir ifadeyle bu şirki kendi kalbinden ve başkasının kalbinden kaldırır, çünkü şirk, tevhit yolundaki bir eziyettir. İman yollarından herhangi birisinde bulunan her 'eziyet', 'iman' denilen niteliğe göre o yolda ortaya çıkar. Bu itibarla imana aykırı her davranış 'iman yolundaki eziyet' diye isimlendirilir. İman niteliği her ne olursa olsun, eziyeti yoldan kaldıracak olan şey, o (derecenin) sonu ve bitimidir. Bu bağlamda Allah'ın hükmünün kullarında genel ve mutlak anlamıyla bir sonu olamayacağı gibi o hükmü önceleyen bir şey de olamaz. Çünkü mümkünün 'imkân' özelliğini dikkate aldığımızda, onun varlığını önceleyen yokluk süreklidir ve mümkünün var olmada bir önceliği yoktur. Bu bilgi, gizli bir bilgidir ve anlaşılması sehl-i mümteni kabilinden bir şeydir. Çünkü böyle bir şey anlaşılmaya çalışıldığında zihinden hemen gider.

Bütün akılcılara göre mümkün için 'hüdûs', onun bilhassa varlığıyla ilgiliyken bize göre gerçek öyle değildir: Mümkün için hüdûs, onun yokluğunun ve varlığının her durumda 'müreccah' (tercih edilen)

nedeni olmayan el-Vahib'e benzer. Bu nedenle Allah böyle bir evliliği yaratıkların en faziletlisi ve üstünü olan Hz. Muhammed'e tahsis etmiştir. *'Mümin bir kadın kendini peygambere hibe eder ve peygamber onunla evlenmek isterse, bu durum sadece sana aittir.'*[229] Zikrettiğimizin dışındaki her cinsel ilişki -evlilik yani nikâh değil- sifahtır (zina). Başka bir ifadeyle o, durağanlığı ve direnci olmayan akışkan bir şey gibidir. Çünkü bir sözleşme bulunmadığı gibi onda (iki taraf arasmda) karşılıklı bağ veya güvence de yoktur.

Tekrar konumuza dönersek şöyle deriz: Sonları süreler belirler. Böyle olmasaydı, hiçbir şeyin sonu olmazdı, çünkü son, kendisiyle nitelenen için nihayet ve bitim demektir. Her sonun bir başlangıcı vardır, fakat bunun tersi söylenemez. Hakk'ın emrinin ve işinin tenezzülündeki sürekliliğe ve onun başka şeylere ulaşmasına bakan, bir son olmadığını söylerken bu tenezzülde eşya arasındaki ayrıma ve farklara bakan ise eşyada sonların bulunduğunu söyler. Aşağıdaki misallerin göstereceği üzere, eşya arasındaki ayrımlar ve farklılıklar bunları gösterir. Fakat bütün bunlar bölünme ve terkip âlemindedir. Bunu açıklayacak bir misal olarak, Kuran-ı Kerim'de iki kelime, iki ayet ve iki sureye bakarsan, iki durumu birbirinden ayıran bir faslın varlığını görürsün. Bu bağlamda ayrım ve fasıl iki kelime arasındaysa, birincinin sonu belli bir harftir; iki ayet arasındaysa, ilkinin sonu belli kelimedir; iki süre arasındaysa, birinci belli bir ayetle biter. Meydana gelen bir hadise söz konusu olduğunda, onun dünyada süresinin şu kadar olduğu söylenir. Çünkü dünyadaki her şey belli bir süreye değin devam eder ve müddeti o noktada sona erer. Binaenaleyh bir şeyin sonu, hükmünün bittiği süredir. Bir canlından nefeslerinin sona ermesi, berzah (âlemine) intikalle gerçekleşen son nefestir. Ardından berzahtaki süre diriliş ile berzah arasında ayrımı sağlayan vakitte sonlanır. Ardından kıyametteki süre (başlar) ve bu süre, kıyameti iki diyara (cennet ve cehennem) yerleşmeden ayıran müddetle biter. Ardından cehennemdeki süre ise oradaki cennetlikler hakkında cennete yerleşme vaktiyle ve şefaat ve ihsanla cehennemden çıkma vaktinde biter. Cehennemden çıkmayacak olan ateş ehli hakkındaki azap süresi ise azap haliyle rahmet hükmünün gerçekleşme vaktiyle biter. O rahmet her şeyi kuşatan rahmettir. Bu rah-

ÜÇ YÜZ SEKSEN İKİNCİ BÖLÜM

Hatemler Menzilinin Bilinmesi, İlahi Gelinlerin Sayısı ve Yabancı Sırların Bilinmesi

Bu menzil zorunlu olarak Musevî mertebeden öğrenilir.

Berzahlar ilmini kim idrak eder!
Uçları ve ortayı birleştiren kişi

Her kevnî menzile nüfuz eder o
Âlemlerde otoritesi var

Birinden intikam dilerse kabzeder
Birine nimet dilerse bast eder

Rahmet terazisinde yaratıkları hakkında verirse hüküm
Bütün âlemlere adil davranırken görürsün O'nu!

Bilmelisin ki, sonlar başların aynı olunca, suretlerdeki varlığın bir daire şeklinde olduğunu, onun ebediyetinin ezele döndüğünü gördük. Bu nedenle (aradaki görelilik ilişkisi nedeniyle) ilah bilindiğinde meluh da bilindiği gibi Rab bilindiğinde merbub da bilinir. Her makûlün ötekine ait olmayan bir mertebesi olduğu kadar son ve baş arasında makul (aklî) bir ayırıcı vardır; bu ayırıcı sayesinde birinin ötekinden önce ötekinin sonra geldiği söylenebilir. Sonun (hatime) başlangıcın aynı olduğunu söyledik. Bu durum, hükme konu olan hakkında verilen hükümde böyledir. Hükme konu olan vasıtasıyla da son baştan ayrılır.

Bilmelisin ki, gelinler, iki kısma ayrılır: Bir kısmı nikâh sözleşmesi yapılarak cinsel birleşme amacıyla (nikâhlanan) gelinlerdir. Bir kısmı cinsel birleşme amacı olsa bile arada nikâh sözleşmeyi olmayan gelinlerdir. Nikâh sözleşmesi iki tarafın rızasıyla gerçekleşir. Birleşme ise haz almak için veya birini meydana getirmek için yapılır. Nikâh sözleşmeyi olmaksızın cinsel ilişki kurulacaklar, cariyelerledir. Bu bağlamda 'nikâhlar' içinde en üstünü hibe nikâhıdır, çünkü o bir bedelle gerçekleşmez. Bu yönüyle hibe nikâhı, nimet vermek amacından başka bir

metine tabi olanların menzillerine mi yerleşir? Yoksa o ancak bu peygamberin tabilerinin ve ümmetinin menzillerine mi yerleşir. O kişi, uyduğu peygamberin ümmetiyle birlikte menzillere sahip olduğu gibi Muhammed ümmetiyle birlikte de menzilleri vardır; Muhammed ümmetiyle birlikte olan menzilleri ise daha önce zikretmiş olduğumuz üzere keşifle 'tabi' olmasından kaynaklanır.

Sohbet bu menzilden öğrenilir. Seninle nitelik bakımından sohbet eden kimdir, zatın bakımından sohbet eden kimdir? Senin için seninle sohbet eden kimdir, kendisi için seninle sohbet eden kimdir, Allah için seninle sohbet eden kimdir? Sohbete kim layıktır? Kim Allah ile sohbet eder? Kim sohbet edilme makamına sahip olup kimseyle sohbet etmez? Sohbet ve musâhabe arasındaki fark bu menzilden öğrenilir. Makam ve haller bu menzilden öğrenilir. Nimet ve üzüntüler bu menzilden öğrenilir. Dünyadaki ceza bu menzilden öğrenilir. Âlimin âlim olması bakımından istifade etmek özelliğiyle nitelenmesi bu menzilden öğrenilir. Hakk'a yakın kimselerin sınıfları ve bütün ümmetler içinde yakınlıktaki dereceler, bu menzilden öğrenilir. Allah'ın irade ettiği kimse bu menzilden öğrenilir. Allah'ı irade eden bu menzilden öğrenilir. Allah'tan başkasını irade eden bu menzilden öğrenilir. İradenin konusu nedir? Allah'ı irade ettiğini söyleyen kimse doğru mu söylüyor, yanlış mı söylüyor? Ölümde karıştırma bu menzilde öğrenilir. İki zıt ile kim nitelenir? İstidrac bu menzilden öğrenilir. Hakk'ın kabul ettiği nitelikler bu menzilden öğrenilir. Örfe ve şeriata göre, ilahi mertebe hakkında eksiklik anlamı taşıyacağı için kendisine nispet edilemeyecek nitelikler bu menzilden öğrenilir. Aynı özellikler zaman içinde yaratılmış olanlar için şeref ve yücelik anlamı taşır. Çeşitli ilimlerden çeşitli fenler, bu menzilden öğrenilir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ihata bu menzilden öğrenilir. Burada kastedilen karıştırma şeklinde ihata değil, müşahede edenin ihatasıdır. Acaba onlar görülünceye kadar hangi hazinede saklanırlar? Görülmeden sonra kendiliklerindeki hükümleri nedir? Bunlardan amel edene dönecek olan nedir? Hakikatleri başkalaştıran mertebe, bu menzilden öğrenilir; hâlbuki o mertebe de hakikatlerden olsa bile kendisi başkalaşmaz.

Münasebetler bu menzilden öğrenilir. Sözle nitelenmeyenden, hükümde kendisine dönülen şey bu menzilden öğrenilir; bununla beraber bazı hükümlerde ayrışma özelliğine sahiptir. İrade ve benzerleri gibi. Peygamberlerin dünya hayatında Allah'tan talep ettikleri gaye bu menzilden öğrenilir. Tekvindeki ilahi vekâlet bu menzilden öğrenilir. Muhabbetle ilgili sırlı iş bu menzilden öğrenilir. Bu sır, sevilen nedeniyle, sevilene dair zahitliktir. Bununla birlikte o kişi zahitlik yaptığı şeyi sever ve bu nitelik kendisinde bakidir. İ'tisam bu menzilden öğrenilir. Beyaz ve siyahlık bu menzilden öğrenilir. Tasavvuf ehlinden biri bu hususta *el-Beyaz ve's-Sevâd* (beyaz ve siyah) diye isimlendirdiği risale yazmıştır.

Ümmetlerin birbirlerine karşı üstünlüğü ve Muhammed ümmetinin bütün ümmetlerden üstünlüğü bu menzilden öğrenilir. Hz. Muhammed ümmetinden onun peygamber olarak gönderilişinden önce kimse var mıydı? (Varsa) o kişi keşfinde Hz. Peygamberi görmüş, ona iman etmiş ve kendine keşif verildiği ölçüde ona uymuştur. Böyle bir nitelikteki insan onun ümmeti içinde mi, yoksa yalnız başına bir ümmet olarak mı haşredilir? Bu keşfe sahip insan, Hz. İsa ve Hz. Musa gibi belirli bir peygamberin şeriatına tabi midir, değil midir? Tabi ise, müşahede yoluyla uymuş olduğu peygamberin şeriatında o peygamberin Hz. Muhammed'in vekili olduğunu görür. Uyduğu şeriat da Hz. Muhammed'in şeriatıdır. Söz konusu kişi Hz. Muhammed'in şeriat olması anlamında o şeriata tabiyken peygamber de şeriatında getirmiş olduğu hususları Hz. Peygamber'den tebliğ etmiştir. Böyle bir insan Muhammed ümmeti içinde mi haşredilir? Yoksa kendisine uyduğu peygamberin ümmetinden midir? O peygamberin ümmeti içinde haşredilip cennete girer ve menziline yerleşirse, acaba Muhammed ümmetinin menzillerine mi yerleşir? Yoksa Hz. Muhammed'e ve üm-

değiştirmeden ibarettir. Böylece 'evden çıkan tekrar eve döndü' demek doğrudur. Buradan iadenin neyle ilgili olduğunu anladık.

Yerlerdeki derecelenme buradan öğrenilir. Allah ehlinin nitelikleri buradan öğrenilir. Hakk'ın ve Allah'ı bilenlerin ortak oldukları durum buradan öğrenilir. Gerçi Allah'ı bilenden başkası yoktur. Ancak âlimlerin bir kısmı Allah'ı bildiğini bilir, bir kısmı Allah'ı bildiğini bilmez. Böyle biri gördüğü hakkında bilgi sahibidir, fakat gördüğünün ve müşahede ettiğinin Hak olduğunu bilmez. 'Allah'ı biliyor musun' diye sorsan 'hayır' der. 'Neyi müşahede ettin?' veya 'Müşahede ettiğinin sana görülmesi itibarıyla onu biliyor musun?' diye sorsan, 'evet' diyecektir. Böyle birisine 'ona kim denilir' diye sorsan, 'benim müşahede ettiğim' diyecektir. Bu kez 'ona ne denilir' denilse, 'bilmiyorum' diyecektir. Bu kez 'O bu şekildedir' yani 'O senin kendisini bildiğin falan özel isme sahiptir' denilir. Fakat o müşahede ettiği varlığın böyle bir isimle isimlendirildiğini bilmiyordur. O halde insanın bilmediği, müşahede ettiği varlığa böyle bir adı vermekle ilgilidir. O özel bir adla nitelenmiş, aynı zamanda da müşahede ettiği şey olması bakımından müşahede edilenin bilgisiyle nitelenmiştir. Geride müşahede edilenin belli bir ismin sahibi olduğunu öğrenmek kalmıştır.

Yaratıkların Hakk'a boyun eğmesi ve bu boyun eğmenin Hakk'ın onlara boyun eğmesinin neticesi olduğu bu menzilden öğrenilir. Bunun nedeni, mümkünün Vacip'ten olan talebidir ve Vacip talep ettiği hususta ona 'boyun eğer', daha önce bir şey değilken onu var eder. Âlemde gerçekleşen farklılığın ve ihtilafın sebebi ve bu menzilden öğrenilir. Gerçi ihtilafı ortadan kaldıracak sebep de bilinir. Otoritesinin gücüne rağmen, bilgi üzerinde hüküm veren nedir? Gururlanma ve onu ortaya çıkartan sebep bu menzilden öğrenilir. Amel, kesp ve iktisap (kazanma) arasındaki farklar bu menzilden öğrenilir. Allah 'lam' (için) ve 'ala' (hakkında, üzerinde) edatlarıyla kesbi ve iktisabı ayırt ederek şöyle buyurur: '*Kesp ettiği kendi için, iktisap ettiği aleyhinedir*'[228] İlahi ihtiyar, bu menzilden öğrenilir. Zıdda ne zaman dayanılacağı bu menzilden öğrenilir. Bu durumda zıt zıddı olduğu şeye rahmet vesilesi olur. Bununla birlikte doğası gereği ona düşmandır. Allah'ın (zatı) hakkında düşünmenin yasaklanması, bu menzilden öğrenilir. Amelleri

ları yaptıklarına şahitlik ederler"[227] buyrulur. Kulak, göz, kalp, deri, sinir, cinsel organ, nefes ve hareket gibi bütün organlar da şahitlik edecektir.

İnsanlar yaratılış gayelerinden habersiz
Menfaatlerini bile görmüyorlar

O halde insan doğal yaratılışı bakımından olduğu gibi her bir yaratılışın ötekinden ayrı dikkate alınması itibarıyla nefs-i nâtıka'nın yaratılışı bakımından da mutludur. Toplamla, yani nefs-i nâtıka'nın bedenle bir olmasıyla muhalefet gerçekleşmiştir. Muhalefeti meydana getiren ve belirleyen, teklifin ta kendisidir. Teklif bir yerde kalktığında muhalefet hükmü de kalkarak sürekli uyum ve mümkün varlığın Zorunlu varlığa itaati ortaya çıkar. Nitekim günah işlerken de gerçekte durum öyledir. İnsan meşiyete itaat ederken beşer cinsindeki kıskançlık nedeniyle dolaylı emre (emr bi'l-vasıta) muhaliftir.

Bu menzildeki ilimlere gelirsek, Hakk'ın tevhidi, O'ndan haber verilenlerin doğrulanması, bu menzilden öğrenilir. Onlar beşer veya melek veya düşünce gibi Hakk'ın elçileri ve tercümanlarıdır. Eşyanın ayrışmasını sağlayan farkları bilmek, bu menzilden öğrenilir ki genel tevhit ilmi budur. Bu ilim âlemdeki her şeye yayılmıştır. İlahi keşif bu menzilden öğrenilir. Dünya ve ahirette sona ermeyen çoğalma bu menzilden öğrenilir. Eşya arasında suretteki ortaklığın ve benzerliğin gerçekleştiği mertebe bu menzilden öğrenilir. Sadece Hakk'a mahsus özellikler ile sahip olduğu bilgiyle yaratıkların Hakk'ın bildirmesiyle öğrendiği bilgiler bu menzilden öğrenilir. Meyil ve istikamet bu menzilden öğrenilir. Tafsilin cem'i bu menzilden öğrenilir. İadelerin neye döneceği bu menzilden öğrenilir. Tekrar yoktur, hâlbuki iade tekrar demektir. İşin açıklanması zordur. Bu zorluğun sebebi Hakk'ın âdeti/iade zikretmiş olmasıdır. Buna mukabil keşif âlemde tekrarın olmamasını gerektirir, yoksa ahiret yaratılışındaki iade (yeniden yaratma) değildir. Çünkü o iade ve yeniden yaratma, belirli bir durum hakkında ilahi hükümdür. Bu yönüyle o, bir evden çıkıp sonra oraya dönenin durumuna benzer. Burada ev aynı ev olduğu gibi çıkan da girenin aynıdır. Buradaki durum, cevherlerin ortaya çıkması değil, hallerdeki yer

hayatında bilhassa hayal mertebesinde ahirette ve cennette ise genel olarak başkalaşmasıdır.

Allah varlıkta duyuda etkin olan ve olmayan himmeder yaratmıştır. Bu derecelenme himmederde ortaya çıktığı kadar bütün eşyada derecelenme ortaya çıkar. O kadar ki ilahi isimlerde derecelenme vardır. Dünyada fail ve etkin himmetler bazen başkalarının himmetlerine de etki edebilir, bazen etmez. Etki etmediği duruma misal olarak '*Sen dilediğine hidayet edemezsin*'[226] ayeti verilebilir. Etkin ve edilgin himmetlerin bir kısmı etkin himmetlerden etkilenmez. Bir himmet başka bir himmette herhangi bir şey meydana getirmek ister, fakat bu durum meydana gelmez. Çünkü öteki himmet bunu dilememiştir. Çünkü himmetler cinslik itibarıyla birbirlerine mütekabildir ve bu nedenle fail himmetler bazen onlara etki edemezler. Kendi cinsinden başka bir himmete iliştiğinde ise her fail ve etkin himmet, zorunlu olarak öteki himmete etki eder. Kendi cinsinden olan himmetlerden birisine iliştiğinde ve taalluk ettiğinde, o himmetlerin bir kısmı fail himmetten etkilenirken bir kısmı etkilenmez. Bu durum peygamberlerde ve onların tabilerinde tezahür eder. Peygamber birinin Müslüman olmayı dilemesini ister ve o kişi diler ve müslüman olur. Başka birinin Müslümanlığı dilemesini ister, fakat o bunu dilemez. Peygamberin himmeti söyleyenin iradesi olmaksızın sadece kelime-i tevhidin dille söylenmesiyle sınırlı kalmasıyla ilgili olsaydı, onun iradesi genel anlamıyla gerçekleşir, fakat bu durum sahibine fayda etmezdi. Bununla birlikte kelime-i şehadeti dille söylemek, söyleyenin diline fayda verir. Çünkü dil kendisi bakımından hiçbir zaman Allah'a asi olmaz. Dilden günahın meydana gelmesi, hareket etmesini irade edenin onu tahrikine bağlıdır. Harekete zorlanan ise mecburdur, çünkü o -nefsin araçlarından birisi olduğu için- kendini ondan alı koyamamıştır. Bununla birlikte dil kendi zatı itibarıyla itaatkârdır. Allah sahibinin kulağını açıp nefs şeriatın emrettiğine aykırı sözü söylemesini isterken dilin kendisinin neyi söylediğini duysaydı, hiç kuşkusuz susar kalırdı. Bu nedenle 'günah ondan zorlamayla çıkmıştır, yoksa kendinden kaynaklanmamıştır' dedik. Çünkü dil (bütün organlar gibi) zatı gereği itaatkâr olduğu kadar onu hareket ettiren için adil bir şahittir. Ayette '*O gün dilleri, elleri ve ayak-*

tığı aslına döndürmüştür. Öyleyse başlangıçta ancak onun doğasına ve bedenine uygun şeye bakmıştır. Hal böyleyken insanın sahih bir bilgiyle 'bela (evet)' demesi ne mümkün?

VASIL

Dünyada Hayal Mertebesinde Hak Kulun Tekvin Mahallidir

Bilmelisin ki dünyada hayal mertebesinde Hak kulun tekvin mahallidir. Bu nedenle bir konuda aklına bir şey düştüğünde, Hak o mertebede o düşünceyi var eder. Misal olarak dilediği herhangi bir mümkünü var etmesini verebiliriz. Bu mertebede kulun dilemesi Hakk'ın meşiyetinin ve iradesinin bir yönüdür, çünkü kul ancak Allah dilerse bir şeyi dileyebileceği gibi Hak da dünyada kulu dilerse diler. Kulun dünyada dilediklerinin bir kısmı duyuda gerçekleşir. Hayale gelirsek, hayalde gerçekleşenlere misal olarak, Hakk'ın (her şeye) işleyen iradesini verebiliriz. Binaenaleyh Hak, bu mertebede kulun dilediği her işe karşılık olarak onunla beraberdir. Ahirette ise meşiyetinin sınırlanmayışı itibarıyla durumu (dünyadaki hayal mertebesi) gibidir. Çünkü insanın dünyadaki bâtını, ahirette onun zahiri ve görünen yönü olacaktır. Bu nedenle arzuladığımda her şey onun iradesinden meydana gelir. Dünyadayken Hak, hayal mertebesinde insanın tasarrufu altındadır. Ahirette ise -dünyada değil- duyusal bir şekilde arzu ettiği her şeyi yerine getirir. Öyleyse Hak hayal mertebesinde (kula) tabiyken ahirette kulun arzusuna tabidir. Buna mukabil kul bir şeyi irade ederken Hakkın meşiyeti ve iradesi altında bulunur. Binaenaleyh Hakk'ın işi ve şe'ni, ahirette olduğu gibi dünyada da hayal mertebesinde var etmek istediği her işi onun adına var etmek üzere kulu murakabedir.

Kul ise tecelli surederinde Hakk'a tabidir. Hak bir surette tecelli ettiğinde, kul onunla 'boyanır.' Bu itibarla kul Hakk'ın tecellisinin halden hale girmesi nedeniyle suretten surete girer. Buna mukabil Hak yaratmada halden hale girer. Bunun nedeni kulun iradesinin dünya

keklerden yüz çevirmiş olduğu için ismi Hanne idi ve Meryem lakabıydı. Daha önce zikrettiğimiz nedenle böyle nitelenmişti.

Hayal gücünün oğlu Yahya hakkında Zekeriya'ya nasıl etki ettiğine bakınız! Zekeriya bütün gücünü Allah'ın kendisine ihsan ettiği makam nedeniyle Meryem'in halinin güzelliğinde teksif ettiğinde hayal gücü Zekeriya'ya etki etmişti. *'O, salihlerden bir nebiydi.'*[222] Bu nedenle hiçbir zaman Allah'a asi olmamıştı. Burada sözü edilen 'salihler', bütün peygamberlerin Allah'tan kendilerini aralarına katmasını istedikleri kimselerdir. Onlar, büyük veya küçük bir günahın kendilerinden meydana gelmediği kimselerdir.

Zekeriya'nın halinden daha sırlı bir hal sahibi kimse görmediğim gibi insanlık otoritesinin ondaki gibi başka birisinde ortaya çıktığını da görmedim. Zekeriya *'Bana senin katından temiz bir zürriyet ver'*[223] diye dua etmiş, vuku bulacak şeyi tasavvur etmeden bunu istememiştir. Veya şöyle dememiştir: *'Rabbim! Benim nasıl çocuğum olur ki? Bana ihtiyarlık gelmiş ve eşim de kocakarıdır.'*[224] Yaşlılık hali nerede, çocuk sahibi olmak nerede! Ona bu sözü söyletecek bir hal karinesi olmasaydı ardından *'İşte Allah bu şekilde dilediğini yapar'*[225] denilmezdi. Böylece onun maksadı, Allah'ın bu durumu bildirmesine vesile olmaktı. Bu sayede başkası da Allah'ın dilediklerini âdeti aşarak yapabileceğini öğrenir ki kendisinde durum âdeti aşarak gerçekleşmişti. Bununla birlikte bu söz onun kendindendi ve insanlık gücü onda tesir etmişti. Çünkü insan zatı gereği Allah'ın kitabında zikrettiği özelliktedir: Allah insanı bir yerde zikrettiğinde, onunla birlikte yaratılış gayesine aykırı davranmasını gösteren bir eksikliği de zikretmiştir. Allah insanı en güzel surette yaratmıştır. Başka bir ifadeyle Allah insanı yaratmış, sonra da yaratmış olduğu dereceye yükselebilmesi için 'aşağıların aşağısına' atmıştır. Bu sayede kendisi için yaratıldığı dereceye yükselebilirse, bu davranış karşılığında övülecektir. İnsanların bir kısmı atıldıkları 'aşağıların aşağısında' kalır. İnsanın oraya atılmış olmasının nedeni, oradan yaratılmış olmasıdır. Böyle olmasaydı, oraya atılması doğru olmazdı. 'Aşağıların aşağısı' derken insanın bedenini ve bedeni yöneten ruhunun inşa edilişi esnasında kendisinden var olduğu doğanın hükmünü kastediyorum. Aşağıların aşağısına atmakla Allah, insanı kendisinden yarat-

şahede ettiği her şeyde 'imkân' hükmünden uzak kalamaz, çünkü Allah'ın dışındaki her şeyin hakikati, kendisi itibarıyla 'imkândır.' Bir şey kendi hakikatinin dışına çıkmaz. Herhangi bir varlık kadim veya hâdis bir şeyi ancak kendi nefsiyle gördüğüne göre, sürekli olarak 'imkân' hükmü görene eşlik eder. Bunun farkına ancak gerçeği olduğu hal üzere bilenler varabilir. Böyle bir insan soyutlanmanın ancak vehimde mümkün olduğunu bilir, yoksa gerçekte ona güç yetiremez, çünkü böyle bir şey yoktur! Allah ehlinin seçkinlerinin dışında pek çok kimsenin ayakları burada kayar. Allah ehli ise bu meseleyi Allah'ın bildirmesiyle öğrenmiştir.

VASIL

Zekeriya'nın Çocuk Talebi

Bakınız! Zekeriya (as.) zaviyede Meryem'in huzuruna girmiş. Meryem kendini bütünüyle Allah'a adamış bir betûl idi ve Zekeriya onun halini biliyordu. Bununla birlikte onun yanında Allah'ın kendine ihsan ettiği bir rızık görmüştü. Bunun üzerine Zekeriya Meryem'in bu halini çok sevince, Allah'tan kendine bir oğul ihsan etmesini isteyerek şöyle demişti: '*Rabbim! Bana senin katından ver...*'[217] Allah'ın katı, rahmet, yumuşaklık ve ilgi katıdır. '*Temiz bir zürriyet. Sen duayı işitensin!*'[218] Bu dua esnasında Hz. Meryem mertebesi ve Allah'ın inayetiyle tahsis etmiş olduğu ikramı yönüyle onun hayalinde bulunmaktaydı. '*Melekler ona nida etti, o ise namaz kılıyordu.*'[219] Çünkü Zekeriya yanında rızık bulduğunda Meryem'in yanına girmişti. '*Allah seni kendisinden bir kelime olarak tasdik edici ve efendi olarak Yahya ile müjdelemiştir.*'[220] Kastedilen kemaldir, çünkü Hz. Meryem kemal sahibiyken Hz. Yahya da nebilik vasıtasıyla kemale ermiştir. '*Ve hasûr (betûl'ün karşılığında) olarak.*'[221] 'Hasur' kadınlara yaklaşmaktan uzaklaştırıp bütünüyle kendisine yönlendirdiği kimse demekken bizde onun durumu iktidarsız olarak tezahür eder. Meryem ise erkeklere temastan yüz çevirmiş kimse anlamında betûl idi. Yahya (as.) kadınlara karşı soğuktu. Meryem de er-

âlimlerden birisini zihninde canlandırmalıdır.' Bu işin etkisini göstermesini istiyorsa, o zaman gördüğü sureti (hayal âleminde) nakledildiği surette veya tasavvur sahibinin kendisini gördüğü surette görüp eşine de o suretin sahip olduğu güzelliği söylemelidir. Öyle bir kâmil insan tasavvur edildiğinde, onu bilgi ve ahlakının güzelliğini dikkate alarak tasavvur etmelidir. Bedensel sureti çirkin bile olsa, bilgi ve ahlakının güzelliğine göre güzel bir şekilde tasavvur eder. Bu esnada erkek söz konusu manaları bedenlendirir ve o sureti eşinin ve kendi gözünün önünde canlandırır, ikisi birlikte kendilerini o suretin güzelliğine teksif ederler. Birleşmeyle kadın hamile kalırsa, tahayyül ettiği suret çocuğuna etki eder ve doğan çocuk (tahayyül edilen kâmile ait) menzille doğar. Bunun böyle olması zorunludur. Çocuk böyle doğmazsa, bunun sebebi, meninin rahme düşmesi esnasında anne ve babadan birinin - kendileri farkından değilken- nefsinin maruz kalıp o sureti tahayyül etmekten uzaklaştıran bir durum olabilir. Sıradan insanlar bu durumu 'kadının iştahı' diye ifade ederler. Bazen cinsel birleşme esnasında karı kocadan birisi veya her ikisi de hayallerinde köpek, aslan veya herhangi bir hayvanın sureti canlandırabilirler. Böyle bir birleşmeden doğan çocuk, ebeveynin tahayyül ettiği hayvanın ahlakı üzere doğar. Birbirlerinden farklı sureti tahayyül ederlerse, çocukta annenin ve babanın tahayyül ettikleri suret ortaya çıkar. Öyle ki dış surete veya çirkinliğe bile etki eder. (Bunlar filozofların hayal gücü hakkındaki görüşleridir).

Filozoflar hayalin bu otoritesini bilmiş olsalar bile, ilahi ilimleri elde etmek üzere onu müstakil bir bilgi aracı saymazlar. Çünkü onlar bilgisizlikleri nedeniyle talep edilmeyen bir işin peşinden koşarlar. Onların peşinden koştukları ise maddelerden soyutlanmaktır. Hâlbuki böyle bir hal ne dünyada ne de ahirette mümkündür. Binaenaleyh maddelerden soyutlanmak düşünülür, fakat görülemez. Teorik düşünce sahiplerinin böyle bir düşünceden daha büyük bir hataları yoktur. Üstelik bu hatanın farkına varmadan başardıklarını zannederler, hâlbuki zarardadırlar! Ömürlerini elde edemeyecekleri bir işi elde etme uğrunda harcarlar. Bu nedenle akıl, vehmin veya hayalin etkisinden ve hükmünden kurtulamaz. Hayal melekler ve ruhlar âleminde 'imkân' şeklinde tezahür eder. Dolayısıyla ruh veya Allah'ı bilen bir kimse, mü-

Dımeşk (Şam) kadısı Şemseddin Ahmed b. Mühezzibüddin Halil el-Cüveynî'yi -Allah onu başarıya erdirsin ve melekleriyle desteklesin, verdiği hükümlerde masum kılsın- kadı olarak görevlendirildiğinde rüyamda görmüştüm. Birisi ona şöyle diyordu: 'Allah sana temiz ve renkli bir elbise giydirdi. Onu kirletme ve rengini bozma!' Uyandım ve rüyayı kendisine anlattım. Allah onu ilahi tavsiyeyi muhafaza edenlerden etsin.

Hayal suretlerin kendisinde tezahür ettiği rahimlerden birisidir. Hayali mertebe suretleri kabul ettiği için Allah onlar hakkında şöyle demiştir: *'İnsanlara şehvetlerden kadınlar sevdirildi.'*[216] Yani kadınlarda sevdirilmiştir. Öyleyse sevgi suretleri, Allah'ın dilediği kullarına süslü gösterdiği bir surettir ve kişi onu -başkası nedeniyle değil- kendisi nedeniyle sever. Çünkü Allah ona ancak belirttiği hususta şehvet sevgisini süslemiştir. Binaenaleyh Allah salt sevgiyi insana sevdirmiş, sonra da onu zikrettiği hususlarda şehvete bağlamış, ardından da dilediği kimseler için şehvette başka bir duruma bağlamıştır. Allah ayette şehveti zikretmiştir, çünkü şehvet, doğal bir surettir ve hayali doğa sınırlar, sonra da hayal onun üzerinde hüküm verir ve dilediğinde onu bedenlendirir. Bu yönüyle hayal aslı üzerinde hüküm veren bir ferdir, çünkü hayal, saygın ve kerim bir ferdir. Allah hayalden daha yüce menzili olan bir şey yaratmadığı gibi ondan daha genel hükme sahip bir şey de yaratmamıştır. Hayalin hükmü, bütün var olanlara ve aralarında imkânsızın vb. bulunduğu var olmayanlara yayılmıştır. Binaenaleyh var ettiği şeyler içinde ilahi kudretin en yüce varlığı hayalde bulunur. Hayal vasıtasıyla ilahi kudret ve iktidar ortaya çıktığı gibi Allah onun vasıtasıyla kendi üzerine rahmeti vb. yazmış ve herkese vacip kılmıştır. Hayal kıyamette ve inançlardaki tecellinin gerçekleştiği bir yerdir. Bu yönüyle hayal, Allah'ın en büyük şiarı ve delilidir.

Hayalin otoritesinin ve gücünün bir tezahürü, hâkimlerin hayal hakkında tespit ettiği bir hususdur. Bununla birlikte onlar ne söylediklerini anlamamış veya hayale hakkını vermemişlerdir: Hayal doğanın bir parçası olsa bile Allah'ın ihsan ettiği ilahi gücü nedeniyle doğa üzerinde büyük otoriteye sahiptir. (Onlar demişlerdir ki) 'Çocuğunun asil bir evlat olmasını isteyen bir insan eşiyle cinsel ilişkiye girerken büyük

nı ıslak görenin durumunu verebiliriz. Bazen rüyadaki kirlenmenin izi görülmez. Bu durumda uykuda görülen kirlenme, onun kirlenmiş olduğu hakkında bir uyarı sayılır. Bu durum, bu niteliği bilen alimlerde ortaya çıkan bir haldir.

Böyle bir durum, Mısırlı Abdullah el-Kureyşî'nin şeyhi olan Şeyh ed-Darir Ebi'r-Rebi el-Malikî'nin başına gelmişti. Özellikle Salı günleri uyuyunca, gözleri uyur kalbi uyumazdı. Bu bahis, şekilci âlimler nezdinde muteber olmasa bile geniş meselelere sahip bir konudur. Bu bahis hikmeti bildiğini zanneden hâkimlere göre de muteber değildir. Onlar bu mertebenin diğer mertebelerden ne kadar üstün olduğunu anlamamış, onların nezdinde bir değeri olmamıştır. Bu nedenle söz konusu mertebenin (hayal ve rüya) değerini takdir edememişlerdir. Hayal mertebesinin değerini ve otoritesinin gücünü ancak Allah, sonra o bilgiye ehil kıldığı peygamber ve veliler bilebilir. Bu iki sınıfın dışındakiler onun değerini bilemez. Hayal mertebesini bilmek, peygamberlik makamlarının birincisidir. Bu nedenle Hz. Peygamber sabahladığında sahabesiyle oturur, olara şöyle sorardı: 'Aranızda rüya gören var mıdır?' Böyle demesindeki maksat, Allah'ın âlemde ertesi gün veya gelecekte var edeceği şeyleri görme arzusudur. Allah rüyayı görene uykusunda ya açık bir vahiy (ilham) veya görenin aşina olduğu suretteki vahiyle onları bildirir; bununla birlikte rüyayı gören kişi o suretle neyin kastedildiğini anlayamaz ve bu nedenle Hz. Peygamber Allah'ın o suretle neyi irade ettiğini bildirmek üzere rüyayı tabir ederdi. Hz. Peygamber'in âlimlerin nezdinde meçhul kalan bu mertebeye ilgi göstermesinin nedeni buydu. Allah Teâlâ kulları arasından derin akıl sahipleri ve ibretle düşünenlerin dikkatlerini şu ayete ne güzel çekmiştir: *'O sizi rahimlerde dilediği şekilde tasvir edendir.'*[215] Rahimlerin bir türü de hayal olan (rahimlerdir). Söz konusu rahimlerde hayali şeyler manevi bir yüklemeyle tasvir edilir ve Allah o rahimlerde manaları dilediği suretlerde terkip eder. Bu bağlamda Allah hayalde İslam'ı ve Kuran'ı yağ, bal şeklinde; bağı ise dinde sebatkârlık şeklinde; dini, renkli gömlek veya güçlü bir kale veya kir veya bilinmeyen bir şey şeklinde gösterir. Rüyadaki bu suretler rüyayı görenin veya rüyanın adına görüldüğü kimsenin dinle ilişkisine göre gerçekleşir.

Arap kabilesine mensup olduğunu bilmiyorlardı. Öyleyse insan idrak ettiği bir şeyi hayal gözüyle idrak etmiş olduğunu idrak edilenin mahiyetini öğrenmeden bilemez. Âlemde hayalin duyuyla karışmasından daha büyük bir karışıklık ve belirsizlik yoktur. Çünkü insan bu ayrıştırmayı yapabilirse, zorunlu bilgilerde kuşku ortaya çıkar; başaramazsa, bazı işleri ve şeyleri ait olmadıkları mertebelere indirir. Allah tafsil gücü verirse, herhangi bir gözle görmüş olduğunda o şeyleri açıklama imkânı da vermiş olur. Bu durumda onları görmüş olduğu gözün hangisi olduğunu bilince, onların mahiyetini de bilir. Allah'ı bilenlerde bu bilgiden daha pekiştirici bir bilgi yoktur. Allah ehli içinden aklını zikrettiğimiz hususa vermeyen pek çok kimse, uykusu hakkında bilgisi olmasaydı, uyurken görmüş olduğu şeyin hayal olduğunu söylemezdi. Nice kişi vardır ki uyanıkken böyle bir durumu görür ve onu duyusuyla gördüğünü söyler. Hz. Peygamber'in rüyasının doğruluğu hakkında söylediği hususa bakınız! Uyurken bedeninde bir hal ortaya çıktığında, onu somut bir şekilde görür. Böylece duyu üzerinde hayali suretten öğrendiği bilgiye göre hüküm vermiştir. Hz. Peygamber uyumuş ve uyuduğunu gösterecek şekilde yüksek sesle nefes almış, uyandığında ise abdest almadan namaz kılmıştır. Bu durum kendisine hatırlatıldığında, Hz. Peygamber şöyle demiştir: 'Benim iki gözüm uyur fakat kalbim uyumaz.' Yani hayal âlemine geçip suretini orada gördüğünde, abdestli uyumuş olduğunu görmüş, abdesti yenilemeyi gerektirecek bir kirlenmenin ortaya çıktığını görmemiştir. Başka bir ifadeyle bedeninin uykudan önce sahip olduğu abdesti bozacak bir hale maruz kaldığını görmemiştir. Bu nedenle daha önce şöyle dedik: Uykunun kendisi necaset değilken, necasetin sebebidir. Kim bu makamı elde edip bu niteliğe sahip olur da abdestliyken uyursa, uykuda gördüğü hayali sureti - ki o bizzat kendisidir- incelemelidir: Bir kirlilik hissederse, bedeninde bir kirlenme ortaya çıkmadıkça rüyadaki suretinde kirlenme meydana gelmez. Başka bir ifadeyle, ya bedeninde meydana gelmiş necaset nedeniyle veya abdestin bozulduğu bildiren hayalî bir suret nedeniyle abdestin bozulmasından ondan meydana gelmiştir. Böyle bir durumdaki insan uyandığında abdest almalıdır. Çünkü uykuda gerçekleşen kirlenmenin bir türü, uyuyanın bedeninde iz bırakır. Misal olarak ihtilam olmayı veya rüyasında idrar kaçırdığını görüp uyandığında yatağı-

rette olması gerekir; bunun nedeni uykuda veya uyanıklıkta onu gösteren Allah'ın doğru sözlü olmasıdır. Allah Teâlâ şöyle buyurur: '*Onların yaptığı sihirler nedeniyle o şeylerin koştuğunu zannetmiştir.*'[214] Hâlbuki onlar gerçekte onlar koşmuyorlardı. O halde gerçekte olduğu suretten farklı bir surette gördüğün her şeyi hayal gözüyle görmüş olabilirsin ve ancak böyle ise doğru olabilir. Bu nedenle hayalde görülen her şey tabir edilir. Başka bir ifadeyle tabirci, görülen sureti Allah'ın kendisiyle kastettiği anlama 'tevil eder.' Böyle bir bilgiden gafil kalmadan gözleri ayırt etmelisin!

Bilmelisin ki, bu tevil ancak Allah'ın dilediği kullarına ihsan ettiği ilahi güçle yapılabilir ve bunun için de Allah'ın o gücü sana da ihsan etmesi için gayret göstermelisin. Çünkü sen gördüğünü duyuyla gördüğün şeklinde haber vermektesin, hâlbuki gerçek öyle değil! Gördüğünü ifade ederken insaflı birinin yaptığı üzere belirgin hale getirmelisin. Bakınız! Sahabe sahih düşünceye ve mertebelere haklarını verdikleri için, Cebrail'in (as.) Dıhyetü'l-Kelbî olduğunu söylememişler; bedenlenmiş bir ruhanî olmadığı takdirde, gördükleri suretin Dıhyetü'l-Kelbî olduğunu söylemişlerdir. Yani biz onu gözümüzle algıladık. Böyle yaparken gerçeği incelememişler ve ilahi emre hakkını vermemişlerdi. Bu nedenle de 'doğru söylememiş doğru sözlülerdi.' Hz. Peygamber ise onlara 'o Cebrail'dir' demiştir. Bu söz üzerine onlar kimi gördüklerini ve onu neyle gördüklerini anlamışlardı. Nitekim Cebrail tanımadıkları bir bedevi suretinde gözüktüğünde de böyle demişlerdi. Cebrail insanlara dinlerini öğretmek için gelirken onların tanımadıkları bir sureti girerek gelmiş, Hz. Peygamber sahabeye 'soru soranın kim olduğu biliyor musunuz?' diye sorduğunda, 'Allah ve peygamberi daha iyi bilir' demişlerdi, çünkü Cebrail tanımadıkları birinin suretinde görünmüştü. Bunun üzerine Hz. Peygamber 'o Cebrail'dir' demiştir.

Bu hadis Dıhye hadisinden sonra söylenmişse, onların 'Allah ve peygamberi daha iyi bilir' demeleri şu anlamda yorumlanabilir: Onlar ruhanînin mana veya suretinin gerçekte bir insan olabileceğini söylemişlerdir. Hadis daha önce söylenmişse, bu ifade şöyle yorumlanabilir: Sahabe onun insan olduğunu bilmiyor değillerdi, fakat adını ve hangi

Bilmelisin ki, zikredilen makamlar, hayal gözüyle görülebilir. Onlar, müşahede edildiklerinde ancak hayal gözüyle idrak edilebilirler. Çünkü onların suretleri, -Allah dilediği şeylerde kendilerini misalî suretlere çevirdiğinde- tahayyüldeki suretlerdir. Bu nedenle onları duyulurları gözünle veya anlamları kalp gözüyle gördüğün gibi 'şahıslar' olarak gözünle görürsün. Çünkü Allah çoğu azalttığında -ki gerçekte çoktur- veya azı çoğalttığında -ki gerçekte azdır-, burada çoğalmayı ve azalmayı duyu gözüyle değil, hayal gözüyle görebilirsin. Her iki durumda da gören gözdür. Nitekim Allah Teâlâ '*Allah onları kendileriyle karşılaştığınızda gözlerinize az göstermiş, sizi ise onlarm gözlerine az göstermişti*'[212] buyurur. Başka bir ayette '*Siz onları gözünüzle iki kat olarak görüyordunuz*'[213] buyurur. Hâlbuki onlar dışta onların iki katı değildi. Binaenaleyh onları hayal gözüyle görmemiş olsaydın, gördüğün sayı yalan olacağı kadar sana onu gösteren de gösterdiği hususta doğru söyleyen olamazdı. Sana onu gösteren Hak bu durumu hayalde gösterdiği için, azlıktaki çokluk gerçek olduğu kadar çokluktaki azlığın gerçek olması mümkün olabilmiştir. Başka bir ifadeyle bu durum, duyuda öyle değilken hayalde gerçektir. Nitekim Hak sana hayalde sütü gösterir, sen de onu içersin. Hayaldeki (rüya) süt bilgidir. Öyleyse sen onu -ki bilgidir- ancak hayal gözüyle süt olarak görmüşsündür. Bilgiyi birinden almış olman, sütü içmen suretinde ortaya çıkar. Bütün bunlar hayal gözünde gerçekleşir. Duyuda bilgi süt olmadığı gibi bilginin öğrenilmesi (süt) 'içmek' demek değildir. Hâlbuki sen onu böyle görmüştün! Duyu gözüyle onu böyle görmüş olsaydın, gördüğün yalan olurdu, çünkü bu durumda bir şeyi o şeyin gerçekte bulunduğu durumdan farklı görmüşsündür. Binaenaleyh sen bilgiyi uyanıkken ancak hayal gözüyle 'süt' şeklinde görmüşsündür. Sen farkında değilsen bile, durum gerçekte öyledir! Çünkü Allah bildirdiği hususta doğru sözlüdür. Sana gösterdiği şey, hayalde senin gördüğün şekilde doğrudur. Öte yandan, bilgiyi Allah'tan 'elle vurmak' şeklinde alman da böyledir. Hz. Peygamber 'vurma' yoluyla 'öncekilerin ve sonrakilerin bilgilerini öğrenmiştir.' Gerçekte bilgi muallimin konuşması neticesinde öğrenme veya bilginin nefiste yaratılmasıyla zorunlu bir şekilde öğrenilir. Bununla birlikte hayal mertebesinde 'vurma' yoluyla bilgi gerçekleşmiştir. Dolayısıyla vurmanın hayalde olması, vurulan şeyin de hayali bir su-

Bu menzil dokuz bin makamı içerir. Nitekim ehl-i keşf ve vücûd, keşif ve vecd ehlinden gelen haberler böyledir. Bin makam özel ve farklı bir gruba mahsus iken başka bir gruba üç bin makam, bir gruba beş bin makam tahsis edilmiştir. En üst grup bin makamın mahsus olduğu kimselerdir. Onları üç bin makamın ait olduğu kimseler takip eder. Onları da beş bin makamın mahsus olduğu kimseler takip eder. Fakat bu grupların en üstünü makamı olmayandır. Çünkü makamlar kendilerinde bulunanlar üzerinde hüküm sahibidir. Grupların en üstününün ise hükme konu olan değil, hüküm veren olduğu aşikârdır. Söz konusu insanlar 'ilahîlerdir (Hakk'a benzeyenler/metafizikçiler).' Çünkü hüküm verenlerin en hikmetlisi Hak onların aynı olmuştur. Bu durum insanlar arasında ancak özellikle Allah'ın kendilerine dönük ezeli inayetiyle Muhammedîler adına gerçekleşebilir. Allah Teâlâ onların benzerleri hakkında *'Kuşkusuz tarafımızdan adlarına iyiliğin öne geçtiği kimseler ondan uzaklaştırılacaktır'*[211] buyurur. Kastedilen cehennemdir, çünkü cehennem o makamlardandır. Öyleyse onlar, gerçekte, makamlardan uzaklaştırılmış olanlardır. Makam sahipleri himmetlerinin belli bir gayeye ve sona varmakla sınırlandığı kimselerdir. Belirledikleri gayelere ulaştıklarında, bu kez kalplerinde başka gayeler ortaya çıkarken ulaşmış oldukları gayeler diğer gayelere ulaşmak için başlangıca dönüşür. Böylece kendilerini talep etmeleri nedeniyle gayeler üzerlerinde hüküm sahibi olur ve iş böyle sürer gider. Muhammedî'yi ise böyle bir hüküm veya sınırlama engellemez. Onun genişliği Hakk'ın genişliği demektir. Hakk'ın ise varlığının kendisinde tükeneceği bir sınırı yoktur. Muhammedî'nin müşahede ettiği Hak'tır. Dolayısıyla onun müşahedesinin bir sınırı yoktur. Muhammedî'nin dışındakiler ise kendi mekânını müşahede eder ve bu nedenle yerleşik olduğu hal veya makamın sona ermesi ve halinin değişip yok olması mümkündür. O ise kendi halinin Allah hakkındaki bilginin sonu olduğunu zanneder, çünkü kendine ve rabbine göre hükme hakkını verdiğini zanneder. Hz. İsa Muhammedî idi ve bu nedenle ahir zamanda inecek ve onun inişiyle birlikte Allah büyük velayeti (velayet-i kübra) tamamlayacaktır. Hz. İsa Allah'ın ruhu ve kelimesidir. Hakk'ın kelimeleri ise tükenmez. O halde Muhammedî kendisine ulaşacağı bir gayeye sahip değildir.

teceği belirli bir süre yoktur. Orası sürekli ve sonsuza kadar 'tekvin' mahalli olarak yaratılmıştır. Allah dünya hayatının niteliğini değiştirir ve bu değişiklikle birlikte ahiret haline gelmiştir; cevheri ise bakidir. Gerçekler ve işler hakkında Allah'tan gelen bilgisi olmayan kimse (değişme) hakkında hayretteyken Allah'ı ve âlemin Allah ile ilişkisini bilen alimler hakkında hayret diye bir şey yoktur. Âlimler sürekli rahatlık ve ferahtadır. Başkaları ise dünya ve ahirette hayretin karanlığında başıboş bir şekilde dolanırlar. Her nefes yaratılış yenilenmemiş olsaydı, cevherlerde usanma meydana gelirdi. Çünkü doğa usanmayı gerektirir ki cevherlerin yenilenmesini lüzumu buradan ortaya çıkar. Bu nedenle Hz. Peygamber Allah'tan aktararak şöyle buyurur: 'Siz bıkıncaya kadar Allah bıkmaz.' Âlemin bıkmış olması, Hakk'ın bıkmış olmasıdır. Âlemde ancak keşfi olmayan ve âlemin her nefeste sürekli yenilendiğini müşahede etmeyenler bıkabilir. Öyle bir insan Allah'ın sürekli yaratıcı olduğunu göremez. Bıkma süreklilik (zannıyla birlikte) gerçekleşir.

Şöyle sorabilirsin: Yaratmanın yenilenmesindeki süreklilik de bir devamlılıktır ve bu devamlılıkla birlikte bıkma niçin gerçekleşmesin ki?' Şöyle deriz: Zati hükümlerde bir değişmenin gerçekleşmesi söz konusu değildir. el-Hallak (sürekli yaratan) bizatihi yaratırken âlem de bizatihi edilgendir. Dolayısıyla bıkmanın gerçekleşmesi mümkün değildir. Yeni yaratılmış nimet içinde o nimetin yerini aldığı şeydeki başkalaşma bıkkınlığı gerektirmez. Çünkü yeni durum, sevinç, neşe ve mutlulukla görülmemiş bir şeyi görmek demektir. Bu nedenle Allah Teâlâ *'Rahmetim her şeyi kuşatmıştır'*[207] buyurur. Yani sonsuza dek var olmuş ve var olacak her şeyi kuşatmıştır. Çünkü rahmet bir cevher/varlık değil bir hükümdür; var olan bir cevher olsaydı, tükenir ve sonsuz şeylerin kendisinde meydana gelmesine imkân vermezdi. Rahmet bir hükümdür ve var olanların cevherlerinin Rahman ve Rahim'den meydana gelmesiyle birlikte onlarda tezahür eder. *'Bilgide derinleşenler...'*[208] yani Allah hakkındaki bilgide derinleşenler *'Ona iman ettik, hepsi rabbimizdendir'*[209] derler. Yani rahmet de rahmet edilen de Rabbimizdendir. *'Ancak derin akıl sahipleri öğüt alır.'*[210] Onlar, zahir kabuğun kendisini perdelediği -ki aynı zamanda koruduğu- işlerin hakikatlerini şehadet âlemine çıkartan dalgıçlardır.

Hayat verir de kendisiyle öldürdüğü bir kılıcı yok
Çağırınca da lütufla ruh diye çağırırsın

'Hibe' derken Cebrail'in '*Sana temiz bir oğlan vermek üzere...*'[206] ifadesinde zikredilen Allah'ın ruhu Hz. İsa'nın Meryem'e verilmesini kastediyoruz. Bir rivayette Hz. Peygamber'e şöyle sorulduğu aktarılır: 'Âlemi yaratmazdan önce Rabbimiz neredeydi?' Hz. Peygamber 'Üstünde ve altında hava bulunmayan Amâ'daydı' cevabını vermiştir. Daha önce Amâ hadisinden ve âlemin suretlerinin orada açılışından konuşmuştuk. Akıl delilinin ispatladığı husus şudur: Allah'ın dışındaki her şey hâdistir ve daha önce olmayıp sonradan olmuştur. Başka bir ifadeyle delil, Allah'ın dışındaki şeylerin O'nun kendisinden kaynaklanan zorunlu varlığıyla (birlikte) bulunmadığını ispatlar. Bu nedenle sürekli yaratma Allah'a ait iken sürekli edilgenlik 'âlem' demek olan mümkünlere aittir. Dolayısıyla tekvin, yani yaratma, sürekli gerçekleşir ve âlem sürekli var olur. Bu nedenle boşluğun sonsuza doğru uzaması gerekir, çünkü mümkünler sonsuza dek var olur ve onlar varlıklarıyla ancak boşluğu doldurur. Daha önce âlemin boşluğu doldurduğunu söylerken dolu bir şeyin doldurulamayacağını kastetmiştik. Çünkü dolu, dolduranın ve imar edenin kendisidir; dolayısıyla dolu bir şey doldurulamaz (imar edilemez). Ortada sadece 'dolu (mele)' vardır veya sürekli yenilenme içindeki âlemin yaratıcısı vardır.

Ahiretin de bir nihayeti yoktur. Biz olmasaydık, zaten dünya veya ahiret denilmeyecek, gerçekte de olduğu üzere var olmuş ve olan-olacak 'mümkünler' denilecekti. Biz yaratılmış mümkünler olarak varlıklarımızın ortaya çıktığı andan itibaren belli bir süreye kadar belli mekânları doldurduğumuz için -ki biz de âlemin suretlerindeniz- doldurduğumuz ve imar ettiğimiz yeri 'dünya hayatı' diye isimlendirdik. Başka bir ifadeyle varlıklarımızın ilk var oluş vaktinde doldurduğumuz 'yakın yer ve diyar' diye isimlendirdik. Hiç kuşkusuz âlem vardı ve biz yoktuk. Bununla birlikte Allah dünya hayatında kalmamız için belirli bir süre ve eceller belirlemiştir. O süreleri tamamladıktan sonra, 'ahiret' denilen başka bir yere göçeriz. Bu dünya hayatında bulunan şeyler orada da vardır, fakat burası 'hal' itibarıyla farklılaştığı gibi orası da yer itibarıyla farklılaşır. Ahiret diyarında kalışımızın kendisinde bi-

kemal, bu menzilden öğrenilir. Hak sahipleri bu menzilden öğrenilir. Takdis bu menzilden öğrenilir. İlahi inayet ve halifelerin mertebeleri, bu menzilden öğrenilir. İmanın hakikati bu menzilden öğrenilir. Ayıplar ve eksiklikler bu menzilden öğrenilir. Teşvik edilen ve elde edilmesi temenni edilen hususlar bu menzilden öğrenilir. Ölüm bu menzilden öğrenilir. Allah'a ve yaratılmışlara ait olan hususlar bu menzilden öğrenilir. İyi ve kötü nasip arasındaki fark, bu menzilden öğrenilir. Vaktin belirlenmesi ve böyle bir hüküm altına girmediği halde vakti belirlenen hususlar bu menzilden öğrenilir. Mümine ve mertebesine saygı, bu menzilden öğrenilir. Hicret bu menzilden öğrenilir. 'İmanın imanı' bu menzilden öğrenilir. Yumuşaklık, sır, açıklık bu menzilden öğrenilir. Meleğin kâmil insanlarla ortak olduğu özellikler bu menzilden öğrenilir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ÜÇ YÜZ SEKSEN BİRİNCİ BÖLÜM

Tevhit ve Cem' Menzilinin Bilinmesi

Bu menzil beş bin Refrefî makamı içerir ve Muhammedî mertebeden öğrenilir. Onu müşahede eden için en kâmil müşahede, ayın yarısında veya sonunda gerçekleşen müşahededir.

Ey İmran kızı Meryem! Sen yaratılmışsın
Asil bir yatak olarak, her ruhtan yüce bir ruh için

İffetini korudu ve sonra ruh ona geldi ihsan etmek için sana hibeyi
Yukarıdan, yedi kat yukarıdan, Levha'dan

Ona yüce ve şerefli bir hediye getirdi
Üstündür o ve yücelerden bize parıldamıştır

suçlama gerçekleşmiştir. Hâlbuki onu kınayan, Allah'ın insan yaratılışına yerleştirdiği ilahi kemalden habersizdi. Kınayanın bu konuda bilgisi olsaydı, insanı kınamazdı. Halifelik -ki o bu menzilde Hakk'a vekil olmak demektir ve namaz kılarken 'semi Allahu limen hamideh (Allah kendini hamd edeni duydu)' diyen Hakk'a vekildir- ancak namazda olabilir. Bu nedenle namazın mertebesi üstün olduğu gibi aynı nedenle de namaz Hz. Peygamber'e sevdirilmiştir. Namazın kendisine böyle sevdirildiğini bilen, hiç kuşkusuz, Hz. Peygamber'e varistir; böyle bir müşahede olmadan bir insana namaz sevdirilirse, o vâris değildir.

Bu menzildeki ilimlere gelirsek, çoğun birden meydana gelişi, bu menzilden öğrenilir; birin tekliğini değil, çokluğun birliğini kastetmekteyim. İlahi ve kevnî birleşme, bu menzilden öğrenilir. Netice ve öncüller bu menzilden öğrenilir. Birleşme ve nikâhın dereceleri, bu menzilden öğrenilir. Çünkü bazen birleşmeyle sadece haz alma amaçlanırken bazen sadece çoğalma, bazen her ikisi birden amaçlanır. Vasiyetler bu menzilden öğrenildiği gibi taksimler bu menzilden öğrenilir. Kaçırma korkusuyla acele bu menzilden öğrenilir. Karıştırmalar, hibeler bu menzilden öğrenilir. Güzel kokulardan muteber olanlar, bu menzilden öğrenilir. Marufu yapmak ve marufun mahiyetini bilmek, bu menzilden öğrenilir. Emanetler bu menzilden öğrenilir. Hazlar, haklar ve öne alınması veya geri bırakılması gereken hususlar, bu menzilde öğrenilir. Hadler bu menzilden öğrenilir. İtaat ve günah, bu menzilden öğrenilir. Şahitlikler ve hükümler bu menzilden öğrenilir. Şiarlar bu menzilden öğrenilir. Bir basamağa ve akde dönen çoğul, bu menzilden öğrenilir. Misal olarak onlu basamakları verebiliriz. Bu nedenle eş 'aşîr' diye isimlendirilmiştir, çünkü iki eşin bir araya gelmesi akitle gerçekleşir ve (aynı anlamdaki) muaşeret sohbettir ve aşiret arkadaşlar ve yakınlardır; kişi dostunun dini üzeredir. Çünkü dost dostuyla bulunduğu hal üzere akit yapmıştır ve böyle bir akit nedeniyle onunla 'muaşeret' yapmış demektir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: '*Onlarla maruf üzere muaşeret ediniz.*'[205] Yani onlarla aranızda sohbet ve muaşeretin sürekli olacağı şekilde maruf üzere arkadaşlık edin! İzzet ve engelleme bu menzilden öğrenilir. Ticaretlerin türleri, bu menzilden öğrenilir. Erkeğin kadından üstünlüğü ve kadın ve erkeğin ortak olduğu

lah'ın bir yer ve mahal haline getirdiği kadında ortaya çıkabilir. Kadın kendisinden meydana geldiği bir edilgen olması itibarıyla erkeğin parçasıdır. İşte bu nedenle kâmil insana (Hz. Peygamber) kadınlar sevdirilmiştir. Kadın söylendiği üzere erkeğin kaburga kemiği (kemiğindendir) olduğuna göre kendisinde meydana getireceklerinin mahalli bizzat erkeğin kendisi olmuştur. Binaenaleyh ondan ancak benzeri ve kendisi meydana gelmiştir. Bu durumun ne kadar garip olduğuna bakmalısın! Böyle bir bilgi kimde bulunursa, hiç kuşkusuz, Hz. Peygamber'e bu sevdirilme tarzında vâris olmuştur.

Güzel kokuya gelirsek, güzel koku, nefeslerden meydana gelirken nefesler rahmanîdir. Çünkü Hz. Peygamber 'Ben Rahman'ın nefesini bulmaktayım' diyerek nefesi Rahman ismine izafe etmiştir. Allah Teâlâ şöyle der: *'Güzel kokular temiz kimseler için, temiz kimseler güzel şeyler içindir.'*[204] Allah Teâlâ'nın isimlerinden birisi et-Tayyib'dir. Böyle olunca, güzel kokunun et-Tayyib isminden ortaya çıktığını anladık. Var olanlar için Rahman'dan daha güzel bir isim ise yoktur, çünkü bu isim, bütün varlığı kuşatmış olan genel rahmetteki mübalağa anlamına gelir. Herhangi bir şeydeki güzel kokuyu algılayan bir insan -ki başka bir insan tarafından tabii olarak kötü ve çirkin algılanmış olsa bile o koku ilahi niteliği bakımından güzeldir, nitekim Mekke'de bu hali zevk olarak yaşamıştık- gerçek anlamda (Hz. Peygamber'e) vâristir.

Öte yandan Hz. Peygamber'e namaz ancak müşahede ve konuşmayı birleştirme özelliği nedeniyle sevdirilmiştir. Bu durum 'gözümün aydınlığı namazdadır' hadisinde belirtilir. Burada Hz. Peygamber konuşmaya veya söze değinmemiştir. Çünkü umum nezdinde bilinir ki, namaz bir münacattır; kul şöyle söyler, Allah şöyle söyler! Nitekim Hz. Peygamber böyle buyurmuştur. Çünkü namaz, bir hadiste geçtiği üzere, namaz kılan kul ile Allah arasında ikiye ayrılmıştır. Namaz sadece müşahededen yoksun ve namazdaki konuşmada Hakk'ın icabetini duymayana ağır gelebilir. Kulun 'Allah kendine hamd edeni duydu' diyerek Allah'a vekil olduğu makam, makamların en yetkinidir. Çünkü Allah Teâlâ insan-ı kâmili herhangi bir kimseden ancak insan-ı kâmilin halife olması özelliğiyle üstün tutmuştur. Onun makamının üstünlük sebebi halifelik olunca, mertebesinin üstünlüğü hakkında kınama ve

Bu bağlamda Peygambere vârisliğin bir yönü de, kadınları ve güzel kokuyu sevmek, namazın göz aydınlığı olmasıdır. Fakat kadınlar ve güzel koku insana 'sevdirilmiş' ise vâristir; sevdirilmeden kendiliğinden seven vâris değildir. Çünkü kul, başka bir maksatla değil, sadece Allah için yaratılmıştır. Nitekim Allah Teâlâ '*Ben insanları ve cinleri bana ibadet etsinler diye yarattım*'[202] buyurur. Allah onları kendine ibadet etsinler diye yarattı. Hz. Musa'ya söylenen on iki kelimenin birisi şuydu: 'Ey Âdemoğlu! Seni kendim için yarattım.' Sonra Allah kulun ikinci durumunda ona başkasından daha çok bir şeyi sevdirir. Bu kez Allah'ın kendisine bir şeyi sevdirdiği kimse hakkında şöyle konuşmak gerekir: Acaba doğa mı o şeyi ona sevdirdi, yoksa tamah mı, yoksa korku mu, yoksa Allah mı sevdirdi? Hz. Peygamber 'bana sevdirildi' demiş kimin sevdirdiğini söylememiştir. Allah Teâlâ müminler hakkında '*Allah size imanı sevdirdi, onu kalplerinize süsledi, size küfrü, fasıklığı ve isyanı çirkin gösterdi*'[203] buyurur. Hz. Peygamber 'sevdirildi' sözü üzerinde durmamış ve ona kimin sevdirdiğini zikretmemiştir. Bunun nedeni, nefislerin algılama zaafları nedeniyle açıklanamayacak bir sırdır. Mertebeleri bilen arifler ise peygamberin zikrettiği yönden Allah'ı, kadını, güzel kokuyu ve göz aydınlığının namaz kılınmasını anlarlar. Hz. Peygamber temsil mertebesi ve makamı yönünden kimin huzurunda bulunduğu ve kiminle konuştuğunu bilen birisi olarak münacat ederek namaz kılar. Çünkü namazda hitap, ret ve kabul söz konusudur: böyle bir durum ise ancak 'temsil' müşahedesinde olabilir. Çünkü namazda Peygamber müşahede ve konuşmayı birleştiren mertebededir.

Karşılıklı ilişkiler, yani münasebetler, münasibin ilişkili olduğu işe doğru yönelmesini gerektirdiği için, sevdirilenin münasibin ta kendisi olması gerekir. Öte yandan münasebet, bazen zatî münasebet iken bazen arızîdir. Kadınlar bir şeyi meydana getirme yeriyken (mahallü't-tekvîn), insan (üzerinde yaratıldığı ilahi) sureti itibariyle fail olmayı gerektirir. Bu yönüyle fiilini kendisinde uygulayacağı bir yerin olması kaçınılmazdır. Ayrıca sahip olduğu kemali nedeniyle insan kendinden ancak kemalin çıkmasını isteyebilir. Nitekim her şeye yaratılışını vermiş olan Hak'ta durum öyledir; söz konusu 'yaratılış' bir şeyin kemalidir ve insanın varlığından daha kâmili yoktur. Söz konusu kemal, Al-

mümkünden birisini belirlemişlerdir. Misal olarak Hz. İbrahim'in *'Fakat kalbimin mutmain olması için'*[201] ayetini verebiliriz. Nebilerden tevarüs edilen varlıklarla ilgili bilgiye gelirsek, bu ahiret ve âlemin sonunda varacağı durumun bilgisidir. Bütün bu bilgiler, (akla göre) imkân kabilinden bilgilerdir. Böylece nebiler, (her mümkünün değil) mümkünler arasından bir kısmının gerçekleşeceğini Allah'tan bildirmiş, âlim de o bilgiyi öğrenir. Böyle bir bilgi peygamberin bildirmesinden önce aklın tam olarak bilemediği nebevî mirastır. Bunun dışındaki bilgiler, sadece akla hakkını vermemiş sıradan insanlar için 'miras bilgisidir.' Böyle bir insan peygamberden bilgi telakki etmiş, fakat aklıyla düşünmüş olsaydı zaten o bilgiyi elde edecekti. Bu tarz bilgilere misal olarak Allah'ın birliğini ve varlığını veya kendisiyle ilgili nitelikleri ve isimlerin hükümlerini verebiliriz. Böyle bir bilgi, kendisini nebi sayesinde öğrenen hakkında miras bilgisidir.

Böyle bir bilginin 'öğrenen hakkında bilgi' olduğunu söyledik. Çünkü peygamberler gerçeği bulunduğu hal üzere bildirenlerdir. Onlar Allah'tan bildirdikleri haberlerde gerçeği olduğu hale aykırı bir şekilde bildirmekten masumdurlar. Nebi olmayan âlim veya âlim olmayan haberciler ise öyle değildir, çünkü âlim, delil olmayan bir şeyin delil olduğu görüşünü ileri sürebilir ve o delilin verisine göre haber verir, sonra da o görüşten vazgeçer. Bu nedenle âlimler, bilgide peygamberin derecesine ulaşamaz. Bazen âlim, bir şeyi gerçekte olduğu hal üzere haber verir, fakat onun öyle olduğu tam olarak tespit edilemez. Bunun nedeni bilgiye girebilecek kuşkular hakkında belirttiğimiz durumdur. Avamdan olan bir âlim de bilgiye ulaşabilir. Bazen ise haber verişlerinde bilgiye ulaşamazlar. Peygamber öyle değildir. O bir durum hakkında Allah'tan haber verdiğinde, o şey haber verildiği gibidir. Âlimin peygamberden öğrenerek elde ettiği bilgide kuşku bulunmaz. O haberi öğrenenin âlim olduğunda kuşku bulunmadığı kadar hiç kuşkusuz haber de bir bilgidir. Bu nedenle Hz. Peygamber 'Âlimler nebilerin vârisleridir' diyerek hadisi daraltmıştır. Onlar peygamberin söylediğini kabul ettiklerinde, hiç kuşkusuz, gerçeği olduğu hal üzere öğrenmiş demektirler.

bize mahsus değildir. Biz nazarî bilgiyle ve tümevarımla şunu öğrendik: Kendisini bilen O'dur. Çünkü nazarî gücümüz, bize ait değildir. O bizim sıfatımızdır ve o sayede biz düşünür, görür, duyar ve tutarız.

Bütün bunlar vâris olduğumuz peygamberlerin bilgileridir. Onlar bize gerçekte sadece bilgiyi miras bırakmıştır ve bilgi vâris olunabilecek en şerefli şeydir. Hz. Peygamber'in 'Âlimler peygamberlerin vârisleridir' hadisine bakmalısın. 'el-ulemâ (alimler)' kelimesinin başındaki elif ve lam, bütün bilenleri ve habercileri kapsamak üzere, genellik bildirir. Her haberci verdiği haberi tasavvur edebilir. Haberi duyan herkes de hiç kuşkusuz onu bilir. Başka bir ifadeyle haber yalan olsun doğru olsun habercinin neyi tasavvur ettiğini bilir. Bu da bir vârisliktir. Bakınız! Hz. Peygamber şöyle der: 'Yalan bir haberi aktaran kimse, iki yalancıdan biridir.' Çünkü ondan bir yalan söz duyulmuş, bu nedenle onun durumu da sözü ilk söyleyen yalancıyla bir olmuştur. Nitekim bir mala vâris olan kimsenin hükmüyle ölüp geride miras bırakın hükmüyle birdir. Hadiste marife takısının kullanılması nedeniyle (Elif ve lam) bütün âlimler kapsama girince, '*ta ki bilelim*'[200] ayeti de bilenlere dâhil olmuştur; yine marife takısıyla bütün nebileri kapsayınca, halle veya sözle ile haber veren herkes ifadeye dâhildir. Hal ile haber vermekten söz ettik, çünkü gözükmezken sana gözüken biri, gözükmüş olmakla en azından sana göründüğünü bildirmiş demektir. Fakat 'ben sana göründüm' demiş olsaydı, bu durumda sana gözükmekle bir bilgi vermiş olmaz, sözüyle bilgi vermiş olurdu. Yani senden dolayı sana gözüktüğünü söyler. O halde zahir ehli için nas mesabesindeki birinci, yakın ve görünen anlamıyla hadis, 'Âlimler Allah'tan haber veren nebilerin varisleridir' demektir. İkinci anlamıyla ise -ki birinci anlamıyla çelişmez ve ona zarar vermez- 'Âlimler bütün haber verenlerin -her kim olursa olsunlar- vârisleridir' demektir. Fakat nebilerden tevarüs edilen ilim, aklın veya duyuların -rivayet olmaksızın- tek başlarına idrak edebileceği türde bilgi değildir. Çünkü böyle bir bilgi miras kalmaz. Âlimlerin nebilerden tevarüs ettikleri bilgi, teorik/nazarî aklın tek başına idrak edemeyeceği bir bilgidir. Bu bağlamda onların nebilerden miras aldıkları Allah hakkındaki bilgiyi akıllar -kendi delilleri bakımından- imkânsız sayarken mümkün saydığı bilgilerde ise nebiler iki

ki, tabiatın (doğa) hükmü Dehr'inkinden farklıdır, çünkü Dehr, var olanların kendisi değilken tabiat tabiatta var olanların aynıdır. Biliyoruz ki Hak münezzehtir ve bu özellikle -Dehr'in kendinde var olanlardan ayrışması gibi- bizden ayrışır. Bu nedenle Allah tenzih edilmek üzere ed-Dehr diye isimlendirilirken 'tabiat' diye isimlendirilmemiştir. Çünkü iş O'ndan başkası değil, O'nun kendisidir. İsimlendirilen ise kendini kendisi için isimlendirmez ve dolayısıyla Allah 'Tabiat' diye isimlendirilmez. O ancak başkası için kendini isimlendirir (çünkü isim yabancıdır). Böylece onu zikrettiğinde, kendisini zikretmiş olduğun anlar. Onu zikrettiğinde ise onu tanır. İşte isimlerin konuluş nedeni budur.

Sadece Allah var, yok başka şey
Sadece iki var, Allah üçüncüsü

Bize söylediği bilgi bu neticeyi verir
Çünkü ben hakikati araştıranım

Burada Hz. Peygamber'in 'Kendini bilen rabbini bilir' hadisine işaret etmekteyim. Hadiste insanın kendini bilmesi öne alınmıştır, çünkü o bilgi delilin kendisidir ve delili bilmek, medlûlün bilgisini öncelemelidir. Delil biziz ve biz 'çift (şefiyyet)' makamındayız. Bu nedenle -çiftin varlığı nedeniyle- 'iki var' dedik. Bizim kendi hakkımızdaki düşünmemizin neticesi, Hakk'ın varlığını ve birliğini öğrenmemizdir. O iki (kişinin) üçüncüsü, üç kişinin dördüncüsüdür. Bu nedenle Allah 'ikinin üçüncüsüdür' dedik. 'Ben araştıranım.' Yani o bilgiyi nazarî yöntemle elde eden birisiyim. Sonra Hak bize bir şekilde vâristir. Allah '*Biz yeryüzüne ve üzerindekilere vârisiz*'[197] buyurur. Bu vâris olma durumu hem gerçekte hem hüküm bakımından geçerlidir. Gerçekte olan vârislik, Allah '*Bize döndürülürler*'[198] buyurur, çünkü işler, asıllarına dönerken dairenin sonu da başına döner. Dairenin başından başlamadaki maksadın, onun aslına dönmektir. Dairenin aslı, başlangıcıdır ve iş orada noktalanır. Biz herhangi bir işi ancak O'nun vasıtasıyla biliriz. Böylece Allah bize bu nitelikte de vâristir. Allah '*Sizi sınayacağız, ta ki bilelim*'[199] buyurur. Nitekim biz de bilgi elde edebilmek için nazar gücümüzü kullanırız. Öyleyse bir ortaklık olmaksızın nazar gücü sadece

Olmasaydı Hak olmazdı varlık
Olmasaydı kevn (var olanlar) olmazdı ilah

Bir karşılık bu Hak dilemiş ondan:
İsteyenlerin dileğini; kimle istedi ve ne istedi

O genel nezdindedir kuşkusuz
Özelde ise o vardır ve o yoktur.

Sonra üreme ve çoğalma bütün türeyenlerde dünyada -orada bulundukları sürece- ve ahirette de sonsuza kadar sürer. Bununla birlikte üreme halleri değişir. Farklı üreme türleri dünya hayatında Hz. Havva, Hz. İsa ve Âdemoğullarında ortaya çıkar. Âdem'e gelirsek, o iki el ve rükünler vasıtasıyla var edilmiştir. Bitkilere gelirsek, onların dikim ve tohumlarında çeşitlilik vardır. Aynı şey madenler için geçerlidir. Allah'ın yaratıklarındaki hikmetinin ne kadar sağlam olduğuna bakmalısın! Allah bizi her varlığa ait özel yöne muttali kılınca, genel anlamıyla üremeyi genel anlamıyla kendimize izafe edemedik. Bilakis âlemde ortaya çıkan her işi (Hak ile arasında bulunan) özel yöne ve Hakk'a izafe ettik. Bu durum '*Bizim emrimiz*'[195] -ki biz O'nun emriyiz- '*tek bir şeydir*'[196] ayetinde zikredilir. Öyleyse hiçbir durumda Allah'tan başka yaratan yoktur; bu durumu bilen bilir, bilmeyen bilmez. Nitekim doğa bilimciler, tabiatta var olanlar hakkında 'doğanın birliği'nden söz ederler. Onlara göre doğal varlıklardan ortaya çıkan her şey doğadan ortaya çıkar. Demek ki bilim adamları, yaratmada İlah'ı birlediğimiz gibi, bu işi bire irca etmişlerdir. Öyleyse (yaratan) ilah, sadece Allah'tır ve onların doğa (tabiat) dedikleri de O'dur. Hâlbuki onların bu konuda bilgileri yoktur. Nitekim Dehrîler de bir bilgileri yokken Allah'ı Dehr (zaman) diye isimlendirirler. Bununla birlikte Allah bizim için (peygamber tarafından) 'ed-Dehr' diye isimlendirilmişken 'Tabiat' adıyla isimlendirilmemiştir; çünkü tabiat kendinden var olandan başka bir şey değildir. Başka bir ifadeyle tabiat, tabiatta var olan her şeyin aynıdır.

Hak bu hükmün sahibidir ve seçkin kulların nezdinde onunla zuhur etmiştir. Ayrıca ismin isimlendirilene delalet ettiğini ve kendisi delil olsa bile yabancı (ecnebî) olduğunu öğrendik. Buradan öğrendik

'Allah üçün üçüncüsüdür' der. Çünkü o, nefsinde Hakk'ı müşahede ettiği gibi o ikisinde de O'nu müşahede etmiştir; fakat onlar farkında değillerdir. Bunun yanı sıra Hakk'ın onları üçün suretlerinde topladığını görür. Bu durumda yaratıklarda ve Hak'ta olmak üzere iki yönden de 'Hak üçün üçüncüsüdür' demesi doğru olur. Aynı zamanda *'Tek ilahtan başka ilah yoktur'*[192] ayeti de doğrulanır. Çünkü Hak üçten her birinin aynıdır ve ondan başka değildir! Binaenaleyh Hak birdir ve üçtür. Nebevi-ilahi varisliğin bir yönü budur. Çünkü bu bilgi ancak peygamber uymak ve ona tabi olmak yoluyla bizim adımıza gerçekleşmiştir. Ona varis olduğumuzu öğrendik ve biliriz ki vâris olunan kişi Berzah'a göçmeden kendisine varis olunmaz. Bu intikal gerçekleşmeden senin adına meydana gelen şey miras değildir. Böyle bir durumda elde edilen, lütuf, vergi ve ihsandır; sen ise onda -vâris değil- naip ve halife olarak bulunursun. Ben bilgi bakımından vâris iken bizzat aynı müşahede yönünden -vâris değil- aynısın. Hz. Peygamber'in şu hadisine bakınız! 'Babanız bir olduğu gibi Rabbiniz de birdir.' Baban kendinden meydana geldiğin kimsedir. Kimden olduğunu bilirsen, babanı tanırsın. Hz. Peygamber zahirde böyle ortaya çıktığı halde babamızın (ebeveyn, anne ve baba) iki tane olduğunu söylemedi. Hâlbuki biz Âdem ve Havva'dan meydana geldik. 'İki baba (ebeveyn)' şu ayette zikredilir: *'Ebeveynini üzere tahta çıkarttı.'*[193] Hz. Peygamber'in bir babadan söz etmesinin nedeni, Havva'nın Âdem'in aynı olmasıydı, çünkü Havva onun sol kaburgasıydı. Başka bir ifadeyle, tecelli de öyle olduğu gibi, farklı iki surette bir baba vardır: Havva Âdem'in ta kendisiydi. Sağ soldan ayrılmıştır; hâlbuki (sağ ve solun sahibi) Zeyd'in kendisidir. Havva Âdem'den böyle ayrılmış, fakat Havva Âdem'in ta kendisidir. O hale sadece bir baba vardır ve bütün âlem tek İlah'tan sudur ettiği gibi biz de bir (babadan) meydana geldik. Hakikat bir, nispetler çok! İş böyle olmasaydı varlığımız ortaya çıkmayacağı gibi dışta var olamaz veya hüküm meydana getiremezdik. O halde Hak bizi cevher olarak var ettiği gibi biz de (rab olma) hükmünü O'nun adına var ettik. *'Uygun bir karşılık olarak...'*[194] Dikkatle incelersen, O bizi var ederken, biz de rabbi var edeniz.

linin benzeri gerçekleşmiştir. Bu nedenle ahirette genel olarak istediğin bir şeye 'ol' dersin, o şey olur; dünyada ise özel olarak gerçekleşir. Hak dünyada senin var etmenin (tekvîn) mazharıdır, çünkü O senin değişmene ve halden hale girmene bağlı olarak değişir. Ahirette ise sen O'nun değişmesi nedeniyle değişirsin. Başka bir ifadeyle Hak dünyada senin suretini giyerken ahirette sen O'nun suretini giyersin. Bu işin ne kadar garip olduğuna bakmalısın! Aynı şekilde, sayı basamaklarında da sana ait ilahi bir miras vardır. Mesela Hak üç kişinin dördüncüsü olabilir. Sen gelip üçe eklenir ve onları dört yaparsın. Fakat Hak beşincilik mertebesine geçmeden, sen dördüncülük mertebesine yerleşemezsin. Bu durumda Hak dördün beşincisi olur; hâlbuki daha önce 'üçün dördüncüsüydü.' Böylece Hak senin için bir mertebeyi boşaltır ve sen o mertebeye 'vâris olursun.' O sayıya eklenen bütün topluluklar için durum öyledir. Dünyadaki mirastaki hüküm budur.

Özel mirasa ve ahiretteki duruma gelirsek, Allah sen o dört kişinin dördüncüsüyken dördün dördüncüsüdür. Çünkü dünyada özel bir şekilde Hakk'ın suretiyle gelirsin. Ahirette de Hakk'ın suretisin. Bunun için 'Allah üçün üçüncüsüdür' diyenler kâfir olmuş, yani perdelenmiştir. Başka bir ifadeyle o sözü diyen insan, nefsini rabbiyle örtmüştür. Çünkü o 'üç kişinin üçüncüsüdür' ve nefsini -halk olarak değil- Hak olarak görmüştür. Nefsi bedenin sureti itibarıyla halk (yaratılmış) iken yoksa kendisiyle nitelenmiş olduğu özellik itibarıyla yaratılmış değildir! Binaenaleyh böyle biri 'halk içinde Hak'tır.' Söz konusu kişi, kendisiyle bilfiil var olduğunu gördüğü Hak nedeniyle yaratılmışlık yönünü örtmüştür. Nitekim kutsi hadiste, Hakk'ın özel ve seçkin kullardan olduklarında kulunun bütün güçleri ve sıfatları olduğu belirtilmiştir. Allah kendinden haber verirken '*Allah üçün üçüncüsüdür*'[190] buyurur. Ardından bu sözü açıklarken şöyle der: '*Bir ilahtan başka bir ilah var mıdır?*'[191] O üç kişiyi üç yapandır. Genelden olan iki kişiyi yaratılmış yönüyle üç yapan üçüncü kişidir ve o halk itibarıyla onları üçler.

O kul, Hakk'ın bütün güçleri olduğunu öğrendiği gibi Hak da iki kişiyle beraber olmasının kendisiyle beraber olmasıyla bir olduğunu müşahede ettirir. Bununla birlikte onlardan perdelenir. Böylece insanlar -Hak olmaksızın- yaratıkların varlığından söz ederlerken özel insan

Peygamber'e bu şekilde uymanın neticesi, Allah'ın seni sevmesidir. Sevginin sevendeki hükmünün ne olduğunu öğrenmişsindir.

Manevi vârislik ise nefsin kötülüklerden temizlenip güzel ahlakla süslenmesi veya peygamberin bütün durumlarında Allah'ı zikretmesi gibi hallerin bâtınıyla ilgili hususlardaki vârisliktir. Bu durum, sürekli huzur ile Allah'ın kalbinde ve âlemdeki tecellilerini gözetlemek demektir. Gözünde, kulağında bir şey meydana gelir veya herhangi bir gücün bir şeye ilişirse, o konuda ilahi bir düşüncen ve değerlendirmen olur ve o konuda ilahi hikmetin neyle ilgili olduğunu bilirsin. Hz. Ayşe'nin aktardığı kadarıyla, Hz. Peygamber'in hali böyleydi. Öte yandan şer'î hükümleri çıkartmak üzere, içtihat yapan birisiysen de şer'î nebiliğin vârisi olursun. Çünkü Allah içtihat ve delilinin seni ulaştırdığı hükmü kendi adına hüküm yapmanı onaylamış, sana soru soran başkasına da kendi içtihadına göre fetva vermeni geçerli kabul etmiştir; soru sormazsa, fetva vermezsin. Çünkü içtihada göre amel etmek (ve sorulunca fetva vermek), Allah'ın sana izin vermiş olduğu şeriatın parçasıdır, yoksa Allah'ın hakkında izin vermediği şeriattan değildir.

Bilmelisin ki, içtihat, yeni bir hüküm ortaya koymak demek değildir; böyle bir anlayış hatadır. Dinin geçerli saydığı meşru içtihat, Kitap, Sünnet veya icmadan delil arayıp bulmaya çalıştığın delile göre belirli bir meseledeki hükmü tespit için dili anlamak ve kendi zannına göre onu bilmek demektir. İşte (meşru) içtihat budur. Çünkü Allah Teâlâ ve Peygamberi, her konuda bir hüküm belirtmiş, herhangi bir şeyi muallâkta bırakmamıştır. Allah Teâlâ şöyle der: '*Bugün dininizi tamamladım.*'[189] Kemal sabit olunca ilave kabul etmez, çünkü dine ilave, dindeki bir noksanlık demektir. Böyle bir ekleme, Allah'ın izin vermediği şeriat yapmaya kalkışmak demektir.

Manevi vârisliğin bir yönü de Allah'ın sana Kitap ve bütün âlemin hareketleri hakkında ihsan ettiği anlayış gücüdür (fetih). İlahi vârisliğe gelirsek, bu vârislik, senin zatında meydana gelen ilahi tecelli suretleridir. Söz konusu suretler Hak kendilerinde sana tecelli ettiğinde ortaya çıkar, çünkü Hakk'ı ancak öyle görebilirsin. Hak o mertebede senin gözündür ve bir tecelli sureti senin adına tekrarlanmaz. Hak sana tecelli ettiği her suretten ayrılmış, zatında ve mülkünde senin adına o tecel-

dair rivayet bilmiyorum.' Öyleyse hakkında Hz. Peygamber'in onu nasıl yaptığını veya -nicelikle ilgiliyse- ne kadar yaptığını açıklayan hadis bulunmayan herhangi bir işte, elindeki rivayete göre davranmak gerekir. Mesela bir hadiste şöyle denilir: 'Hz. Peygamber öyle oruç tutardı ki, artık bozmayacak derdik. Bazen oruç tutmazdı, zannederdik ki hiç oruç tutmayacak.' Râvi bu hadiste vakit belirtmediğine göre, sen de bu şekilde oruç tutar ve orucunu bozarsın! Hz. Peygamber en çok Şaban ayında oruç tutar, Ramazan'dan başka hiçbir ayı tamamen oruçla geçirmezdi. Oruç gibi bir ibadet veya emredilmiş bir davranışı -onu nasıl yaptığı rivayet edilmemişse- peygamberin emretmesi nedeniyle yapmalısın. Allah Teâlâ'nın *'Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin'*[187] ayetinin anlamı bu demektir.

Görüştüğümüz veya hakkında bize bilgi aktarılanlar arasmda böyle davranan yegâne kişi Yemen'de Haddad denilen büyük bir adamdı. Onu Şeyh Rebi' b. Mahmud el-Mardinî el-Hattab görmüş, peygambere böyle uyduğunu bildirmişti. Arkadaşım ve hizmetkâr, Abdullah Bedr el-Habeşî şeyh Rebi'den bana bu bilgiyi bildirmişti. Öyleyse her hususta Hz. Peygamber'e tabi olmalısın. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurur: *'Sizin için Allah'ın peygamberinde güzel örnek vardır.'*[188] Yapılması yasaklanmış herhangi bir şey belirtmemişse, her hususta uymak gerekir. Hz. Peygamber şöyle buyurur: 'Benim kıldığımı gördüğünüz gibi namaz kılınız. Hacda nasıl ibadet edeceğinizi benden öğrenin.' Yani hac yaparken bana uyun! Hedy'e güç yetirirsen, ihramlı olarak hacca veya umreye niyet etmelisin. Bir defa daha hac yaparsan, sen de güç yetirirsen hac için ihrama girerek yapmalısın. Kurban bulamazsan hacca ihramlı olarak girme. Fakat ifrad umresiyle birlikte temettu ederek gel! Tavaf yaptığında ve sa'y yaptığında ihramını çıkar. Ardından hac için ihrama gir ve emredildiği gibi ibadetini yerine getir. Hz. Peygamber'in fiillerinden herhangi birini ihlal etmemeye çalış! Onun halleri arasından sana mubah kılınanları ihmal etme. Bütün hususlarda imkânın ölçüsünce adaba uymalısın ve güç yetirebileceğin bir şey olduğunda herhangi bir şeyi terk etmemelisin. Allah seni gücün ölçüsünde yükümlü tutar! Bütün gücünü harca ve herhangi birini ihmal etme. Çünkü böyle yapmanın neticesi değeri ölçülemeyecek kadar büyüktür.

fisten yarattı'[186] ayetinde belirtilir. Burada kendinden ortaya çıkanlara hitap ederek Âdem'in nefsi kastedilmektedir.

Bilmelisin ki vârislik, iki türdür; manevi ve maddi vârislik! Maddi vârislik lafızlarla, fiillerle ve ortaya çıkan hallerle ilgilidir. Bu bağlamda fiillerdeki vârislikten söz edelim: Vâris, Hz. Peygamber'in fiilleri arasında kendine mahsus olmayan ve vârisin yapabileceği bir davranışını görürse, bu hususta peygambere uyarak o fiili yapar. Söz konusu fiil, peygambere mahsus olup onun kendisiyle ve Rabbiyle veya ailesiyle veya çocuğuyla, akrabasıyla veya sahabesiyle veya bütün âlemle olan ilişkisinde kendine mahsus bir iş olmamalıdır. Vâris, bütün bu hususlarda Hz. Peygamber'in davranışını açıklayan ve sahih rivayetlere göre peygambere uyar, herhangi bir şey eklemez veya eksiltmeden rivayet edildiği şekilde sahih hadislere uyar. Rivayetlerde farklılık bulunduğunda ise bazen biriyle bazen ötekiyle olmak üzere tüm rivayetlerle - bir defa bile olsa- amel etmeli ve sabit rivayete göre amel etmeyi sürdürmelidir. Vâris mutlaka bir rivayete sahiptir ve fakat hadis isnadı bakımından sahih olmayabilir. Böyle bir hadis, helal kılma, haram kılmayla ilgili değilse vâris isnada önem vermez. Kendisi için vâris haramı öne çıkartır ve böyle yapmak ona daha yaraşır, çünkü vâris, azimet sahibidir (takvaya göre yaşar). Helal kılmak veya haram kılmanın dışındaki hususlarda bütün rivayetlerle amel eder. Vâris müftü olabilir ve Hz. Peygamber'den rivayet edilen delillerde her yönden bir çatışma söz konusu olabilir. Vâris tarih bilmiyor ve delilleri uzlaştırmayı sağlayamıyorsa, yükümlülüğü kaldırmak üzere en uygun olanla fetva verirken kendisi hakkında en çetin hükme göre davranır, çünkü vâris için daha doğrusu budur.

Bu vârislik, lafzî vârisliğin bir yönüdür, çünkü vâris, böyle fetva vermiştir. Böylece vâris peygamberin gece ve gündüz kıldığı namazları ve onun kıldığı tarzda ve haline göre ve kıldığı sayıda kılar, orucu da aynı şekilde tutar. Bunun yanı sıra ailesiyle şakalaşır ve de bazen ciddileşir. Bunun yanı sıra ahlakında ve yemek, içmek gibi fiillerinde veya içilen ve yenilenlerde öyle davranır. Bu duruma misal olarak Ahmed b. Hanbel verilebilir. Bir rivayette, hayatında hiç kabak yemediği aktarılmış. Sebebi sorulunca şöyle demiş: 'Peygamberin nasıl kabak yediğine

dan isimlerde asıl olanın -âlem değil- Allah olduğunu anladık. Allah bize ait bir veya hak ettiğimiz bir şeyi bizden almamıştır. Aksine hepsi Allah'a aittir.

Allah'ın yarattığı şeylerden biri de hayaldir. Allah bizim için hayalde o isim ve sıfatlarda ortaya çıkmış ve tecelli etmiştir. Böylece bizi tafsil etti, taksim etti, kaldırdı, düşürdü ve âlemdeki her nitelikle Yaratıcımız bizi niteledi. Böylece Hak bize tecelli etti, çünkü bütün bunlar, bizim değil O'nun sıfatlarıdır. Âlemin sıfatları, gerçekte Hakkın hüviyetidir. Farklılık, Hakta bulunan mümkünlerin hakikatleri nedeniyle ilahi tecellilerdedir. Çünkü Hak idrak ettiğimiz suretin ta kendisidir. Çünkü gördüğümüz hususlarda Hakkı bizimle arasındaki alamete göre göreceğimizden kuşku duymayız. O, hüviyetiyle bizim görmemiz ve duymamızdır. O halde biz Hakkı kendi gözümüz ve kulağımızla değil, bizzat kendisiyle görmüş, kendisiyle duymuşuz. Öyleyse âlem diye isimlendirilen bir şey ve Hak diye isimlendirilen bir şey olmalıdır; onlardan birisinden olan bir şey ötekine benzemez. İşte kibriyaî tevazuun içerdiği hususlardan biri budur.

'*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

ÜÇ YÜZ SEKSEN SEKİZİNCİ BÖLÜM

Bilinmeyen Bir Münazele

Belli bir irade ve tayin olmaksızın, yükselen kimsenin Allah katında neye yöneleceğinin bilinmesi hakkındadır. Her şey O'nun katında belirlenmiştir. Bu durumda kişi, bir belirleme olmadığında, maksadına uygun olmayan şeyi amaçlamıştır.

Bir araya geldiğimizde zıt oluruz
Beraberken eşit

Gerçekte hiç bir varlık yok
Haktan başka bir tereddüt de yok

İnkâr edenlere söyle, doğrudur sözüm
Siz Amâ'yı bilmekten perdelendiniz

Yaratıkların var oldukları nefesten de
Onun durumu aynalara benzer

Bakanın suretini kendine çevirir
Gören herkeste sabit bir hükümle

Allah Teâlâ şöyle buyurur: *'İyilik yapanlar için iyilik ve ilave vardır.'*[393] Allah belli bir şey için karşılık verirken belirsiz bir şekilde de ilave verir. Şeyhlerimizden birisine ayetteki ilavenin ne olduğunu sorunca, şöyle demişti: 'Akla gelmeyen şeyler.' Hz. Peygamber şöyle buyurur: 'Cennette hiç bir gözün görmediği, hiç bir kulağın duymadığı ve kimsenin aklına gelmeyen nimetler vardır.' O halde ayetteki ilavenin insan tarafından bilinmemesi gerektiği gibi insanda bilinmeyen ve belirlenmeyen bir özellik bulunmalıdır ki, kendisine zikredilmiş olan 'akla gelmeyen' nimet onun adına (o yönden) gerçekleşebilsin. Başka bir ifadeyle, (Allah katından) bilinmeyenin karşılığında (insanda) bilinmeyen bir yön bulunmalıdır. Allah Teâlâ şöyle der. *'Hiçbir nefs bilmez.'*[394] Burada kelime belirsiz kullanılmış ve kendileri için 'göz aydınlığı' olan gizli şeylerin bilgisi olumsuzlanmıştır. Buradan genel itibarıyla kastedilenin görülen bir şey olduğunu anladık, çünkü onu göze bitiştirmiş, kulağa veya başka idrak aracına bitiştirmemiştir. Bu nedenle Hz. Peygamber'in 'Gözümün aydınlığı namazdadır' hadisiyle -münacatı değil- münacat ettiği Hakk'ı kastettiğini anladık. Bunun için Allah'ın namaz kılanın kıblesinde bulunduğunu bildirerek 'Allah'ı görür gibi ibadet et' diye emretmiştir. Çünkü Hz. Peygamber Allah'ı namazında görüyordu, yoksa 'görüyor gibi' değildi. Allah ehlinin bir kısmı adına da bu mertebe gerçekleşmiştir. Böyle bir mertebe gerçekleşmemiş olsaydı, peygamber Allah'ı görmeyi -amele değil- ibadete bitiştirmezdi. Yani Hz. Peygamber 'Allah'ı görür gibi amel et' dememiştir, çünkü açık bir müşahede veya müşahede kaynaklığı hayal olmaksızın ibadet sahih de-

ğildir. '*Onun tevilini Allah bilir*'[395] ayetiyle 'Gaybın anahtarlarının bilgisi O'ndadır, onları Allah'tan başkası bilemez' ayetleri bununla ilgilidir. Bilgisi Allah'a bağlı olan bir şey ancak Allah'ın bildirmesi veya göstermesiyle bilinebilir. Konuyla ilgili bir ayette '*Her nereye dönerseniz, Allah'ın yüzü oradadır*'[396] denilir. '*Başka günlerden bir miktar*'[397] ayetinde de günlerin belirsiz zikredilmiş olması, konuyla ilgilidir.

Bu münazelenin kuldaki tezahürü ise Ebu Yezid el-Bestami'nin Allah'ın karşısında halsiz ve sıfatsız oturmak hakkında söylediği gibidir. Bu durum, kulun niyetinde Allah'ın bilgisine göre hareket etmesi ve Allah'tan bir şey belirlememesi demektir. Allah'a karşı niyetinde herhangi bir şeyi belirleyen kimseyle bir tehlike üzerinde Allah'a ibadet eden arasında görünüşte bir fark yoktur. Bu münazele sahibi, kendi belirlemesiyle değil, vakitlerin belirlemesiyle rabbine ibadet eder. Başka bir ifadeyle (içinde bulunduğu) vaktin hükmüne göre hareket eder. Vakit ise -kendisinden değil- Allah'tandır. Kişi bu nedenle vaktinin neyi getirdiğini bilemez. Onun yapabileceği yegâne iş, Allah katından gelmiş ve bilinmeyen varide hazırlanmaktan ibarettir. Varid onu dilediği bir ibadete yerleştirir ve söz konusu ibadet kendisi için münazelesinde Hak'tan o amele uygun olmayan bir netice meydana getirir; gerçi kendisi öyle bilse bile, amelle meydana gelen netice, ibadete uygundur. Bu netice amele göre bir fazlalık ve ilave iken ibadete göre neticedir.

Bu makam, kendisini tadan hiç kimseyi tanımadığımız bir makamdır. Allah ehlinden -bildiğimiz kadarıyla- onu tadan kimse görmedik. Çünkü onların çoğu ibadet ile ameli ayırt etmezler. Şâri'nin kendisi bakımından sebep göstermediği her amel ibadettir. Başka bir ifadeyle amel içinde ibadet, sebepsiz olan kısımdır. Çünkü amel sebeplendirildiğinde, bazen kul sebebin hikmetine yönelebilir; sebepli olmadığında ise o ameli sadece ibadet olsun diye yapar.

Bilmelisin ki, ibadet, insan için zati bir iştir ve onun yaratılmış bir ücreti olamaz. Çünkü ibadet yaratılmış bir şey değildir. Allah'ın dışındaki bütün varlıklar, yaratılmış ve zamanda var olmuş şeylerken onlarda ibadet yaratılmış değildir. Çünkü âlemdeki varlıklara ait ibadet, onların hem varlık hem yokluk hallerinde gerçekleşir. Bu sayede onların

yaratılış emrini -bir gecikme olmaksızın- kabul etmeleri mümkün olur. Allah Teâlâ bir şeye *'ol'*[398] deyince, o şeyin hemen var olacağını söylemiştir. Öyleyse ibadetin yokluk halindeki mümkün üzerindeki hükmü varlık halindeki hükmünden etkindir. Çünkü mümkün var olduğunda kendisine ait düşünce ve görüşünü beğenir, efendilik iddia eder vb. Her kim olursa olsun durum böyledir ve onun ibadeti, efendilik iddia ettiği ölçüde eksilir. Bu nedenle ibadetin mümkünde varlık halinden daha çok yokluk halinde etkin olduğunu söyledik. O halde böyle bir ibadet kime eşlik ederse, hiç kuşkusuz dünya ve ahirette müşahedeye ulaşır. Bu haldeki bir insan herhangi bir şeye sevinmez, herhangi bir şeye üzülmez, gülmez, ağlamaz herhangi bir vasıf onu sınırlamaz, bir özellik onu belirginleştirmez. Artık onun ne resmi ne vasfı kalır geride! Ebu Yezid el-Bestami bu makamdayken şöyle demiş: 'Bir vakit güldüm, bir vakit ağladım. Şimdi ne gülüyorum ne ağlıyorum.' Bu makamdayken ona 'Nasıl sabahladın?' diye sorulduğunda, şöyle demiş: 'Benim ne sabahım ne akşamım var. Sabah ve akşam sıfatla sınırlanan kimseye ait, benim sıfatım yoktur.' Böylece Ebu Yezid kendini 'mutlaklık' ile sınırlamıştır. Mutlaklık ise ancak ibadette olabilir. Çünkü kul kendisine sahip olan efendinin iradesiyle sınırlamıştır. Kim mutlak, yani kayıttan kurtulursa, onun ücreti sınırlanmadığı gibi aynı zamanda belirlenemez. Çünkü kul ücretli biri gibi ücret almaz.

Şeyhimiz Ebu'l-Abbas el-Ureyni -Endülüs'ün batısındaki Ulya şehrindendi- kendisine hizmet ettiğim ve yararlandığım ilk şeyhimdi. Onun bu konuda, yani ubudiyet (kulluk) konusunda derin tecrübesi vardı. Bu makamın sahibi kul kendi işinde bulunur. Nitekim Hak da kendi işindedir. Öyleyse mutlaklığın karşılığı da mutlaklıktır. Cebrail Hz. Peygamber'e ihsanın ne olduğunu sorunca, 'Görürcesine Allah'a ibadet etmendir' demiştir. Hadiste ameli zikretmemiş, ibadeti zikretmiştir. Allah ise *'ihsanın karşılığı ihsandır'*[399] buyurur. Bu ayetin anlamı, mutlaklığın karşılığı mutlaklıktır demektir. Ücret ve ecirler on ile yedi yüz kat arasında sınırlıdır, çünkü onlar, zamanı sonlu belirli amellere ait ecirlerdir. Dolayısıyla ecirlerin de sayıyla sınırlı olması gerekir. Ceza söz konusu olunca, o da Allah katında sayıyla sınırlıdır. Mesela sabreden insana ecri, bizim bilmediğimiz bir hesapla verilirken onun hesabı

Allah katında belirlenmiştir. Çünkü sabır bütün amelleri kuşatan genel ibadettir. Bu yönüyle sabır, nefsi meşru amellere zorlamak demektir ve bu nedenle miktarı belli olmamış, ameller ise belirli ölçülere bağlanmıştır. Yükümlünün ölene kadar yaptığı amellerde insan kendini amellere zorladığında sabır hali onun adına gerçekleşmiş olur ve kendine de 'sabreden' denilir. Onun ücreti belirsiz veya genel itibarıyla miktarı belirsiz kalır. Bununla birlikte o ücret, Allah katında bellidir ve onun ücreti, terazi ve ölçü olmaksızın, alış verişte göz kararına benzer.

Öte yandan sabır, ibadetin yokluğu veya yükümlülüğün olmayışı gibi durumlarda sahibine ait olan ibadetten farklıdır. Sabır kendi yokluğu halinde veya yükümlülüğün bulunmayışı halinde söz konusu değildir. O halde ibadet dünya ve ahirette devam eder.

İnsan ibadetinde yükselirken Hakkın kendisine inişini müşahede eder. Nitekim Allah kendisini inmek özelliğiyle nitelemiştir. Bu durumda bir araya gelme ve karşılaşma gerçekleşir ki işte 'münazele' budur. Kul herhangi bir meşru ameli yapıyor olması itibarıyla iyi ve dine uygun bir amelin sahibidir ve amelle birlikte yükselir. Çünkü amel onun burağıdır. Bu durumda kul amel tarafından taşınır ve Allah katından o bilgiye göre bir iyiliği ona kazandırır. Söz konusu iyiliği Allah o ameli yapanlara verilmek üzere belirlemiştir. Sonra Allah o yükümlüye bakar ve amelin onun tarafından müşahede edilmediğini görür; bunun nedeni kulun ameli onun vasıtasıyla yapanın -kendisi değil- Allah olduğunu görmesidir. Kul sadece amelin yaratıldığı bir yer ve mahaldir. Başka bir ifadeyle insan, amelin var olmasını sağlayan bir araçtan başka bir şey değildir. Allah da yapana vaat ettiği yönden amelin hakkını kendisine verir ve şahsın neyi müşahede ettiğine bakar. Onu yokluk halinde de ibadetinin kendisine eşlik ederken görür. O ibadetin yegâne karşılığı, yükümlülerde gafleti yaratırken ondan gafil olmakla kendini rızıklandırmamasıdır; sadece bu kadar! 'Mümkün var olurken bir efendiliğin ondan çıkması gerekir' derken bunu kastetmiştik, çünkü o gaflet hükmü vakti içindedir.

Bu münazelede kula yönelik inayet, her durumda ibadetten gafletin kalkmasıdır. '*İyilik yapanlar için iyilik ve ilave vardır*'[400] ayetinin anlamı budur. Bu ilave onlara ait ecirler, daha doğrusu amellere ait ecir-

lere göredir. O ecirler amel sahibine aittir. İlave ibadetin sahibi hakkında belirttiğimiz durumdur, çünkü Allah amelini işlerken failin gerçekte kim olduğundan onu habersiz bırakmaz. Böylece o da gerçek failin Allah olduğunu görür. Amelin ücreti amel sahibine dönmelidir ve ona göre ameli yapan Allah'tır. Allah'ın ücreti ise -ücret kabul etmiş olsaydı- kendi ölçüsünde belirlenir. Böylece ücreti alacak araç mesabesindeki yükümlü adına Allah ücret kabul etmiş olsaydı nasıl ücret ödenecekse öyle bir ücret ödenir. Kulun (ilave denilen) ücreti ancak böyle olabilir. Amel onu sınırlasa bile, zikredilen müşahedeyle birlikte böyle bir insanın ücreti nerede, amelde -Hakkı değil- yükümlüyü fail olarak gören insanın ücreti nerede! Bu durumda o insanın ücreti, fail olarak gördüğü yükümlü insanın ölçüsüncedir. Bu durumda amelinin ücretinin dışında bir ücreti yoktur. Yani onun ücreti, amel sahibinin ücretiyle birdir. Çünkü ona göre ameli yapan kendisidir ve kendisinin bir değeri ve kadri yoktur. Kişi rabbine itaat etmek özelliğiyle zuhur edip onunla nitelenmemiş olsaydı, nefsinden dolayı bir değeri olmazdı. Bu nedenle muhalifin nereye varacağını görürsün. Bununla birlikte gerçekte onun değeri olsaydı, onun değerinin hükmüyle mutlu olurdu. Hâlbuki insan Allah'ın rahmetiyle mutlu olabilir. Öte yandan sayesinde mutluluğu hak ettikleri bir değerleri olsaydı, mutlulukları derece derece olmazdı. Hiç kuşkusuz yükümlülerin amellerinde olduğu gibi mutlulukta da derece derece olduklarından kuşku duymayız. Ameller zaman, hal, mekân, amelin kendisi, süreklilik, cemaatle yerine getirilme veya tek başına yapılma gibi çeşitli durumlar nedeniyle derecelenir. Buradan insanın kendinden dolayı karşılığının olmadığını anladık. Onun rabbine itaatinin ve amelinin dışında kendisi bakımından bir değeri yoktur.

Allah ifade ettiğimiz bu bakışın ve karşılığın belirlenmesinin ardından yükümlünün müşahedesine bakar. Onun ibadet sahibi olduğunu görür. Amel de ibadetine bağlıdır. Yükümlü amellerden yüz çevirmek veya onlara yönelmek niteliğiyle nitelenmez; yokluğu halindeki durumundadır ve onda hal değişmesi olmamıştır. Böylece bulunduğu halde kalır ve gaflete maruz kalmaz. Dolayısıyla gafletin kendisine etkisi olmaz. Bu hal 'genel korunmuşluk' demektir. Ondan itaatsizlik

meydana geldiğinde, onda meydana getirilmeleri itibarıyla kaderin ve kazanın hükmüyle meydana gelir. Nitekim itaatin meydana gelmesi de öyledir. Onun ibadetinde bir hal eksilmez, çünkü gaflet ona ulaşmaz. Onun sürekli hali huzurdur. Ondan bir şeyin meydana gelmesi, Allah'ın meydana gelen şeyi onda yaratması demektir. Meydana gelen şeyin zahiri, şeriatın hitabı nedeniyle, günahtır. Buna mukabil meydana gelen iş, Allah'ın kendisini orada yaratmış olduğu kendisini tespih eden varlıklardan birisidir. Dolayısıyla muhalefetin ona etkisi olmadığı gibi itaatin de ona bir etkisi yoktur. Hayvanî nefs bu amelle mutludur. Amel her ne olursa olsun, daha doğru bir ifadeyle amel zahirde günah veya iyi amel diye isimlendirilmiş olsa bile, gerçekte günah değildir. Sadece onun hayvani hareketi, yükümlü olmayan canlıların hareketleri gibi itaat etmek veya günahkâr olmakla nitelenemezler. Burada söz konusu olan, o mahalde ve yerde suretlerin yaratılmasıdır.

Şekilci âlimler söz konusu suretlerin akıllı ve yetişkin müminlerden ortaya çıktığını görüp bir davranışın şeriatın hükmündeki durumuna göre itaat veya günah diye hüküm verirler. Bir ihtimal söz konusu olmadığında, başka bir şey yapmaları da mümkün değildir. Bir davranış hakkında onları kuşkuya düşürecek bir ihtimal ortaya çıkarsa, günah hükmünü başka bir hükme yeğlemeleri doğru değildir. Mesela Ramazan'da gündüz orucunu yiyen sağlıklı bir mümin görüldüğünde, bilmediğin bir hastalığı veya senin bilmediğin bir yolculuk halinin olduğunu bilmelisin. Bu ihtimal ortadayken ona tepki göstermen doğru olmadığı gibi ona bunun sebebini sorman da doğru değildir. Bunun yerine kendinle meşgul olman gerekir.

Bu bölümde zikredilen hadiste Hz. Peygamber 'Cennette gözün görmediği, kulağın duymadığı ve hiç bir insanın aklına gelmeyen nimetler vardır' buyurur. Bilmelisin ki, cennet, zikrettiğimiz bu nedenle 'cennet' diye isimlendirilmiştir. Aynı şekilde melekler de 'cin' diye isimlendirilmiş, cinler de aynı şekilde isimlendirilmiştir. Bütün bunların nedeni, gizlilikle ilgilidir. Gizlenme tek bir tarzda değildir ve farklı hükümleri vardır. Bu bağlamda gizlenmenin bir türü, Hakkın kıyamette tecelli ederek 'Ben sizin rabbinizim' demesidir. İnsanlar O'nu görürler, fakat inkâr ederek O'nun rableri olduğunu tasdik etmezler. Bunun-

la birlikte perde kalktığı için 'görmek' gerçekleşmiş, Allah da kendisini tanımalarını mümkün kılan alâmete göre tecelli ettiğinde 'Sen bizim rabbimizsin' derler. Hâlbuki Hak daha önce inkâr ettikleri ve kendisinden kaçındıkları kimsedir. Şimdi ise O'nu kabul etmiş ve tanımışlardır. Bu müşahedeyle birlikte onlar adına gerçekleşen perde nedir ki? Var olan bir şey midir, yok olan bir hüküm müdür? Allah müşahede edilen ve perdeli olandır. Burada var olan bir perde olmadığı gibi varlıkta yokluğun hükmü de yoktur. Bu işin ne kadar gizli olduğuna bakınız! Âlemde gerçekleşen her şey, böyle gerçekleşirken insanlar ondan habersiz kalır. Nitekim meleğin ve şeytanın bizimle birlikte olduğuna inanırız. Bizde ise duyulur perdeler mevcut değildir ve gözlerimiz görmektedir. Buna rağmen meleği ve cinleri göremeyiz. Onlar ise -biz onları göremiyor iken- bizi görürler. Cinler ve kabilesi bizi gözleriyle görürken biz iman ederek onları görürüz, gözle göremeyiz. Peki aramızdaki örtü nedir? Çünkü bu örtü aramızda bulunsaydı, bizi onlardan perdelediği kadar onları da bizden perdelerdi. Bu konuda hikmetin belirlenmiş olması gerekir. Aynı şey Allah'ın bizimle kendisi arasında olduğunu söylediği nuranî ve zulmanî (karanlık) perdeler için geçerlidir. Karanlıkta tenzih gerçekleşir ve yaratılmışların özelliklerini O'ndan tenzih ederiz ve O'nu görmeyiz. Bu bakışla birlikte, biz perdeleri gözlerimizin üzerinde kabul ederiz. Işık ise O'nun bize gözükmesi gibidir. Bu sayede O'nu görür, fakat O olduğunu inkâr ederiz. Nitekim kıyamette gerçekleşecek tecelli hakkında bunu belirtmiştik. Arifler göre söz konusu tecelli dünyada kıyametteki gibi gerçekleşmektedir. Bu yönüyle arifler Allah'ı zaman içinde var olmuş mümkünlerin suretlerinde müşahede ederken perdeli-şekilci âlimler O'nu inkâr ederler. Bu nedenle arifler için Allah ez-Zahir diye isimlenmişken perdeliler için el-Bâtın diye isimlendirilmiştir. Sadece Allah vardır. Allah ehli, dünya ve ahirette sürekli bi şekilde gözle O'nu müşahede ederler. Bununla birlikte suretlerin birbirlerinden farklıdır ve bu durum onlara göre sorun teşkil etmez.

Birisi çıkıp şöyle diyebilir: 'Hz. Musa bir veliden bu sıfatlara daha layıkken görmek istemişti.' Şöyle deriz: Mümin isen -keşif ehli olmasan bile- Hz. Peygamber'in Hakkın bir surette tecelli edip başka bir

surete geçeceğini, birinde tanınırken ötekinde inkâr edileceğini bildirdiğini biliyorsun. Mümin isen, bu hadis hakkında kuşkuya kapılmazsın. Üstelik Hz. Peygamber suretlerdeki tecellinin tecelligaha göre gerçekleşeceğini de beyan etmiştir. Bunu bilince, Hz. Musa'nın Hakkı velilerine tecelli ettiği şekilde gördüğünü bilirsin. Çünkü Hakkın farklı suretlerde velilerine tecelli ettiğini biliyordu ve kendisi de Allah'ın bir velisiydi. Binaenaleyh Hz. Musa bu ve benzeri bilgilere sahipti ve ortada bir belirsizlik yoktu. Onun talep ettiği tecelli, sadece nebilerin idrak edebildiği suretteki tecellidir. Nebilerin bir kısmına Allah başka insanların ulaşamadığı bir makamı tahsis etmiştir. Buna misal olarak Hz. Musa'da vasıtaların ortadan kalkmasıyla gerçekleşen doğrudan konuşmayı verebiliriz. Hz. Musa nebilik makamının talep ettiği surette Hakkı görmek istemişti. Velilerin Hakkı gördükleri surette görmeye gelirsek, Hz. Musa zaten bunu bilmiş ve tecrübe etmişti. Senin böyle bir itirazı ileri sürmen veli olmamandan kaynaklanır. Ariflerden olsaydın, bu hali müşahede edip soruna cevap diye zikrettiğimiz ayrıntılardan bîhaber kalmazdın.

Öyleyse Hz. Peygamber'in 'cennette hiçbir gözün görmediği nimetler vardır' hadisinin -tefsir olarak değil- itibari ve (işarî) yorumla 'gizlilik' anlamında yorumlanması uygundur. Çünkü bir göz onları görmüş olsaydı gizli kalmaz; göz görmüş olsaydı, hiç kuşkusuz, dile gelmiş ve bu kez duyulur, duyulmuş olsalardı sınırlanmış, sınırlanmış olsalardı akla gelir ve öylece bilinirlerdi. Öyleyse cennet, bilinmeyen bir perdeyle bizden perdelenmiştir. Çünkü o 'cennet' denilen bir perdenin içindedir. Onun kendisi perde olunca, gördüğümüzü örtü saymanın dışında perde kalmamıştır. Bu kez himmet, örtünün ardındakine yönelir ki, o da örtüyle örtülendir. Öyleyse perde bize bizden gelmiş buna ise tenzih yol açmıştır. Bu nedenle peygamberler Hakkı etmekle tenzihle birlikte teşbih özelliklerini zikretmişlerdir ki, gerçeği insanlara yaklaştırabilsinler. Allah'a en yakın kulların dikkatlerini de yakınlıktayken işin kendinde bulunduğu perdeye çekmişlerdir. Teşbihle gerçekleşen bu dikkat çekme, gözden perdelerin kaldırılmasını sağlar. Bu durumda göz, can çekişen insanın gözünün nitelendiği üzere, keskin olmakla nitelenir. Allah şöyle der: '*Senden örtünü kaldırdık, bu-*

gün gözün keskindir.'[401] Can çekişen insan yanındakilerin görmediğini görür ve yanındakilere gördüğü ve idrak ettiği şeyleri doğru bir şekilde bildirir. Orada bulunanlar ise can çekişenle birlikte bulunan melekleri veya aynı mecliste bulunan ruhanileri görmedikleri gibi hiçbir şey de görmezler. Hiç kuşkusuz Allah bize meleklerin zikir meclislerinde hazır bulunduklarını bildirmiştir. Onlar zikir meclislerini aramak üzere seyahat eden meleklerdir. Zikir meclislerini gördüklerindeyse, birbirlerini çağırarak 'geliniz, aradığınız buradadır' derler. O meclisteki insanlardan sadece Allah'ın gözünden perdeyi kaldırdığı kimseler melekleri görebilir ve onları idrak edebilir. Bunlar, keşif ehlidir. Bakınız! Hz. Peygamber cenazenin ardında binekli olarak yürüyenlere 'Melekler cenazede yaya yürürken, siz binekli yürümekten utanmıyor musunuz?' demişti.

Mümin kişi her mertebeye müşahede sahibi gibi davranmalıdır. Aksini yapan gerçek mümin değildir. Çünkü her hakkın bir hakikati vardır. Her hakkın hakikati, söz konusu hakkın gözle idrak edilen ve görülen bir hale getirilmesidir. Hz. Peygamber 'Ben gerçek bir müminim' diyen birine bunu söyleyerek şöyle sormuştu: 'Her hakkın bir hakikati vardır, senin imanının hakikati nedir?' Adam şöyle demiş: 'Sanki rabbimin arşı kıyamet günü gözükmüş, ben de ona bakmaktayım.' Hz. Peygamber 'doğru söyledin, böyle devam et' diye karşılık vermiştir. Böylece sahabe hakikatin bakmak ve görmek diye yorumlamış ve onu sanki ile nitelemiştir. Çünkü kıyamet duyuda gerçekleşmiş değildi, fakat onun hakkında misalî bir surette gerçekleşmiştir. Sahabe vakıada temsil yoluyla kıyameti idrak etmiş ve kendisine 'Allah'ı görür gibi ibadet et' denilen âbid gibi olmuştur. Allah gözüken Arş'a benzemez, çünkü Allah burada namaz kılanın kalbinde veya -hangi amel olursa olsun- ibadet edenin kalbinde gerçekte de mevcuttur. Arş'ın gözükmesi ise öyle değildir. İnsanların bir kısmı Allah'a 'O'nu görür gibi' ibadet ederken görmeyenler ise görmeyi engelleyen bir perde nedeniyle görememiştir. İnsanların bir kısmı, Allah'a görerek ve müşahede ibadet ederken gören ile görmeyen arasındaki fark O'nu görmeyenin aynı zamanda bilmemesidir. Bununla birlikte Hak kendisine görülür. Arif ise O'nu bilir, fakat öyle bilginin dile getirilmesi uygun değildir,

çünkü o bilgi kabul edilmez. İnsan bu bilgiyi kendinden müşahede ederse, bilmemesi söz konusu olamaz. Bu durumda ibadetinde Allah'ı görenlerden birisi haline gelerek 'sanki O'nu görürsün' hükmü kalkar. Bunu bilmelisin!

Allah Teâlâ '*Hiçbir nefis onlar için gizlenmiş olanı bilmez*'[402] buyurur. Yani yaptıklarına bir ve ceza karşılık olarak, daha önce nitelenen insanlar kastedilmektedir. Onların karşılıkları, bilmeyen nefisten onu gizlemeleridir. Onların halinin ve Allah katında kendilerine ait (nimetlerin) bu bilgisiz nefislerden gizlenmesi, onların karşılıkları olmuştur. Böylece nefisler onların karşılıklarını hiçbir şekilde bilmezler. Başka bir ifadeyle onların karşılıkları ve cezaları, Allah katındaki makamlarının bilinmemesidir ve dolayısıyla hiçbir nefis onları takdir edemez. Nitekim Allah kendinden haber verirken '*Allah'ı hakkıyla takdir edemediler*'[403] buyurur. Böylece kendi özelliğini yaratıkları arasında onlara vermiştir ve dolayısıyla hiçbir nefs Allah'ın onlar adına sakladığı ve gözlerini parlatacak nimetleri bilemez. Nitekim Hz. Peygamber 'Göz aydınlığım namazdadır' buyurur. Bütün idrak araçları arasından sadece gözler zikredilmiş, başka bir duyu zikredilmemiştir. Çünkü Allah'a ait olsun veya olmasın her sözün var olan bir şeyden çıkması gerekir ve sadece söz ve var olan gözler vardır. Görmek görülenin kendisine ilişir ve görülen şey görmek için hazır olmalıdır; onun var olup olmaması birdir. İnsan onu herhangi bir şekilde gördüğünde, başkası O'nu göremez. Bu nedenle Hz. Musa gördüğüyle gözüyle aydınlansın diye, görmek istemişti. Hz. Peygamber namaz kılarken görme ve müşahede sahibiydi. Bu nedenle namaz onun gözünün aydınlandığı yerdi, çünkü bu esnada konuşuyordu. Varlıklar daha önce de belirttiğimiz gibi söz vasıtasıyla meydana gelir. Öyleyse namazda münacatta kaldığı sürece, peygamber ve Hak sürekli suretler inşa ederler. Binaenaleyh Hz. Peygamber tilavetinden ve onun konuşmasının karşılığında Allah'ın sözünden meydana gelen şeyleri görüyordu. Nitekim namazı kul ile Allah arasında ikiye taksim eden hadiste bu durum belirtilmiş, orada kulun ve Hakkın konuşması zikredilmiştir.

'Onun tevilini sadece Allah bilir' Ayetinin Tefsiri

Allah Teâlâ *'onun tevilini sadece Allah bilir'*[404] buyurur. Çünkü bir şeyin varacağı yerin gerçekleşmiş olup görülmesi mümkün değildir. Bununla birlikte söz konusu yer, gören için misalî bir surette gerçekleşmiş olabilir. Bu durumda gören onu 'görür gibi' olur. Çünkü (tevil-le varılmak istenilen) 'meal', şimdiki halin mukabilidir. Başka bir ifadeyle hal mevcut iken meal mevcut değildir. Bu nedenle 'meal' diye isimlendirilmiştir. Tevil bu müteşabih (ayetin) hükmünün döneceği yerdir. Öyleyse müteşabih (ayet), tevili bilen adına, müteşabih değil, muhkemdir. Bilen ise sadece Allah ve bilgide derinleşenlerdir. Bilgide derinleşen 'iman ettik, hepsi rabbimizin kadındandır' der. Yani müteşabihiyle ve muhkemiyle bütün ayetler Allah'ın katından gelmiş-tir. Allah müteşabihin yorumunu gösterdiğinde, artık onun adına muhkem haline gelir. Başka bir ifadeyle tevilini bilen insana göre müteşabih hükmü ortadan kalkar. Bu yorumla Allah katında ayet nasıl-sa, o insana göre de öyle olur. Bununla birlikte ayet, iki uçtan birisine (yorumlanmaya) elverişli olduğu için müteşabih olarak kalır ve gerçek-te olduğu gibi terimsel anlamıyla herhangi bir yöne tahsis edilemez. Başka bir ifadeyle kişi ayetin tevilini bilse bile, ayetin hükmü (bu yön-den) müteşabihlikten çıkmaz. Allah'ın öğrettiği âlimin nihai bilgisi, ayet hakkında belirli bir yönü bilmekten ibarettir, yoksa iki yönü değil! Ayet gerçekte müteşabih olma özelliğini yetirmiştir. Çünkü diğer yön de ayetin nu göstermesi bakımından ve içerdiği anlam itibarıyla kendi-sini talep ederken Allah'ın o kişiye öğrettiği yön ve yorum da ayete uygundur. Binaenaleyh Allah'ın ayet hakkında öğrettiği bilgi, ayetin içerdiği yönlerden birisine doğru veya birden çok yönü varsa yönler-den birisine ayeti 'tevil' etmektir. Böylece kişi, ayeti müteşabih olarak bildiği gibi ayet gerçekte de müteşabihtir. Çünkü her yön, kendi nasi-biyle ve delaletiyle onu talep eder. Muhkem sürekli muhkemken müteşabih sürekli müteşabihtir.

Bunu söylememizin nedeni şöyle bir zannı ortadan kaldırmaktır: Ayette geçen lafzın her vecihle ilgili tevilini bilmek, hakkında hükmü-nün bulunduğu herkes hakkında, ayeti müteşabihlikten çıkartmaz. Gerçek öyle değildir; aksine nasibi olan herkes için ayetin tevili bilinse

bile, ayet, asıl itibarıyla müteşabih olarak kalır. Böyle bir ihata meçhuldür ve sadece bu münazelede öğrenilebilir. Bu bilgiye sahip insan, müteşabih ayetten her hak sahibine hakkını verir. Nitekim Allah da benzerlik ve ortaklık üzere her şeye yaratılışını verir. Gaybın anahtarlarını da Allah'tan başkası bilemez ki bu da aynı konuyla ilgilidir. Dolayısıyla onlar, sadece Allah'ın bildirmesiyle öğrenilecek hususlardır. Hatta anahtarlar bilinse bile, gaybın anahtarları oldukları bilinemez. Buna dikkat etmelisin.

Bilmelisin ki, Allah'tan öğrendiğimiz bilgi bize kabiliyetlere ait istidatların gaybın anahtarları olduğunu gösterdi. Çünkü sadece genel ve mutlak vergi ile cömertçe ihsan edilen feyiz vardır. Gerçekte gayb olmadığı gibi müşahede de yoktur; sadece nihayetsiz bilinenler vardır; bir kısmı vardır, bir kısmının varlığı yoktur, bir kısmı sebeplidir, bir kısmının sebebi yoktur, bir kısmı varlığı kabul eder, bir kısmı kabul etmez. Öyleyse anahtar, açma ve bu esnada açılan, açılma esnasında açılanın üzerinde perde olduğu şey vardır. Anahtar senin istidadındır. Sen onun vasıtasıyla öğrenir ve bilgiyi kabul edersin. Bu yönüyle açılma, talim, yani öğretmek demektir. Açılan ise, önünde durduğun kapıdır. Orada durmayıp yürürsen, her ayak attığında görmediğin şeyleri görür ve bilmediklerini öğrenirsin. '*Allah'ın senin üzerindeki ihsanı büyüktür.*'[405]

O halde istidat kazanılmış değil, aksine ilahi vergidir. Bu nedenle de onu sadece Allah bilebilir. Bu bağlamda gaybın anahtarları olduğu bilinir, fakat özel ve tekil bir gaybın anahtarının hangisi olduğu bilinemez Allah'tan istidat meydana geldiğinde, anahtar da meydana gelir ve talim gerçekleşinceye kadar açılma geride kalır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: '*Rahman Kuran'ı öğretti, insanı yarattı ona beyanı öğretti.*'[406] Öyleyse talim, açılmanın ta kendisidir. '*Her nereye dönerseniz, Allah'ın yüzü oradadır*'[407] ayeti de konuyla ilgilidir. Binek üzerinde namaz kılan bir insan belli bir yöne yönelmez ve hayvanı kendini nasıl götürürse öyle kılar ya; arif de münacat esnasında Rabbinin onu nereye sevk edeceğini bilemez. Arif Allah ile konuşma ve münacatında kelamından -ki kelamı Kuran'dan surelerdir- okuduklarına göre hareket eder. Hangi sure veya hangi ayet olursa olsun, belirlemeden okumalı-

dır. Çünkü Şâri kendisini belirli bir sureyle sınırlamamıştır. Bu nedenle aklına ilham edildiği üzere hareket eder. Arif kendisine ilham edileni bilmediği gibi münazelesinde Hak ile konuşurken Hakkın ona neyi söylediğini de bilemez.

'Geçmiş günlerin sayısınca...' Ayetinin Tefsiri

'*Geçmiş günlerin sayısınca...*'[408] ayeti de konuyla ilgilidir. İnsanın ömrü boyunca kat etmiş olduğu Allah'ın günlerinin sayısı belli değildir ve bu nedenle Allah onları belirsiz zikretmiştir. Yolculuğu esnasında yükümlünün belirlemede muhayyer olduğu kadar gün tespit etmesi gerekir. Fakat ne kadarını belirleyeceğini Allah'ın ilhamıyla öğrenir. (Ayetin hakkında indiği) orucun benzeri yoktur. Dolayısıyla benzeri olmayan ibadetin hangi şekilde yerine getirileceği bilinemez. Bu durum, kendilerini bilse bile, kulun nitelenemeyeceğini bütün ilahi sıfatlarda böyledir. Nitekim kul Hakkın benzerinin olmadığını bilir, fakat bu bilgiyle ilah olmaz. Çünkü ilahlık kulun bir sıfatı değildir. Hz. Peygamber'in Allah'a dua ederken söylediği 'Allah'ım! Ben kendini isimlendirdiğin veya yaratıklarından birine bildirdiğin veya gaybının bilgisinde kendine ayırdığın isimlerle dua ederim' hadisinin anlamı budur. Böylece nitelenebileceği isimler kadar nitelenmenin (ve ahlaklanmanın) mümkün olmadığı isimler de bu kapsama girer. Binaenaleyh kendisiyle nitelenilmeyen isimler de 'O'nun benzeri yoktur.' Böyle bir nitelik ve sıfat oruç tutarken tarafımızdan bilinir, fakat bizde bilfiil bulunacak şekilde onunla nitelenmemiz mümkün olmaz. İşte yolcuyken tutmadığımız günleri belirlenmemiş günlerde kaza etmemizin veya eda etmemizin faydası budur.

Bu münazele sahibi, terakki ve urûcunda kalbi boş, nefsi belirli belli bir isme yönelmekten uzaklaşmış bir halde tam bir kul olarak Allah'a yönelir. Bilir ki Allah dilediğini yapan İlah'tır. Bu esnada kendinden talep ettiğin bir düşünce aklına gelmez. Bu hal, Haktan meydana gelecek şeylere göre yükselişinde O'nunla birlikte olman demektir. Bununla birlikte vakte hakkını vermek ve şeriatın hitabına riayet etmek üzere ortaya çıkan yükümlülüğü de gözetmelisin. Gerçi Hakkın işini üslenmesini nedeniyle kendinden fani olmuş bir halde urûc edersin. Bu

esnada sen O'nun kaderinin cereyan ettiği bir mahal haline gelirsin. Fakat sana yasaklamış olduğu bir işe seni mahal yapmasın diye sakınmalı ve edebe riayet etmelisin.

Bu yöntemle suluk yapar ve (urucunda) yürürsen, münazelede Hak'tan senin için akla gelmeyen ve ibareye sığmayan şeyler ortaya çıkar.

ÜÇ YÜZ SEKSEN DOKUZUNCU BÖLÜM

'İllim (benim varlığım) Senin, Seninki Benim' Münazelesinin Bilinmesi

Bazen senden bana yakınlık
Bazen de benden sana

Senden aldım bilgileri ihsan ettin onları
Sen de benden aldın

Sevgilim! Varlığım sende
Dilim 'ben' derken

Senden olan söz ne kadar çetin
Kalbim 'beni ulaştır' deyince

Tecelli ettiğinde fani olmadım ondan
Bilirse, temenniyi arzularım

Allah Teâlâ şöyle buyurur: '*Sonra yaklaştı ve sarktı.*'[409] Bu, münazele demektir, çünkü onlardan her bir suret, kendi mekânını terk etmiş, her suret ötekine 'yayın iki ucu kadar' yakınlaşmıştır. Suretlerden her birinin bir kavisi vardı ve iki suret arasındaki fark daireyi ikiye bölen çizgiydi. Böylece gerçekte bir varlık varken suret bakımından iki bakımından ortaya çıkmıştır. Hüküm ikiye ayrılınca, o ikisinden birisi

sarkmıştır. Çünkü yüksekteki oydu. Bu sarkmayla ötekine yakınlaşma olmuş, öteki de sarkanın mertebesine doğru yönelmişti. Öyleyse onun sarkması, yükselmek demektir. Birinin ötekine sarkmış olmasından aşağıda olmanın ötekini böldüğünü anladık. Onların birbirlerine yaklaşması ise daha önce daire oldukları gibi eski hale dönmelerini ve çevredeki bölünmenin ortadan kalkması amacı taşır. Böylece her ikisi dairede bölünmeye yol açan çizgiyi kaldırmak için çalışır. Taksimin gerçekleştiği yer, 'Namazı kendim ile kulum arasında ikiye böldüm, yarısı benim, yarısı kulumundur, kuluma istediği verilecektir' hadisinde dile getirilen bağlamdır. Kulun yegâne isteği, aştaki haline dönsün diye, bölünmenin ortadan kalkmasıdır. Bu nedenle Hak kulun isteğine 'Kuluma istediği verilecektir' ve '*Bütün iş O'na döner*'[410] ayetiyle karşılık vermiştir.

O'nun sarkması yakınlık
Bizim yaklaşmamız yükselme

Ayrıldık ve birleştik
Güzel bir çift olduk

Ayrılınca meydana gelmişti
Göğümüzdeki burçlar

Benim varlığım nedeniyle boşluklar oldu
Göğümdeki burçlarda

Sürekli bir birleşme
Sürekli çıkma ve girme

Başka bir şiir şudur:

Sarkma O'ndan
Yaklaşma benden

Gözümle görürüm O'nu
Beni gör dediği gibi

Özlemle ve sevgiyle birbirimize kavuştuğumuzda, sırrımda bana şöyle hitap etti:

Ellerini ciğer üzerine koy
Sizden bulduğumu bulacaksın

Vuslat talebi peşinde koş
'Bana ver ve arttır' de

Bilgi onda var olmasaydı
Kime ibadet edeceğini bilmezdi

Bu sözü inkâr ederlerse de ki:
Kuran buyurdu bunu!

Allah şöyle buyurur: '*Bu insanlara bir tebliğdir.*'[411] Burada belli bir grubu belirlemiştir. '*Onunla korkutsunlar diye...*'[412] Burada da başka bir grubu belirlemiştir. '*Ve öğrensinler ki o tek ilahtır ve akıl sahipleri öğüt alsın.*'[413] Burada başka bir grubu belirlemiştir. '*Ve derin akıl sahipleri öğüt alsın.*'[414] Burada bizi belirlemiştir. Onlar, zikrettiğimiz kimselerdir. Başka bir ifadeyle onlar, Allah'ı ve gerçeği olduğu hal üzere bilenlerdir. Daireyi ikiye bölen çizgi, benim O'ndan ve O'nun benden ayrılmasından ibarettir. Bu ayrılma vasıtasıyla O'nun 'imam' benim 'kul' olmam ortaya çıktı. Başka bir ifadeyle temyîz gerçekleşip yaratma neticesinde ayrım meydana geldiğinde çizgi hükmünü izhar etmiş, O'ndan perdelenmiş olmakla nitelendik. Allah da kendini nuranî ve karanlık perdelerle bizden perdelenmekle nitelemiştir. Allah bizim için bir şeriat belirlemiş, kendisine yönelmemizi emretmiş, bize tenezzül etmekle kendini nitelemiştir. Buradan Allah'm işin daha önce kendinde olduğu duruma dönmesini kastettiğini anladım. Bunun öncesinde Allah bize o şeyi hakka'l-yakin bir şekilde öğretmişti. Bu durumda Allah kendisinin 'kendisiyle duyduğumuz kulağımız (duyma gücümüz) ve kendisiyle gördüğümüz gözümüz' olduğunu bildirmiş, sahip olduğumuz bütün güçleri zikretmiştir. Bu ayrım ve vasılda ise varlıklarımızı (hakikatlerimizi) ortaya koymuştur. Artık işin kendine döneceği durum, bu ayrım ve fasıldan önceki haline benzemez. Çünkü çizginin ortaya koyduğu

hüküm süreklidir ve çizgi kalksa bile eseri kalıcıdır. Çünkü biz dairenin bölünebilir olduğunu öğrendik, hâlbuki bunu daha önce bilmiyorduk. Daire birleştiğinde, dairenin herhangi bir parçasıyla bölünebilir olduğu hakkındaki bilgimiz kalkmaz. Hangi parçayı varsayarsan var say, daire, bölünebilirdir. Çünkü ilahi haberlerde Hakkın yaratıkların özellikleriyle ve yaratıkların O'nun özellikleriyle nitelendiği belirtilmiştir. Allah *'İster Allah ister Rahman deyin, hangisiyle dua ederseniz, en güzel isimler O'na aittir'*[415] buyurur. 'Rahman' dersen O'nu bütün güzel isimlerle nitelemiş olacağın gibi 'Allah' dersen de bütün güzel isimlerle nitelendirmiş olursun. Yaratıklar da Hakkın isim ve sıfatlarını kabul eder. Hak onların sıfatlarını kabul eder isimlerini değil! Buna mukabil isimlerini de genel anlamıyla kabul edebilir. Genel kabule misal olarak *'Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız'*[416] ayetini verebiliriz. Allah'ın âlemin isimlerini mufassal ve ayrıntılı olarak kabul etmediğini söylerken özel isimleri kastediyorum. Bu durum *'De ki onları isimlendirin'*[417] ayetinde belirtilir. Burada özel isimler kastedilir. Özel isimlerin dışındaki isimleri ise Allah mufassal olarak kabul eder, çünkü Hakkın zatından başka bir manayı gösteren özel ismi yoktur. O'nun bütün isimleri türetilmiştir ve O'nun için özel isim mesabesindedir. Bu nedenle Hakkın isimlerinde ortaklık gerçekleşmişken âlemin isimlerinde ortaklık gerçekleşmemiştir. Dikkatini çektiğimiz meseleyi iyice öğren!

Allah'ın bizim niteliklerimizden aldığı ve aklın O'nun hakkında imkânsız saydığı en önemli isim, *'Sizi imtihan etceğiz, ta ki öğreneceğiz'*[418] ayetinde geçen (deneyerek öğrenmek anlamındaki isimdir). Bunun ardında Hakkın suretlerde başkalaşması gibi daha basit ifadeler gelir. Gerçekte bunların hepsi Allah'ın nitelikleridir. Bizim Allah'tan almış olduğumuz en büyük nitelik, *'O'nun benzeri bir şey yoktur'*[419] ayetine rağmen O'nu bilmemizdir. Akıl bunu da imkânsız sayar. Hz. Peygamber şöyle buyurur: 'Kendini bilen rabbini bilir.' Biz O'ndan O da bizden almıştır.

Ey hayret! Hakikatlerini ortaya çıkardın
Ey kulun çadırı! Sen yitirmiştin

Kimi ihya ederse zatım hayrete düşürür
Kim hayrete düşmezse öldürür onu

Yaratıkların gıdası gerçek bir besin olsa bile
Hak Ilah kul için kût'tur (besin)

Sehl b. Abdullah'a 'Gıda (kût) nedir?' diye sorulmuş, o da 'Allah'tır' diye cevap vermiş. Bilmelisin ki, *il* Allah demektir. Aynı zamanda *il* ahit anlamına da gelir. 'İllim senin varlığındır', benim ilahlığım senin vasıtanla ortaya çıkar demektir. Çünkü meluh, ilahın varlığını kabul edendir. Bu nedenle 'Kendini bilen rabbini bilir' denilir. Senin rabbini bilmen, ilahın olduğunu bilmen demektir. Bu bilgiyi ise kendini bilmen meydana getirmiş ve bu nedenle Allah seni kendini öğrenmen için âleme ve kendine yönlendirmiştir. Allah adına sabit her hüküm, âlem vasıtasıyla ortaya çıkar. O halde kendisi bakımından *il* bu hükümlerle nitelen demektir. Zihinden âlem kalksaydı, bütün ilahi hükümler de ortadan kalkar ve hükümsüz bir zat olarak kalırdı. Hükümsüz kalsaydı, varlığı kendisi nedeniyle zorunlu olsa bile, ilahlık hükmüne sahip olamazdı. O halde bizim varlığımız, O'nun varlığından meydana gelmiş, bizim varlığımız zatlarımızda O'na dair bilgiyi izhar etmiştir. O'nun zatı bizim varlığımızı meydana getirmeseydi, var olamazdık. İşte âlimlerin 'Âlem varlığım Allah'tan kazanmıştır' derken kastettikleri budur.

Şiirde geçen 'Senin illin benim varlığımdır' mısraına gelirsek, burada 'Ben kulumun duyması ve görmesi olurum' hadisi kastedilir. Allah kendi hüviyetini bizim duymamız ve diğer güçlerimiz yapmıştır. Âlem de bu hükümlerden ibarettir.

Fani olursam olmazdım
Baki kalırsam yine olmazdım

Hepimiz hepimize aidiz
Hepimiz de 'ol' sözünden olduk

Bizden ve O'ndandır; ibret al
O'nu kendinde yerleşmiş bulursun

O'nu gizle, izhar etme
Ben de 'yokluktaydım' nitekim

Orada aydınlatmak doğdu
Sakin olan O'nun güneşi

O'ndan başka bir dayanağımız yok
Ne yerimiz ne yurdumuz var!

Hak âlemi âlem de Hakkı yönlendirir. Bakınız! Allah '*Bana dua ettiğinde, duayı kabul ederim*'[420] buyurur. Duayı kabul etmek, bir yönlendirme değil mi? Bir çağrı ve istek olmadan icabet olabilir mi? O'nun kendi kendine tasarrufta bulunması mümkün değildir. Dolayısıyla ancak bizde tasarruf edebilir. O'nun tasarrufu sürekli bizi var etmesidir. Bu sayede varlıklar zuhur ederken meydana gelen hükümler O'ndan dolayı meydana gelir ve bunlar inkâr edilemez.

Dersem ki ben birim doğru söylerim
Bir değiliz dersem, yalan değil o söz!

Nereden bileceğim ki cahil kimdir? Allah'tan başka kimse yok ki? O halde herkes bilmediğini bilen sonra öğrenendir. '*Sizi deneyeceğiz, ta ki öğrenelim.*'[421] Bu müşahedenin bir yönü, akılcılardan bir grupta ortaya çıkmıştır, fakat bu bilginin onlara nereden geldiği bilinmez. Onların şöyle söyledikleri aktarılır: 'Allah kendini bilemez. Çünkü bir şeyi bilmek, bilineni ihata etmek demektir. Allah varlığı sonsuz olandır ve varlığı mahiyetidir. Sonsuz bir şeyin ihatası mümkün değildir. Fakat ihata edilemez olsa bile, 'ihata edilemez' olarak bilinebilir; ne âlem tarafından ne kendisince bilinir.' Bu hüküm, yanlış bir hüküm olsa bile, doğruya bakan bir tarafı vardır. Şöyle ki: Allah kendini ihata edecek şekilde bilmez; O kendini 'ihata edici' olarak bilir. Nitekim mümkünleri ve bütün güç yetirilenleri de sonsuz olarak bilir.

Bu derin denizden ortaya çıkan dalgaların âlemdeki etkisine bakınız! Bir hakikatte ortaya çıkmış, âlemin varlığına gözükmüş, en sonunda defterlere yazılmış, süvariler onu getirmiş, âlimler onun sohbetini yapmıştır. Burada Allah'tan başka söyleyen olmadığı gibi Allah'tan

başka konuşan yoktur. Geride sadece Allah'ın söylediğini anlamak için anlayış gözünün açılması kalmıştır. Çünkü Allah sadece doğruyu söyler. Âlemdeki her söz ya hikmetten veya söylenmiş bir sözü açıklamaktan ibarettir. Bütün sözler bu yönüyle hatadan ve sürçmeden konuşmuştur. Şu var ki sözün ait olduğu bir mertebe, yer vardır. O yerlerde söz bereketlenir ve açılır, öyle ki basiret gözleri bile onların nihayetine ulaşamaz.

Konuşunca doğruyu söyler her zaman
Hitabının tafsilinin gereği üzere

Bir grubun gözleri başarısızca geri döner
Kör olurlar sırları görmek yerine

Bu manaları anlamak istersen, kökü farzlarda bulunan nafile ibadetleri çoğaltmalı, bilhassa imkânın olursa nikâh nafilesini artırmalısın. Çünkü o hayırların en büyüğüdür. Bunun nedeni, aynı anda izdivaç ve çoğalmayı içermesidir. Bunu yapmakla makul ve mahsusu birleştirmiş, ez-Zahir ve el-Bâtın isminden ortaya çıkmış olan âlemde herhangi bir şeyi kaçırmamış olursun. Böyle bir nafileyle ilgilenmiş olman, arzuladığını elde etmen için daha yakın ve onu teminde daha yetkindir. Bunu yaptığında, Hak seni sever. Hak seni sevince, herhangi bir gözün görmesinden ve bir varlığın sınırlamasından kıskanarak özel haremine yerleştirir, sevdiklerinin arasına katarak kendine ehil yapar. Sen de O'nun ehli haline gelirsin. Nitekim Kuran ehli hakkında şöyle der: 'Onlar Allah'ın ehli ve seçkinleridir.' Hadisi, Tirmizi rivayet etmiştir. Allah seni kendine ehil yapınca, ilhamının mahalli ve istiva edeceği bir yer ve arş, ineceği (yakın) gök, iki ayağı için kürsü yapar. Böylece sende olsa bile görmediğin şeyler Allah'tan tecelli ederek sende ortaya çıkar. '*Hiçbir nefis onlar için gizlenmiş olan göz aydınlığını bilemez*'[422] ayetinde belirtilen budur. Çünkü onların yanları, 'doğal yataklardan uzaklaşarak ilahi varidat ve rabbani ilhamlara ehliyet kazanırlar.' Onların su kaynakları, saf ve tatlıdır. Arşları Allah'ın ilham ettiği bilgilerin dışındaki her bilgiden boşalmıştır. (İdrak) kapları boştur, kapıları kilitlidir, köşkleri duvarlarla çevrilmiş, kilitlerinin anahtarları kaybolmuş, kovalarının ipleri kesilmiştir. Onların su kuyularına bakarsın fakat tadamaz-

sın. Fakat ne olduklarını bilmeden beğenirsin. Haberleri okunduğunda 'icaz (aciz bırakma)' özelliğinde ortaya çıkarlar ve kimse onlara karşı koyamaz fakat yine de onlardan tat alırlar. Manaları sorulduğunda ne söylediği bilinemez. Çünkü onun bu hususlarda sadece müşahedenin verdiği zevki vardır. En nihayetinde söyleyeceği söz *'bu bir sihridir'*[423] sözüdür. Yani etki yapar. Sihre (seher'den türetilmiş) benzetilmesinin nedeni, ışığının karanlığa karışması nedeniyle gecenin seherine benzetilmesidir. Ayrıca sıcak havayı çıkartıp soğuk havayı içeri alan seher'e de benzetilmiştir. Hava canlının bedeni üzerinde hayat kalsın diye soğuk havayı yönlendirir. Ona bakan, hangi tarafa gideceğini bilemez. Çünkü hangi yöne yönelirse, ötekinden yüz çevirir. Peygamber olursa, durum farklıdır. Bu durumda önünden gördüğü gibi ardından görür. Peygamber bütünüyle yüz haline gelmiştir. Bu durum, kendisinden iştiyak ve özlemin meydana geldiği zevk diye ifade edilir. Peygamber arzusundan konuşmaz. *'O kendisine vahyedileni söyler.*[424] Ona güçlü ve metanet sahibinin suretinde öğretmiştir. 'O gayb hakkında cimri değildir. *'Bu söz taşlanmış şeytanın sözü de değildir.'*[425] Çünkü peygamber yakınlıktan haber vermiştir, çünkü o, yaklaşan ve sarkandır. Böylece daha önce söylendiği gibi *'yayın iki ucu veya daha yakındı.'*[426] Orası zanların ulaşacağı bir yer değildir. Nitekim meşhur ashab-ı kehf hakkında insanlar zanlara dayalı tahminler yapmış ve *'Gaybe taş atarak, 'üç kişidirler, dördüncüleri köpekleri, beş kişidirler, altıncıları köpekleridir' demişlerdir.'*[427] Allah Teâlâ şöyle demektedir: Onların sayısı insanların ileri sürdüğü kadar değildir. İnsanlar bilmeden tahminde bulunmaktadırlar. Onlar sayılanın hakikatini araştırmaya kalksalardı, bir sonuca ulaşamazlardı. Bakınız! Allah Teâlâ peygamberine -ki onun veya genel olarak nebilerin özelliği yenilmemek ve hezimete uğramamaktır- şöyle der: *'Onlardan birini görseydin, kendilerinden kaçardın ve korkuyla dolardın.'*[428] Allah peygamberi korkmakla nitelemiştir ki, O'nun sözü doğrudur. Üstelik bu durum onların sadece bedenlerini görmekten kaynaklanır. Onlar, kendisi gibi insan değiller miydi? Peygamber ancak kendisini yok etmek isteyen bir durum nedeniyle geri kaçabilir. Şecaatine rağmen içinin korkuyla dolması ise onu ürküten bir durumdan kaynaklanabilirdi. İsra gecesinde gördüklerinden daha korkutucu bir şey görmemiş olsaydı, Hz. Peygamber onları görmek nedeniyle kor-

kuya kapılmazdı. Biz onları gördük, fakat korkuya kapılmadık. Çünkü biz onların sadece cisimlerinin suretlerini gördük. Başka bir ifadeyle onları kendimiz gibi gördük. İşte peygamberin içini korkuyla dolduran budur ve Allah sadece onları görmeyi zikretmiştir. Çünkü Allah *'onlara muttali olsaydın'*[429] demiş, peygamberi muttali olmakla nitelemiştir. Söz konusu insanlar, makam itibarıyla peygamberden aşağıdaydılar. Buna rağmen peygamber, kendilerine katılıp makamından aşağı düşmekten korkarak onlardan kaçmış ve kendisine tesir etmeleri (ihtimali karşısında) içi korkuyla dolmuştur. Nitekim daha önce aşağıdakinin yukarıda bulunana nasıl etki ettiğinden söz etmiştik. Hz. Peygamber'in 'Nice gülenler vardır ki, Allah'ı kızdırıp kızdırmadığını bilemez' demesinin nedeni, onların Allah'ı kızdıran davranışlara uymuş olmalarıdır. Hakikati böyle bilene yakışan şey, geri dönüp kaçmak ve içinin korkuyla dolmasıdır. Bir çukurun kenarında durup düşme korkusuyla kaçmayan akıllı bir insan gördünüz mü? Allah'ın peygamberini nasıl nitelediğine bakınız! Peygamber söz konusu insanları görmüş olsaydı, korkuya kapılacaktı. Bununla birlikte onların mertebesi yüksek olsa bile, peygamberin mertebesi ve derecesi onlardan daha yüksektir. Buradan Allah'ın dikkatimizi Hz. Peygamber'in mertebesinin üstünlüğüne çektiğini anladık. Gençler tarafımızdan görülmüş olduğu halde kaçmadık ve korkuyla dolmadık; onları Hz. Peygamberimiz görseydi, kaçacak ve korkuyla dolacaktı.

Âlemin suretlerinin neye döndüğüne bakmalısın! Acaba onlar kendilerine mi, yoksa bakana mı racidirler? Söylediğimiz meseleyi iyice düşünürsen şunu da öğrenirsin: Sihirbazların ip ve sopaları kendiliklerinde ip ve sopa iken bizim gözlerimizde yılan haline gelmiştir. Bu ip ve sopalar, aynı ip ve sopalardır. Bu meseleyi iyice düşün ki, konuyu anlayıp -gören gibi değil- bilen gibi olasın. Çünkü Allah bilgiyle inkâr edilmez, fakat görmeyle inkâr edilebilir. Görmekle birlikte inkâr edilmediğinde ise, bilgi şahidi kendisine eşlik ettiği için inkâr edilmemiştir.'

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ÜÇ YÜZ DOKSANINCI BÖLÜM

'Bir şeyin zamanı onun varlığıdır' Münazelesinin Bilinmesi; 'Benim zamanım yok, senin zamanın yok; sen benim ben de senin zamanınım'

Sıfatlar bağımsız varlıklardır dersek
Onunla nitelen Bir nerede?

Bize Hakkın hitabı gelmiş
Elçilerinden öğrendik onu

Allah'ın bir ortağı yok dedi peygamber
Misli de yok, mahiyetini de bilemez kimse

Varlığın sırrını öğrenirsen
O'nun hakkında bilgiyle davran ve sakın bilgini

Her ne zaman dersem 'O'nsuz ben yokum'
Kimdir O? sorusu sorulur ve pekişir

Dostum! Sözümü iyice anlarsan
Gerçeği de öğrenirsin ve demezsin: Ben kimim, O kim?

Allah Teâlâ bir topluluğun '*Bizi ancak dehr (zaman) yok eder*'[430] dediklerini aktarmıştır. Doğru söylemişler, çünkü Hz. Peygamber bir hadisinde Allah'm dehr olduğu beyan buyurmuştur. Onları gerçekte Allah yok etmiştir.

Bilmelisin ki, zaman, dışta varlığı olmayan bir nispettir (bağ). İnsanlar zamanın mahiyetinden uzun uzadıya söz etmişlerdir. Onların sözlerinden anlaşıldığı kadar, bizim de söylediğimiz üzere, zaman 'ne zaman?' sorusuyla ortaya çıkan bir nispettir. Bu soruyla birlikte 'ne zaman ki', 'vakta ki', 'olduğunda', 'olursa' gibi zamana ait isimler ve ifadeler ortaya çıkar. Bütün şart edatları zamanın isimleridir. İsimlendirilen ise yokluk lafzı gibi var olmayan bir şeydir. Çünkü bu lafız, isimlendirileni olmayan bir addır. Bununla birlikte hükmü bilinir. Zikrettiğimiz konunun doğru anlaşılabilmesi için misal vermeliyiz: 'Zeyd

ne zaman geldi?' diye sorulunca cevap 'Güneş doğduğunda (hîne)' veya 'Güneş doğduğu zaman (iza)' olabilir. 'Güneş ne zaman batıdan doğacak?' diye sorulduğunda cevap olarak 'Allah kendisine ne zaman izin verirse (meta)' veya 'Allah ona izin verdiğinde (iz)' olabilir. 'Güneş batıdan doğar mı?' sorusuna karşılık 'Allah ona izin verdiğinde güneş batıdan doğar' cevabı verilebilir. Bu izinle birlikte güneş aydınlatmak üzere battığı yerden doğar denilir. Bu ve benzeri sorular 'ne zaman' sorusunun cevabıdır ve hepsinden zaman anlaşılır. 'Zeyd gelince ona ikram ederim.' Bunun anlamı Zeyd geliş vaktinin kendime şart kıldığım ikramın gerçekleşme vakti olmasıdır. Başka bir ifadeyle ona ikramın gerçekleşmesi, Zeyd'in gelişine bağlanmıştır. Söz konusu olan, yaratılmışlar için zaman iken kadim için ezeldir. Zamanın anlamı iki ucu olmayan uzayan mevhum süre demektir. Geçmiş kısmına bakarak ona 'mazi', gelecek kısmıyla 'gelecek' ve bulunulan zamanı 'şimdiki zaman' diye isimlendirir ve ona 'an' deriz. 'An' -kendisi de zaman olsa bile- zamanda geçmiş kısım ile gelecek zaman arasmdaki sınır demektir. Bu yönüyle an, dairenin çevresinde var sayılan bir nokta gibidir. Noktayı bir yerde var saydığında, onun başlangıcı ve bitimi belirlenir. Bu bağlamda ezel ve ebed, zamanın iki ucunun olmayışı demektir. Bu yönüyle zamanın başlangıcı ve sonu olmadığı gibi süreklilik sahibi 'şimdiki zaman' demektir; şimdiki zaman ise sürekli olandır. Âlem sürekli şimdiki zamanın hükmünde olduğu gibi Allah'ın âlemdeki hükmü zamanın hükmü altındadır. Zamanın geçmiş ve gelecek kısımları da şimdiki zaman hükmü altındadır.

Bakınız! Allah Teâlâ bize sona ermiş bazı işleri bildirirken onları geçmiş zaman kipiyle, bir kısmını gelecek zaman, bazılarını şimdiki zaman kipiyle anlatır. Bu kısma misal olarak '*O her gün bir iştedir*'[431] ayetini verebiliriz. Geçmiş zamana misal olarak '*Seni önceden yarattım, sen bir şey değilken*'[432], gelecek zamana misal olarak '*Onu irade ettiğimizde ona ol deriz, o da olur*'[433] ayetiyle '*Büyüklenenleri ayetlerinde yüz çevirteceğim*'[434] ve '*Size ayetlerimi ulaştıracağım*'[435] ayetlerini verebiliriz. Bütün bu ifadeler karşısında, bu işlerin kendisinde gerçekleştiği ve onun da bu işler için 'zarf' olabileceği var olan bir hakikat ararız. Hâlbuki hem akılda hem duyuda böyle bir şeyi bulamayız. Fakat vehimde bir

zarf olarak zamanı buluruz. Bu zarf vehimdeki zarfın mazrufudur ve vehim sürekli onun hakkında hüküm verir. İyice düşünürsen, vehimle veya akılla veya duyuyla öğrendiğin yegâne şeyin var olurken kendisine dayandığımız Hakkın Varlığı olduğunu görürsün. Allah bu nispet nedeniyle bizim için kendisini ed-Dehr (Zaman) diye isimlendirdi ki zamanın hüküm sahibi olduğu zannedilmesin, çünkü O'ndan başka hüküm sahibi olan yoktur. Eşya hükümleriyle birlikte O'nun varlığında ortaya çıkarlar ve O sürekli varlık demektir. Mümkünler O'nun latif varlığının perdesi ardından zuhur ederek görülür hale gelirler. Onlar, Hakkın varlığını perdesinin ardından gözüken varlıklarımızdır. Fakat O'nu göremeyiz. Nitekim göklerin perdesinin ardından yıldızları görürüz, fakat gökleri göremeyiz. Bununla birlikte bizimle yıldızlar arasında göklerin bulunduğunu akıl yoluyla biliriz. Onlar latiftir ve bu nedenle artlarında bulunan şeyleri gizlemez ve örtmezler. '*Allah kullarına karşı latiftir.*'[436] Allah'ın latif olmasının bir yönü içinde bulundukları her şeyi onlara getirmiş olmasıdır. Kulların gözleri ise şahit oldukları şeyleri görürler ve sahip olduklarını sebeplere izafe ederler. Bu durumda Hak perdeliyken ortaya çıkar. Hak perdelenen ve zuhur edendir! Hak perde nedeniyle bâtın kalan, perde ve senin için zahir olandır. Zuhur ederken perdelenen Allah münezzehtir!

Allah perdesinde zuhur etmiştir. Göz O'ndan başkasını görmezken O'nun üzerinden perdeler kalkmaz. O sürekli Rab iken biz yokluk ve varlık halimizde sürekli kuluz. Benzerlerimiz ve hemcinslerimiz aracılığıyla olmadan, Allah bize her ne emrederse varlık ve yokluk halinde emrini dinler ve kendisine itaat ederiz. Benzerlerimiz ve cinslerimizin, yani peygamberlerin diliyle hitap ettiğindeyse durum değişir: içimizden perdenin ardından O'nu görenler emri dinler ve itaat eder; benzerini gören ise duyar fakat hemcinsinin önüne geçmesine karşı yaratılışındaki kıskançlık duygusuyla itaat etmez. Böylece -vasıtalı hitap nedeniyle- itaatkâr ve günahkâr ortaya çıkar. Böyle bir insan itaat emri kendisine etki etmediği için hemcinsine karşı asidir, yoksa Allah'a karşı değil! Bu nedenle insanların bir kısmı 'Allah dünyada kullarından perdelenmiştir' der. Çünkü O'nun bilgisinde kullarını yükümlü tutup emir ve yasak vereceği takdir edildiği gibi belirli bir vakitlerde emrine

itaat edileceği ve karşı gelineceği de takdir edilmiştir. O halde âlemde emre uymanın veya uymamanın gerçekleşmesi kaçınılmazdır. Allah peygamberlerinin diliyle insanlara hitap etmiş, zatını peygamberlerinin suretiyle onlardan gizlemiştir. Bu nedenle Allah *'Peygambere itaat eden, Allah'a itaat etmiştir'*[437] ve *'Onu komşu edin ki Allah'ın kelamını duysun'*[438] buyurmuştur. Peygamber Allah'ın görünen sureti olmasaydı, böyle bir ifade olmazdı. O halde emre itaatsizlik, ezeli kader ve kazanın hükmüyle ortaya çıkmış bir durumdur. Perde yokken Allah'ın emrine karşı gelmek mümkün değildir. O halde Allah peygamberlerle gizlenmiştir ve bu durum sebepler vasıtasıyla gizlenmenin ta kendisidir. Bu nedenle kınama sebepler yönelmiştir. Binaenaleyh sebepler, Rahman'ın siperleri demektir. Gerçekte kimse Allah'a karşı çıkmamışken O'ndan başkasına da karşı çıkmamıştır. Perdeli insanlar sebepleri görürken arifler sürekli Hakkı müşahede ederler. Bununla birlikte perde oldukları kimseler adına perdeleri de bilirler. Böylelikle onlara göre latif olan kesif olmuşken ariflere göre kesif olan latifleşmiştir:

Akıl gözün görmediğini bilirken
Göz fikrin reddettiğini görür

Arif olanlar ise akıl ve gözü bir araya getirir. Onların kendisiyle anladıkları kalpleri, kendileriyle gördükleri gözleri, kendileriyle duydukları kulakları vardır.

Perdeli insanlar iki kısma ayrılır: Bir kısmının kalbi vardır, kendisiyle anlamaz, gözü vardır onunla görmez. Bir kısmının kalbi vardır, onunla anlar, gözü vardır onunla görür. Bunlar, müminlerdir. Bu müminler bilir ve müşahede etmezler. Onların dışındakiler, bilmez ve müşahede etmezler. Allah ehli, hem bilir hem müşahede eder. Bu nedenle onlarla konuştuğunda duyarlar, itaat ederler ve zatlarını Allah'ın kendilerinde yaratacağı işlerin mahalli olarak müşahede ederler; Allah onlarda hakkında muhalefet veya emre uymak diye hüküm verdiği şeyleri yaratır. Böyle biri kendisinde meydana gelecek şeyi kabul etmek için hazırlanmış ve itaatkârdır ve bu yönüyle kendisinde oluşacak şeyleri kabule hazır olup ondan geri duramayacak bir kadın rahmi gibidir. Bu konumdaki kul, Yaratıcısının dalıdır (çünkü rahim Rahman'dan bir

daldır). Bu yönüyle Allah âlemde Rahman iken müminlere karşı rahimdir. Öyleyse Rabbin zamanı merbub iken merbubun zamanı Rabdir. Çünkü onlardan her biri hakkında verilen hüküm, ancak ötekiyle birlikte ortaya çıkar. Öte yandan her birisi hakkında *'O'nun/onun benzeri bir şey yoktur'*[439] denilebildiği için, onlardan birisi -aradaki nispet ortadan kalktığı için- ötekinin zamanı olmaz. Böyle bir durum -onların hükmü nedeniyle değil- her birisinin varlığı itibarıyla olabilir. Âlem için Hakka ve Hak için bağlı olan hükmü dikkate aldığında ise her birisinin hükmünün öteki için zaman olması geçerli olabilir. Bu durumda Hak ve âlem, iki göreliye benzer. Zeyd Ömer'in oğlu olduğunda, Zeyd'e baba denilirken Ömer Zeyd'in oğlu olur. Buna göre Zeyd'in baba olma vakti Ömer'in oğul olma vakti olduğu kadar Ömer'in oğul olma vakti de Zeyd'in baba olma vaktidir. Bu durumda babanın zamanı oğul iken oğlun zamanı babadır. Aynı durum köle ile efendi ve mal ile sahibinin veya güç yetiren iye yetirilenin (kadir-makdur), irade eden ile edilen (mürid-murad), bilinen ile bilen (alim ve malum) için geçerlidir. Bununla birlikte bilen ile bilinen bir şey olabilir, çünkü bilen kendini bilen olabilir. Bu durumda bilen, kendisi nedeniyle bilinen ve kendini bilendir. Başka bir ifadeyle bilen ve bilinendir. İrade edilen ve eden ise öyle değildir. Çünkü irade edilen, var olmayan olmalıyken irade eden var olandır. Kadir ve makdur da böyledir. Makdur (güç yetirilen) her zaman yok olan olmalıdır. Var olduğunda ise veya kendisi veya onun varlığını bilfiil ayakta tutan şart nedeniyle yok olabilir. Bunun dışında onu yok edebilecek kimse yoktur. Allah Teâlâ *'Dilerse sizi giderir'*[440] buyurur ki, varlığınızı koruyan şartı kaldırır demektir. O şart kalkarsa Allah onu var etmeyeceği için siz de yok olursunuz. Çünkü Allah bütün mümkünleri var etme iradesine sahip olduğu kadar mümkünü yoklukla nitelenme halinde bırakması da mümkündür.

Söylediklerimle birlikte zamanın mahiyetini anladığında, artık insanların zaman hakkında dile getirdikleri sözlere dalabilirsin: Onlar 'zaman gece, gündüz ve günlerdir', 'zaman feleklerin hareketlerinin kat ettiği mevhum süredir', 'zaman 'ne zaman' sorusuyla dile gelen bir hadisenin ötekine bitişmesidir' derler. Artık mahiyetini öğrendikten sonra bu ve benzeri sözleri söylemek sana zarar vermez. Çünkü bunlar

zaman nispeti hakkında belirli bir doğruluğa sahip yerleşik tanımlardır. Allah geceyi ve gündüzü birbirine girme, birbirini örtme, takdir etmiş olduğu unsurlar âlemindeki hükümlerin ve hakikatlerin zuhuru amacıyla dürülme özelliğinde yaratmıştır. Biz, gece ve gündüzün oğullarıyız. Gündüzde meydana gelen her şeyin annesi gündüz iken babası gecedir. Çünkü o ikisi, meydana gelen şeylerin sebebi sayılır. Gecede meydana gelen şeylerin annesi geceyken babası gündüzdür. Çünkü o ikisi kendilerinde doğan üzerinde ebeveynlik hakkına sahiptir. Dolayısıyla dünya hayatı, gece gündüz birbirlerini örttüğü sürece devam eder. Biz bizimle birlikte aynı gün ve gecede bizimle birlikte var olanlarla tek anne ve babanın oğullarıyız. Bir sonraki gecede ve günde var olan benzerlerimiz ise kardeşlerimiz değillerdir, çünkü gece ve gündüz yenilenmiş, bizim annemiz ve babamız ortadan kalkmıştır. Yeni gün ve gece ise önceki gün ve gecenin benzerleri olsa bile bizzat kendileri değillerdir. Birbirlerine benzemiş olsalar dahi bu benzerlik misil benzerliğidir. Ahiret olduğunda gece cehennemlikler gün de cennetliklere ait olacaktır. Cennet ve cehennemde yaratmanın yenilenmesi nedeniyle her ikisinde doğum bulunsa bile, gün ve gece bir araya gelmez. Bu durum, Havva'nın Âdem'den ve Hz. İsa'nın Meryem'den doğmasına benzer. Ahiretteki doğum böyledir ve Allah Hz. İsa-Meryem ile Hz. Havva-Âdem ile bize ahiretteki yaratılış için misal vermiştir. O halde ahirette varlıkların doğması, gecenin gündüze veya gecenin gündüze girmesiyle zamanî bir ilişkiyle gerçekleşmez. Çünkü o ikisi, kendilerini birleştiren bir güne ait olan zamanda gerçekleşir. Ahirette Allah gece ile gündüzü birleştiren günü cennete ve cehenneme taksim etmiştir. Böylece gecenin karanlığını ateşe, günün ışığını cennete verir. O ikisinin toplamından ise 'gün' meydana gelir. Söz konusu olan ahiret günüdür, çünkü o gün iki diyarı bir araya getirir.

Zaman, sene, ay, hafta ve günden oluşur. Böylece zaman dört kısma ayrılır, çünkü zamanın varlık ilkesi olan tabiattaki mevsimler dört tanedir. Tabiatın mertebesi nefsin altı ve filozofların tüm heyula dedikleri hebanın üzerinde bulunur. Dördün bulunmasının nedeni ilahi hükümlerin dört olmasıdır. Bunlar, bilgi, hayat, kudret ve iradedir. Bu dört hüküm sayesinde İlah adına ilahlık (ulûhiyet) sabit olurken

tabiatta da dörtlü durum tezahür eder. Sonra ilahi emir aşağı iner ve en büyük zaman biriminde -ki sene demektir- dört şey ortaya çıkar. Bu itibarla sene dört mevsime ayrılır: ilkbahar, yaz, sonbahar, kış! Senede bu hükümleri ortaya çıkartan, güneşin burçlara yerleşmesidir. Burçları ise unsurların taksim ettiği tabiat ayrıştırır; unsurlar ateş, hava, su ve toprak kaynaklı rükünlerdir. Unsurlar ise ateş, hava, su ve toprak diye bölünür. Buna paralel olarak canlılardaki karışımlar safra, kan, balgam ve siyah diye taksim olunur. Sonra daha küçük zaman gelir. Seneden sonra gelen küçük zaman ay ile büyük zaman içindeki haftadır. Aylar burçların sayısına göre on iki tanedir. Günler belli bir hesaba göre ve görüşle aylara taksim edilirken Arapların günleri öyle değildir, çünkü onların ayları ayın hareketiyle belirlenmiştir. Başka bir ifadeyle onların takvimi, bizim taksimimizle değil, Allah'ın taksimiyle belirlenmiştir. Sene güneşin burçları kat etmesiyle ortaya çıktığı gibi Arap ayı ayın burçları kat etmesiyle ortaya çıkar. Allah tarafından belirlenmiş ilahi ay, yirmi sekiz gün iken insanların görüşüne ve hesaplamasına bağlı gün gerçekleşen hesaba göredir.

Sonra bu dördün birisine göre uzayan zaman, seneye veya aya ya veya haftaya veya güne bölünür, başka türlü takdir olmaz! 'Gün' derken güneşin doğumundan tekrar doğumuna kadarki sürede ortaya çıkan günü kastediyorum. O gün kuşatıcı feleğin dönüşünün -ki bütünü devreder- bitimiyle meydana gelir ve gözle (görülecek) şekilde ortaya çıkar. Nitekim güneşin doğumuyla diğer doğumu arasındaki vakte 'gün' demiştik. Buradan felekleri ihata eden dönüşün bizim gözümüzde sona erdiği, kendinin ise bir sınırı olmadığı öğrenilir. Kuşatıcı felekte bitimle nitelenmeyen tek bir dönüş vardır. Biz onda başlangıç, son, yenilenme ve tekrar var sayarız, yoksa onlar bu hükümlerle söz konusu felekte yer almazlar.

Günler pek çoktur, fakat hepsi tarafımızdan bilinip gece ve gündüzü kendinde toplayan bu küçük güne göre hesaplanır ve taksim edilir. Günler, o küçük günle veya ayla ve seneyle hesaplanır. Bir ayette 'Rabbin katında bir gün' bildiğimiz küçük günle 'sayılan bin senedir' denilir. Başka bir ayette 'miktarı elli bin sene olan gün' denilir. Deccal'ın günleri, bir sene kadar olan bir gün iken, bir günü bir ay, bir ayı

bir hafta kadardır. Diğer günler bizim bilinen günlerimiz kadardır. O halde kendisiyle büyük günleri saydığımız günler, güneş günüdür. Ay günüyse güneşin günlerinden yirmi sekiz gündür. Bütün üzerinde hüküm sahibi olan bu gün vasıtasıyla bütün yıldızların günlerini sayarız. Çünkü kuşatıcı feleğin dönüşünün bitimi gerçekleştiğinde, o günler meydana gelir. Her yıldızın günü uzak feleği -ki kendisinde yıldızın bulunmadığı Atlas feleğidir- kat etmesi ölçüsüne göre hesaplanır. Onu kat edenlerin en büyüğü, sabit yıldızlar feleğidir. 'Sabit' denilmesinin nedeni, ömürlerin kısalığı nedeniyle onu dolduran varlıkların hareketlerinin idrak edilemeyişidir. Çünkü her yıldız, uzak felekteki bir dereceyi yüz senede geçer ve nihayete ulaşır. İki senenin bir araya gelmesiyle meydana gelen feleği kat eden söz konusu yıldızın günüdür. Buna göre yüz altmış derece vardır ve her derece yüz senedir. Geçmiş tarihlerde bize Mısır piramitlerinin 'nesir aslan burcundayken yapılmış olduğu' aktarılmıştır. Bize göre o gün oğlak burcundadır. Bu hesapla hareket edersen, piramitlerin yapılış tarihini öğrenmiş olursun.

Ne yapanı bilinir ne durumları
Yine de yapanları hakkında insanların kesin kanaati var

Bir rüyaya benzer şekilde, Allah Teâlâ bana Kâbe'yi tavaf ederken bir hadise göstermiştir. Kâbe'yi yüzlerini tanımadığım bir grup insanla birlikte tavaf ediyordum. Bize iki mısra okudular, biri aklımda diğerini unuttum. Aklımdaki mısra şöyleydi:

Biz de sizin gibi senelerce tavaf ettik
Kâbe'yi hep birlikte tavaf ediyoruz

Diğer mısraı unuttum. Bu hale şaşırdım. İçlerinden birisi bana bilmediğim bir isim söyledi ve şöyle dedi: 'Ben senin atalarındanım.' Ben de ona 'Ne zaman öldün' diye sordum. Şöyle cevap verdi: 'Kırk bin küsur sene oldu.' Ben de 'Âdem'in bile bu kadar ömrü yoktur' deyince, şöyle dedi: 'Hangi Âdem'den söz ediyorsun: sana en yakın Âdem'den mi, başka bir Âdem'den mi?' Bu söz üzerine Hz. Peygamber'in 'Allah yüz bin Âdem yaratmıştır' hadisini hatırladım ve şöyle dedim: 'Beni kendisine nispet eden bu atam o Âdemlerden olmalıdır.'

Bu konuda da tarih bilinmese bile, hiç kuşkusuz âlem hâdistir. Âdem hadistir, çünkü onun kıdem mertebesine sahip olması mümkün değildir; kadimlik, başlangıcının olmaması demektir. Âlem ise Allah katından meydana getirilmiştir. Allah onu yokluktan var etmiş ve varlığını tercih etmiştir, çünkü 'imkân' hali âlem için zati niteliktir ve bu nedenle sürekli 'tercih' gerekir. Hükümlerin ortaya çıkma mahalli olan hakikatlere ilave olan her şeyin sureti nispet ve izafetlerdir. Onların renk, sıfat, özellik gibi dışta varlıkları yoktur. Her nispetin izafenin, olgunun, rengin, niteliğin kendine özgü bir ismi ve isimleri vardır.

Bütün bu söylediklerimizde meselenin hakikati budur. Artık ne istersen onu söyle!

ÜÇ YÜZ DOKSAN BİRİNCİ BÖLÜM

Adamların Ayaklarının Üzerinde Sabit Kalamadığı Kaygan Yol Münazelesinin Bilinmesi

Hakkı isimlerinde Hak olarak gördüm
Kendimden başkası değildi

Sadece benim hükmüm değil bu
Gören herkesin hükmü aynı

Aksini iddia eden herkes bilsin ki:
Gören O'dur, biz aynalar

Allah şöyle der: *'Onları siz öldürmediniz, fakat Allah onları öldürdü.'*[441] Başka bir ayette *'Onları nerede bulursanız, öldürün'*[442] buyurur. Öyleyse Allah yükümlülük bildiren bu hitabında emredici (âmir), emrin kendisi ve emredilen (memur) olarak tezahür eder. Emre bağlanma gerçekleştiğinde, var olanlardan bilfiil öldürme gerçekleşmiş demektir. Bu kez Allah 'Onları öldüren siz değilsiniz, ben öldürdüm' der ve de-

vam eder: 'Benim karşımda siz, elinizdeki kılıç veya öldürme aleti mesabesindesiniz.' Maktûlün ölümü araçla gerçekleşmiş, hâlbuki aletin öldürdüğü söylenmemiş, onunla vuranın ise öldüren olduğu söylenmiştir. Allah Teâlâ diyor ki, bize nispetle aleti kullanan kişi, kendi elindeki kılıç mesabesindedir. Dolayısıyla yükümlünün öldüren olduğu söylenemez. Aksine yükümlü veya kılıç vasıtasıyla öldüren, Allah iken ('onları öldürün' ayetindeki emirle) yükümlü olan insan, kılıçla vuran el mesabesindedir. Bu durum, musafaha yapan iki şahsın durumundaki gibi, biat ederken hacer-i esved'in selamlanan ve öpülen Allah'ın elinin misali olmasına benzer.

Bu münazele'nin ortaya konulmasındaki maksat, hükümleri gerektiren işlerin bilinmesini sağlamaktır: Acaba onlar gerçek bir varlığa sahip midir, yoksa hükümlerin talep ettiği nispetlerden ibaret midirler? Böyle olduklarında onlar, hükümlerle birlikte bilinirler ve geride söz konusu hükümlerin kendisinde ortaya çıktığı mahallin öğrenilmesi kalır: Acaba o mahallin mahiyeti nedir? Acaba mahal mümkün ve nispetler ise tercih edene mi aittir? Bu duruma misal olarak '*Onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü*'[443] ayetiyle birlikte '*Allah sizi ve amellerinizi yarattı*'[444] ayetini verebiliriz. Acaba mahal ve yer Hakkın varlığı, hükümler ise mümkünlerin Hakkın varlığındaki etkileri -ki bu kendisinde ortaya çıkan suretler demek olur- midir? Böyle ise her suret başka bir sureti görür ve onlar mümkünlerin Hakkın varlığındaki eserleridir. Mesela Zeyd Hakkın varlığında Halid'in suretini görürken Halid Hakkın varlığında Zeyd'in suretini görür. Suretin üzerinde görüldüğü her varlık/durum tıpkı suret gibi (Hakkın varlığında görülmüş) kabul edilir.

Her iki yorumdan birini benimseyen Allah ehlinden bir grup vardır. Öte yandan iki görüşten hangisi olursa olsun, her görüş sahibinin bir görüş üzere sabit kalması da mümkün değildir. Bunun yerine bir hükmü bir şey adına kabul edip ötekinden olumsuzladığı gerekçenin aynısıyla ilkinden reddeder ve diğeri için kabul eder. Hangi durumla başlarsa başlasın, her iki görüşle de hüküm kendisine aittir. Misal olarak '*Attığında sen atmadın*'[445] ayetini verebiliriz. Allah ayette önce olumsuzlamış (atmadın), sonra atma fiilini kendisinden olumsuzladığı kim-

se adına 'atmak' fiilini olumlamış (attığında), sonra olumlamakta sabit kalmamış, olumsuzlamanın ardından olumlamayı (ispat) geldiği gibi bu kez olumlamanın ardından (peygamberden fiili) olumsuzlayarak *'Fakat Allah atmıştır'*[446] demiştir. Allah bir kimse için bir fiili ne kadar hızla olumsuzlamış ve olumlanmıştır! İşte bu nedenle dile getirdiğimiz bu münazele, yolu boyunca bir yerde sabit kalmayan suyun akışına benzetilerek, 'akışkan' diye nitelendirilmiştir. Su geçtiği yerde sadece değdiği ölçüde iz bırakır. Bu makam sahiplerinin ayakları belirli bir şey üzerinde sabit değildir, çünkü bu makam bunu gerektirir. *'O her gün bir iştedir'*[447] ayeti buna işaret eder. Ayette geçen 'gün' ölçüsü, 'zaman-ı ferd', yani andır. Allah *'Duymadıkları halde duyduk diyenler gibi olmayın'*[448] buyurur. Hâlbuki onlar duyuyordu. Buradaki kınamaya dikkatle bakmalısın! Bu kınama, Hakkın onun duyma ve görme gücü haline geldiği kimselerde hamdin zirvesine benzetilmiştir. Bir insanın duyma (gücü) Hak olursa, o kişi zorunlu olarak duymuş demektir ve ancak rabbiyle duyandır. Bu kişi, kendi nefsiyle olmaksızın, (Rabbiyle) duyandır. Buna mukabil, onun Rabbi'nin hüviyetinin mahalli olması mümkün olmadığına göre Hakk'ın varlığı onun kendisi olmuştur. Hüküm ise mümküne aittir, çünkü bu hüküm onun eseridir. *'Allah onlarda hayır bulunduğunu bilseydi, kendilerine işittirirdi.'*[449] Varlık iyilik ve hayır demektir ve onlar da varlıkla nitelenirdi. Kendilerini var ettiğinde, onlara duyurmuş olsaydı, kendi zatlarına döner ve duymamış olduklarını anlarlardı. Bu durum 'yüz çevirme' diye ifade edilir. Çünkü duyan Hak'tır. Hakk'ın karşısında onlar ise kendisiyle sesleri ve sözleri duyduğumuz kulak aracımız gibidir. Öyleyse hitap eden ve edilen, konuşan ve duyan Hak'tır. *'Ey iman edenler!'*[450] -sözümüzü tasdik edenler demektir- *'Sizi çağırdıklarında Allah'a ve peygambere karşılık veriniz.'*[451] Allah önce iki kişiyi (Allah ve peygamberi) zikrettikten sonra, davetçiyi birlemiştir (zamirde). Buradan işin tek olduğunu anlarız. Biz beden kulağımızla peygamberi duyduğumuz gibi Hakk'ın sözünü de manevi olan Hakk'ın kulağıyla duyduk. Öyleyse Allah ve peygamber, konuşana ait iki isimdir. Çünkü konuşma, buyurduğu gibi, Allah'a aittir. Görülen konuşan ise peygamberin dilidir. *'Peygambere itaat eden, Allah'a itaat etmiştir.'*[452]

Benim hakikatim O'ndan başka değil
Başkasını açıklamadım

Kim varlığın gözüyle görürse
Ancak Hakkı görmüş demektir

Öyleyse biz görmede biriz:
O beni görür, ben de O'nu

Bu bölümün ana kısımlarını yeterli bir şekilde özetledik. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

ÜÇ YÜZ DOKSAN İKİNCİ BÖLÜM

'Kim merhamet ederse, biz de ona merhamet ederiz; kim merhamet etmezse, ona merhamet eder sonra gazap ederiz ve unuturuz' Münazelesinin Bilinmesi

Kim Hakkı isterse Hak onu talep eder
Mülkün ve melekûtun varlığında

Hakkın kelimeleri başka bir şey değil
Âlemde gözüken sebattan gayri

'Değildir' ifadesindeki şeyin kaynağı
'Biz' makamındadır, onun hakkında sustuk

Keremiyle ona nail olduk biz
O Rahmût diye çağrılan

Burhanın izhar ettiği
Ceberût berzahında kaim olan

Varlıkların zahiri O'nun bâtını
O'nun korkutması teşvikin aynıdır

Bütün varlıkların nihayette ereceği yer
Af ve rahmet makamı olacaktır

Allah kuşatıcı kelamını açılışında şöyle buyurur: '*Rahman ve rahim Allah'ın adıyla! Hamd âlemlerin rabbine aittir, Rahman ve Rahimdir.*'[453] Bu özel ismini de niteliğini '*Kızılan veya dalalete uğrayanlardan değil*'[454] diyerek pekiştirmiştir. Sahih bir rivayette 'Rahim Rahman'dan bir daldır, onu kavuşturanı Allah kavuşturur, keseni Allah keser (sıla-i rahm yapanla Allah sıla-i rahm yapar, terk edeni Allah terk eder)' der. Başka bir hadiste şöyle der: 'Merhametlilere Allah merhamet eder. Yerdekilere merhamet edin ki, göktekiler de size merhamet etsin.' Şefaat hadisinde ise şöyle der: 'Allah kıyamette şöyle diyecektir: 'Melekler şefaat etti, nebiler ve müminler şefaat etti, geride merhametlilerin en merhametlisi kalmıştır.'

Bilmelisin ki, Allah âlemin yapısını dört esasa dayandırmıştır; 'âlem' derken, cenneti ve cehennemi dolduracak insan ve cinleri kastediyorum. Bu nedenle Allah âlemin içerdiği her şeyin üzerinde hüküm sahibi olan Ümmü'l-kitap'ta (Fatiha suresi) dört rahmet belirlemiştir ve her bireyin bu rahmetlerden bir payı vardır. Fatiha suresindeki birinci ayet -ki besmeledir- iki rahmettir. Bunlar, Rahman ve Rahimdir. Üçüncü ayet de iki rahmeti içerir: Rahman ve Rahim. Öyleyse Allah, genel rahmetiyle Rahman iken -ki bu rahmet ihsan ve itminan rahmeti demektir-, özel rahmetiyle Rahim'dir. Bu rahmet '*Onu takva sahiplerine yazacağım*'[455] ayetinde belirtilen özel rahmettir. Başka ayetlerde de bu rahmet zikredilir: Mesela '*Rabbiniz kendine rahmeti yazmıştır*'[456] ayetinde bu rahmet zikredilir. İhsan rahmeti, bir amel vasıtasıyla hak ediş olmaksızın ulaşılan rahmet demektir. Allah bu rahmetiyle salih amele muvaffak kıldığı kimseleri rahmet eder; salih amel ise zorunlu rahmeti meydana getirir. Bu rahmetle günahkârlar ve cehennemliklerden azap kalkar. Bununla birlikte onların yerleştiği yer ve evleri yine cehennemdir. '*Allah'ın rahmetiyle onlara yumuşak davrandın*'[457] ayetinde zikredilen rahmet bu rahmettir. '*Nimet verdiklerinin yoluna*'[458] ayetinin anlamı da

budur ki, kendisiyle onlara nimet verdiği yol demektir. İhsan rahmeti onlara yükümlülük diyarında başarı ve hidayet kazandırır. Onlar da kendilerine hidayet edildiği ve hayrete düşmedikleri için dalalete sapmazlar, gazaba maruz kalmazlar.

Allah'ın gazap ettiği kimse ise şöyle der: Bize de bir hak ediş olmaksızın kendiliğinden şu insanlara ihsan ettiğin rahmetinle lütuf göster! Sen onları hidayet edip ihsanda bulunduğunda onları 'gazaba uğramayan' olmakla niteledin ve bu hidayet hayret demek olan dalaleti onlardan izale etmiştir. Peki hak ettiğimiz Allah'ın gazabını bizden neyle kalkar?' Bunun üzerine Allah onlara ihsan rahmetiyle rahmet eder. Bu rahmet ikinci ayette gecen Rahman ismiyle ifade edilir. Böylece Allah onlardan azabı kaldırır, bulundukları durumda Rahim ismiyle onlara nimet ihsan edilir.

Fatiha suresinde gazap ayeti bulunmaz. O surenin bütün ayetleri rahmettir ve rahmet kitapta yer alan bütün ayetlere egemendir, çünkü esas odur. Bu nedenle Allah'ın rahmeti gazabını geçmiştir. Nasıl böyle olmasın ki? Allah ile âlem arasındaki bağlar Rahman isminden meydana gelir. Bu nedenle Allah rahmi onun bir parçası ve dalı saymış, böylece rahim O'na nispet edilmiştir. Öyleyse âlemde herhangi bir şeye yönelik rahmeti olan herkesin bu isme dayanması gerekir. Fakat yaratılmışın rahmeti, Kadim'in rahmeti gibi kuşatıcı olamaz, çünkü Hakkın bilgisi, tüm bilinenleri kuşatırken Hakkın bilgisini ancak O'nun dilediği kulları ve dilediği kadar kuşatabilir. Binaenaleyh Allah bilgisi ölçüsünde yaratıklarına merhamet ettiği gibi yaratıkları da kendi bilgileri ölçüsünce merhamet edebilirler. Bir kimse öfkelenir ve neticesinde intikamını alırsa, intikam sayesinde kendine merhamet etmiş olur; çünkü intikam, kişinin içinde hissetmiş olduğu öfke acısı için bir şifadır. Öte yandan insanın kendine verdiği sadaka, en faziletli sadakadır. İnsan kendine merhamet edip öfkesi kalktığında ardından kendine merhamet gelir. Bu merhamet, birini cezalandırdığında insanın duymuş olduğu pişmanlıktır. Bu pişmanlıkla da şöyle der: 'Allah dilemiş olsaydı, onu bağışlamak daha güzel olurdu.' Bunu söylemesi kaçınılmazdır. Başka bir ifadeyle ya dünyada veya ahirette nefsi için intikamı alırken bunu söyleyecektir. (Allah'ın insana pişmanlığı vermesinin ne-

deni), ilahi cezaların uygulanmasının bu kabilden olduğunun zannedilmesinin önüne geçme amacı taşır. İlahi cezaları uygulamak Allah'ın katından gelen bir yasadır ve insanın bu işe bir katkısı yoktur. Öyleyse insan bir fiille sıla-i rahm yapmış ve (Hakka ait) rahmetin ona ulaşması da kaçınılmazdır. Binaenaleyh bütün yaratılmışların Allah'ın rahmetine ulaşması kaçınılmazdır (çünkü herkes merhamet sahibidir); bir kısmı hemen bir kısmı daha sonra rahmete ulaşır. Çünkü herkes sıla-i rahm yapar (kendi rahmetine ulaşır) ve Allah da o yönden kişiye (rahmetiyle) kavuşur. Rahmi kesen (sıla-i rahm yapmayan) ise, onun bir kısmını kesmiş ve koparmış demektir. Kesmenin genel olması mümkün değildir, çünkü bir şeyi kesmek, başka bir rahmi (rahmeti) kavuşturmak demektir. Öyleyse rahmin kesilmesinde başka bir (rahme) kavuşma ve sıla vardır; hâlbuki sıla-i rahimde kesme yoktur. Kavuşturulan (mevsûl) rahimler şefaat eder ve şefaatleri makbuldür.

İnsan kesilen rahmet üzerinde -ilahi bildirmeyle- bir terazi koymalıdır ki bu gereklidir. Çünkü kesilen rahim (rahmet) O'nun rahmi olarak kesilmiştir. Rahmin kendisinden kesildiği kimse sıla-i rahm isteyince, Hak ona şöyle der: Ben senin için cezalandırdığım gibi sen de intikamını al! Böylece Allah o kişiye (sıla-i rahmi kesenden) rahmetini kestiğini bildirir. Sonra Allah el-Afuvv isminden hitap ederek (sıla-i) rahmi keseni bağışlamasını isteyerek şöyle der: 'Sen rahmi kesen kişiyi bağışla ki, ben de seni bağışlayım!' O da mutlaka 'bağışladım' der, çünkü orası korkandan bağışlaması istenilen yerdir. O da bağışlar, buna mukabil Allah da onu bağışlar ve bu affı karşılığında Allah'ın rahmeti kendisine ulaşır. Bu kez başka bir rahmi kavuşturur (sıla-i rahm eder) ve o rahim kendisine şefaatçi olur. İşte 'Melekler, nebiler, müminler şefaat etti, geride en merhametlinin şefaat etmesi kalmıştır' ifadesinin anlamı budur. Böylece Allah'tan kulları hakkında söylediğimiz şefaat ile rahmeti gerektiren durumlar meydana gelir. Çünkü Allah'ın rahmeti gazabını geçmiştir ve rahmet gazabın önündedir (imam). Allah'ın gazabı kullardan intikam almaya başlar ve en son sınırına ulaşır. Oraya ulaşınca, rahmetin kendisini geçtiğini görür. Böylece gazaba maruz kalmış kullar gazaptan kurtulur ve hepsine rahmet yayılır. Artık hüküm, rahmete ait olur.

Gazabın ortaya çıkardığı süre, Besmeledeki Rahman ve Rahim ifadesiyle *'Hamd âlemlerin Rabbine aittir'*[459] ayetinin ardından gelen 'Rahman ve Rahim'dir' arasındaki mesafe kadardır. Öyleyse gazabın süresi, 'Hamd âlemlerin Rabbine aittir' ifadesidir. Onun başı Rahman ve Rahim iken sonu da Rahman ve Rahim'dir. 'Hamd âlemlerin rabbinedir' ifadesi gazabın süresi olmuştur, çünkü bu sürede mutluluk ve zarar ortaya çıkar. Bu nedenle burada hamd zikredilmiştir ki övgü (sena) demektir. Övgü anlamındaki hamd, Allah'ın zarar veya sevinç vermesiyle sınırlanmamıştır. Çünkü hamd sevinç ve sıkıntı durumlarını kuşatır. Hz. Peygamber sevinçli hallerinde 'Nimet veren ve ihsan eden Allah'a hamd olsun' der, sıkıntı halinde ise 'Her durumda Allah'a hamdolsun' derdi. Öyleyse Allah'a hamd sıkıntı ve sevinç vaktinde zikredilerek gazabın süresi olmuştur. Ahiret hayatında herkes, Allah'a hamd eder, O'nun rahmetini umut eder, azabından ve azabın sürekliliğinden korkar. Bu nedenle Allah, *'Âlemlerin rabbi Allah'a hamdolsun'*[460] ayetinden sonra *'Rahman ve Rahim'dir'*[461] ayetini getirmiştir. Binaenaleyh âlem, üzerinde bulunduğu kınanan ve övülen durumlarla birlikte, bu rahmet ile Besmeledeki rahmetin arasında durur. Bu durum, *'Güçlükle birlikte kolaylık vardır, sonra güçlükle birlikte kolaylık vardır'*[462] ayetine benzer. Şair bu konuda şu beyitleri söylemiştir:

Hayat seni daralttığı vakit
İnşirah suresi üzerinde iyi düşün:

Güçlük iki kolaylık arasındadır
Bunu düşünürsen mutlaka rahatlarsın

Allah ayette kolaylığı belirsiz getirmiş, belirlilik bildiren harfleri (Elif ve lam) ise güçlüğün başına getirmiştir. Bunun anlamı, ayette zikredilen ikinci güçlüğün birincinin aynı olmasıdır. Hâlbuki aynı durum kolaylık için söz konusu değildir. Kolaylık ile güçlük arasındaki bu temyiz, rahmetine olan hırslarını ve umutlarını artırmak ve pekiştirmek üzere Allah'ın kullarına dönük sırlı bir uyarısıdır, çünkü O merhamet edenlerin en merhametlisidir. Allah kullarına rahmetini arttırmamış olsaydı, hiç kuşkusuz, merhamet edenlerin en merhametlisi olamazdı. Hâlbuki Allah, hiç kuşkusuz ki, merhametlilerin en merha-

metlisidir. Yemin olsun ki Allah'ın rahmetinin bütün yönlerini kuşattığı bir kimse, hüsrana uğramaz. Bunu bilmelisin!

Hakikatler sabit olduktan sonra cahil ne derse desin! Bazı insanlar bu konuda bizimle tartışmıştır. Allah'ın rahmeti bu kadar kapsamlı olmasaydı, (Allah'ın rahmetinin sınırlı olduğunu söyleyen) böyle insanlara Allah'ın rahmeti ulaşmazdı. Allah'tan bizi cahillere katmamasını diliyoruz. Çünkü bilgisizlikten daha kötü bir sıfat ve özellik yoktur. Çünkü bilgisizlik bütün kötülüklerin anahtarıdır. Bu nedenle Hz. Peygamber'e *'Sakın cahillerden sakın olmayasın'*[463] diye emretmiştir. Allah gençliği ve delikanlılığının gücü nedeniyle Hz. Peygamber'e böyle hitap ederek yasaklamayı pekiştirerek söylemiştir. Buna karşılık Allah gençlik gücüne sahip olmayan ve yaşlanıp artık saygı gören bir insan haline gelen Hz. Nuh'a şöyle demiştir: *'Sana cahillerden olmamanı tavsiye ederim.'*[464] Allah ona kendine öğüt verirken yumuşak söz söylemiştir. Çünkü genç ve yaşlıyla konuşma arasında fark bulunmalıdır. Nitekim hallerimize göre konuşma arasında da bir fark vardır. Hallerimize göre Allah'ı överken farklı kelimeler kullanırız. Mesela sevinç anında 'Nimet veren ve ihsan eden Allah'a hamd olsun' deriz. Sıkıntı anında 'Her durumda Allah'a hamd olsun' deriz. Bunun nedeni, hamde sevk eden sebeplerin farklılığıdır ve bunu bize bizzat Hz. Peygamber davranışıyla öğretmiştir. Allah'ın kullarına, hatta bütün yaratıklara karşı merhametli olanlar, kendisine kavuştuklarında Allah'ın rahmeti süratle onlara ulaşır. Onlar, kendilerinde buldukları yaratılmışlara karşı şefkat duygusuyla yaratıklara merhamet ederken Allah da onlara merhamet eder. Çünkü bu rahmet, onlarm kendilerine dönen amelleridir. Nitekim bir rivayette böyle denilir. Başka bir ifadeyle Allah, kendi merhametleriyle onlara merhamet etmiştir:

Ne muhalif ol ne kavga çıkar
Sadık ol fakat nifak çıkarma

Öyleyse her kim Allah'ın yaratıklarına merhamet ederse, gerçekte kendine merhamet etmiş demektir. Bunun yanı sıra, yaratıklara merhamet etmeleri nedeniyle Allah'ın kendilerine dönük rahmetine -ki bu onların amelleriydi- ilave O'nun başka bir rahmeti daha vardır. Bunu

şöyle açıklayabiliriz: İçimizden birisinin Allah'ın bir yaratığına merhamet ettiğini farz edelim. Bu rahmet ya merhamet edilen kimsenin çektiği acıyı ortadan kaldırır veya acıyı kaldırmakla birlikte ona ilave bir iyilik verir. Mesela azap görmeyi hak eden birini hapisten çıkartan birini düşünelim. Böyle biri ya aracı olarak veya -cezalandıran kendisiyse- azabın o insana ulaşmasını engeller. İkinci olarak, cezalandırmanın ardından onu bir göreve getirmek veya mal veya hediye vermek veya kendine yaklaştırmak gibi bir iyilik yapar. İşte bu ikinci iyilik, ilkinden başka bir durumdur. Kul merhamet ederek kendisi gibi bir canlıdan bir azabı kaldırır ve buna başka bir iyilik ekleyip Allah da kula -amelinin karşılığı olan- rahmeti verdiğinde, buna bir ekleme yapar. Nitekim kul da -söylediğimiz üzere- merhametine bir ekleme yapmıştı. Bazen Allah kulun durumuna bakmaksızın kendiliğinden ekleme yapabilir. Bu nedenle Hz. Peygamber 'Merhamet edenlere Rahman merhamet eder' demiş, hâlbuki 'Rahim merhamet eder' dememiştir. Çünkü Allah dünya ve ahiretin Rahmanı iken Rahim ise rahmeti sadece ahirete tahsis eder.

'Yerdekilere merhamet edin ki, göktekiler de size merhamet etsin' hadisine gelirsek, siz sıkıntı ve suçlu insanları görür ve onları affederken Allah'ın emriyle onlara merhamet edersiniz. Bu merhameti onların halleri talep etmiştir. Herkes kendi haline göre merhamet eder: Gökte ise melekler vardır. Onlar bağışlanmamızı dileyerek bize merhamet ederler. Bu durum '*Melekler yerde olanlar için bağışlanma dilerler*'[465] ayetinde belirtilir. Sonra '*Dikkat edin! Allah bağışlayan ve merhamet edendir*'[466] buyurmuştur.

Bu Münazeledeki 'Biz onu unuttuk' İfadesinin Tefsiri

Bu bölümde zikredilen 'bu münazelede onu unuttuk' sözüne gelirsek, bu unutma insanın Allah'ı eşyada unutmuş olmasının tanımıdır. Allah'ın kendisini unutmasıyla insana ancak kendi unutması dönmüştür. Allah onu kendisine izafe ederek şöyle der: '*Allah'ı unuttular, Allah da onları unuttu.*'[467] Yani onlar Allah'ın hakkını terk etmiş, Allah ise işledikleri suçları nedeniyle hak ettikleri hakkı (cezayı) 'terk etmiş', onları cezalandırmamış, onlara azap etmemiştir. Allah'ın unutmasının

böyle yorumlanması gerekir! Allah onlara mağfiret ve merhamet etmiştir. Bu yorum, şekilci âlimlerin anladığından farklıdır ve bu yorum -tefsir değil- işarî yorumudur. Burada unutan insan, Allah'ın yerine getirmesini emrettiği hakkı unutarak, hiç kuşkusuz gerçekte Allah'ı unutmuştur. Çünkü işi ona emreden Allah'tır. Unutarak Allah'm hakkını terk etmiş, Allah ise keremini izhar ederek kendi hakkını (cezalandırma) terk etmiştir. Böyle birinin hakkı ancak ameliyle hak ettiği cezadır. Allah 'unuttu' diyerek cezayı terk etmiştir.

Allah bize *'Allah'ı unutup Allah'ın da kendilerini unuttuğu kimselerden olmayın'*[468] diyerek kendisini unutmayı yasaklamıştır. Bu ifade Allah'ın bize bir tavsiyesidir. Allah bize söz konusu insanlar gibi Allah'ı unutmayı yasaklamıştır. Biz de Allah'ın hakkını salih bir niyet ve O'nun karşısındaki huzur haliyle eşyada yerine getiririz. Buna mukabil Allah 'hak ediş' yoluyla karşılığımızı verir. Biz o hakkı Allah'm yapmamızı bize nasip ettiği amellerle kazandık. Allah'ı unutanlar hakkında ise Allah, hak ettikleri azabı unutur. Hâlbuki onlar, O'nun hakkını terk etmişlerdi. Allah onlara ihsanda bulunduğunda, kendiliğinden ihsanda bulunmuş olurken hakkını yerine getirenlere yönelik ihsanı bir lütuf ve minnet ihsanı değildir. Bunun yanında amellerinin talep ettiği karşılığa ilave yapması O'nun ihsanı ve lütfudur. Nitekim onlar, ilahi rahmeti hak etmelerini sağlayan amellere de (herhangi bir sebebe bağlı olmayan) ihsan yoluyla ulaşmışlardı, bunu bilmelisin!

Allah ayeti tamamlarken şöyle buyurur: *'Allah'ı unuttular, Allah da onları unuttu.'*[469] Hâlbuki onların fasık olduklarını söylememiş, *'münafıklar fasıklardır'*[470] demiş, zikredilenlere dönen bir zamirin bulunmadığı başka bir söze başlamıştır. Her münafık fasıktır; çünkü münafık kendisine ait her kapıdan çıkabilir. Bu bağlamda müminlere bulundukları hale göre gözükürken kâfirlerin yanındayken onların haline göre görünür. Bu kitapta münafıkların mertebesi ilgili bölümde ele alınmıştı. Sen de dikkatini çektiğim hususun farkına var ve amel sahiplerinden ol! Amel sahipleri, *'Allah'a verdikleri sözü yerine getirenlerdir'*[471] ve *'Amel sahiplerinin ücreti ne güzeldir.'*[472] Allah'ın affından emin olma, yoksa O'nu unutanlardan olursun! Bunun yerine sana dünya hayatında

daha fazla amel nasip etmesi için ihsanını ve lütfunu arzula ki, Allah da kendi katındaki makam ve saygınlığım artırsın!

Allah bize nehiy sigasıyla şöyle der: '*Allah'ı unutanlar gibi olmayın. Allah da onlara kendilerini unutturmuştur. Onlar fasıklardır.*'[473] Zamir, onlara döner. Bu ise hakikatini nifakın değerinden söz ederken belirttiğimiz işin başka bir tarzıdır. Bahsettiğimiz nifak (iki yüzlülük), bu kitapta ele alınmış menzillerde zikredilen 'övülen nifaktır.' Unutulmuş olabileceğine varsayarak, konuyla ilgili bir kısmını burada aktaralım:

Allah peygamberinin diliyle şöyle der: 'Kendini bilen rabbini bilir.' Allah bizi delil yaptığına göre, bizim kendimizi tanımak üzere nefsimiz üzerinde düşünmemiz, rabbimizi tanıma amacı taşımalıdır. Allah hakkındaki marifeti ve bilgiyi unuttuğumuzda, hiç kuşkusuz, kendimizi de unuturuz. Bu, söz konusu marifete doğru giderken üzerinde yürümemiz gereken ilk kapıdır. Ondan diğer kapıya geçeriz. O ise kendisinden nefsimizi bilmemeye (cehl) çıktığımız kapıdır. Allah bizi ilahi surete göre yaratmıştır. Bu nedenle Allah'ı unutmuş olmamız, Allah'ın bize kendimizi de unutturması demek olmuştur. Bu nedenle Allah'ı unutmak bize yasaklanmıştır. Çünkü kendini unutan kişi, zorunlu olarak, Allah'ın kendi üzerindeki haklarını ve nefsin haklarını unutmuş demektir. Böylece kendilerini unutanlar, Allah'ı terk etmiş olurlar. Çünkü onlar, Allah'ın kendiliğinde bulunduğu durumu müşahede etmediklerini biliyorlardı. Onlar, Allah'tan ancak kendi hakikat ve hallerini müşahede edebilirler. Allah bu nitelik sahibi bazı kullarında bu durumu bilince, onlara kendilerini unutturmuş, onlar da müşahede esnasında gördükleri şeyin hallerinin ta kendisi olduğunu bilememişler, bu nedenle bu müşahede esnasında şöyle demişlerdir: 'Allah bana dedi ki, ben de O'na dedim ki...' Bu makam nerede, 'Biz Hak'tan ancak bulunduğumuz durumu müşahede ederiz' diyenin makamı nerede! Onların böyle bir sözü söylemiş olmanın nedeni, Allah'ın kendilerini onlara unutturmuş, bunun neticesinde de onların kendilerini unutmuş olmalarıdır. '*Onlar fasık bir topluluktur.*'[474] Yani onlar, kesin bir şekilde öğrenmiş oldukları üzere, Allah'ı kimsenin kendi hal ve durumu yönünün dışında, göremeyeceği bilgisinin 'dışına çıkmışlardır.'

Allah kendisini 'merhamet edenlerin en hayırlısı' olarak nitelemiştir. Bilindiği üzere, bir varlık başkasına ancak Rahman'ın kendisinde yarattığı merhamet vasıtasıyla merhamet edebilir. Öyleyse yaratılmışların birbirlerine olan rahmet ve merhameti, insanların değil, yaratılmış suretinde tezahür etmiş olan Allah'ın rahmetidir. Kutsi hadiste 'Allah kendine hamd edeni duymuştur' der. Bu hamd, kulunun diliyle Allah'ın sözüdür. Öte yandan Hz. Musa'nın işitmiş olduğu Allah'ın sözü ise kulun diliyle söylenmiş sözden daha üstündür. Böylece Allah'ın kelamı olduğu bilinen sözün kendisinde zuhur ettiği yerlerde bir derecelenme meydana geldiği gibi O'nun rahmetinin sıradan bir varlık vasıtasıyla ortaya çıkması yaratılmışın vasıtası olmaksızın Allah'm kuluna merhametinden aşağı derecededir. Öyleyse rahmetin tezahüründe bir derecelenme vardır ve derecelenme mahalle bağlıdır. Allah'ın yaratılmış suretinde kuluna merhamet etmesi ise daha büyüktür. Çünkü bu rahmet 'zevk'ten kaynaklanır. Rahim, merhamet ederek içinde bulmuş olduğu acıyı ortadan kaldırır. Hak ise öyle değildir. O'nun rahmeti katışıksız ve saftır ve bu rahmetten dolayı acının ortadan kalkmasının (hazzı) kendine dönmez. Bu nedenle Allah, merhamet edenlerin en hayırlısıdır. O halde yaratılmışın merhameti şefkatten kaynaklanırken Allah'ın rahmeti kayıtsız ve mutlaktır. Buna mukabil cezalandırması ve intikamı böyle değildir. Fakat Allah'ın cezalandırmasında mutlaka rahmet vardır. Bu rahmetin en azı kulun cezalandırılmasına varlık ihsan etmesidir. Cezalandırılmanın varlığı bile bir rahmettir ve Allah onu yokluktan varlığa çıkartırken cezalandırılana rahmet eder. Rahmet sıfatından yaratılmış olanın cezalandırması her durumda bir rahmeti içerir. Ebu Yezid el-Bestami bu makamdayken bir hafızın '*Rabbinin cezalandırması şiddetlidir*'[475] ayetini okuduğunu duyunca, 'Benimki daha şiddetlidir' demişti. Çünkü insan cezalandırırken fiilinde rahmet bulunmaz. Çünkü birini cezalandırırken ona dönük bir rahmete sahip değildir. Bu cezalandırılma ancak cezalandıranın mahalline verdiği şeye göre gerçekleşir. Cezalandırma Allah tarafından yaratılmış olsa bile, Allah onu o yerde yaratmış ve yerin ve mahallin suretiyle ortaya çıkmıştır. Mahal ise kalbinde merhamet varken herhangi birinden intikam almayı talep etmez.

Allah kulunu cezalandırırken bu cezalandırmada bir tür rahmet vardır. Çünkü cezalandırılan kul, hiç kuşkusuz, O'nun kuludur. Nitekim bir yaratılmış, kölesini cezalandırmak istediğinde cezalandırmaya bir tür merhamet karışmalıdır. O merhametin nedeni, kendisiyle kulu ve kölesi arasındaki münasebettir. Çünkü efendi için 'efendi' ve 'sahip' adını ortaya çıkartan kölenin kendisidir ve bu nedenle gözünü kararta-cak şekilde aşırı cezalandırmaz. Aksi halde insan kendini cezalandırmış olur. Buna mukabil arasında kölelik bağı veya efendilik niteliğini kazanmasını sağlayan bir ilişkinin bulunmadığı bir yabancıya karşı böyle hareket etmez. Bu nitelikteki birisini cezalandırırken merhametten yoksun olarak cezalandırabilir. Binaenaleyh Allah 'merhamet edenlerin en hayırlısıdır.' Fakat Allah'ın 'cezalandıranların en hayırlısı' veya 'intikam alanların, azap edenlerin en hayırlısı' şeklinde bir sıfatı yoktur. Hâlbuki ayette '*Hüküm verenlerin en hayırlısı*'[476], '*Bağışlayanların en hayırlısı*'[477], '*Merhamet edenlerin en hayırlısı*'[478] veya 'şükredenlerin en hayırlısı' gibi ifadeler geçer. Bütün bunlara rağmen Allah cezalandırır, intikam alır, şiddetle alıp tutar, helak eder ve bir derecelendirme olmaksızın azap eder. Allah'm cezalandırma ve intikam almasıyla rahmet ve merhametle nitelenmesi arasındaki ayrımı iyice öğrenin!

'*Allah hakkı söyler ve doğru yolu ulaştırır.*'

ÜÇ YÜZ DOKSAN ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

'Kendi lehine bir şeyi gördüğü yerde duran, helak olur' Münazelesinin Bilinmesi

Yaratma takdir demek, var olan (kâin) değil!
Yaratılanlar oluşan şeyler

Ruh ve kelimeler tek bir şey
Onda Hak ise taayyün eden

Âlem sabit değil, değişken
Onun makamı değişkenlik

Bu nedenle her şeye yaratılışını verdi
Kelamına doğru yönlendirdi, açıklayınız!

Kelam bizim varlığımız olmasaydı
Onu ganimet bilmez ve gözler haz almazdı

Ilah'ın türlü isimleriyle kalplerimiz
Hakkın bana yönelmesi türlü türlü

Bütün söylediklerimizi -anlayış sahibi isen-
İyice öğrenmeli ve kavramalısın

Allah bize ve sana yardım etsin, bilmelisin ki, Allah insanın yaratılışını, hatta doğal ve unsurî âlemdeki cisimleri düzenlediğinde, onları -her cisimdeki hikmetinin gereğine göre- itidale kavuşturmuş, üflemeyle birlikte kendisine ihsan etmek istediği ilahi ruhu kabule hazır hale getirmiştir. Sonra bedene ruhundan üflemiş, bu üflemeyle birlikte bedeni yöneten bir nefis bedenin mizacının suretiyle ortaya çıkmıştır. Böylece mizaçlar derecelendiği gibi nefisler de derece derece olmuştur. Nitekim güneş ışığı cama vurduğunda, camdaki renkler nedeniyle, kırmızı, sarı, mavi gibi gözde ortaya çıkan renkler meydana getirir. Işıkta meydana gelen farklılık, ışığın bulunduğu yerden kaynaklanır. Yoksa ışıkta -o mahal olmaksızın- bir parçalanma söz konusu değildir. O halde mahal hem ışığın kendisi hem kendisi değildir! İşte doğal (tabii) ve unsuri bedenleri yöneten nefisler de öyledir. Bu bağlamda nefisler, yönetmek şeklinde tezahür eden bedenlerde bir etkiye sahiptir. Bedenler söz konusu etkiyi nefislerden ancak kendi istidatları ölçüsünce kabul edebilirler. Öte yandan bedenlerin de ortaya çıkarken mizaçlara göre var olmaları nedeniyle nefislerde etkileri vardır. Bu bağlamda bir kısmı zeki, bir kısmı bedenin mizacma göre ahmak olarak ortaya çıkar. Nefisle beden arasındaki bu ilişki garip ve sırlı bir ilişkidir: her biri ötekine etki eder ve ondan etki alır.

Allah insan ve cinlerin büyük kısmının gözlerini yönetici nefs-i natıka'yı görmekten perdelemiştir. Bu nefisler, donuk, bitki ve hayvan denilen varlıklara ait yönetici nefislerdir. Bir kısmının gözlerini ise onu idrak etmek üzere açmıştır. Donukların da nefse sahip oldukları hakkındaki düşüncemizin ayetten delili, '*Taşların bir kısmı Allah'ın korkusuyla düşer*'[479] ayetidir. Burada Allah taşları korkmak özelliğiyle nitelemiştir. Bizim gibiler bu konuda rivayeti ihtiyaç duymaz. Çünkü Allah onları bize göstermiş, tespihlerini duyurmuş ve onları konuşturmuştur. Bütün bu nimetleri için Allah'a hamd olsun! Rabbin tecellisi karşısında dağın parçalanması da böyledir. Rabbi karşısında dağın nefsinde saygı duygusu bulunmasaydı, tecellisi nedeniyle parçalanmazdı. Çünkü zatlar benzerlerine etki etmez: Eşyaya etki eden şey, onların değeri ve etki ettiklerinin nefsindeki mertebeleridir. Başka bir ifadeyle tecelli eden hakkındaki bilgi dağa tesir etmiştir, yoksa gördüğü şey etki etmiş değildir. Nitekim hükümdar sıradan bir insan suretinde insanların arasında çarşıda pazarda yürüdüğünde, insanlar hükümdar olduğunu bilmediklerinde içlerinde saygı duygusu uyanmaz. Hükümdarı tanıyan biri onunla karşılaştığında, hükümdara saygı ve onun değerini bilme duygusu içini kaplar. Bu durumda ona etki eden şey hükümdar hakkındaki bilgisidir. Bu nedenle hükümdara saygı gösterir, karşısında edepli davranır ve karşısında eğilir. O insanı tanıyıp hükümdara yakınlığını bilenler ise onun ancak bir hükümdar karşısında böyle saygılı bir davranış sergileyeceğini bildikleri için, o kişinin hükümdar olduğunu anlarlar. Bu durumda bütün gözler kendisine yönelir, sesler kısılır, hükümdara yer açılır ve onu görmek ve hürmet etmek üzere birbirleriyle yarışırlar. Acaba bu etkiyi onlarda meydana getiren şey hükümdar hakkındaki bilgiden başka bir şey midir? Hâlbuki daha önce görmüş oldukları suretiyle hükümdara saygı göstermemişlerdi. Çünkü o esnada hükümdar olduğunu bilmiyorlardı. Hükümdarın hükümdar olması, onun suretinden başka bir şeydir. Hükümdarlık kendisine biat etmiş insanlar üzerinde hüküm sahibi olmasını sağlayan nispi bir mertebe ve rütbedir.

Hafız Ebu Nuaym'ın *Delalilü'n-Nübüvve* isimli kitabında zikrettiği Hz. Peygamber'in İsra yolculuğuyla ilgili bir rivayet vardır: Cebrail

geceleyin yanında bir ağaç olduğu halde peygambere gelmiş. Ağaçta iki kuş yuvası bulunuyordu. Birisine Hz. Peygamber, ötekine Cebrail oturmuş. Sonra ağaç onları yükseltmiş ve göğe kadar çıkmışlar. İnci ve yakuttan bir Refref sarkmış. Hz. Muhammed onun mahiyetini bilmediği için bu Refref kendisine etki etmemişken Cebrail onu görünce bayılmıştır. Hz. Peygamber şöyle der: 'Bu esnada Cebrail'in bilgide benden üstünlüğünü anladım. Çünkü Cebrail neyi gördüğünü anlamış, bu bilgi onda bayılma etkisi yapmıştı. Hâlbuki Hz. Peygamber onu bilmiyor, dolayısıyla Refref'in ona etkisi olmamıştı. Öyleyse eşyaya ancak eşyada bulunan şey etki eder ki, o da bilgidir! Kuran okuyan iki şahsı düşünün: Birisi ürperir, ağlar, diğeri bunlardan bîhaberdir ve Kuran ona etki etmez. Bu farklılığın nedeni bilginin etkisinden başka bir şey olabilir mi? Biri ayetin neyi gösterdiğini biliyor ve kendisini ağlatan, ürperten hakikate dair müşahede sahibiyken öteki bu manalardan habersizdir; Kuran onun boğazını geçmiyor veya tilaveti ona etki etmiyordu. O halde etki ayetin lafzının suretine ait değildir. Etki, ayeti ve onun kendisine getirdiği anlamları bilen ve müşahede edenin nefsindeki bilgiden kaynaklanır. Öyleyse sana ancak bildiğin ve gördüğün bir şey etki edebilir. Hafızın okuduğu ayet hakkındaki bilgisi olmasaydı, ürpermezdi. Yolculuk yapmasaydı ve gördüğüyle sınırlı kalsaydı, bu durum onu korkutur, mutlaka hissinden habersiz hale gelir, dehşete kapılır, bayılır veya -okuyanın gücüne ve zayıflığına göre- ölürdü. İnsan nefsinde bu konuda meydana gelen bilgiye göre hareket eder. '*Sura üflenir, göklerde ve yerlerde bulunan herkes bayılır, Allah'ın dilediklerî hariç!*'[480] Bu, izafi bir durumdur. Bazen bir şey Ali'de Ömer'dekinden daha korkutucu olarak bulunabilirken Ömer'de bulunan başka bir şey de Ali'de bulunduğundan daha korkutucu olabilir. Korkular her birisine etki eder ve birbirlerine şöyle derler: 'Falan insanın gördüğüne şaşarım! Gördüğü hal kendisine etki etmiş. Bende bulunanı bilseydi, durumu nasıl olurdu?' Her biri bu sözü söyler. Üçüncü kâmil âlim ise onların sözlerinin aksini söyleyerek her birisine etki eden sebebi bilir. Başka bir ifadeyle onların bilmedikleri bir durumu o ikisinde bilir. Eşyayı mertebelerine yerleştiren ve ehli için onların mertebelerini belirleyen Allah münezzehtir!

Bu durumu öğrenince, gariplerin garibi olan sırlı bir bilgiyi de öğrenmiş olursun. O bilgi, açıklanması mümkün olmadığı gibi ifadesi de uygun düşmeyen bir sırrı içerir. Allah Teâlâ kulu böyle bir bilgiyi açıkladığında gayrete kapılır. Çünkü bu sır varlığın gerektirdiği bir durumdur ve faydası büyüktür.

O halde âlem ancak nispetler vasıtasıyla zuhur ederken âlemin kabul ettiği şeylerde nispetlere göre gerçekleşir. O halde var eden nispetlerle var ederken yaratılışı kabul etmek de nispetlerle gerçekleşir. O halde hüküm nispetlere aittir. Hiç kuşkusuz bu açıklamalarla nispetlerin mahiyetini öğrenmiş olmalısın!

Nispetlerle varlığım sahih oldu
Âlem ile Allah arasında bağ ortaya çıktı

Bana tahsis ettiği şeye şükür olsun
Nispetler hakkındaki bilgiyi ihsan ettiği için

Nispetlerle mutluluğumuz mümkün oldu
Bedbaht onlarla bedbaht oldu

Yokluk varlığın hükmüne bağlı
Dilediği şekilde bir sır ortaya çıkartır onda

O bizde etkili olan Yaratıcı
O hakkında kuşku bulunmayan Hak

Allah âlemlere muhtaç değildir. Muhtaç olmamak ise bir tenzih niteliğidir. Bize göre Allah hakkında en büyük övgü '*O'nun benzeri bir şey yoktur*'[481] (*ke*-mislihî) ayetinde belirtilen durumdur. Burada *kef* harfinin sıfat veya zait sayılması durumu değiştirmez. Onun sıfat sayılması, Kuran'ın indiği dili bilenler için daha doğru bir yorumdur. Hz. Peygamber Rabbine dua ederken ve O'nu överken şöyle der: 'Sana övgüyü sayamam. Sen kendini övdüğün gibisin!' Burada Hz. Peygamber '*O'nun benzeri bir şey yoktur*'[482] ayetinde kastedilen hali kastetmektedir. Hz. Ebu Bekir (sıddîk-i ekber) şöyle der: 'İdrake ulaşmaktan acizlik bir idraktir.' Allah kendisini benzeri olmamaktan daha büyük bir ifadeyle övmemiştir ve O'nun benzeri yoktur. Bu nedenle söyleye-

nin kendisi olması bakımından âlem hakkında şöyle der: '*Her şey O'nun hamdini tespih eder.*'[483] Tespih tenzih demektir. Binaenaleyh âlemi varlığı itibarıyla Hakka dayandırıp O'nun âlemi var ettiğini söylediğinde, bu nispet ve ilişkiyi ancak sabit nispetler vasıtasıyla anlayabilirsin. Söz konusu nispetlere misal olarak hayat, bilgi, irade, kudreti verebiliriz. Nazarî akıl meseleyi böyle anlar. Şeriata göre ise (bu nispetlere ilave olarak) Allah'ın Kail olduğu sabittir. Nispetler ilahi zata ilave varlıklar sayılsa bile, yaratma ancak var olana dönük olarak meydana gelen ilişmeyle (taalluk) gerçekleşir. İlişme ise ilişilen şeye dönüp bir nispettir. Bu sıfatlar zait değillerse, o zaman tek hakikat vardır ki o da zattır ve o zat mümkünleri var etmeye yönelir. O halde yönelmeler nispetlerdir ve onlar âlemde ortaya çıkan farklılık nedeniyle farklı farklıdır. Âlemde ortaya çıkan farklılık ise nispetler hakkındaki hükmümüzün delilidir. Her durumda nispetler sabittir. Nispetler inançlarda sabit olduğu kadar -kim olursa olsunlar- bütün âlimlerin nefislerinde de sabittirler.

Bir söz gelmiş
Peygamber Mustafa'dan

Ona karşı çıkan kimse
İnancında bedbaht olmuş der

Onu kurtaracak kimse yok
Bedbahtlığıyla kalır

Ancak peygamberin emrine uyarsa
Ve yerine getirirse

Tüm söylediklerini mutlu olur
Hata yaparsa affeder onu

Onu yükümlü kılan
O ilahtır ve bu da yeter

Bütün bu sözler doğrudur. Acaba senin bilginde Hakk'ın ve yaratılmışın yönünden nispetlerden başka bir şey meydana gelmiş midir?

Sen nispetler vasıtasıyla var edildiğin gibi aynı zamanda nispetleri kabul ettin. Bu yaptığımız açıklamadan daha açık bir izah da olamaz.

'Allah hakkı söyler ve doğru yolu ulaştırır.'

ÜÇ YÜZ DOKSAN DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

'Edepli erer ve vasıl olur, eren -edepli olmasa bilegeri dönmez' Münazelesinin Bilinmesi

Müşahede olmasaydı ve ondaki nimetler
Yoklukta âlemde emelim olmazdı

Bu sözde kinaye var: öyle ki 'ol' dedi ve ortaya çıktı
Kelimelerde 'ol' sözünü dinleyerek hakikatlerimiz

Gözlerimizi açarsak pas kalmaz onlarda
Biz karanlıktaki körler gibi şaşkın kalırız

Var değildik, nurun varlığı bizi izhar etti
Biz bölünmeyen bir varlıkla var olduk

Nur bizim hakikatimiz ve bizim yaratanımız
Onunla koşarız ayaklı ve ayaksız olarak

Allah sana ve bize yardım etsin, bilmelisin ki: Mutlak varlık, mutlak iyilik demektir. Nitekim mutlak yokluk mutlak kötülüktür. Mümkünler bu ikisinin arasındadır. Onlar varlığı kabul ettikleri ölçüde iyiliklerden nasip alırken yokluğu kabul ettikleri ölçüde kötülükten nasiplenirler. Edep bütün hayırların toplamı demektir. Nitekim kelimenin kökü olan *me'debe* (sofra) de insanlar yemek için etrafında toplandıkları için böyle isimlendirilmiştir.

Hiç kuşkusuz iyilik ve hayır, âlemde dağınık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu nedenle hiçbir yaratılmış bir iyilikten yoksun değildir.

İmamlık ve önderlik suretine tahsis edilmiş ilahi surete göre yaratılmış olan kâmil mümkün ise bütün hayırları kendisinde toplamalıdır. Bu sayede âlemde imamlığı ve vekâleti hak eder. Bu nedenle Âdem hakkında *'Âdem'e bütün isimleri öğretti'*[484] denilmiştir. Sadece isim ve isimlendirilen vardır. Buna mukabil 'Öncekilerin ve sonrakilerin bilgisi bana verildi' diyen Hz. Peygamber adına ise isimlerin bilgisi gerçekleşmişti. Buradan onda meydana gelen bilginin isimlerin bilgisi olduğunu anladık. Çünkü bu bilgi ilk olanın bilgisiydi, çünkü Âdem ilktir. Başka bir ifadeyle Âdem maddi var oluşta ilklerdendir. Hz. Peygamber ise başkalarından üstünlüklerinden bahsederken kendisine 'cevamiu'l-kelim' verildiğini söylemiştir. Kelim kelimenin çoğuludur ve kastedilen isimlendirilenlerdir. Allah Teâlâ şöyle der: *'Meryem'e atmış olduğu kelimesidir.'*[485] O kelime İsa'dan başka birisi değildir. Bu itibarla bütün var olanlar Hakk'ın tükenmeyen kelimeleridir.

Hiç kuşkusuz Hz. Peygamber'de isimler ve isimlendirilenlerin bilgisi gerçekleşmiş, böylece bütün iyiliği kendinde toplamış, bu sayede bütün insanlara efendi olabilmiştir. Bu durum 'Ben kıyamet günü insanların efendisiyim' hadisinde dile getirilir. Orada Hz. Peygamber'in efendiliği ortaya çıkar, çünkü ahiret genel tecelli yeridir. Dolayısıyla tecellisi karşısında Allah'a veya O'nun tarafından dilediği bir kuluna tahsis edilen bir hususta kimsenin hak iddia etmesi mümkün değildir. Öyleyse onun sözü, bu mutlak iyiliğe ulaşmış olmak demektir ki bu, kutsi hadiste 'Ben kulumun duyması ve görmesi olurum' belirtilen durumdur. Bu ifade, sürekli mutluluğa ulaşmak demek olduğu kadar talep edilen vuslat odur. Hiç kuşkusuz ulaşan ve eren, geri dönmez, çünkü perde kalktıktan sonra perdelenme haline dönmek söz konusu değildir. Çünkü bir kez bilgiye erdikten sonra bilineni bilmemek mümkün değildir.

Allah Teâlâ kâmil adamların kalp ve baş gözlerinden perdeleri kaldırır. Bu kaldırma ise onların ilahi sıfatlar hakkındaki bilgilerine ve sahip oldukları yaratılmış nitelikler hakkındaki bilgilerine göre gerçekleşir. Bununla birlikte daha önce belirtildiği üzere (kevnî ve ilahi) bütün sıfatlar gerçekte ilahi sıfattır. İşte o insanlar, (bütün hayırları kendilerinde toplamış) edepli insanlardır. Onlar Hakkın yaygısı üzerine otur-

maya liyakat kazanmış ve kendisiyle oturan Allah ehlidir. Onlar zikir ve Kuran ehlidir. Bu bağlamda 'Kuran' (edeple aynı anlamda) 'toplamak' demektir. Bu sayede kitap 'Kuran' diye isimlendirilmiştir. Sıradan insanların gözlerindeki perdeler ise ölüm vaktinde kaldırılır ve işleri oldukları hal üzere görürler. Mutlulardan olmasalar bile, mutluları ve mutluluğu görürler. Bunun yanı sıra bedbahtları ve bedbahtlığı görürler. Artık bu bilgiden sonra cahil kalmazlar, fakat bedbaht olabilirler. Bu durum 'eren geri dönmez' ifadesinin anlamıdır. Bununla birlikte edepli olmayabilir, yani bütün hayrı ve iyiliği kendinde toplamamış olabilir. Edep bütün hayrı toplayan demektir dedik. Gerçekte hayır ve iyilik bir şeydir ve o tek birbirinden farklı pek çok surette ortaya çıkmış, edepli insan ise o suretlerden kendini toplamıştır. Böylece onun iyiliğinde bütün suretleriyle hayır ve iyilik ortaya çıkmıştır. Bu nedenle de 'edip', yani bütün farklı iyilik suretlerini kendinde toplayan kimse diye isimlendirilmiştir. Hayır ve iyilik kendiliğinde ise âlemde farklı suretlerde ortaya çıkan bir hakikatten ibarettir:

Allah'a zor gelmez bilin ki
Bütün âlemi birde toplamak

Edepli insan, âlemde Hakkın suretiyle zuhur eden ve gözüken kimsedir: suretleriyle Hakkın icmalini tafsil ederken ve ayrıştırırken zatıyla da tafsil ettiğini icmal eder ve toplar. Bu sıfat ve kuvvet bir adamda bulunmazsa, o kişi edep sahibi (edîb) değildir. Böyle insanlar, görüldüklerinde Allah'ın hatırlandığı kimselerdir. Allah'ı zikreden böyle bir insanın zikri ise bütün âlemi içerir. Allah'ı böyle bir dille zikreden, hiç kuşkusuz, âlemi de zikretmiş demektir. Çünkü âlem Hakkın sureti olduğu gibi aynı zamanda kendisinde tafsilin gerçekleştiği ez-Zahir ismidir. ez-Zahir'in gösterdiği medlûl ise Haktır, çünkü Hak kendisine delildir. Bu nedenle Allah adına el-Bâtın ismi ortaya çıkar. el-Bâtın icmalin kendisinde gerçekleştiği isimdir. Bilgi tektir ve bâtındadır. Bilginin ilgileri (taallukat) bilinenlerin suretlerinin çoğalması nedeniyle çoğalır. Bilen, bilinenleri hakikatlerini ihata etmek üzere basiretiyle hakikatlerin ve takdir edilenlerin sonsuz olduğunu keşf eder ve görür. Varlığı kabul ederken mümkünde yokluktan bir pay

kalmamıştır ve sadece imkânın anlamının bir hükmü vardır. O hüküm henüz yok olmadığı gibi yok olması da doğru değildir. Çünkü bilinenden başka bir şeyin gerçekleşmesi imkânsız olduğu gibi varlıktan kesinlikle yokluk meydana gelmez. Çünkü onun hakikati yokluğun kendisinden meydana gelmesine imkân vermez. O halde delilin yok olduklarını söylediği şeyler arasından yok olanlar, ya kendisi nedeniyle yok olmuştur veya varlıkta kalmasını sağlayan şartın ortadan kalkması nedeniyle yok olmuşlardır. Bu özelliğiyle mümkün, Hakkın varlığından ayrılır. Çünkü 'imkân' hükmü, zamanda var olan varlıkta mümkünden ayrılmaz. Bununla birlikte imkânın Hakkın varlığının nasibi yoktur. Binaenaleyh mümkünlerin hakikatleri bir kez bile var olduktan sonra artık yok olmazlar, fakat bu durum belirttiğimiz şekilde gerçekleşir.

Var olma anlarından sonraki ikinci anda yok olan arazlara gelirsek, arazlar, akılda hükmü olan ve yüklem olarak kullanılan madum (yok olan) sebeplerdir. Bunun inkârı veya haklarında (başka) hüküm verilmesi mümkün değildir. Arazlar gerçek-var olan şeyler olsalardı, -imkân hükmü kendilerinde kalmakla birlikte- yok olmaları imkânsızlaşırdı. Nitekim kendi başına bilfiil var olan mümkünler de (cevherler) durum böyledir. Sonra tanımlarla varlıkları ayrıştırmaya başladığında, onların nispetlerden ibaret olduğunu, fakat bütün olarak da var olan bir durum olduklarını görürsün. Bir yaratılmışın onların durumunu bilmesi, mümkün değildir. Allah'ın dışında bir yaratılmışın ve İlk Akıl'ın nispetlerin bir araya gelip bu birleşmeden zuhurda müstakil fakat (varlığında) müstağni olmaksızın muhtaç varlıkların nasıl meydana geldiğini bilmesi mümkün değildir. Söz konusu varlıklar, haklarında verilmiş 'imkân' hükmü nedeniyle Allah'a muhtaçtırlar. Bu durum, sadece Allah'ın bilebileceği bir iştir. Allah'tan başka bu bilgiye sahip birinin olması mümkün olmadığı kadar bu bilginin kimseye öğretilmesi ve talimi de mümkün değildir. 'Talim' derken, Allah'ın dilediği kullarına onu öğretmesini kastediyorum. Bu yönüyle (nispetlerin bileşiminden varlıkların meydana gelişiyle ilgili bu) bilgi, Hakkın zatını bilmeye benzemiştir Hakkın zatını bilmek, O'ndan başkaları için imkânsızdır. Binaenaleyh âlemi veya insanın kendini bilmesi veya herhangi bir şeyin nefsini bilmek, Allah'tan başkaları için imkânsız bir durumdur.

Bu meseleyi anlamalısın, çünkü bilseler bile bu konuya dikkat çeken kimse görmedim ve duymadım. Çünkü söz konusu mesele, anlaşılması güç bir meseledir. Bununla birlikte büyük âlimler, bu meseleyi dile getirmişler, fakat o olduğunu bilememişlerdir. Bu itibarla (onların durumu) Belkıs'ın söylediği gibi 'sanki odur' ifadesiyle anlatılabilir. Gerçekte ise o odur. Nitekim özel bir surette zuhur ederken Hakka dair konuşan kişinin durumu da öyledir ('gördüğüm sanki O'dur'). Bu kişi suretin Hak olduğunu görür, fakat bilemez. Bu belirsizlik ve kuşku, bütün âleme yayılmış bir hükümdür.

Bu meseleyi düşünüp basiretle inceleyen kimse için gerçek böyledir Allah kendisi nedeniyle zuhur ettiği için âlemlerden müstağnidir. Dolayısıyla O'na kendinden başka delil yoktur. Çünkü O'ndan başka bir şey yoktur.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ÜÇ YÜZ DOKSAN BEŞİNCİ BÖLÜM

'Mertebeme girip hayatı devam edenin sahibinin ölümünde intisabı banadır' Münazelesinin Bilinmesi

Nimet ve ihsanlar menzili
Kerem anahtarları onda

Hadislik ona ait
Kadimlik mertebesinde ayağı yok

O yokluğun belirlediği bir hüküm
Onun oluşta bir ayağı yok

Allah Teâlâ şöyle buyurur: *'Her nerede bulunursanız, O sizinle beraberdir.'*[486] Beraberlik, eşlik etmektir. Hakkın diliyle Haktan aktaran ve 'şedîdü'l-kuva (çok güçlü)' olduğu için arzusunda konuşmadığı belirti-

len Hz. Peygamber şöyle der: 'Allah'ım! Sen yolculukta eşlik edensin (sahib, arkadaş!).' Böyle diyerek Hz. Peygamber yolculuğunda Allah'ı refakatçi ve eşlik eden kabul etmiştir. Yolculuk anlamındaki sefer, *isfar* kelimesinden türetilmiştir. İsfar, zuhur ve görünmek demektir. Öyleyse Hak, kendisine layık tarzda ve hakkında söylenebilecek bir yönden, 'beraberliği zuhur eden ve gözükendir.'

Bilmelisin ki, ilahi hayat sırrı, bütün varlıklara yayılmış, bu nedenle onlar, Hakkın hayatıyla canlı olmuşlardır. Bir kısmındaki hayatı gözlerimizle görebilirken bir kısmını ise peygamberler ve Allah'ın bazı velilerinin dışındakiler dünyada göremez. Allah her şeyin hayat sahibi ve canlı olduğun peygamberlere ve bazı velilerine göstermiştir. Perdeli insanlar ise -mümin iseler- iman yoluyla bunu öğrenir. Mümin olmayanlar ise ne keşif ne iman yoluyla öğrenebilir. İnançsızlığa ve küfre düşmekten Allah bizi korusun!

Bu hayat var olanlara yayıldığı için hepsi Yaratanı övmek üzere dile gelmişlerdir. Bununla birlikte her canlı söz konusu hayatın kendilerine ait olduğunu zannederek bir iddiada bulunmuştur. Kalplerinden korku duyup gerçeğin inandıklarından farklı olduğunu görürler. Onlar canlı olmalarını sağlayan hayatın Hakkın hayatı olduğunu görürler. O kadar da değil! Bu hayat sahih bir hadiste geçtiği üzere Hakkın ta kendisidir. Hadiste Allah 'Ben onun duyması, görmesi olurum' buyurur. Hadiste zikredilenlerden birisi de Hakkın kulunun hayatı olmasıdır. Bunu gördüklerinde '*Rabbiniz size ne dedi? derler.*'[487] Hâlbuki 'rabbinizin hayatı' dememiştir. Bu nedenle 'Hakkın kendisidir' dedik. Onlar '*Hak derler.*'[488] Bunu ise Hak olduğunu gördüklerinde söylerler. '*O yüce ve büyüktür.*'[489] Yani Allah bir yere ve mahalle yerleşmekten münezzehtir. Fakat nispetler, izafetler ve hakikatleri görmek vardır. Allah'ın kulunun duyması olduğunu söylediği yönün aynısıyla kulun hayatı, bilgisi ve bütün nitelikleri ve güçleri olduğu söylenebilir. Bunlar nispetlerdir, gerçek varlıklar değillerdir! Binaenaleyh Allah, âlim ve duyan gibi sıfatlara ve isimlere sahip Hak'tır. Tek hakikat vardır ve o hakikat zuhur edenin kendisidir. Öyleyse Hak, zuhur edenin kendisidir. Hakk'ı hakka'l-yakîn tanıyan (tahakkuk) kula bu durum keşfolunur ve Hakk'ı Hak olarak görür. Bununla birlikte Hak her şeyi ihata edendir.

Hakk'ın mertebesine girmezden önce kendisine ait saydığı hayat, bu müşahedeyle birlikte artık kendisinde kalmaz. Hayatın zıddı ölümdür. Mertebe hakkında belirsizlik ortaya çıkıp Hakkın mertebesine girip hayatının yine kendisine ait olduğunu zannedebilir. Böyle bir kişinin durumu, İblis'in deniz üzerindeki tahtını Rahman'ın istiva ettiği taht (arş) zannedenin durumuna benzer. Bu zanna karşı Hz. Peygamber 'o İblis'in tahtıdır' demişti. Bu müşahede sahibi hayatı kendisine nispet edecek şekilde canlı olduğunu görür, çünkü onun adına Hak 'ölmüştür'; hâlbuki o Hakkın kendisine eşlik ettiğini zanneder. Hak ise kendisinin ölümünde onu yalanlar. Çünkü o bu müşahedede yabancıdır. Gerçekte ölü olan odur. O halde bütün sıfatlarında Hakkın kendisine eşlik etmediği bir insan Hak değildir. Çünkü Hak parçalanmaz: Hak varsa vardır, yoksa gerçekte vardır, fakat biz bilmeyiz. Alim ol, cahil olma! Bu nedenle 'Allah cahili dost edinmemiştir' denilir. Allah kendilerine göstertdiği fiil tecellilerinde velilerine öğretme işini üstlenendir. Hz. Peygamber 'Siz bıkana kadar Allah bıkmaz' buyurur. Hadisin işarî yorumu, sizin bıkmış olmanız Hakkın bıkmış olması demektir. Hak herkesin kendisi hakkındaki inancının ve bilgisinin kendisidir. İnsan bu inancından -ki rabbinden ibarettir- habersiz kalır. Böyle biri akidesinin mahallinden gitmiş olur ve o kişi Hakkı yetirir. Hâlbuki daha önce kendisini eşlik etmekteydi. Her insan Allah hakkındaki inancına göre O'na yaklaşır. Buna mukabil kendiliğinde ve gerçekte Hak, bütün inançların ardında bulunur, hatta O her inancın suretidir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ÜÇ YÜZ DOKSAN ALTINCI BÖLÜM

'Bilgileri ve ilimleri toplayanı kendimden perdelerim' Münazelesinin Bilinmesi

Bu menzil Muhammedî mertebeden öğrenilir.

Dikkat edin! Bütün işler Allah'a döner
Sen ey dünya! Bir aldanıştan ibaretsin

Takva ehli onun hilesinden emin değil bilseler bile
Günahkârlar nasıl emin olsun ki?

Hakkın sıfatı tuzağında âlemde
Onun tuzağı hakkında bir şuurumuz yok

O kendi halinde nitelenmiş olsaydı
Korkutucu ve müjdeleyen kendisine ait olurdu

Kendiliğinde onları tasdik eden kimse
Bakarız ki ölüm değirmeni üzerimizde dönmekte

Benim onda ve onun nezdinde bir öğüdüm var ki
Hatırlatır bana el-Habir'i

Onun vasıtasıyla kul dünyada ulaşır
Diriliş gününde Hakkın kemal niteliğine

O geçerken benim yarımımdadır
Bunu inkâr eden kimse zalimdir

Onun mizanı kendindedir
Onu bilen âlim ve kadir

Mesela fiilde Ahmet es-Sebtî gibi
Allah işlerin gemini eline vermiş

Kul ancak O'nun isimlerini izhar eder
O açıklayan ve bağışlayandır

Allah Ruhu'l-Kuds ile sana ve bize yardım etsin, bilmelisin ki, kendinde Allah Teâlâ kulunun tanıyamayacağı kadar yücedir. Bu bakımdan O'nu tanımak ve bilmek, imkânsızdır. Bizim bilebileceğimiz yegâne şey, nispetler, mümkünler veya onlara nispet edilen şeylerdir. O halde marifet, mümkünlerin zatlarıyla ilgili olduğu kadar bilgiler de O'na nispet edilen şeylerle ilgilidir. Böylece düşünme ve nazarî inceleme olmaksızın, zorunlu bir şekilde zatları ve dış varlıkları biliriz. Nefis onları Allah'ın kendisine yerleştirdiği bir güçle algılar ve onlara ait nispetleri öğrenir. Bu bilgi, onların nitelikleri veya haklarındaki hükümlere dair nazarî delille veya masum peygamberin getirdiği haberle elde edilen bilgi demektir. Bunun dışında, bu konudaki bilgilere ulaşmak mümkün değildir. Hüküm ve haberler ise sonsuzdur. İncelemeye kalkan araştırmacı, onları bir araya getiremez, dağıtır. Allah kullarından bir kısmının onları toparlamasını istemiştir, yoksa öğreninceye kadar bu çokluğu incelemelerini irade etmemiştir. Bunun yanı sıra bazı kullarına onları öğrenmek üzere nazarî araştırmayı mubah kılmıştır. Bu durum nazar hakkındaki ifadesinde geçer ki, bu ayet, 'ta ki onun hak olduğunu öğrenirler' ayetidir. Öyleyse bilgileri toplama hususunda kendinde bir dağılma gören kimse Hakka delil oluşları bakımından bilgileri görmüş değildir. Bu durumda o bilgiler Hakka delil oldukları bağlamdan insanı perdelerler. Böyle bilgilere misal olarak aritmetik, geometri, matematik, mantık ve doğa bilimlerini verebiliriz. Bu alanlardaki herhangi bir bilimde Allah'ı bilmeye götüren bir yol ve delil vardır. Fakat insanların çoğu söz konusu bilime Allah'ı gösteren yönü aramak üzere eğilmez. Bu durumda bilim eleştirilir ve onun Hakka delil olduğu yön görülmez olur. Allah bazı insanların dikkatlerini bütün bilinenlerin Allah'a delalet yönlerini aramaya çeker. Allah o delilleri bilinenlere taksim etmiştir. Onun aradığı, Allah delil olacak hususlar. Bu durumda onun bilinenlerde dağılmış delilleri toplamasının Allah'tan perdelenmeye yol açacağından kuşku duymayız. Başka bir ifadeyle herhangi bir yaratılmışın kabiliyetinde olduğu kadarıyla Allah'tan öğrenebileceği yönden o bilgiler kendisini perdeler. Onu bu bilgiye ulaştıracak yegâne yol, bütün bilinenleri ve bütün âlemi zihninden uzaklaştırarak, boş bir kalple Allah karşısında huzur, murakabe ve dinginlik halinde oturmasıdır. Kalbiyle Allah ismini zikreder ve kendisini Allah'ı

bilmeye ulaştıracak delil aramaz. Bu itibarla kapıya bağlanıp zikrederek kapıyı çalması, Allah katından ona verdiği bir rahmettir. Yani belirttiğimiz davranışa Allah'ın kendisini ulaştırması ve bunu ona ilham etmesi Allah katından bir rahmettir. Böyle yaptığında Hak Hızır ve benzerlerinin talim işini üstlendiği gibi, müşahedeye ulaşacak şekilde ona öğretim işini üstlenir ve Allah ona katından bilgi öğretir. Bu bağlamda Allah Hızır hakkında *'Ona katımızdan rahmet verdik ve ledünden bilgi öğrettik'*[490] buyurur. 'Ledün' derken kastedilen, Hızır ile Allah arasındaki özel yöndür. Bu yönüyle 'özel yön' bütün yaratıklar ile Allah arasında sabittir. Çünkü sebeplerin sonuçlarda (gerçek anlamda) müessir olması imkânsızdır (müessir özel yönden Hak'tır). Sebeplerin etkisi hakkında söylenen, Hz. İsa hakkında söylenmiş olan 'zahir dilidir.' Hz İsa için *'Ona üfler ve Allah'ın izniyle kuş olur'*[491] denilir. Senin üflemenle değil demektir. Üfleme zahirde var olma sebebidir. Var olma ise gerçekte ilahi izinden meydana gelebilir. (Her varlık ile Allah arasındaki) Özel yön, kulların arasından peygamberlerin veya (hadiste belirtildiği üzere) 'Hakka yakın meleğin' bile muttali olamadığı yöndür.

Melek veya peygamber veya veli gibi bir şahsa Allah'ın en büyük inayeti, başka bir yöne değil, kendisini 'özel yöne' muttali kılmış olmasıdır. Nitekim Hızır Hz. Musa'ya şöyle demiştir: 'Ben Allah'ın bana öğrettiği ve senin bilmediğin bir bilgiye sahibim.' Çünkü Hızır o bilgiyi Allah ile kulu arasındaki 'özel yön'den (vech-i has) almıştı. Allah bir kuluna inayet ettiğinde, o özel yönü kuldan başkası öğrenemez. Her yaratılmışın (Allah ile kendi arasında) böyle bir yön vardır. Allah o yönden kendisine pek çok şey öğretir. Fakat kulların bir kısmı bu bilgilerin özel yönden geldiğini bilemez. Özel yönden gelen bilgiler, öncesinde fikir veya düşünmenin bulunmadığı tüm zorunlu bilgilerdir. İnayet sahibi insan, Allah'ın o bilgiyi sahibine özel yönden verdiğini bilir.

Sonra Hızır, Hz. Musa'ya şöyle demiştir: 'Sen de Allah'ın sana verip benim bilmediğim bilgiye sahipsin.' Hz. Musa kendi özel yönünü bilmiş olsaydı, o yönden kendisine gelen bilgiyi de bilirdi; onu bilmiyorsa, Hızır onu öğrenmesi için Allah'a dua etmesine dikkatini çekmiştir. Bütün eşyayı bu özel yönden bildiğinde, o bilgi bu müşahedeye

eşlik eder. İlahi işler ve eşya Allah'tan meydana gelir ve bu bilgi sahibi onlara bakar. Dolayısıyla âlemde gördüğü çokluk kendisini engellemez. Bu durum Hz. Ebu Bekir'in 'Gördüğüm her şeyden önce Allah'ı gördüm' ifadesinde dile getirilir. Bu söylemesinin nedeni, daha önce söylediğimiz gibi, eşyanın yaratılış yoluyla Allah'tan çıkışını görmüş olmasıdır. Hz. Ebu Bekir sürekli müşahede halindeyken eşyanın yaratılışı gerçekleşmektedir. Bu sayede Allah'tan meydana gelen herhangi bir şeyden önce bizzat Allah'ı müşahede eder. Bize ulaştığına göre, Allah ile her bir yaratılmış arasındaki özel yöne (vech-i has) ve kendini müşahede halinde bütünüyle Allah'a veren birinin kalbinde o yönden gelecek bilgilere Hz. Ebu Bekir'den başkası dikkat çekmemiştir. Fakat biz bu hususstaki bilgiyi Hz. Ebu Bekir'in uyarısından almadık, çünkü biz onun kastettiğini anlamadık veya onun sözleri üzerinde düşünerek bu bilgiyi elde etmedik. Allah bize inayet etmiş ve herhangi bir sebep olmaksızın ansızın bilgi bize gelmiştir. Daha önce özel yön hakkındaki bu bilgiyi bilmiyorduk. Bu nedenle bize ansızın gelen bilgiyi yadırgadık ve 'bu bilgi de nereden çıktı?' dedik. Allah bize özel yön kapısını açtığında, Hak'tan özel yönden bize ait hususları öğrendik. Bunun yanı sıra onun Allah'tan kendisinden var olan her varlığa yönelik 'özel yön' olduğunu anladık. Bunun üzerine kapıya bağlandık ve sekinet bulduk.

Özel yönün bilgisine ulaştığını iddia eden insanın şeriatın edebine uyması gerekir. Bununla birlikte gerçekleşmesi zorunlu ilahi takdirin ona nüfuz etmesiyle günah meydana gelebilir. Kişi öyle bir davranışı günah ve şeriatın emrine aykırılık olarak görürse, onun özel yönden bilgi aldığı bilinir. Şeriata aykırı davranışın 'günah' olmadığına inanırsa, Allah'ın onu özel yöne muttali kılmadığını ve bu konuda ona kapı açmadığını biliriz. Böyle bir insan, Allah'ın kendisine değer vermediği biridir. Çünkü özel yönden bilgi alanlardan daha çok şeriat karşısında edepli davranan ve -bir ümmi gibi- onun hak ve hakikat olduğuna inanan başka kimse yoktur. Özel yönden bilgi alanlar, işleri oldukları hal üzere bilen kimselerdir. Bu nedenle onlar, şeriatın emri ve teklifi karşısında kendi paylarıyla onu getiren peygamberin ve onunla yükümlü sıradan insanın nasibinin bir ve eşit olduğunu bilirler. Bu bağlamda

teklif alanında kimsenin diğerine bir üstünlüğü yoktur. Çünkü şeriat, başka bir nedenle değil, bizatihi kendisi nedeniyle gelmiştir. Şeriatın genel hitabında herhangi birine haram olan bir iş, bir tahsis olmaksızın, herkese haramdır. Özel yönden bilgi (aldığını iddia eden insan), belirli bir şahıs hakkında haramın helal olduğunu ileri sürerse, zahirde kınanır ve bütün âlimlere göre kâfir olur. Aynı zamanda özel yönden bilgi aldığı iddiasında da yalancıdır. Çünkü özel yönün bilgilerinin en özeli, şeriatların getirdiği bilgilerdir. Bu nedenle Hz. Peygamber, kızı Fatma'nın üzerine eşi Hz. Ali'nin Ebu Cehil'in kızını kuma getirmek üzere evlenme teklifi yaptığı kendisine söylendiğinde şöyle demiştir: 'Fatma benden bir parçadır, onu üzen, beni üzer, onu sevindiren, beni sevindirir. Fakat Allah'ın helal kıldığı bir şeyi haram ve helal kıldığı bir şeyi de haram yapamam.' Hz. Peygamber kendisini bilmekle birlikte özel yön ona haramı haram, helali helal olarak bıraktırmış, Hz. Ali'nin Ebu Cehil'in kızıyla evlenmesini yasaklamamıştı, çünkü onunla evlenmesi helaldi. Fakat şöyle demiştir: 'Onunla evlenmek istiyorsa, kızımı boşamalıdır. Allah'a yemin olsun ki, Allah düşmanının kızıyla Allah peygamberinin kızı aynı adamın eşi olamaz.' Hz. Peygamber kızını övmüş, Hz. Ali de niyetinden vazgeçmiştir. Özel yön (teklifin düştüğünü ileri süren) tartışmacının iddia ettiği bir bilgiyi insana getirseydi, Hz. Peygamber bu konuda öncelikli olurdu. Hâlbuki öyle yapmamıştır. Hz. Peygamber en yetkin keşif, en genel hüküm ve en geniş pay sahibiydi, çünkü en büyük efendi O'dur.

Her şahsın özel bir vasfı olmalıdır. Söz konusu vasfı ve niteliği ona Allah özel yönden vermiştir. Söz konusu nitelikle Allah, hakkında mutlu olmayacağı ve her şeyi kuşatan ilahi rahmete eremeyeceği söylenenleri ahirette mutlu kılar. (İlahi rahmet herkese ulaşır), çünkü o rahmet, tahsis (özel) yönünden sudur etmiş, âlimi, cahili, itaatkârı ve günahkârı kuşatmıştır. Allah bizi bütün hallerinde rahmetin ulaştığı kişilerden etsin. Bu haldeyken O'na kavuşalım. Ayrıca özel yönü tanıdıktan sonra şeriatın diliyle kınanmayanlardan etsin! Müçtehitlerin ve şeriatların bütün hükümleri, özel yönden ortaya çıkmıştır. Herhangi bir kitaba veya delile bakmaksızın, rüyanın (tabir) gücüyle yorumlan-

ması bu özel yönden mümkün olabilir. Onu elde etmek isteyen kimse, söylediğimiz şartlara uymalıdır.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ÜÇ YÜZ DOKSAN YEDİNCİ BÖLÜM

'Güzel kelime ve salih amel O'na yükselir' Münazelesinin Bilinmesi

Adamlar Allah adamları
Arifler ve geride kalanlar ve önde gidenler

Hiçbirisi hakikatini bilemez
Ayetleri ve sureleri birleştiren müstesna

O kişi ayak üzerinde Hak ile durur
Kimin kınadığını veya övdüğünü dikkate almaz

Halifeliğimizde Allah'tan bize gelmiştir
Hükmün hatemliği:

Onu kimseye tahsis etmemiştir
Bununla övünmek istemeyiz yoksa eksik kalırdık
Veya bizi başka haline getirirdi

Allah kendinden bir ruh ile seni ve bizi desteklesin, bilmelisin ki, Allah şöyle buyurur: *'Kim evinden Allah'a ve peygambere hicret etmek üzere çıkarsa...'*[492] Hz. Peygamber şöyle der: 'Kimin hicreti Allah'a ise', sonra şöyle der: 'Fetihten sonra hicret yoktur.' Kastedilen Mekke'nin fethidir, çünkü fetihten sonra gidilecek bir yer yoktur.

Allah insan nefislerinin evlerini bu doğal cisimler/bedenler yapmıştır. Allah onları yaratmış, düzenlemiş ve insan nefislerinin yerleş-

mesi için itidale kavuşturmuştur. Söz konusu nefisler, Allah'ın kelimelerindendir. Allah Teâlâ o nefisleri bedenlere üfleyip oraya yerleştirdiğinde, kendisine sahibi olduğu bedeni yönetme görevini bildirmiştir. Allah onun yaratılışına genel tedbir ve yönetim bilgisini yerleştirmiş, sonra özel ve genel yönetiminde de vakitler belirlemiş, bunun miktar ve tarzını şeriatın diliyle bildirmiş, bu ölçüler doğanın terazisine uygun ve münasip olmuştur. Bu nedenle özel ve genel tedbir övülmüştür. Bu meseleyi bilen doğa bilimciler, şöyle demiştir: 'Bu bilginin esası hakkında Hz. Peygamber'den daha güzel ve daha kuşatıcı bir söz söylenmemiştir. Hz. Peygamber şöyle der: 'Mide ilacın evidir. Koruma ilacın başıdır, bütün hastalıkların esası üşümedir.' Hz. Peygamber yeme ölçüsünü belirleyerek midenin üçte birini yemeye, üçte birini suya ve üçte birini de nefes almaya bırakmayı emretmiştir. Hz. Peygamber 'Âdemoğluna belini kendisiyle doğrultacağı birkaç lokma yeterlidir' der. Bu düsturlar, beden evinin yönetimiyle ilgilidir. Nefs-i natıka o evde Allah'ın hükmüyle hüküm vermeyi sürdürür. En sonunda sırrına -Allah'ın hükmüne göre hüküm vermiş olsa bile- kendisi sabitken hüküm verenin gerçekte Allah olduğu bilgisi açılır. Bu durumu müşahede ettiğinde, beden karanlığında sınırlı ve hapis kalmaktan rahatsızlık duyarak uzaklaşmak ister. Allah'ın kendisine amelinden hor ve zelil bir binek hazırladığını görür. Bu binek huysuz bir binek değildir; katırdan küçük eşekten büyük berzahî bir binektir. Şeriat onu Burak diye isimlendirmiştir, çünkü o havada şimşeğin doğması gibi doğa âleminden doğmuştur. Bu nedenle Allah ona hızlı yürüme özelliği vermiştir. Burak ayağını bir anda en ileri noktaya atabilir. Bu durumda nefs-i natıka, beden şehrinden hicret etmek üzere çıkarak Mele-i a'la'nın melekût ve ayetlerini basiret ve ibret gözüyle incelemeye başlar. Bu ayetler ona Allah hakkında bilgi kazandırır. Varlıklar ve olgular âleminden uzaklaşarak kendisine geldiğinde Hak onu karşılar ve kendi yanında en hayırlı menzile yerleştirir, daha önce bilmediği hususları ilahi hitap ile ve -aradaki münasebet nedeniyle- meşiyet müşahedesiyle öğretir. Artık, Hz. Musa'nın kendisine ansızın gelen tecelliyle bayılması gibi, hiç bir şey ansızın ona gelip o şeyin nezdinde helak olmaz. Çünkü Allah ona Muhammedi surette tecelli etmiştir ve o da Muhammedî surette Hakk'ı görür. Muhammedî suret, Hakk'ın kendisinde görülebileceği

en kâmil ve yetkin surettir. Böylece Allah bu suret vasıtasıyla kişiyi sadece Muhammedîlerin ulaşabileceği bir makama yükseltir. Orası hüviyet menzilidir. Artık o sürekli gayb âlemini müşahede eder. Onun duyu âleminde izi ve eseri kalmaz. Bu müşahede Abdulkadir Geylanî'nin en özel arkadaşlarından birisi olan Bağdatlı Ebu's-Suud b. eş-Şibl'in müşahedesiydi.

Bu müşahede sahibi, hüviyet sahibinden başkadır. Aksine onu melekût âleminde hükümdar olarak görür. Bu bağlamda müşahede eden herkesin müşahede ettiği şeyin suretini giymesi gerekir. Bu müşahede sahibi el-Melik'in suretiyle zuhur eder ve oluş âleminde tesir, tasarruf, hüküm, iddia ve ilahi güçle zuhur ederek ortaya çıkar. Böyle insanlara misal olarak Abdulkadir el-Cili ve Merakeşli Ebu'l-Abbas es-Sebtî'yi verebiliriz. Onunla karşılaştım ve kendisiyle sohbet ettim. Ona cömertlik terazisi verilmişti. Abdulkadir'e ise güç ve himmet verilmişti ve bu nedenle işlerinde es-Sebtî'den daha kâmildi.

Bu makam sahipleri iki kısımdır: Bir kısmı dilin edebine riayet eder. Onlara misal olarak Ebu Yezid el-Bestami ve Süleyman ed-Dineveri'yi verebiliriz. Bir kısmında ise Hakka ulaştığı için şatahatlar ortaya çıkar. Bunlara misal olarak Abdülkadir'i vb. verebiliriz. Bu kişiler, hem cinsleri, benzerleri ve hatta makamda kendilerinden üstün olanlar üzerinde baskın görünürler. Bu davranış tasavvuf yolunda edebe riayet edenlere göre saygısızlıktır. Bu bağlamda Allah nedeniyle Allah'a karşı şatahat sözleri söylemek, hemcinslerine karşı şatahat ifadeleri söylemekten daha üstün bir saygıdır. Çünkü Allah -bütün suretleri kabul ettiği için- kendine karşı şatahat söylenmesini kabul eder. Hâlbuki insan hemcinsinin kendisine karşı söylediği şatahatı kabul etmez. Çünkü o Allah katında ilahi bir makama bağlıdır ve bu makam özel yöndendir ve bilinmeyen bir makamdır. Ona karşı şatahat söyleyen kimse kasıtlı veya kendi gayretiyle olmadan da yalan söyleyebilir. Buna mukabil Allah'a karşı yalan söylenemez. Bu yönüyle Allah, âlemdeki bütün suretleri kabul eden 'tüm heyula' gibidir. Ona hangi suret nispet edilirse edilsin veya hangi sureti izhar edersen et, bu nispeti yaparken doğru söylemiş olacağın gibi zuhur da doğrudur. Çünkü suretler, O'nu izhar eder. Sınaî (yapma) heyula ise bu durumu kabul etmez. O

sadece belirli suretleri kabul eder. Bu bağlamda insan bazen ona neyi nispet edeceğini bilemez ve sınaî heyulanın kabul etmeyeceği suretleri kendisine nispet eder. İşte Allah'a karşı ve menzil sahipleri olan Allah ehline karşı şatahat söylemede durum böyledir.

Abdülkadir Geylani (el-Cilî), kendi halinde, Hakkın suretiyle peygamber ve velilere karşı şatahat söyleyenlerdendi ve bu nedenle dili masum değildi. Ben Allah'a ve Allah ehline karşı hayali bir mertebede şatahat söyleyen bazı insanlar gördüm. Biz böyle insanlardan söz etmiyoruz. Çünkü onlar, Hakkın kapısından uzaklaştırılmış ve doğruluk oturağından (makad-ı sıdk) kovulmuş kimselerdir. Onları, hallerinin çoğunda meşru hükümleri ortadan kaldırmadıkları halde yükümlülük sebebi olan akılları yerindeyken de hükümlere uymadıklarını görürsün. Kısaca Allah'a karşı naz yapmak, Allah'a yakın kimselere göre doğru bir davranış değildir. Naz sahibi olmakla birlikte Allah'a yakınlık iddia edenin yakınlık makamı hakkında bilgisi olmadığı gibi Allah'a gerçek anlamda ehil olma hakkında da bir bilgisi yoktur.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ÜÇ YÜZ DOKSAN SEKİZİNCİ BÖLÜM

'İnsanlara öğüt veren beni tanımamıştır, onlara hatırlatan beni tanımıştır, artık sen de o iki adamdan dilediğin ol' Münazelesinin Bilinmesi

Yaratıklar Hakkın zatının gölgesi
Bilinecek ve görülecek bir varlığı yok iken

O var olunca onunla var olunur, yürüyünce onunla yürünür
Onun kendisi o değildir ve varlığı beşerdir

Varlığı olmayanın varlığından hayrete düşülür
O kaybolsa, fayda ve zarar olmaz

Bu söylediğimi aklı bilemez
Onu güneş ve ay bilebilir

Güneş dişi, dolunay ise hakim erkek
Üzerinde iyice düşünürsen anlayacaksın

İkisi arasında çocuklar doğar
Onlar doğanlardan başkası değildir, bari ibret al

Zatında sayı olan bire şaştım
Zuhurun sebebidir, kevn ve başka ondadır

Allah kendinden bir ruh ile bizi ve seni desteklesin, bilmelisin ki, Allah şöyle der: '*Onlara Allah'ın ayetlerini hatırlat.*'[493] Bu bağlamda yüce kitabında peygamberine emrettiği hususlardan birisi şuydu: '*De ki size bir şeyi öğüt veriyorum.*'[494] Allah şöyle der: '*Veya onlara acı bir azap gelecektir.*'[495]

Bu münazelenin esası, zikredilen üç ayete dayanır. Buna göre öğüt gafil âlimlere ait iken vaaz bütün insanlara yapılamaz. Bu nedenle başta 'insanlara vaaz eden beni tanımamıştır' denildi. Çünkü onlara vaaz eden kimse, benimle değil, benden olan bir şeyle kendilerine vaaz edecektir. Aynı şekilde insanları korkutan da (benimle değil) benden meydana gelen bir şeyle onları korkutmuştur. Bu bağlamda teşvik, korkutmanın yerini alamaz. Çünkü teşvik, bana dair olabilirken korkutma benden meydana gelen bir şeyden olabilir.

Ayette geçen 'akîm gün', herhangi bir zaman benzerini meydana getirmeyen gün demektir. Yani kendisinden sonra ondan meydana gelebilecek günün bulunmadığı gündür. Çünkü dünyadaki her gün önceki bir günün oğludur. Bu yönüyle o ikisi, gece ve gündüzün ikizleridir. Gece dişi gün erkektir. Bunlar birleşir ve kendilerinden sonra gelen gündüz ile geceyi doğururlar. Onların gelişiyle birlikte anne ve baba gider. Çünkü onlar hiçbir zaman bir araya gelmezler. Gece gündüzü sarıp birbirlerine girdiklerinde, her birisinde meydana gelen iş ve

hadiselerin doğumu gerçekleşir; bunlar Hakkın şe'nlerindendir. Gündüzde meydana gelen hadiselerin doğumu için gece erkek ve gündüz dişi olur. Buna mukabil geceleyin meydana gelecek hadiseler için gündüz erkek gece dişi olur. İkizin doğumu için gece dişi gündüz erkek olur. İkizler ikinci gün ve onun gecesidir. Gece asıldır. Gece karşısında gündüz Âdem karşısında Havva gibidir. Sonra birleşme ve doğum gerçekleşir.

FASIL

Vaizin Yaptığı Birinci Vaaz

Bu vaaz, gayrete gelerek veya tazim etmek amacıyla, Allah'm emrettiği bir işi yerine getirdiğini görerek Allah'ı ve peygamberini övmek üzere o makamda şöyle demesidir: *'Peygambere itaat eden, Allah'a itaat etmiştir.'*[496] Böyle söylemekle Kitap ve Sünnete göre Allah için bir iş yapmış olursun. Yoksa nefsinin hevasıyla veya doğal bir gayretle veya kevni bir yüceltmeyle bir şey yapmış olmazsın. Hz. Peygamber şöyle buyurur: 'İçinizden birisini, yatağına uzanmışken bir hadisim kendisine geldiğinde 'Bana Kuran okuyun' dediğini görmeyeyim. Allah'a yemin olsun ki, hadis Kuran gibidir veya daha fazlasıdır.' Burada 'daha fazla' derken hadisin mertebesini yüceltmek amacı taşır. Çünkü Kuran-ı Kerim kendisiyle Allah arasındadır ve bu aracılıkta Cebrail vardır. Hadis ise Allah'tan peygamberine ulaşır. Bilindiği üzere, isnat zincirindeki yakınlık uzaklıktan daha değerlidir. Bir tane bile olsa, zincirdeki bir râvinin düşmesi, isnadı değerli kılar, çünkü râvinin aktardığı haberdeki etkisi ve hükmü azalır. Bu yönüyle haberin aktaranın etkisini taşıması kaçınılmazdır. Dolayısıyla haber aktarıldığı asıl halinde kalmayacağı gibi bir insanın 'bu falancanın sözüdür' demesi o sözü aktaran veya duyanın demesiyle aynı derecede doğru değildir. Bu durum dil ve lisanın değişmesinden kaynaklanır. Çünkü mütercim konuşulan sözü tam aktarmak yerine ancak anladığını aktarabilir. Sana bir sözü aktarılan kimseyle aynı dönemde yaşarken o sözden anladığınla sana

sözü aktaranın anladığı bir olmayabilir. İşin en nihayeti, bu dereceden benzerine inmiş olmasıdır. Hz. Peygamber'in 'daha çok' diye bir ifade kullanmış olmasının nedeni, gerçekte durumun öyle olmasıdır. Bu nedenle hadis Kuran'dan 'daha fazla' sayılmıştır. Kuran'ın vasıtayla geldiğini söyledik. Bunun delili *'Onu Cebrail indirdi'*[497] ve *'De ki onu Ruhu'l-kuds rabbinden indirdi'*[498], *'Sana vahyi indirilmezden önce Kuran'ı aceleyle okuma, de ki rabbim bilgimi arttır'*[499] ayetleridir. Son emirde kastedilen, vasıtaların ortadan kalkmasıyla Allah'tan doğrudan ulaşan bilgilerle bilgi artışıdır. O ise kendisine 'Kuran' denilmeyen hadistir.

Vaazda Kitabın veya Sünnetin dışına çıkmamak gerektiği gibi anlamsız hususlara dalıp Yahudilerden, Hıristiyanlardan ve tefsir kitaplarında Allah'ın şanına veya peygamberlerin mertebesine yaraşmayan hususları aktaran tefsircilerden nakil yapmamalıdır. Anlatılır ki, birisi meşhur vaizlerden Mansur b. Ammar'ı ölümünün ardından rüyasında görmüş ve ona şöyle demiş: 'Ey Mansur! Neyle karşılaştın?' Mansur şöyle demiş: 'Allah beni önünde durdurup şöyle dedi: 'Ey Mansur! Bana neyle yaklaştın?' Ben de cevap verdim: 'İnsanlara vaaz veriyor ve öğüt ediyordum.' Allah şöyle dedi: 'Ey Mansur! Zeynep ve Suad'ın şiirleriyle mi bana yaklaşmak isteyip kullarıma vaaz veriyordun?' Sonra da bana minberde okuduğum âşıkların sevgililerine yazdıkları şiirleri hatırlattı. Bu durum bana ağır geldi. Sonra şöyle dedi: 'Benim bir dostum senin meclisinde bulunmuş ve sen o mecliste şöyle demiştin: 'Allah'ım! İçimizden kalbi en katı, gözü en yaşsız olanımızı bağışla!' Oradaki velim ise şöyle demişti: 'Allah'ım! Bu niteliğe sahip her kim ise onu bağışla!' Baktım ve senden daha katı kalpli ve kuru gözlü kimse görmedim. Velimin duasını kabul ettim ve seni bağışladım.' Bir vaiz vaaz ederken, Allah'ı hatırlatan şiirlerin dışında bir şiir okumamalıdır. Çünkü böyle şiirler, Allah ehlinin söylediği ve söylenmesi ve dinlenmesi helal sözlerdir. Çünkü o, Allah adının kendisinde anıldığı sözdür.

Vaiz Allah'a dair ister övme amaçlı ister nesebinden söz etmek üzere Allah'tan başkası adına yazılmış bir şiir okumamalıdır. Böyle bir davranış, Allah'a yaklaşmak üzere necaset ile abdest almaya benzer. Çünkü yaratılmış hakkındaki bir söz, hiç kuşkusuz ki, yaratılmıştır. Allah kitabında bu konuya dikkat çekerek şöyle der: *'Niçin Allah'ın adı-*

mn üzerlerinde anıldığı şeyleri yemiyorsunuz?'[500] Başka bir ayette '*Allah'ın adının zikredilmediği şeylerden yemeyiniz, onlardan yemek günahtır*'[501] buyurur. Allah'tan başkası için yazılmış şiirler, Allah'tan başkasına tahsis edilmiş demektir. Çünkü niyetin eşyada bir etkisi vardır. Allah şöyle der: '*Onlar dini bütünüyle Allah'a tahsis ederek ibadet etmekle yükümlüdürler.*'[502] İhlâs niyet demektir. Şair, sevgilisini övmek ve tanıklığına göre ehil olmayan birini methetmeyi amaçlamıştır. Kardeşlerimden biri bana bir mektup yazmış, mektupta beni o kadar övmüştü ki, sadece lakap olarak altmış üç lakap saymış, ben de ona şöyle yazmıştım: 'Onların şahitlikleri yazılacak ve hesaba çekileceklerdir.' Ardından Hz. Peygamber'in 'Allah'a karşı kimseyi tezkiye etmem' ifadesini yazdım. Hz. Peygamber bir insanı tezkiye etmek yerine şöyle derdi: 'Onun şöyle olduğunu zannediyorum.' Allah Teâlâ şöyle der: '*Nefislerinizi tezkiye etmeyiniz. O takva sahiplerini en iyi bilendir.*'[503] Bu sözleri söyleyen kişi, başlangıçta hangi tarzda olursa olsun, Hakkın mertebesine (yaklaşmaya) niyet etseydi, belki de o davranış Allah'a yaklaşmaya vesile olurdu. Çünkü ameller niyetlere göredir ve herkes için 'niyet ettiği şey vardır.' Çünkü Allah insanın içinde olan şeyleri bilir ve Allah'ın sırları kendinde izhar edeceği gün vardır. Dine göre Allah'a yakınlık sayılan her iş, üzerinde Allah'ın adının anıldığı ve Allah'a tahsis edilmiş hususlardandır. Söz konusu şiir gazel tarzında yazılmış olup onda mekânlardan, bahçelerden, bölgelerden söz edilse ve bunlar, ilahi marifetlerde ve bilgilerde kendileriyle ilgili hususlara işaret etmek üzere kullanılmış olsa bir sorun yoktur.

Bir insan çıkıp bunu inkâra kalksa, bu hususta kendisine dayanacağımız bir ilkemiz vardır. Şöyle ki: Allah Teâlâ kıyamet günü kullarına kendisinde inkâr edileceği bir surette tecelli edecektir. İnsanlar o suretten kaçarak şöyle diyeceklerdir: 'Senden Allah'a sığınırız. Sen bizim rabbimiz değilsin.' Allah şöyle der: 'Ben sizin rabbinizim.' Ki gerçekte de O'dur. Burada Allah'ın tecellisinde bir sır vardır ki inançları ve inanç farklılıklarını öğrenmek üzere o sırrı araştırmalısın. Aynı durum bu lafızlar için geçerlidir. Onlarda isimlendirilenin sureti Allah'tan başkası olsa bile, durum söyleyenin niyetinden başkadır. Çünkü Allah ona ancak bu konudaki niyetine göre davranır ve söyleyenin hali söze

yansır. Nitekim 'söze ve söyleyene bak' denilir ki, sözü söyleyenin hali kastedilir. Sözü söyleyen dost ise, söz kaba bile olsa dostluk bildirir; söyleyen düşman ise hoş bile gelse sözü düşmancadır. Biz de şiirlerimizde bunu söyledik. Bizim şiirlerimiz de farklı suretlerde ilahi bilgileri anlatır. Kullandığımız suret ve formlar, cesaretlendirme, övgü, kadın isimleri veya nitelikleri, nehirler, mekânlar ve yıldızlar gibi hususlar içerir. Bu konuda Mekke'de *Tercümanü'l-Eşvak* diye isimlendirdiğimiz bir kitap yazmış, daha sonra onu *Zeairu'l-A'lak* dediğimiz bir kitapta şerh etmiştik. Şerhi yazmamızın nedeni, bir Halep fakihinin o kitapta söylemiş olduğumuz bütün şiirlerle ilahi bilgileri vb. hususların kastettiğimiz hakkındaki ifademize tepki göstererek şöyle demesiydi: 'Böyle yapmasının nedeni din (âlimi) olmasıdır. Dine böyle bir gazel ve şiiri nispet etmek istememiştir.' Böyle dediği için de Allah kendisine hayır ihsan etsin. Çünkü böyle itirazlar ve eleştiriler, insanların yararlandığı bu tarz şerhlerin yazılmasına yol açan sebeplerdir. Biz de o şerhi yazarak, niyetimizin doğruluğu ve iddiamızın sahihliğini o fakih ve benzeri kimselere göstermiş olduk. Fakih, kitabın şerhini okuyunca, söylediklerine tövbe etti ve Allah'a yöneldi.

Bu bağlamda (iyi niyet sahibi olmanın gerekliliği hakkında deriz ki): Bir adamı evlenme niyeti taşıdığı bir kadının yüzüne bakarken görebiliriz ve o esnada adamın evlenme niyeti taşıdığından haberimiz yoktur. Bu durumda insaflı davranıp bilmeden tepki göstermemeliyiz. Onu böyle davranmaya sevk eden sebebi sorarız ve bize kadınla evlenme niyeti taşıdığı söylenir. Belki bakan adam doktor, kadın hasta olabilir ve hastalık nedeniyle yüzüne bakmak gerekebilir. Bize hastalık doktorun kadının yüzüne bakmasını gerektirmiştir denilirse, bakılması helal hatta -peygamberin bu konudaki emri nedeniyle- ibadet olan bir şeye baktığını anlarız. Binaenaleyh böyle bir ihtimal var olduğu için, peşinen tepki göstermeyiz. Bu ihtimaller ortadayken, yadırgayana tepki göstermek bakana tepki göstermekten daha iyidir. Çünkü tepki ancak ihtimal bulunmayan durumlarda olabilir. Bu konu, gerçek dindarların değil, dindarlık iddiasındaki insanların çoğunun hata yaptığı bir konudur. Sağlam ve köklü dindarlar, tepsi göstermek söz konusu olduğunda öncelikle kendilerine karşı ihtiyatla davranırlar. Çünkü şartla-

rı değiştiren durumlar olabilir. Allah bizi insanlara karşı iyi zan sahibi olmaya teşvik etmiştir, yoksa kötü zannı teşvik etmemiştir. Dindar biri bu zanla hareket ederek kimseye tepki göstermez. Ayette 'bazı zanların günah olduğu' zikredilmiştir. (Dindar düşünür ki) Belki böyle bir zan, yasaklanan zanlardandır ve onun günah kısmı 'söylenmesidir.' Gerçekte zannın doğru olması, durumu değiştirmez, çünkü Allah sadece 'zan' olması nedeniyle sahibini cezalandırır. Zan sahibi bilmediği halde ihtimal dâhilindeki bir hususu dillendirmiştir; hâlbuki bunu yapmaya hakkı yoktur. İnsanın kendisine karşı kötü zan sahibi olması, başkasına karşı kötü zan sahibi olmasından daha iyidir. Çünkü insan kendisi hakkında basirete sahipken başkası hakkında basirete sahip değildir. Dolayısıyla insanın kendisi söz konusu olduğunda, kötü zandan söz edilemez; çünkü insan kendini bilir. Biz sadece başkası hakkındaki kötü zannıyla irtibatlandırarak 'kendisi hakkında kötü zan sahibidir' dedik. Böyle bir ifade kullanmış olmamız, bir söz uyumundan kaynaklanır ve bu durumun dinî hakikatler içinde de bir yorumu vardır. Şöyle ki: İnsan nefsinin bir davranışını yadırgadığında, kendine kıyasla yadırgadığı bu davranışın yadırganması gereken bir davranış olduğu hakkında bir bilgiye sahip değildir. Aksine bu konuda bir zannı vardır. Öyleyse insanın kendi nefsine karşı kötü zan beslemesi, daha doğrudur. Çünkü Allah'ın öyle kulları vardır ki, onlara 'dilediğinizi yapın sizi bağışladım' denilmiştir. Onlar ancak şeriatın yapmalarına müsaade ettiği davranışı yerine getirmişlerdir. Bununla birlikte onların böyle bir hitaba mazhar oldukları hakkında bilgileri olmayabilir ki bu durum sahih bir hadiste zikredilmiştir. Demek ki bir insan Allah katında kendisine mübah kılınmış bir işi yapmış, fakat kendisinin bundan ve bu durumda olduğundan haberi yoktur. Hâlbuki Allah katında kendisine bu iznin verildiği kimselerdendir. Bu nedenle insanın kendisine karşı su-i zan sahibi olması ifadesini kullandık. Çünkü Hakkın yönünden böyle bir ihtimal bulunduğu için, kendisi hakkında basirete sahip olmayabilir. Allah bir insanın bu kavimden olup olmadığını öğrenmesini sağlayacak bir alamet yaratmıştır. Bu bağlamda insanın kendi canının Allah katında başkasının canına göre kıyaslanmayacak ölçüde değerli olduğu şer'î delille sabittir. Bu nedenle intihar etmek, başkasını öldürmekten daha büyük günah sayılmıştır. Veya insanın kendisine sadaka

vermesi, başkasına sadaka vermesinden daha üstündür. Öyleyse gerçek âlim, hem kendi nefsi hem de başkasının nefsi hakkında dinini temize çıkartabilen (haklarını yerine getiren) kimsedir. Şimdiye kadar dine ve bilgiye yönelen insanlar arasından böyle düşüneni görmedim. Bu bilgiyi kullanmamızı sağlayıp onu ihmal etmemizi engelleyen Allah'a hamdolsun!

Bu konuları zikretmemiz Allah'ın kulları için yararlı olmasaydı ve onlara nasihat teşkil etmeseydi, bölüm bunu gerektirmiş olsa bile, bu konuda bu kadar geniş açıklama yapmazdık. Bu bölüm, vaaz ve nasihat bölümüdür. Allah indirdiği vahiyde peygamberine şöyle der: '*Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle (mevizeti'l-hasene) çağır.*'[504] Yani zikretmiş olduğumuz sözlerle çağır! Bu ifadeler, tarafımızdan Allah'ın kullarına yönelik bir tavsiyedir. Biz bu konuşmada hikmet ile hükmü bir araya getirdik; çünkü onları yerlerine yerleştirdik. Hâkim işi menziline yerleştiren ve hiçbir işe mertebesini taşırmayan kimse demektir. 'Güzel öğüt', söyleyenin müşahede ederek söylediği tavsiyelerdir. Çünkü (hasene kelimesinden türetilmiş) 'ihsan' görür gibi Allah'a ibadet etmek demektir. Peki O'nu gördüğünden emin olana ne denir? Hiç kuşkusuz bu, daha güzel ve daha sağlam bir durumdur.

Bazen (vaaz edenin) sözü ikincidir ki, bununla bir işi yerine getirmek üzere Allah için yardımlaşmak kastedilir. Yardımlaşmanın tarzı şudur: Şeriat bir fiili kendinden meydana geldiği kimse hakkında yadırgamış olabilir. Alim-müminin bu konuda Şâri ile beraber hareket etmesi gerekir ve Şâri'e yardım eder. Bu durumda Şâri ile birlikte iki kişi olurlar. Tek olmak ise bu tepki gösteren kimsenin inkârında ve vaazında Şâri'e yardımcı olduğunu bilmemesidir. Bunu bilmeyerek şöyle der: 'Bu konuda yalnız kaldım.' Hâlbuki o sadece şeriata yardımcıdır. Aynı zamanda bu kişi, verdiği ilhamla kötülüğü yapana 'yapma' diyen meleğin de yardımcısıdır. Şeytan da bu esnada ona 'yap' diye ilham eder. (Şeriatın bir insandan meydana gelmesine tepki gösterdiği fiili yapana tepki gösteren) vaiz, melekle birlikte ikinci kişidir, çünkü melek, Allah'ın kendisine yasakladığı hususlarda kulu kötülükten engellemekle yükümlüdür. İşte söz konusu insan, bu konuda meleğe yardımcı olur ve Allah için bu işi yapan ikinci kişi haline gelir. Bazen

Şâri'e yardımcı olur ki kastettiğimiz peygamberdir. Böylece daha önce o fiili sahibinde kınarken ve bu konuda kendisine nasihat ederken, şimdi daha önceki peygamberin nasihati karşısında 'ikinci' olur. Bir adam Hz. Peygamber'den kendisini cennette refiki yapmasını istemiş, Hz. Peygamber ise ona 'çok secde yaparak nefsine karşı bana yardımcı ol' demiş, yani ondan yardım istemişti. Böyle bir durumda yardım istenen kimse, ikinci olmuştur: o ve peygamber! Allah şöyle buyurur: *'İyilik ve takva hususunda yardımlaşın.'*[505] Başka bir ayette *'Allah'tan yardım isteyin'*[506] denilir. Burada Allah kendisini kullarıyla fiilde ortak kılmıştır. Allah'ın ancak bir araç ve vasıtayla yaptığı işler bu konuyla ilgilidir. Bu meseleyi ancak Allah'ın sırlarını ve hakikatleri bulundukları hal üzere bilenler anlayabilir.

Nefisten habersiz kalma! Sana söylediğim kimselere (Allah'a, meleğe ve peygambere) yardımcı ol ki, akıbetin övülsün ve yardım ettiğin karşısında yardımdan pay alabilesin. Kul şöyle der: *'Ancak senden yardım isteriz.'*[507] Allah şöyle der: 'Bu süre benimle kulum arasında ikiye bölünmüştür; kuluma istediği verilecektir.' Allah'ın 'benimle kulum arasında' demiş olması, yardımın hüküm itibarıyla bir kısmının Allah'a bir kısmının kula ait olması demektir. Allah namazın var olmasını irade buyurduğunda, hiç kuşkusuz ki, namazın kendisiyle ortaya çıktığı mahallin bulunması şarttır.

FASIL

'Onlara Allah'ın günlerini hatırlat' Ayetinin Yorumu

Allah Teâlâ *'Onlara Allah'ın günlerini hatırlat'*[508] buyurur. Bu günler, gerçekte, nefeslerin günleridir, çünkü onlar, 'gün' adı verilen en kısa zamandır. Kastedilen *'O her gün bir iştedir'*[509] ayetini hatırlatmaktır. Bunlar, Allah'm günleridir ve sen onlardan gafilsin. *'Kalbi olan kimse için bu konuda öğüt vardır'*[510] ayeti de bu kapsamdadır. *'O her gün bir iştedir'*[511] ayetine işaret vardır. Kalbin zikredilmesi, hallerde başkalaşmayı anlayan veya hallerin kendisinin üzerinde başkalaştığını anlayan

kimseye işaret eder. Buradan Hakk'ın şe'nleri ve kendilerinde Hakk'ın her bir işte bulunduğu günlerin hakikatleri öğrenilir. Şe'n bir şey iken kabiliyetler çok ve farklıdır; şe'n, kabiliyetlerin değişmesi ve farklılığıyla onlarda değişir ve başkalaşır. Başka bir ifadeyle şe'n, Allah'tan bir olarak çıkarken âlemin suretlerinde çoğalır. Bu durum, pek çok aynada ve gölgelerde çoğalan şahsın suretine benzer. Bu çokluk farklı ışıklarda kaynaklanır. Ayetin devamında '*veya kulak veren...*'[512] denilir. Yani kendisine '*O her gün bir iştedir*'[513] ve benzeri ayetler okunurken kulak veren ve '*şahit olan*'[514] kişi kastedilir. Böyle bir insan kendinde hallerin değişmesine şahittir ve böylece Allah'tan gelen bir basirete sahiptir. Bunlar, kulun benzerlerine hatırlatması gereken Allah'ın günleridir. Bunlar, nimet veya Allah'ın kendilerinde geçmiş nesilleri cezalandırdığı intikam günleridir.

Bilmelisin ki, dünya hayatında belalar nimetlerden daha çoktur. Çünkü Allah belanın bulunmadığı saf bir nimet verdiğinde, onun hakkı olan şükrü yerine getirmelerini ve o nimeti var etmek yoluyla hak edene izafe etmelerini ister. Bunun yanı sıra o nimeti Allah'ın kullanılmasını istediği yerde kullanıp kullanmadıklarıyla ilgili olarak kullarını hesaba çeker. Nimetlere böyle bir gözle bakan insan onlardan nasıl haz alabilir ki? Musibet ve sıkıntılar demek olan belalar nimetlerin içermiş olduğu yükümlülüğün bir benzerini içerir. Bu bağlamda belalar nedeniyle insanlar, sabretmek, belanın kaldırılması için Allah'a dönmek, rıza haliyle -veya nefsi Allah'tan başkasına şikâyetten alıkoymak demek olan- sabırla onları karşılamakla yükümlüdürler. Allah'ı başkasına şikâyet etmek, son derece cahilce bir davranıştır. Çünkü şikâyette bulduğun rahatlık nedeniyle böyle yapmakla güçlüyü zayıfa şikâyet etmektesin. Hâlbuki şikâyet edilemeyecek birisine şikâyet edersin, çünkü onun elinde bir şey olmadığını ve belayı ancak sana indirenin kaldırabileceğini bilirsin. Bilirsin ki dünya bela/imtihan yeridir ve dünyada nimetler bir an bile beladan yoksun kalmaz. Nimetteki belanın en azı, nimet verenin nimete karşılık şükür istemesidir. Nefse bundan daha ağır gelebilecek hangi yükümlülük vardır? Bu nedenle Allah Teâlâ '*Kullarım içinden şükredenler azdır*'[515] buyurur. Çünkü onlar, nimetlerin karşılığında şükrün zorunlu olduğu nimetler olduğunu bil-

mezler. Bu görüşümüzü '*Bu konuda sabreden ve şükredenler için ayetler vardır*'[516] ayeti destekler. Ayet gemideyken şiddetli rüzgâr ve soğukla karşılaşanlar hakkındadır; içerdiği nimete karşı şükür istenirken güçlük ve korkuya karşı sabır istenmektedir.

Allah'ın kelamını iyi düşün ve anla ki, fayda bulasın! Allah ayeti akıllılara öğüt olsun diye indirmiş ve şöyle buyurmuştur: '*Derin akıl sahipleri öğüt alır.*'[517] Nasibin sadece dinlemek olmasın!

FASIL

Akîm/Kısır Gün

Akîm/kısır gün, kendinden bir şeyin doğmasına imkân vermeyen demektir. Kısır benzerinin anne-babası değildir. O günün akîm diye isimlendirilmiş olması, ardında bir günün bulunmayışından kaynaklanır. Haftanın günleri içinde Cumartesi akîm gün olduğu gibi ebed de akîmdir. Bu günün gündüzü cennetlikler için daima ışık iken gecesi de cehennemlikler için sürekli karanlıktır. Bu nedenle büyük günah sahipleri orada ölür; onlar cezaları tamamlandıktan sonra cehennemden cennete çıkartılacak kimselerdir. Çünkü ehlinin dışındaki kimseler için cehennemde sürekli kalmak yoktur. Hz. Peygamber sahih bir hadiste şöyle der: 'Cehennem ehli orada ne ölür ne dirilir. Fakat insanlara günahları nedeniyle bir ateş temas eder. Allah orada kendilerini öldürür.' Böylece insanlar cehennemde bir şekilde uyurlar, öyle ki, günah amelleri kendileriyle yaptıkları organlara musallat olduğunda, ateşi hissetmezler. İman ise o ateşin kalbe ulaşmasını engeller. Bu durum kalplerindeki tevhidin inayetinden kaynaklanır. Öyleyse tevhit ilmi, uyurken insanın ölümü gibi, ateşte onları öldürür. İman ise cehennem kapısında durur ve onları bekler. Allah onları bu uykudan uyandırdığında, kömüre dönmüş bir haldedirler. Allah onları çıkartır ve hayat nehrine batırır. Orada bir tohumun başakta yetişmesi gibi biterler, sonra cennete girerler. Artık cehennemde dünya hayatında genel itibarıyla Allah'ın bir olduğunu bilen kimse kalmaz.

Cennetliklerin cennette bir takım ölçüleri vardır. Bu ölçülerle güneşin dünyada doğumuyla batımına kadarki sürenin bitimini öğrenirler. Bununla birlikte cennette güneş yoktur. Güneşin dolaşımıyla gerçekleşip güneşin doğumunun ve batışının meydana gelmesini sağlayan hareket, cennetin üzerindeki Atlas feleğinde bulunur. Atlas feleği cennetin çatısıdır ve aynı hareket orada da mevcuttur. Cennetlikler, 'burçlar' diye ifade edilen bu ölçülere keşif gözüyle bakarlar. Çünkü o felek *'Burçlar sahibi göğe yemin olsun ki...'*[518] ayetinde belirttiği üzere, Allah'ın üzerine yemin ettiği göktür. Onlar bu ölçülerle dünyada 'sabah' ve 'öğlen' denilen vakitlerin tanımını ve hallerini öğrenirler. Dünyada bulundukları zaman içinde onlar için 'yatsı' ve 'akşam' denilen vakitler ve o vakitlerde halleri vardı. Bütün bu vakitleri (o ölçülerle) cennette hatırlarlar ve Allah da onlara rızıklar getirir. Nitekim Allah *'sabah, akşam onların rızkı oradadır'*[519] buyurur. Kastedilen, onlar tarafından bilinen bir vakitteki belirli ve özel rızıktır. Bunun dışında olan ise kesintisiz ve sürekli yenilen yemeklerdir. Yemekteki bu süreklilik, bedeni besleyen nimetin ta kendisidir. Fakat insanların çoğu onu bilmez. Onu sadece doğa bilginleri bilebilir. Yemekteki süreklilik şu demektir: İnsan doymak için yemek yer. Fakat yemek, gerçekte besin olmadığı gibi gerçekte yemek de değildir. Böyle bir durumda yiyen insan, hazinesinde mal biriktiren bir vergidâr gibidir. Mide yemek ve içeceklerin toplandığı bir hazinedir. İnsan mide hazinesine yemek ve içecekleri yerleştirip elini sofradan çektiğinde, doğa besinleri yönetmeye ve işlemeye başlar ve yemekler başkalaşırlar. İnsanın alıp verdiği her nefeste yemek bedeni besler. Öyleyse insan sürekli beslenme içindedir. Böyle olmasaydı, beslenenlerin yapısının düzenindeki hikmet anlamsızlaşırdı. Hâlbuki Allah hikmet sahibidir. Hazine boşaldığında vergidâr olan doğa, hazineyi dolduracak besini aramaya çıkar. İş bu hal üzere devam eder ve insanın beslenmesi böyle gerçekleşir. Öyleyse dünya ve ahirette her nefes beslenme devam eder. Allah cehennemlikleri de bu şekilde yemek ve içmekle nitelemiştir, fakat orası 'bela' diyarıdır. Böylece acıkarak yerler, susayarak içerler. Cennetlikler -acıktıkları için değil- haz alarak yerler ve içerler. Onlar acıkmazlar, çünkü 'besin' denilen şeylerin saklama hazinesinde saklama vaktinin bitmesiyle birlikte besin alırlar ve kendisini yönetecek şeyle birlikte doğaya koşar. Dolayısıyla sürekli haz

ve lezzet içindedir. Cennetlikler besini saklama hazinesi hakkındaki açık bilgileri nedeniyle doğayı -acıkarak ve muhtaç kalarak- ihtiyaçlarına yönlendirmezler. Cehennemlikler ise (mideleri hakkında) perdelidirler ve haznelerindeki besin miktarını bilmezler, acıkırlar, susarlar; çünkü onlar hakkında amaç, üzülmeleridir.

Bu açıklamalarla birlikte hazzın bilgi ve acının bilgisizlik olduğu ortaya çıkmıştır. Dürülmüş olan güneş, ışığı onların gözlerinden çekip alınmış bir halde, cehennemlikler üzerine doğar ve batar. Cehennemlikler üzerinde güneşin doğması, dünyada güneş tutulması esnasında insanların üzerine doğmasına benzer. Ay ve bütün gezegenler, felekleri nde bu şekilde yüzerler, fakat insanların gözlerinde onların (ışıkları) sönmüş görünür. Fakat işin kendinde olduğu duruma göre, Allah aydınlık cisimleri görmek isteyenlerin gözlerinin ışığını söndürmüştür. Başka bir ifadeyle perde (cisimlerin kendilerinde değil) insanların gözlerindedir. Nitekim tutulma vaktinde de güneşin ışığını yitirmeyip sadece ayın kendisine perde olduğunu biliriz. Gerçek böyle olmasaydı, gök bilimciler tutulmanın ne zaman olacağını ve ne zaman biteceğini bilemezlerdi ki, onların söylediği şekilde gerçekleşir.

Güneş tutulması Allah'ın öğrettiği belirli ve kesin ölçü ve hesaplarla gerçekleşen işlerden olmasaydı, öğrenmek isteyenler onun hareketini bilemezlerdi. Bu durum 'Güneş tutuldu' veya 'Güneş ışığı gözlerimizden kayboldu' dememizle çelişmez. Hal böyleyken, 'tutulma' veya 'dürülme' veya 'ışığın sönmesi' tabirlerini kullanmamızı engelleyecek bir durum yoktur. Cehennemlikler yıldızların cisimlerinin üzerlerine doğup battıklarını görür, fakat duman gizleyici olduğu için onların ışıklarını göremezler. Bu yönüyle cehennemlikler şeriatın getirdiği hakikati ve onun ışığını göremedikleri gibi cehennemde de yıldızların ışıklarını göremeyecek şekilde kör olurlar. *'Kim dünyada kör olursa ahirette de kördür ve yolunu şaşırmıştır.'*[520] Böyle biri yolunu şaşırmıştır, çünkü dünyada kendisini duymasa bile o yola sevk edecek bir mürşit bulabilirken cehennemde onu doğru yola sevk edecek birini bulamaz. Çünkü orada yol yoktur! Fakat onu kaçırdıklarına pişman edecek ve üzüntüsüne üzüntü, azabına azap katacak kimseler bulabilir. Cehen-

nem ehlinin gecesinin sabahı yokken cennet ehlinin gündüzünün akşamı yoktur. Yani gece yoktur.

(Tekrar konuya dönersek) İnsanlara vaaz verip kendi inancına göre onların faydalanacağını zanneden kimse, Allah'ı tanımamıştır. Hâlbuki insanlara hatırlatan öyle değildir, çünkü sahip olduğu şeye göre (ve kendini vesile bilerek) insanlara vaaz verir, hatırlatır. Bilir ki dinleyenlerin bir kısmı bu vesileyle şifa ve deva bulurken bir kısmının hastalığına hastalık katılır. Allah *'Bir sure indirildiğinde, iman edenlerin imanı artar'*[521] buyurur. Onlar hayrın gelmesiyle sevinenlerdir. *'Kalplerinde hastalık bulunanların kinlerine kin katılır.'*[522] Gelen sure aynı suredir, fakat mizaçlar değişiktir. Bu ayetin gerçek anlamını doktorlar anlayabilir. Onlar, belirli bir taşın belirli bir hastalığın mizacına iyi geldiğini başka bir mizaca hastalık verdiğini veya özel bir hastalıkta hastalığı artırdığını bilirler. İlaçlar hakkında böyle bir bilgiye sahip doktor, söz konusu ayeti en bilebilecek insandır. Güven ve korku verişte kalp doktorlarının durumu da böyledir: Hakîm iyileştirmek istediği hastaya güven duyduğu yerden ve hakkında inanç sahibi olduğu kimsenin suretiyle yaklaşıp onu Hakk'a layık surete Hak vasıtasıyla derece derece götürür. Fakat âlemde ilahi emir, bunun aksi bir tarzda gerçekleşmiştir. Çünkü Allah'ın meşiyet ve iradesi, bütün insanları hidayet üzere toplamamak şeklinde tecelli etmiştir. Bu noktada işin tarzı ve yöntemi Allah katında belli olduğu gibi ehli de yolu bilir ve kuşkuya kapılmazlar. Çünkü taş, bitki, hayvan veya yıldız gibi herhangi bir yaratılmışa ilah olarak inanıp kendisine ibadet eden bir insanı düşünelim: Görmüş olduğu bu ilah kendisine hakikati söylediğinde, ilahının sözü nedeniyle hakikate döner. Nitekim ahiret hayatında onun ('ben senden uzağım' şeklindeki) sözüne dönecek ve ilahı ondan uzaklaştığı gibi kendisi de ilahından uzaklaşacaktır. Allah Teâlâ dünya hayatında ibadet edilen o putu kendisine ibadet eden hakkında konuşturabilirdi (ve put 'ben senden uzağım' diyebilirdi). Fakat ezeli bilgi ve ezeli irade, âlemde farklılıklar bulunsun diye, bizi bundan alı koymuştur. Böylece dünyada ve ahiretin bir kısmında iş böyle gerçekleşir. Daha sonra iş, her şeyi kapsayan rahmet sayesinde, (Elest âleminde gerçekleşen ve herkesin Allah'ı Rab olarak kabul ettikleri) misak hükmüne döner.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ÜÇYÜZ DOKSANDOKUZUNCU BÖLÜM

'İçeri girenin boynu vurulur, içeri girmeyen de yoktur' Münazelesinin Bilinmesi

Hakkın yaratıklardaki varlığı olmasaydı
Kimse baki olmazdı? Baki kim peki?

Dedim ki sen benim için müstağni isen
Hüküm verilmeksizin öne geçmelisin

Ne başkasıyım ne aynınızım
Ben ilham vereni bilirim

Keşf olunmuş hikmete bak
Hak ile nitelendiğinde Hak'ta açılmış

Bu menzil, kendisinden kimsenin, özellikle Allah'ı bilenlerin -ki onlar işleri olduğu hal üzere bilenlerdir- selamete çıkamadığı 'ittihat', yani bir olma menzilidir. Bununla birlikte insanlar onu dile getirir. Bir kısmı ilahi emirle birliği söylerken, bir kısmı vaktin ve halin gereğiyle söyler; bir kısmı söyler, fakat ne söylediğini bilmez. Yaratılmışların halleri bu hususta farklı farklıdır. Nazarî düşünce sahipleri böyle bir birliği imkânsız sayarlar, çünkü onlara göre, 'ittihat' demek iki zatın tek bir zata dönüşmesidir ki bu da imkânsızdır. Biz ve bizim gibiler, iki zat değil, bir zat görürüz. Aradaki farklılık, nispet ve yönlerdedir. Varlıkta hakikat bir iken nispetler yok olan şeylerdir ve farklılık onlarda gerçekleşir. Böylece bir zat, iki farklı nispeti kabul eder. Allah şöyle der. *'Onu komşu edin ki Allah'ın kelamını duysun.'*[523] Allah kulunun diliyle şöyle der: 'Allah kendini öveni duydu.' Başka bir kutsi hadiste 'Ben onun kendisiyle duyduğu kulağı, kendisiyle gördüğü gözü, dili, eli ve

ayağı olurum' denilir. Bu bağlamda yeterli ifade vardır, çünkü Allah onların hükümlerini zikretmiştir. Bu bağlamda Allah 'kendisiyle tuttuğu, kendisiyle yürüdüğü, kendisiyle konuştuğu, kendisiyle duyduğu, kendisiyle gördüğü ve bildiği (güçleri)' demiştir. Bilindiği üzere, Hak kendi kulağıyla veya (başka bir mezhebe göre) zatıyla duyar. Her durumda Allah, kendi hüviyetini kulunun duyması, görmesi, eli ve diğer kısımları yapmıştır. Diğer kısımları derken, ya kulun zatını veya sıfatını veya nispetini kastetmekteyiz. İşte bu insanların hakkında kuşkuya kapıldıkları Hakkın sözüdür. Melek de bunu bilmekle birlikte '*Biz senin övgünü tespih ediyoruz ve seni takdis ediyoruz*'[524] derken cin '*Ben Âdem'den daha hayırlıyım*'[525] demiş. Peygamber ise şöyle der: '*Ben bana söylememi emrettiğin şeyi onlara söyledim.*'[526] İnsanların bir kısmı şöyle der: 'Yoksa tekrar mı diriltileceğiz?' Gökler, yeryüzü ve dağlar direnir ve emaneti taşımaktan korkarak şöyle derler: '*İsteyerek geldik*'[527] Bütün bunlar, âlemde sadece kendilerine fiili nispet edenler bulunduğunu gösterir. Başka bir ifadeyle herkes, fiili kendisine nispet eder. Allah'ı bilen âlimler ise -fiilin başkasına değil- Allah'a ait olduğunu bilirler. Allah şöyle der: '*Allah sizi ve amellerinizi yarattı.*'[528] Böylece Allah ameli onlara izafe etmişken kendisi amelin yaratıcısı ve var edicisidir.

Bir insan el etek çekmişse her şeyden
İddianın ne işi olur onula

Gerçekte iş tek
Hükümleri çoğalır

Hüdhüd şöyle der: '*Ben onun ihata etmediği şeyi ihata ettim.*'[529] Karınca '*Ey karıncalar! Evlerinize giriniz, Süleyman ve askerleri sizi çiğnemesin*'[530] der. Allah ise şöyle der: '*O gün dilleri, elleri ve ayakları aleyhlerine şahitlik eder.*'[531] Bu organlar şöyle diyecektir: '*Bizi her şeyi konuşturan Allah konuşturmuştur.*'[532] Başka bir ayette '*Her şey O'nun hamdini tespih eder*'[533] buyrulur. Allah fiil izafe etmediği hiçbir yaratılmış bırakmamıştır.

Bu menzile girenler üzerinde hemcinslerinden herhangi birinin hatta herhangi bir yaratılmışın başkanlık taslaması mümkün değildir.

Bu, bir hayal mertebesinde gerçekleşen ilahi bildirimdir. Makamı ise nefsinin hükümlerinin mahiyetini açıklar. Böylece herhangi birinin ona başkanlık taslamasını imkânsız görür. Bu menzil âlemdeki nefislerin hükümlerini kendine bildirirse, herhangi birine veya herhangi bir kimsenin onun üzerine başkanlık yapmaya kalkmasını imkânsız görür. Çünkü gerçekte varlık birdir ve bir, kendi kendine başkanlık yapamaz. Bu müşahede çetin bir müşahededir. Bütün âlem ondadır, fakat onu sadece müşahede eden bilebilir.

Gerçeği olduğu hal üzere bilmeyenin Allah Teâlâ'nın 'Namazı kendim ile kulum arasında ikiye böldüm' hadisinde zannettiği şeyin gerçeği de bu makamdan öğrenilir. Böyle biri yokluktaki sabit hakikatinin varlık kazanmış olduğunu zanneder. Bunun nedeni onu Hakkın varlığında görmüş olmasıdır ve bu nedenle ona 'ayn-ı (sabite)' denilir. Bilmez ki varlık Hakk'ın varlığıdır. Hüküm yoklukta sabit kalmakla birlikte mümküne aittir. Bazı mümkünler varlıkla nitelendikleri hakkında böyle bir hayale kapılınca, varlıkta Hakk'a ortak olduklarını zannetmiş, Hakk'ın varlığıyla birlikte çokluk (cem') makamının kendi adına geçerli olduğunu zannetmiştir. Gerçekte varlık Hakk'ın varlığıdır, O'ndan başkası değildir! Allah böyle bir insanı kendi mertebesine soktuğunda, boynunu vurur. Başka bir ifadeyle çokluğunu ortadan kaldırır. Çünkü 'boyun cemaat (cem', çokluk) demektir. Gerçek birliğin vermiş olduğu hükme göre, kendisine 'çoğul' denilen ortadan kalkıp imkân halindeyken kendini bilmediğini öğrenince, bütün mümkünlerin bu durumda kendisi gibi olduğunu anlar. 'Gerçekte herkes bu menzile girer' bu demektir. O halde ancak mücerret bir birlik vardır. Onu bilen bilir, bilmeyen bilmez. Bu hüküm, dışta, kendisine âlim veya cahil vb. isimlerle adlandırılan mümküne ait özel isimle ortaya çıkar. İsimler ve hükümler mümkünlere ait iken varlık Hakka aittir. Bunu bilmelisin.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZÜNCÜ BÖLÜM

'Benim için zahir olan adma bâtın olurum, benim sınırımda durana ulaşırım' Münazelesinin Bilinmesi

Zuhurum her mertebede Hakkın bâtınlığı
Haddim her matla'da Hakkın varlığı

Ben kendi başıma var olsaydım O olmazdı
Kendisi zuhur etmese ve genişleyen daralmış olsaydı (ben olmazdım)

Ey var olanların çadırı! Onlarla var olmasaydı
Ey onların mutluluğu! Onlarda doğma olsaydı

O şimşektir şu var ki o taleptir
Gök gürültüsü ya da yağmur onu tespit etmez

Allah bizi ve seni desteklesin, bilmelisin ki, Allah hüviyetten söz ederken *'O Evveldir ve Ahir'dir (ilk ve son)'*[534] der. Sadece ben ve O varım. O vardı, başka bir şey yoktu, sonra ben var oldum. Ben var olunca, namazı benimle kendi arasında ikiye böldü. O halde sadece namaz kılan vardır. *'Herkes namazını ve tespihini bilmiştir'*[535] O benim duymam ve görmemdir (görme gücümdür). Öyleyse O ancak kendine duyurdu. O halde O 'İlk ve Sondur.' Yoksa ben değilim! Çünkü aracın hükmü, kullananla ortaya çıkar ki o da araçta iş yapandır. Hüküm araca değil, kullanana aittir. Böylece o da araçta sanatkârdır. Araç ile araçta sanatkâr olduğu gibi onu kabul etmesi itibarıyla ve hitabıyla tecellisi bakımından da kendi nefsiyle fâil ve sâni'dir.

Varlıklar çoğaldı emir ise bir
Varlıklar göründü, Allah şahit

Sadece Allah var yok başkası
Tevhidi kabul ediyorum, inkâr etmiyorum

Ben *'Hamd âlemlerin rabbi Allah'a aittir'*[536] ifadesinde varlığımla zuhur edince, Allah benim hitabımda gizlenir, imanımı duyarak şöyle

der: 'Kulum beni övdü.' Böylece O'nun son olması, 'kul' diye isimlendirilmiştir. Cevapta ise O Rabdir. Öyleyse ilk olmak O'nu bana döndürmüştür. Çünkü Hak bu sözü, ben söyleyene kadar söylememiştir. Ben de O bana 'ol' diyene kadar var olmadım. Böylece ilk dinleyen ben iken ilk söyleyen O oldu. Sonra ben ilk söyleyen, O ilk dinleyen oldu. Böylelikle el-Bâtın ve ez-Zahir ortaya çıktı. O, her şeyi bilendir. Allah her şeyi kendisiyle ve benimle bildi ve ancak benimle zuhur etti. Aynı zamanda benimle el-Bâtın olur. İlk olmak benim vasıtamla sahih oldu, son olmak benimle sabit oldu. Ben her şeyim! O benimle bilendir. Ben olmasaydım neyle bilecekti ki? Ben O'na bilgiyi, O bana varlığı verdi. Böylece aramızdaki işler, birbirine bağlandı. Allah bu durumu namazı benimle kendi arasında eşit ölçüde taksim ederken kabul etmiştir. Çünkü namazın kendisine ait olduğu gibi bana ait olduğunu bilir. Dolayısıyla hem ben hem O gerekliyiz. Başka bir ifadeyle hem vacip ve hem mümkün bulunmalıdır. Böyle olmasaydı, işlevsiz kalırdı. Ben O'nun süsüyüm, O ise benim arzım! *'Yeryüzündeki şeyleri onun için süs yaptık'*[537] Benim vasıtamla O'nun iktidarı ortaya çıkmış, hüküm ve iradesinin saltanatı benimle işlemiştir. Ben olmasaydım, O'nun süsü ve ziyneti olmazdı.

Sonra Allah işi değiştirmiş, bu kez beni arzı ve yeri yapmış, O benim için süs ve ziynet olmuş, bana imamlık vermiştir. Fakat ben O'ndan başka üzerine imam olacak kimse bulamadım. Benim imamlığım, beni süslediği şeyin ta kendisiyken O beni hüviyetiyle süslemiştir. O benim duyma (gücüm), görme gücüm ve dilim, elim, ayağım ve destekçim! O beni bütünüyle nur yapmış, nur ile beni süsleyerek *'Yeryüzü rabbinin nuruyla aydınlamıştır'*[538] buyurmuştur. Allah göklerin ve yerin nurudur. Sonra Allah yeryüzünün zelîl olduğunu söylemiştir. O'nun izzeti altındayken benden daha zelili olabilir mi? Allah âlemi yarattığında, neyi yarattığını bana bildirerek şöyle demiştir: 'Aklını verip yaratıklarımdaki fiilimi düşün!' Böyle diyerek yükümlü tuttu. Ben de kendilerini izhar ettiği ve haklarında bilgimin olmadığı varlıklara bakıyordum. Allah sınırlar belirledi, kullar ise onları aştı. Allah söz buyurdu, sözü dinlenmedi, emir verdi, doğrudan emrine bağlanılmadı, yasak koydu doğrudan yasağına uyan olmadı, söz söyledi itiraz edildi

ve şöyle denildi: 'Yeryüzünde bozgunculuk yapacak birini nasıl yaratırsın?' Böylece onlar, düşüncelerini Allah'ın düşüncesinden üstün, bilgilerini de O'nun bilgisinden kâmil saydılar. Bunun üzerine bana şöyle dedi: 'Sen bana kendinin zelil olduğunu ve senin zelil olmandan daha büyük bir zillet olmadığını söylemiştin. Bir zelilin hor düşürdüğü kimseninkinden daha büyük bir zillet olabilir mi? Melekler benim görevlendirdiğim halifeye karşı çıkmaktadır. Kendisine yasakladığım halde bu melûn asi olmuştur. Ona secde etmesini emrettim, karşı çıktı ve kendinden hayırlı olan birisinden daha hayırlı olduğunu iddia etti. Kendi gözlerinle, benim büyüklüğümü itiraf edip iktidarımın her şeye nüfuz ettiğini bilen ve yine de bana karşı çıkan, itiraz eden ve sınırlarımı aşan birini gördün mü? Benim izzetim ve büyüklüğüm onların hali olsaydı, onunla kendilerini süsler ve bütün bunlardan herhangi bir birisi meydana gelmezdi. Hâlbuki onlar, kendinde hiçbir otun ve nebâtın bitmediği dolayısıyla süsü olmayan kurak bir topraktır. Böylece onun bana kendimden geldiğini anladım. Onların süsü benim! Böylece süsüm beni gördü. Onlar da beni yüceltti. Hâlbuki beni ancak ziynetim yüceltmiştir. Bunun ardından itiraz eden şöyle dedi: 'Bizim bilgimiz yoktur.' Kendisine yasak koyduğum kişi ise 'Rabbimi! Kendimize zulmettik' dedi. Emrime karşı çıkan ise 'Ben âlemlerin rabbi Allah'tan korkarım' dedi. Bu makam nerede o makam neredeydi Rıdvan diyarı nerede, Malik'in diyarı nerede? Bütün iş O'na döner. Aziz olanın ve zelil olanın işleri hep O'na döner. Hadleri aşana ve kuralları ihlal edene muttali olunmasaydı, onlara sınırlara dönmeyeceklerdi. Çünkü muttali olmak ancak yukarıdakinden meydana gelebilir. Allah ise 'dereceleri yükseltendir (en yukarda olan).' Bu nedenle onlar korkmuş ve günahlarını itiraf etmişlerdir. Nitekim onların cahil olup kendilerine zulüm yaparak Efendilerinin sınırlarını aşmaktan çekindiklerini söylemiştik. Buna karşılık Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *'Ey kendilerine zulüm yapan kullarım!'*[539] Kastedilenler, Efendilerinin sınırlarını aşanlardır. *'Allah'ın rahmetinden umut kesmeyin.'*[540] Çünkü Allah rahmeti nedeniyle onları var etmiş, yine bu nedenle 'er-Rahman' diye isimlendirilmiştir. Allah o ismiyle Arş'a yerleşmiş, bütün peygamberlerin en kâmili, en değerli ve peygamberliği en genel olanını herhangi bir âlemi ayırmadan 'âlemlere rahmet olarak' göndermiştir. Böylece itaat-

kâr-günahkâr, yalancı-birleyen ve ortak koşan, 'âlem' denilen bu hitaba dâhil olmuştur. Allah Hz. Peygamber'e ilahi mertebeye karşı gayret makamını ve onun hakkı olan cezalandırma özelliğini verdiğinde, Hz. Peygamber Allah'ın kullarından belli bir grubun yok olması için bir ay namazda kunut duaları okuyarak beddua etmiştir. Onlar, Allah'a ve peygamberlerine karşı çıkmış Ra'l, Zekvan ve Useyye kabileleriydi. Bunun üzerine Allah Cebrail ile vahiy indirerek şöyle demiştir: 'Ey Muhammed! Allah sana seni beddua veya lanet et diye göndermediğini söylüyor. O seni böyle insanlara merhamet et diye göndermiştir.' Bu ifadeyle Allah Peygamberine şöyle demiş olur: 'Onlara yaptığın bedduayı hayır duaya tebdil eyle.' Bunun ardından Cebrail '*Biz seni âlemlere rahmet olarak gönderdik.*'[541] ayetini okumuştur. Yani onlara merhamet et diye seni gönderdik. Çünkü dua ettiğinde, bana itaat etmelerini sağlayacaksın. Bana itaat ettiklerini gördüğünde ise gözlerin parıldar ve mutlu olursun. Onlara lanet okuyup beddua edersen ve bedduan kabul edildiğinde, sadece taşkınlıkları ve açık günahları daha da artsın diye cezalandırılmalarını geciktirebilirim. Bütün bunlar, senin onlara beddua etmenden kaynaklanır. Böylece onları cezalandırmamızı sağlayan taşkınlıkta aşırı gitmelerini emretmiş gibi olursun. Hz. Peygamber Rabbi kendisine böyle bir edep verdiğinde şöyle demiş: 'Beni Allah terbiye etmiş, ne güzel terbiye etmiştir!' Artık şöyle dua ederdi: 'Allah'ım! Kavmime hidayet eyle, onlar bilmiyor!'

Hz. Peygamber bir gece sabaha kadar sadece şu ayeti okuyarak namaz kılmıştır: '*Onlara azap edersen, onlar senin kulların! Bağışlarsan, Sen Aziz ve Hâkim'sin.*'[542] Bu ifade Hz. İsa'ya aittir. Allah peygamberlerini kendisine hatırlatırken Hz. Peygamber'e şöyle demiştir: '*Onlar Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir, sen onların hidayetine uy!*'[543] Hz. İsa'nın hidayeti Hz Peygamber'in sabaha kadar geceleyin okumuş olduğu bu ayetti. Bu makam nerede, Ra'l ve Zekvan'a beddua ettiği makam nerede! '*Allah bütün günahları bağışlar.*'[544] Allah burada herhangi bir günah belirlemediği gibi daha önceki ayette de belirli bir aşırılığı zikretmemiştir. Nitekim Hz. Peygamber'i gönderirken de belirli bir âlemi ayırmamıştır. '*O Gafur ve Rahimdir*'[545] Burada kapsam bildiren takı gelmiştir. Bununla birlikte iki diyar da dolacaktır. Öyleyse rahmetin

kapsayıcı olması kaçınılmazdı. Allah işler için belirli süreler ve sayılı günler yaratmamış olsaydı, ölümle birlikte gerçekleşen göç ve intikal, ilahi kuralları ihlal etmekten kaynaklanan cezaların tamamlanmasından sonra onlar adına meydana gelecek rahmetin ta kendisi olurdu. Öyleyse onların ilahi sınırları aşmış olmaları, ahiret hayatında cezalandırılmalarının sebebidir. Bir kısmına da dünya hayatında cezalar uygulanır. Allah'ın yaratıklarından herhangi biri doğduğu gibi mümin olarak ölür. Cezalandırılma iki iman arasında meydana gelen şeye göre gerçekleşir. Çünkü Allah'ın rahmeti her şeyi kuşatır ve onun içinde rahmet vardır. Bu nedenle baştaki şiirde 'Kim benim için zuhur ederse, ondan dolayı bâtın olurum' demiştir. Çünkü bir kimse Allah için zuhur ederse, O'ndan ayrılır. Ayrılmazsa, kendini ayırmamış olur. Hak ise onun zuhurunda gizlenmiştir. O halde fark halinde olan, 'bâtınında rahmet zahirinde azap bulunan surdur.' İnsanlar bunun farkında değildir.

Bu konu hakkında söz uzar gider, alt konuları pek çoktur. Bu kadar ikaz, Allah'ın izniyle, *'kalbi olan kulak veren ve şahit olan kimse'*[546] adına yeterlidir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ BİRİNCİ BÖLÜM

'Ölünün ve dirinin beni görmeye imkânları yoktur' Münazelesinin Bilinmesi

Ölü ve diri bir
Benden hiçbir şeye sahip olmamada

Artık ne nur ne karanlık var onlarda
Ne gölge ne başka bir şey

Onların bana bakması diye bir şey yok
Varlıklarında onların neşirleri dürülme

O'nun manasını anlamaları ise
İyice incelersen, görürsün ki körlük

Allah Teâlâ şöyle der: *'Gözler O'nu idrak edemez.'*[547] Hz. Musa'ya ise *'Beni göremeyeceksin'*[548] buyurdu. Bir şeyi görmek, görenin menzil ve mertebesinin değerine göre gerçekleşir. Öyleyse hiç bir şey kendinden başkasını görmemiştir. Hal böyle olmasaydı, görmeler derecelenmezdi. Başka bir ifadeyle görmek (görenle değil de) görülenle ilgili olsaydı, görmelerde bir farklılaşma olmazdı. Fakat Hak görenlerin kendilerini gördüğü bir tecelligah olduğu için, O'nu tecelli etmek ve görünmekle nitelemişlerdir. Fakat gören kişinin Hakkın tecelligahında kendini görmekle meşguliyeti, onu Hakkı görmekten perdelemiştir. Bu nedenle görenin kendi sureti veya herhangi bir varlığın sureti ortaya çıkmadığında, O'nu görebilir. Öyleyse bizi O'ndan perdeleyen şey, bizzat nefislerimizdir. Buna mukabil kendimiz ortadan kalksak, yine O'nu göremezdik, çünkü O (ilah veya Rab olarak) kalmazdı. Sonra biz ortadan kalkmış olsaydı, O'nu kim görecekti ki? Bununla birlikte biz zail olmayız. O halde biz Hak'ta kendi nefislerimizi, suretlerimiz, kadrimizi ve mertebemizi görürüz. Her duruma göre biz, Hakkı görmüş değiliz. Bu konuda sözü uzatarak 'O'nu gördük' desek doğru söylemiş oluruz. Aynı şekilde, bir insanı gördüğümüzü söylesek, geçmiş bir insanı veya yaşayan ve kendi zamanımızdaki bir insanı gördük derken doğru söylemiş oluruz. Fakat bu durum, bir insan olmaları bakımından doğrudur, yoksa her bir insanın özel şahsiyeti bakımından doğru değildir. Bütün âlem ve âlemdeki cüzîler, Hakkın suretinde olduğu için, biz Hakkı gördüğümüzde, hiç kuşkusuz görmüş ve doğru söylemiş oluruz. Varlıklar arasındaki ayrıma baktığımızda, doğru söylemiş olmayız. Hz. Peygamber Deccal'den ve onun ilahlık iddia etmesiyle ilgili bir hadisinde, herhangi birimizin ölmeden önce Rabbini göremeyeceğini söylemişti. Çünkü gözdeki perde ancak ölümle kalkar. Kulda göz Hakkın hüviyetidir ve senin gözün Hakkın gözü üzerindeki perdedir. O halde Hakkı gören ve idrak eden, sen değil, Hakkın gözüdür.

Çünkü Allah *'Gözler O'nu idrak edemez, O gözleri idrak eder, O Latif ve Habir'dir'*[549] buyurur. Kulun gözü olan bir hüviyetten daha latifi yoktur. Kulun gözü ise Allah'ı idrak edemeyeceği iki gözün ayrıştırılması mümkün değildir. El-Habir 'zevk' yoluyla bilgi elde eden demektir. Allah, kulun gözünde kulun gözü olduğunu 'zevk' ederek bilendir ki gerçekte de -canlı da olsa- durum böyledir. Kuşkusuz Hakkın onların gözleri olması itibarıyla, ölü ve diri eşittir. Onlarda ise hiç bir şey yoktur. Çünkü Allah'a hiçbir şey yerleşemeyeceği gibi O da hiçbir şeye yerleşmez. *'O'nun benzeri bir şey yoktur. O duyan ve görendir.'*[550]

Öyleyse her kulak ve göz
Hakkın hüviyeti: bu kesin

Bak görebilirsen gör
Gördüğünü; sen sayıyı görürsün

Onu itiraf edici ol
Her taşkınlık ve doğruda

DÖRT YÜZ İKİNCİ BÖLÜM

'Kim bana galip gelirse, ona galip gelirim, kime galip gelirsem o bana galip gelir, barışa gitmek en iyisidir' Münazelesinin Bilinmesi

Kim Hakka galip gelirse yorgunluktan kurtulamaz
Her nefes yorgunluk içindedir o

Sen barışa yönel, savaşı bırak
Savaşsan bile, Allah'ın hileleri talepte bulunur

Ben sana nasihat ettim, kulak ver sözlerime
Helak olanlar harbe kalkışanlar

Sen uzak dur, senin diyetin dönen felekler
Döner dururlar, razı olmadıkları işle, nöbet hücumlarından kork

Ulvi âlem denemek üzere savaşmak amacıyla gelse
Sen barışa yönel ve ondan kaç

Ona yönel ve 'ey emelimin sonu' de
Bilmiyor musun: Bütün izzet gizlenmededir

Allah Teâlâ şöyle der: *'Onlar barışa yönelirse, onlara kanat aç ve Allah'a tevekkül et.'*[551] Bilmelisin ki fikir sahipleri nezdinde şu husus sabittir: Allah'ın bazı sıfat ve isimleri ve bu isimlerin mertebeleri vardır. Kul belirli bir tarzda ve -nasla belirlenmiş bir şekilde- belirli bir durumda onlarla nitelenebilir ve ahlaklanabilir. Kul kendine belirlenen mertebeyi aşarsa, Hak ile kavgaya tutuşmuş, mutluluğunu sağlayacak yakınlıktan kovulmuş olacağı gibi aynı zamanda tardedilmeye müstehak olur. Bir kutsi hadiste 'Büyüklük benim örtüm, azamet izarımdır, onlardan birisi hakkında benimle kavga yapanı yok ederim' denilir. Bunun yanı sıra kulun da kendine layık isim ve sıfatları vardır. Bazen Hak aklın imkânsız sayacağı şekilde söz konusu özelliklerle nitelenerek kula ortak olur. Akıllar imkânsız saysa bile, şeriatlar bunu söylemiş, onlara iman etmek zorunlu olmuştur. Allah kulun niteliklerini kendisi hakkında kullanmışken, iman edildiği halde, onları benimsememek ve inkâr etmek nasıl mümkün olabilir ki? Bunlara inanmayan insan, kâfirdir ve İslam'dan çıkmış demektir; tevile kalkışan kişi de aldanmaya yakındır. Bununla birlikte biz o özelliklerin Allah ile ilişkisini O'nun bildirmesiyle öğrenebiliriz. Öte yandan Allah'ın isimlerinden bizim Allah adına imkânsız saydıklarımızın O'nunla ilişkisini de bilemeyiz; fakat Allah bildirir, biz de O'nun bildirmesiyle bu durumu öğreniriz. Öyleyse bütünü, yani bize ve O'na ait olanlar, eşit derecededir.

Allah kendisi adına bir isim belirler ve biz bu ismi O'nun hakkında imkânsız saydığımızda, bu durum 'Hakka karşı galip gelmek' diye ifade edilmiştir. Bizim adımıza nitelikler belirleyip onlarla nitelendiğinde, bu durum, 'Hakk'ın galip gelmesi' diye ifade edilir. Bu husûsta barışa yönelmek, bütününü Allah'a bırakmak ve havale etmektir. O halde Al-

lah bize bu konuda bir şey vermemiştir. Hepsini bize verseydi, nimet yoluyla kabul ederdik.

Bilmelisin ki, tartışmanın ve galip gelmenin iki sebebi vardır: Birincisi 'imamlık' demek olan halifelik iken diğeri ilahi surete göre yaratılmış olmaktır. Halife kendine halife atayanın suretiyle ortaya çıkmış olmalarıdır. Dolayısıyla halife bütün ilahi isim ve sıfatları ihata etmelidir. Bunlar, halifenin üzerinde görevlendirilmiş olduğu âlemin talep ettiği isim ve sıfatlardır. Hal bunu gerektirince, Allah 'şeriat' dediği bir şeyi kendi katından insanlara indirmiş, söz konusu ilahi isim ve sıfatların bağlamlarını açıklamıştır. Bu nedenle halife, o isimlerle görünmeli ve bu isimlere göre Allah'tan bir ahit almalıdır. Âlemdeki vekilin bütün isimlerle görünebilme hakkı vardır. Vekillerin bir kısmı, ilah bir ahit olmaksızın, kendi başına mertebeyi elde etmiş, yönettiklerine karşı adaletle davranmış, bu hususta Allah'a dayanmıştır. Böylelerinin durumu, günümüzde, halife karşısındaki valilere benzer. Bir kısmı gayelerine uyan ve uymayan hususlarda 'duyduk' ve 'itaat ettik' demiştir. Halife karşısında bu insanlar, ilk görevlendirilişlerindeki gibi davranırlar. Bir kısmı, güzel ahlaka göre hareket etmez veya halka karşı adil davranmaz. Böyle biri, güzel ahlakın sınırlarıyla çatışan, Allah'ın peygamberleriyle kavga yaparak Hakkın mertebesine baskın gelmek isteyen kimsedir. Bunlara misal olarak Hz. Musa'nın karşısında Firavun vb. kimseleri verebiliriz.

Allah mutlak iktidar sahibidir, fakat bir özelliği de, mühlet vermek, gücü yettiği halde bağışlamak -ihmal etmeden- cezalandırmayı ertelemektir. Cezalandırdığında ise aşırıya gitmemek Hakkın özelliğidir. Dünya hayatı, barış ve sulh zamanı, kaçanları telafi vakti olduğu kadar Allah katında razı olunan işleri yerine getirmek üzere gayret yeridir; razı olunan işler, indirilmiş şeriatlara uygun hayırlar ve iyilikler diye isimlendirilir. Şu var ki söz konusu imam, Allah tarafından emredilmesi veya tavsiye edilmesi itibarıyla o özelliklerle nitelenmez, fakat örfe göre güzel ahlak olmaları itibarıyla onlarla nitelenir. Allah Teâlâ o mekarim-i ahlakın değerini bildirmiş, onlarla nitelenenleri övmüştür. Nitekim Hz. Peygamber doğum tarihinden söz ederken böyle hükümdarlardan birisi olan Kisra'ya atıf yapar ve 'Ben adil bir hükümdarın

devrinde doğmuşum' der. Böylece ona hükümdar demiş, indirilmiş bir şeriata göre hareket etmese bile 'adil' diye nitelendirmiştir. Öyleyse adalet, Allah katında gözetilen bir niteliktir. Hz. Peygamber o insanları 'hükümdarlar' diye isimlendirmiş olsa bile Allah açık bir nassla onları halife atamamıştır. Böyle insanlar, perde ardından Hakk'ın vekilleridir. Onlar hükümdarın sahip olması gereken özelliklerle hükümdar olup sahip oldukları özellikleri Hakk'ın peygamberlerin diliyle gönderdiği şeriatlarında zikrettiği yerlerde kullanmadıklarında, tartışmacı ve Hakk'a galip gelmek isteyen kişi diye isimlendirilirler. Ne zaman üstün gelirse, galibiyet ona aittir; ne zaman yenilirse, galibiyet Hakk'a aittir. Böylece savaş, onun lehinde ve aleyhinde kayda geçer. Şiirde zikredilen barış, bir uyma olmaksızın, güzel ahlakın kullanım yerlerinde Hakk'a uymaktır. Bütün bunlar, (Hak tarafından bir ahit almaksızın) kendi başına hükümdar olanla ilgilidir. Hakk'ın valileri olan peygamberlerde ise salt adalet bulunur. Onlardan (Hakk'a karşı) itiraz veya kavga ortaya çıkmaz.

Allah'ın kulları arasında uygulanacak hükümleri ve şeriatı tatbik etmek üzere peygamberleri önlerine geçirip vekil ve halife atadığı imamlar da vardır. Bunlar, iki kısma ayrılır: Bir kısmı Hakk'a uyarak adil davranır ve kendileri için belirlenmiş şeriatı aşmazken diğer kısım gönderilen şeriatı kabul etmekle birlikte Hakk'ın onları davet ettiği kullanım yerlerine uymazlar. Bunun yerine Hak'tan yüz çevirirler. Bu imamlar, (şeriatı Kabul ettikleri için) adil ve (ve gereğine uymadıkları için) zalim olduklarını bilirler. Böyle insanlar, dış görünüş itibarıyla, 'galip gelen' ve 'tartışan' kimselerdir. Allah ise belki dönerler ve tövbe ederler diye kendilerine mühlet verir. Bu mühlet vaktinde şeriatta belirlenmiş hakikate karşı galibiyet onlaraymış gibi görünür. Söz konusu hakikat, Allah'ın halife kıldıklarında görmekle razı olduğu hakikattir. Bazen de şeriattaki hak ve hakikat onlara galip gelir. Bu durum, böyle bir yöneticinin karşısına hakka ve doğru yola çağıran bir kavgacının bulunmasıyla gerçekleşir. Böyle birisi zuhur ettiğinde, Hak kullarına onunla birlikte savaşıp ona karşı yükümlülükleri yerine getirmeyi ve ona yardım etmeyi ve zalimin eliyle cezalandırmayı vacip kılar. İş söylediğimiz hal üzere devam eder. Ta ki Allah'ın emri gelir ve gerçek hü-

küm uygulanır, iş tekleşir, rahmet genelleşir, bütün iş daha önce olduğu gibi O'na döner. Artık bazı nispetler ortadan kalkar, bir kısmı ise mahallin, mekânın ve işlerin kendisine döneceği ve kendisinde bulunduğu yaratılışın özelliğine göre geride kalır. Çünkü zamanın bir hükmü olduğu gibi mekânın ve halin bir hükmü vardır.

'Allah doğruyu anlatır ve O ayırıcıların en hayırlısıdır.'[552] Bu durumda kavga ve galip gelme ortadan kalkarken barış ve selamet darü's-selam'da sonsuza kadar devam eder. *'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'*

Halife kimdir: imameti Hakk'ın suretinden kaynaklanan kişi
İlahi isimler de destekler onu

Delilleri arzuya dayanan değildir halife
Bütün arzular ve heva ona yönelir

Mana bakımından öncelik onun
Hak ona yardım etmez şeriat desteklemez

Hak iddia eder, kılıçlar destekler onu
Böyle biri yalancıyken Hakk'ın yıldızı gözetler onu

DÖRT YÜZ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

'Kullarıma karşı delilim yok, onlardan birine 'niçin yaptın?' desem, bana mutlaka 'sen yaptın der?' Münazelesinin Bilinmesi

Allah söyler, fakat hiç kuşkusuz, ezeli bilgi vardır ve bilgide bir değişme söz konusu değildir.

Ben Hak olunca, söz benim sözüm
Olmazsam, söz tartışmacının sözü

Açık delil her yerde benim
Yakında ve uzakta ortaya çıkar

Gece sohbetine beni çağırdığında
Sohbeti arzuladığım için yataktan uzaklaştım

Bize 'Hoş geldin, sohbet arkadaşı' dedi
Her şeyi toplayıcı ve denklerden uzaklaşmış kişi

Dedim ki 'Sen olmasaydın toplayamazdım ben'
Hakkı ve halkı! Sonra gözlerim yaşla doldu

'Ağlıyorsun' sen dedi, dedim 'haz yaşlarıdır onlar'
'Senin sözlerin kulaklarımı doldurunca akarlar'

Allah Teâlâ şöyle der: *'Allah sizi ve amellerinizi yaratmıştır.'*[553] Bilmelisin ki, kerîm, kendisine ait hakkı bırakıp istenilmeden yapması gerekeni cömertliğinin gereğiyle yerine getiren demektir. Bazen mahrum bırakır ve kendisinden talepte bulunulur. Bu sayede o hususta aracının kendi katındaki değeri ve isteğine icabet etmekle kişiye yönelik cömertliği ortaya çıkar.

Allah'ın kulları ikiye ayrılır: Bir kısmı şeytanın üzerinde otoritesinin bulunmadığı kullardır. Böyle kullar 'ihtisas' kullarıdır. Onlar sadece Allah vasıtasıyla konuşan ve Allah'ı duyan kimselerdir. Buna göre kesin delil, ona değil, Allah'a aittir. *'De ki kesin delil Allah'a aittir.'*[554] Kulların bir kısmı, Allah'tan aktarır ve O'ndan duyar. Bu kullar kesin delil sahipleridir, çünkü Allah *'O arzusundan konuşmaz, onun konuştukları vahiydir'*[555] buyurur. Allah isteyen ve icabet edendir. Kulların geneli ise Allah'ın peygamberine haklarında şöyle dediği kimselerdir: *'Kullarım sana beni sorduklarında, Ben onlara yakınım, dua edenin duasına karşılık veririm.'*[556] Burada Allah herhangi birini ayırmadan bütün kulları kendisine izafe etmiştir. Başka bir ayette ise *'Ey kendilerine zulmeden kullarım!'*[557] der. Burada da aşırı gitmede kayıtsız olmalarına rağmen Allah onları kendisine izafe etmiş, onlara rahmetinden umut kesmeyi yasaklamıştır. Bu ve benzeri ifadeler, İblis'in de Allah'ın ihsanından kaynaklanan rahmetine tamah etmesine yol açmıştır. O'nun rah-

metinden umut kesmiş olsaydı, günahlarına günah katılacaktı. Allah onun aşırılığı hakkında bizi yoksullukla korkutmasını zikreder. İblis bize taşkınlığı emrederken Allah onun bizi korkuttuğu fakirliğe karşı ihsanını lütfeder. Şeytan böyle yapmakla memurdur, çünkü Allah ona *'Onlara vaatte bulun'*[558] diye emretmiştir. İblis, kendisinden aktarmış olduğu üzere, bu emrinde Allah'ı tasdik ederken kuşkuyla O'nun emrine bağlanır. Bu emir *'Onlara vaatte bulun'*[559] ayetinde belirtilir. Allah ise taşkınlığın karşısına mağfiretini yerleştirmiştir. Taşkınlığı emretmek bir taşkınlıktır. İblis, Hakk'ın mağfiret vaadinin altına girmiş ve bu da onun tamahını artırmıştır. Bununla birlikte onun yeri cehennemdir, çünkü İblis cehennem ehlindendir. Ateş ehlinden olup da kendisine uyanların günahları onun üzerine yüklünse bile, İblis ancak belli bir süre sonra sona erecek şeyleri yüklenmiş olur. Hâlbuki Allah'ın ihsanı kesilmez, çünkü o ihsan, uygun karşılığın dışındadır. Allah'ın rahmeti herhangi bir mahalle özgü olmadığı kadar herhangi bir yere özgü de değildir. O her şeyi kuşatmıştır. Öyleyse rahmet diyarı, varlık diyarı demektir.

Zikredilen bu kulları Allah kendisine izafeyle zikretmiştir ve O'na izafe edilmek şereftir. Böylece Allah, rahmetinden umut kesmeyi yasaklamış olduğu 'haddi aşan kullar' ile şeytanın otoritesinin nüfuz etmediği kulları kendisine izafede birleştirmiştir. Allah söz konusu kullarını -herhangi bir vakit belirlemeksizin- bütün günahları bağışlamakla müjdelemiştir. Bu nedenle bazı kullar için mağfiret öne geçerken bazı kullar için sonra gelir.

Sadece kul var ve O kulun Rabbi
Sadece rahim ve rahîm (merhamet edilen) var

'Rahîm' merhamet edilen demektir. Bu ifade katîl, cerîh ve tarîd gibi ism-i meful kalıbındadır. *'Allah'ın kelimelerinde değişme yoktur.'*[560] Bunlar âlemin cevherleridir. Değiştirme onlardan değil, Allah'tan kaynaklanır. *'Bir ayeti neshetsek veya unuttursak, daha hayırlısını veya benzerini getiririz.'*[561] Bir okumada ise biz onu unutursak şeklinde gelmiştir. *'Onlar günahlarını Allah'ın iyiliğe çevirdiği kimselerdir.'*[562], *'Kim Allah'ın nimetini değiştirirse...'*[563] Kastedilen nimet, daha önce Allah'ın müjde-

lemiş olduğu mağfiretin herkesi kapsamasıdır. '*Kendisine geldikten sonra...*'[564] 'Den sonra' şart olsa bile, içinde istifham kokusu vardır. Cevapta şöyle der: '*Allah cezası şiddetli olandır.*'[565] Hâlbuki Allah nimetini değiştireni cezalandıracaktır dememiştir. Allah gerçekte Şedidü'l-ikab'dır, yani cezalandırırken şiddetle cezalandırır. Öyleyse '*Allah'ın nimetini kendisine geldikten sonra değiştiren*'[566] ayetini takdir edecek yoktur. Nimeti değiştiren kişi, vaktin ihtiyacına göre daha hayırlı bir şeyle Allah'ın nimetini değiştirir, çünkü hüküm vakte aittir. Veya benzeri bir nimet ile değiştirir. Nesih tebdil demektir, ortadan kaldırmak demek değildir. Sonra şöyle der: 'Ben kulumun benim hakkımdaki zannındayım. Benim hakkımda iyi zanda bulunsun.' Her kim Allah'a karşı iyi zanda bulunmazsa, emrine karşı çıkmış ve Rabbini bilmemiş demektir. İblis'ten daha bedbaht birisi olabilir mi? Bununla birlikte Allah onun (kendisine uyan) kâfirden uzaklaşacağını söylemiş, onu âlemlerin Rabbi Allah'tan korkmak özelliğiyle nitelemiştir. Bir ayette '*Allah'tan ancak âlim kulları korkar*'[567] buyrulur. Sonra ayet '*Allah Aziz ve Gafur'dur*'[568] diye tamamlanır. Yani Allah, kendisiyle kulları hakkındaki genel mağfiretinin arasına perde teşkil edecek bir şeyden etkilenmekten münezzehtir. Ayetteki isimler, mağfiret ve bağışlamanın genelliğini bildirmek üzere, mübalağa kipinde gelmiştir. Bu mağfiret, farklı tabakalarına göre günahkârlar için mutlak bir umuttur. Kendisine geldikten sonra nimeti değiştiren hakkında söylediği Şedidü'l-ikab olması ise bu nitelikteki birisine 'ikab' ile süratle ulaşması demektir. Ona ulaşarak değiştirdiği işte değiştirmenin -ona değil- Allah'a ait olduğunu bildirir. Böylece ona '*Her şeyin melekûtunun O'nun elinde olduğunu*'[569] bildirir'. Çünkü Allah burada 'ikab' kelimesine acı sıfatını (elim) bitiştirmemiştir. Elem ve acı ikaba ve azaba bitiştirilmediğinde, acı veren işin kendisinde, kelimenin başka bir şekilde yorumlanma ihtimali vardır. Çünkü sadece elemden korkulurken bilhassa haz arzu edilir. Elem ve hazzı kabul edenin kendisinde bulunduğu doğanın gereği budur.

Allah Kuran'da kullarına sayısız deliller vermiştir ki bunlar, Allah'ın kullarına öğretişinin bir yönüdür. Bedbahtlık bedbahtın kendi aslından kaynaklanmış olsaydı, Allah kullarına rahmeti böyle açmaz ve zikrettiği delilleri serdetmezdi. Bu durum '*Allah sana bilmediğini öğretti,*

O'nun senin üzerindeki ihsanı büyüktür'[570] ayetinde belirtilir. İlahi ihsan ancak günahkâr ve müsrifler hakkında büyük olabilir. İhsan sahipleri hakkında ise '*İhsan sahipleri üzerinde bir yol yoktur*'[571] denilir. Çünkü ilahi ihsan onlara doğrudan ve sebepsiz gelmiş, bu sayede de onlar 'muhsin' yani ihsan sahibi (Allah'ı görür gibi ibadet eden) olmuşlardır. Bu nedenle ilahi lütuf ve inayet, ihsan sahibi olmayanlarda kalmıştır. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

DÖRT YÜZ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

'Yönettiklerinin işini zorlaştıran kimse, kendi devletini yok etmek üzere çalışmış demektir, onlara yumuşaklık gösteren, hükümdar olarak kalır, kölesini öldüren efendi efendiliğini öldürmüş demektir, bunun istisnası benim' Münazelesinin Bilinmesi

Tamlama ve izafet bizi ve O'nu baki kılar
O'nun bizdeki hikmeti böyle işte

Kullar/kölelik olmasaydı, efendilik olmazdı
Kulları yöneten olmasa onlar mevali olmazdı

Kalıcılığım hakkında inandığımı söyledi
Dirilişte, nasıl idiysek öyle var edecek bizi

Hak bir şeyi yok ederse izale eder
Bizi idare eden içindeyken nasıl yok eder ki?

Onun varlığıyla Allah Yaratan'dır
Yoksa ne kendiliğinde bir eseri olur ne bizim Yaratıcımız

Allah Teâlâ şöyle der: '*Hamd âlemlerin rabbi Allah'a aittir.*'[572] Hâlbuki burada kendisinin rabbi dememiştir, çünkü bir şey, kendisine iza-

fe edilemez. Bu ifade, Allah'ın suretinde yaratmış olduğu kullarına dönük ilahi bir tavsiyedir. Allah onların arasından dilediklerine büyük imamlığı vermiştir. Bu imamlık, dünya ve içindeki olanlarla ilgilidir. Hz. Peygamber 'Hepiniz çobansınız, güttüklerinizden sorumlusunuz' buyurur. Çobanlığın en yücesi büyük imamlık iken en aşağısı insanın organlarından sorumlu olmasıdır. İkisinin arasında ailesi, çocukları, öğrencileri ve köleleri üzerinde imam olanlar gelir. Her insan ilahi surete göre yaratılmıştır ve bu nedenle imamlık bütün insanlarda bulunur. İmam olmak bakımından hepsinin hükmü birdir. Yönettiği mülk ise daha önce söylediğimiz üzere genişler veya daralır. Öyleyse imam, yönettiklerinin hallerini her nefes kontrol edebilendir. Böyle bir imam, Allah'ın kendisini üzerlerine vali yaptığı ve başlarına geçirdiği kimselerin değerini bilen biridir. Bütün bunlarla da Allah'm kendisinin üzerinde gözeten olduğunu öğrenir. O Allah ki kendisini halife atamış, sonra da bir konuya dikkatini çekmiştir; insan Allah'tan öğrenirse, bu meseleyi anlar. Şöyle ki: Efendi yönettiklerine karşı eksiklik yaptığında, hiç kuşkusuz, eksiklik ölçüsünce efendiliği de eksilmiş ve kendini görevden azletmiş olur. Mesela kölesini azat eden kişi, köleden azat ettiğini azat etmiş sayılırken kölede azat edilen kısmın dışında kölelik sürer. İmam (devlet başkanı) oyun ve eğlencesiyle meşgul olup halkının haz ve eğlencelerine katılarak bakmakla yükümlü olduklarının işlerine bakmaz ve yönettiği insanların halleriyle ilgilenmezse, hiç kuşkusuz, bu davranışıyla kendini azletmiş olduğu gibi hükümdarlık mertebesi de onu dışlamış demektir. Böyle bir insanın üzerinde sorumluluk ve vebal kalacağı gibi başkanlık ve efendiliği de yitirir. Allah Teâlâ onu efendiliğin iyiliklerinden mahrum bırakır. O da pişmanlığın fayda vermediği yerde pişman olur. Çünkü bu konuda sorguya çekilmese ve kendi haline bırakılmış olsaydı yine de sorun olurdu. Bunun istisnası Allah'tır, çünkü Allah'ın mülkünden hiçbir şey eksilmez. Allah'ın bir kulu ölüp berzah âlemine göçerse, bu kez Allah'ın orada ölen kişi üzerindeki efendiliği sürer. Hâlbuki bir insanın kölesi öldüğünde, efendiliği ortadan kalkar. Rububiyette bizimle Allah'ın arasında böyle bir fark vardır. Hz. Peygamber 'Allah bütün işlerde yumuşaklığı sever' buyurur. Âlim olan insan, yumuşaklığı, yumuşak davrananı ve yumuşak davranılanı bilen kimsedir. Her insan yumuşak davranan ve yumu-

şak davranılandır. Her insan bir açıdan köle bir açıdan sahip ve efendidir. *'Allah bir kısmınızı diğerlerinden üstün yapmıştır.'*[573] Bu sayede insanlar birbirlerini hizmetçi edinir. Allah ise *'Dereceleri yükseltendir.'*[574] Biz O'na ait olduğumuz gibi O da bize aittir. Biz O'na ait olduğumuz gibi aynı zamanda kendimize de aidiz. Biz O'na ve kendimize aidiz. O ise - kendine değil- bize aittir.

Bu bölümde ilahi bilginin bilinenlere veya kudretin güç yetirilenlere, iradenin irade edilenlere izafesinden daha çetin bir bahis yoktur. Buradaki güçlük, ilişmedeki hadisliktir. Başka bir ifadeyle Kadir, Alim ve Mürid olması bakımından her sıfatın konusuna ilişmesindeki hadislik bu güçlüğü ortaya çıkartan nedendir. Çünkü bilineler, güç yetirenler ve irade edilenler, nihayetsiz şeylerdir. Allah da sonsuz olmaları itibarıyla onları bilgisiyle ihata eder. Durum işaret ettiğimiz gibidir. Kelamcılar bu durumu öğrenince, 'istirsal' görüşünü dile getirmişlerdir. Başka bir kelamcı, ilişmenin yenilendiği görüşünü ileri sürmüştür. Allah Teâlâ bu makamda *'Ta ki, bilelim...'*[575] demiştir. Bazı eski âlimler ise ilahi bilginin tafsilata ilişmeyeceğini ileri sürmüştür (Allah cüzileri bilmez görüşü). Bunun nedeni, bu alandaki sonsuzluk kadar sonsuzun varlığa girmeyişidir. Onlara göre Allah tafsilatı 'tafsilat' olması itibarıyla tam ve belirli bir şeyde değil, bir durumda tafsilat olarak bilir. Bu konuda akıllar, fakir gücündeki çelişkiler nedeniyle, çelişkiye düşmüşlerdir.

Bize göre bu meselede sorunu çözebilecek olanlar, keşif, vecd ve ilham ehlidir. Onlara göre bilgi, bilen ile bilinenler arasındaki bir nispettir (bağ). Bu yorumda sadece Hakkın zatı -ki O'nun varlığıdır- vardır ve O'nun varlığının başlangıcı ve sonu yoktur ki, bir ucu olabilsin! Bilinenler ise O'nun varlığının iliştiği ve taalluk ettiği şeylerdir. Böylece Allah'm bilgisi varlık itibarıyla sonsuz olan şeylere, yani sonsuz sayıdaki bilinenlere, güç yetirilenlere ve irade edilenlere ilişmiştir. Bu konuyu düşünmelisin! Çünkü bu konu ince bir bahistir:

Allah varlığın kendisidir ve O varlığa girip sonlu olmakla nitelenemez. Çünkü varlığa giren her şey sonludur. Allah Teâlâ varlığın ta kendisidir, yoksa varlığa giren bir şey değildir! Çünkü O'nun varlığı mahiyeti demektir. Hakkın dışındakilerin bir kısmı varlığa girer ve var-

lığa girmekle sonlanır; bir kısmı varlığa girmez, dolayısıyla sonlu olmakla nitelenmez.

Dikkatini çektiğim husus iyi öğrenmelisin! Çünkü başka bir yerde bu bahsi bulamazsın. Güç yetirilenler (makdurât) ve irade edilenler bu ölçüye göre değerlendirilir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ BEŞİNCİ BÖLÜM

'Kalbini benim evim yapıp onu başkalarından boşaltana ne vereceğimi kimse bilemez; kalbi Beyt-i mamur'a benzetmesinler, çünkü orası -benim değil- meleklerimin evidir ve bu nedenle dostum orada kalmadı' Münazelesinin Bilinmesi

Kalp senin evin benim değil! Mamur kıl onu
Senin zikrettiğin bir şeyi zikretmiyorum ben

Kendimi zikretmem bir perde iken Senin beni zikretmen başka!
Senin beni zikretmen en büyük mutluluk

Ben Seni zikredersem, zikir Senden bize ait
Sen bizim zikrettiğimiz bir şeyi zikretmezsin

Halil'in meskeni Beyt'in zahiri
Kalbinden dolayı, sürekli tabi olursun

Ona yerleşmez ve onu imar etmez
Hamd o Allah'a ki O'nu ifade etmez
O, benim kalbimde onu tasvir eder

Allah bizi ve seni Ruhu'l-kuds ile desteklesin, bilmelisin ki, Allah'ın rahmeti her şeyi kuşatmıştır. O'nun rahmetinin bir yönü, kulu-

nun kalbini rahmetle yaratmış ve onu rahmetinden daha geniş yapmış olmasıdır. Çünkü müminin kalbi Hakkı sığdırır. Nitekim Allah şöyle der: 'Beni yerin ve göğüm sığdıramadı, mümin kulumun kalbi sığdırdı.' Allah'ın rahmeti genişliğine rağmen Allah'a taalluk edememiş veya O'nu sığdıramamıştır. Çünkü rahmet Allah'tan olsa bile O'na dönmez. Hâlbuki Allah kulunun kalbinin O'nu sığdırmasını imkânsız saymamıştır. Çünkü (insandaki parçalar içinde) Allah'tan öğrenen ve (hakikati) Allah'tan anlayan kalptir. Allah kalbe kendisini bilmeyi emrederken, ona ancak yapabileceği bir işi emretmiştir. Böylece Hak kulun kalbinde bilinen ve akledilen olur. Hâlbuki Allah merhamet edilen diye nitelenemez. Bu durum yaratıklarının rahmetinin O'na ulaşamayacağını gösterir. Buna mukabil kalplerdeki takva O'na ulaşır. Nitekim Allah *'Fakat sizden olan takva Allah'a ulaşır'*[576] buyurur. Başka bir ayette Allah'ın şiarları kastedilerek -ki onlar bir tür Allah'ı bilmedir- *'onlar kalplerin takvasındandır'*[577] denilir. Başka bir ayette *'Onların kendileriyle aklettikleri kalpleri yok mu?'*[578] denilir. Allah'ın kalpleri akledici diye yaratmış olmasının nedeni, kulun onun vasıtasıyla ilahi hitabı anlayabilmesidir. Allah'ın kula hitap ettiği hususlardan birisi, rahmeti her şeyi kuşatırken kulun kalbinin O'nu kuşattığıdır. Şu var ki burada işaret etmekle yetinip açıklamayacağım bir sır vardır, şöyle ki: Allah bilinmeyi sevdiğini söylemiştir. Sevginin gereği ise tanınan olmaktır. Bu maksatla Allah âlemi yaratmış, onlara tanınmış, onlar da kendisini bilmiştir. Öyleyse yaratılmışlar O'nu kendi düşünceleriyle değil, O'nun kendisini tanıtmasıyla tanımışlardır. Bu durum *'kalbi olan veya kulak veren ve şahit olan kimse için işarettir.'*[579]

Muhabbet, zevk bilgisiyken bizde olan ise sevendir. Seven herkes sevginin gerektirdiği şeyi bilir. Buradan rahmetin genelliği öğrenilir. Başka bir hadis, Allah'ın gazabının kulun O'nu gazaba getirmesinden kaynaklandığını belirtir. Öte yandan Allah'ın tercümanı olan peygamberlerin yaratıklar kıyamette kendilerinden şefaat istediklerinde şöyle diyecekleri aktarılmıştır: 'Allah bugün daha önce hiç kızmadığı ve bir daha kızmayacağı şekilde gazaba gelmiştir.' Bu gazap intikamla ortadan kalkar. Hz. Peygamber 'Sadaka Rabbin gazabını söndürür' der. Allah kula sadaka verme imkânı ihsan edendir. Bu durumda kuluna

vermeyi nasip ettiği sadakayla gazabını söndüren bizzat Allah'tır. Böyle ifadeler çoktur. Fakat Allah'ın kulları nezdinde bu kadarı da O'ndan (olmak üzere yeterlidir). Biz bir ekleme yapmak istemiyoruz, çünkü biz O'nu kendisinin bildirmesiyle tanıdık. Bu da -yaratılmışın düşüncesinden değil- O'nun bildirmesiyle meydana gelen bilgidir.

Allah kulun kalbini evi edinmiştir, çünkü orayı kendisi hakkındaki marifetin mahalli yapmıştır. Kalp -nazarî bilginin değil- irfanî bilginin yeridir. Allah kalbi koruyarak başkasının yerleştiği bir yer olmaktan sakınmıştır. Kul (farklı özellikleri) kendinde toplayan varlıktır (kevn-i cami). Bu nedenle Hakk'ın o kul için farklı suretlerde, başka bir ifadeyle her bir şeyin suretinde tecelli etmesi gerekir; çünkü kul her şeyi bilebilecek (kalbe) sahiptir. Eşyayı bilmenin yeri ise kalpten başkası değildir. Allah, kulun kalbinin Rabbinden başkasının gireceği bir yer olmasını kıskanır ve bunun için kendisinin her şeyin sureti ve her şeyin aynı olduğunu öğretir. Böylece kulun kalbi de her şeyi kuşatır, çünkü her şey, Hak'tır. Kalp bu durumda Hakk'ı sığdırmış demektir. Binaenaleyh herkim hakikati bakımından Hakk'ı bilirse, hiç kuşkusuz, her şeyi öğrenmiş demektir. Hâlbuki herhangi bir şeyi bilen Hakk'ı bilmiş sayılmaz. Hatta kul, bildiğini zannettiği şeyi bilmiyordur, çünkü onu bilseydi, onun Hak olduğunu bilirdi. Bir şeyin Hak olduğunu bilmeyince, kulun o şeyi bilmediğini söyledik. Allah (kendini sığdıran kalpten söz ederken) 'müminin kalbi' demiş, müminden başkasını zikretmemiştir. Çünkü Allah'ı bilmek, O'nun bildirmesiyle gerçekleşebilir. Teorik/nazarî düşünceyle Allah bilinemeyeceği gibi O'nun öğretişini müminden başkası da kabul edemez. Çünkü mümin olmayan kişi, genel itibarıyla, Allah'ın bildirmesini kabul etmez. Böyle bir insan, söz gelişi, Hakka dair verilen bilgiyi imkânsız sayabilir. Bu bağlamda 'imkânsız sayanlar' kısımlara ayrılır: Bir kısmı peygamberleri suçlayarak onların hayal gücünün otoritesi altında bulunduklarını ileri sürer. Bu kısım, Allah'ın kendilerini saptırıp hidayet karşısında körleştirdiği ve en çok zarara uğrayanlardır. Onlar hidayet yolunda kör olanlardır. Hakikati bilselerdi durumun böyle olduğunu da anlarlardı. Onlar, bilgisizlik ile dinden çıkmayı bir araya getirmiş, bu nedenle de mutluluktan nasipleri yoktur. Allah hakkında böyle bir bilgiyi imkânsız sayan

başka bir grup şöyle der: 'Peygamberler Allah'ı en iyi bilenlerdir. Bununla birlikte onlar sözlerinde işin kendinde olduğu durumu ifade etmek yerine insanların anlayış seviyelerine inmişlerdir. Çünkü gerçeği olduğu durumda ifade imkânsızdır.' Bu insanlar, kendisine ve peygamberlerine nispet ettiği hususlarda Allah'ı ve peygamberi tekzip etmiş, bunu yaparken nazik ifadeler kullanmış kimselerdir. Bu duruma şöyle bir misal verebiliriz: İnsan saygı gösterdiği birinin dinleyenin onun söylediği durumda olmadığını zannedeceği konuşmalar yaptığını görür. Bu kişi ona 'yalan söyledin' demez, sadece 'efendim doğru söylüyor, gerçek öyle değildir; gerçek efendimin şu şekilde söylediğidir' der. Gerçekte bu kişi onu yalanlar ve nazik bir ifadeyle onu cahil ilan eder. İşte tevile kalkanların davranışı böyledir.

Bir kısmı, peygamberin ifade ederken insanların seviyesine indiğini söylemek yerine, şöyle der: 'Bu sözle kastedilen, sıradan insanların anladığı değil, şu ve şudur.' Burada zikrettikleri yorum, peygamberin vahyini kendisiyle getirdiği dilde mevcuttur. Bu insanlar, hal itibarıyla, önce zikredilenlere benzer. Bununla birlikte onlar bu konuda kendi görüşleriyle Allah'a hüküm dayatırlar ve 'dilden anlaşılan budur' (diye) kesin hüküm verirler. Hâlbuki aşnı dilin mensuplarının inandığı anlam söylediklerinden başkadır. Bu durumda gerçek anlamın her iki yorumun birden olması imkânsız sayılamaz. Söz konusu tevilciler, Allah'ın kendisine dair vermediği bir hükmü vermiş olmakla yanılmışlardır. Onlar, sadece akıllarını kendisine bağlayıp sınırladıkları ve daralttıkları bir ilaha ibadet etmişlerdir.

Bir kısmı şöyle der: 'Geldiği haliyle vahiydeki lafızlara iman ederiz, fakat anlamını bilmeyiz.' (Bu insanlar gerçekte şunu demiş olur): Biz lafza iman ederken vahyi duymamış kimseler gibi oluruz ve aklın bize verdiği delile göre sözün zahirinden anlaşılan anlamı imkânsız saymaya devam ederiz. Demek ki bu insanlar da nazik bir üslupla Allah'a hüküm dayatmaktadır. Başka bir ifadeyle onlarm davranışı, nazik bir ifadeyle, Allah'a karşı çıkmak demektir. Çünkü onlar, kendilerini ilahi hitabı duymayanlar gibi kabul etmektedirler. Başka bir grup '(vahyin) lafzına Allah'ın ve peygamberin lafız hakkındaki bilgisine göre iman ederiz' derler. Bunlar, Allah bize abes sözle hitap etmiş diyen-

lerdir, çünkü (onların anlayışına göre) Allah bize anlamadığımız bir şekilde hitap etmiştir. Hâlbuki Allah şöyle buyurur *'Biz gönderdiğimiz her peygamberi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara açıklasın.'*[580] Vakıa da böyledir. Allah Teâlâ'nın da buyurduğu üzere, peygamber bize gelen vahyi bize açıklamıştır. Fakat söz konusu tevilciler, müslüman olmalarına rağmen, peygamberin sözlerinin bir beyan olduğunu kabule yanaşmamaktadır.

Üçüncü durum şudur: Onlar Allah'ın basiret gözlerinden bilgisizlik perdesini kaldırıp nefislerindeki ve ufuklardaki ayetleri gösterdiği kimselerdir. Bu sayede (görülen her şeyin gerçekte) Hak olduğunu, başkası olmadığını görürler. Onlar Hakk'a iman ederler. Daha doğru bir ifadeyle her yönden ve her surette Hakk'ı bilirler ve her şeyi ihata ettiğini öğrenirler. Dolayısıyla arif her şeyi Hak'ta görür. Bu yönüyle Hak her şeyi ihata eden bir zarftır. Nasıl böyle olmasın ki? Allah ed-Dehr ismiyle buna dikkat çekmiş, O'nun dışındaki her şey bu Dehr'e dâhil olmuştur. Her kim bir şeyi görürse, onu Hakta görmüştür. Bu nedenle Hz. Ebu Bekir 'Gördüğüm her şeyden önce Allah'ı gördüm' demiştir. Çünkü o şey Hakk'a girene kadar onu görmemiştir ve bu durumda zorunlu olarak o şeyden önce Hakk'ı görür. Çünkü o şeyin Hak'tan ortaya çıkışını görmüştür. Öyleyse Hak, bütün varlıkların evidir, çünkü O, varlık demektir. Kulun kalbiyse Hakk'ın evidir, çünkü kalp Hakk'ı sığdırmıştır. Fakat söz konusu olan müminin kalbidir, başkasının değil!

Kim Hakkın eviyse Hak da onun evidir
Hakkın varlığı, var olanların aynı

Müminin böyle bir genişliğe sahip olması, âlemin ve Hakkın suretinde yaratılmış olmasından kaynaklanır. Buna mukabil âlemdeki herhangi bir parça Hakkın suretinde değildir. Bu nedenle Hak müminin kalbini kendini sığdırabilecek kadar geniş olmakla nitelemiştir. Ebu Yezid el-Bestami arifin kalbinin genişliğinden söz ederken şöyle der: 'Arş', yani Allah'ın mülkü ve içermiş olduğu bütün cüzîler ve onların cevherleri, 'yüz bin katıyla birlikte' -ki burada sınırlama değil sadece sonsuzluğu ve ulaşılamazlığı bildirmemek için böyle bir ifade kullana-

rak varlığa girenleri kastetmektedir- 'arifin kalbinde bulunsaydı, arif onları fark edemezdi.' Çünkü kalp kadimi sığdırırken hadisi (zamanda yaratılmış) nasıl mevcut olarak hissedebilir ki?' Ebu Yezid'in ifadesi, dinleyenlerin anlayışı ölçüsünde, kalbin genişliğini anlatan bir ifadedir. Gerçekte şöyle demek gerekir: 'Arifin kalbi Hakkı sığdırdığı için her şeyi de sığdırır.' Çünkü Hakkın dışında hiçbir şey yoktur. Dolayısıyla var olan her şeyin sureti arifin kalbinde, yani Hakkı sığdıran kulun kalbindedir.

Arifin kalbi her suretin heyulası
Her suret için bir heyula sanki kalp

Sen şunun ve bunun arasında
Hak seni orada suru olarak yerleştirmiş

Ebu Yezid'inkine benzer bir cümle Cüneyd-i Bağdadî tarafından söylenmiştir. Cüneyd 'hâdis olan kadime bitiştiğinde geride izi kalmaz' demiştir. Bununla birlikte Cüneyd'in cümlesi, Ebu Yezid'inkinden daha yetkindir. Çünkü hadisi kadime bitiştirdiğinde, iz ve eser hadise değil, kadime ait olur. Bu karşılaşmayla kendinde gerçek ortaya çıkar ki, o da bizim söylediğimizdir (eserin kadim'e ait olması). Çünkü eserin ve izin bilinmemesi mümkün değildir. Kadim ile karşılaşmazdan önce eser hadise nispet edilirken hadis kadimle karşılaştığında kadimde görülür. Buna mukabil hâdis, eserin kendisi olarak görülmüştür. Bu nedenle Cüneyd söylediğini söylemiştir.

Bu açıklamadan sonra Hz. İbrahim'in bu mesabede olduğundan kuşku duymayız. O ve bütün peygamberler, Hakk'ı sığdırmış kimselerdir. Allah onun sırtını Beyt-i Mamur'a dayandırmış, fakat oraya girmemiştir. Çünkü oraya girmiş olsaydı Beyt-i Mamur, Hakk'ı sığdırmış demek olurdu. Başka bir ifadeyle Hakk'ı sığdıran birini sığdırmış olacağı için (dolaylı olarak) Hakk'ı da sığdırmış olurdu. Bu yorum, gerçek bir değil, işarî bir yorumdur. Çünkü Hz. İbrahim'in bedeni hiç kuşkusuz duvarlarla sınırlanmıştır. Burada onun ölümle birlikte intikal ettiği berzahtaki suretini kastediyoruz.

Şiirde geçen 'Onu kendimden boşaltırım' ifadesine gelirsek, kastedilen, Kuran-ı Kerim'i okuyan hakkında Hz. Peygamber'in söylediği sözdür. Hz. Peygamber kutsi bir hadiste Rabbinden şöyle aktarır: 'Beni zikretmenin kendisini benden bir şey istemekten alıkoyan kimseye istediğinden daha iyisini vereceğim.' Allah Teâlâ şöyle buyurur: '*Kuşkusuz biz zikri indirdik.*'[581] Kastedilen Kuran'dır. Başka bir ayette ise '*Zikir ehline sorunuz*'[582] denilir. Kastedilen yine Kuran ehlidir, çünkü Allah '*Kitapta hiçbir şeyi ihmal etmedik*'[583] buyurur. Kuran, her şeyi toplayan kitap demektir. Kim başkanın varlığına inanırsa, kalbini Hak için boşaltması gerekir.

İnsanlar derece derecedir, çünkü Allah âlemin bir kısmını ötekilerden üstün kılmıştır. Derecelendirmenin en faziletlisi, Allah'ı bilmek hususundaki derecelenmedir. Bakınız! Allah insana kendisine ait olan el-Ahir isminin menzilini vermişken kendisine O'nu bilmede el-Evvel ismini vermiş, meleği el-Evvel ve el-Ahir arasında ihata edilen kılmıştır. Mertebeleri bilen, meleğin ve insanın Allah hakkındaki bilgisinin (derecesini) de öğrenir. Bu nedenle melek -ki o Ruhu'l-emin'dir- el-Evvel isminden el-Ahir ilahi ismine yerleşmiş kâmil kul olan peygambere vahiy getirir. Bu durum '*Allah şahittir*'[584] ayetinde belirtilir. Allah kendi birliğine şahit ederken kendisiyle başlamış, sonra melekleri, meleklerden sonra bilgi sahipleri olan insanları zikretmiştir. Öyleyse başında da sonunda da iş ve emir, Allah'a aittir. Melek ise o ikisinin arasındadır. Varlığın durumu da böyledir: İlk olmak Hakk'a aittir. Sonra meleği yaratmış, ardından insanı yaratmış, ona halifeliği vermiştir. Hâlbuki meleğe halifelik vermemişti, çünkü ortadaki ihata edilmiş demektir. Meleğin insandan üstünlüğü, Allah katından ona getirdiği vahiyle ortaya çıkar. Bu durum, akla ve dile göre, üstünlük hakkında kesin delil sayılmaz. Nitekim göklerin ve yerin yaratılışı da insanların yaratılışından 'daha büyüktür (hâlbuki insan daha üstündür).' Çünkü insanlar feleklerin hareketiyle ve unsurlarda gerçekleşen tekvini Kabul etmekle meydana gelirler. Öyleyse sadece özel yönler olduğu gibi hepsini kuşatan bir yön vardır. Bir varlık bir açıdan diğerlerinden üstün iken başka bir açıdan da diğerleri üstündür. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

DÖRT YÜZ ALTINCI BÖLÜM

'Benden herhangi bir şey nedeniyle bir şey çıkmamıştır, çıkması da uygun değildir' Münazelesinin Bilinmesi

Bir şey nedeniyle zuhur etseydik o şey bizden başka olurdu
Bizden başka olan yoktur! Peki zuhur nerededir?

Sen varlığın kendisisin, başka değilsin
Bu nedenle el-Gayûr İlah'ım ben

Ey kulum! Baki olduğunu söyleme sakın
Fani ve yok olucusun sen

Her vakit yeniden yaratılırsın
Bu nedenle fena ve nüşûr sana ait

Allah Teâlâ şöyle buyurur: 'Kendisine zuhur edeceğim bir şey yok, çünkü ben her şeyin aynıyım. Öyleyse sadece varlık şeyliğine sahip olmayan bir şeye zuhur edebilirim. Beni ise ancak mümkünler sübût şeyliklerinde görebilirler. Ben onlara da zuhur etmedim, çünkü onlar sürekli madum iken ben ezeli olarak mevcudum. Benim varlığım, zuhurumun ta kendisiyken işin böyle olması kaçınılmazdır. Ortaya çıkan ve zuhur edenler şeylerdeki hükümler, benim isimlerime aittir; gerçekte ise mümkünlerin hakikatlerine aittir. Bunun yanı sıra varlık benden başka bir şey değildir. Öyleyse imkân hükümleri, bir hakikatte suretleri ayrıştırmıştır. Nitekim nazarî düşünce sahipleri, türlerin cinse, şahısların türlere ayrılması hakkında böyle düşünür. Sen isimleri görürsün, ben ise onların müsemmasıyım; esma-i hüsna'yı kastediyorum. Eser onlara izafe edilir, gerçekte eser ve iz, mümkünlerin hakikatlerine aittir. Bu nedenle mümkünlerin isimlerinin suretlerine verilir.

Mümkünlerin isimleri arasında Allah'ın isimleri bulunur. Bu isimlerin iki nispeti vardır: Birincisi Allah'a, diğeri mümkünlerin suretlerine döner. Hak, O'nun varlığında zuhur etmeleri itibarıyla değil, suretleri olmaları itibarıyla mümkünlerin suretlerinde zuhur edici değildir.

Bir şey görülemeyecek kadar başka bir şeyin varlığına yakın iken, o şeye gözükmesi ve zuhur etmesi mümkün değildir. Nitekim havada bu durum bilinir. Onu görmemizi engelleyen şey, havanın gözümüze olan aşırı yakınlığıdır. Biz havayı göremeyiz ve tabii olarak bize görünmesi mümkün değildir. Hava bizden uzaklaşmış olsaydı, hiç kuşkusuz ki onu görebilirdik. Hâlbuki suretlerin kendilerinde bulundukları cevherden uzaklaşmaları imkânsızdır; uzaklaşsalardı, işin kendinde bulunduğu durumdaki gibi -çünkü suretler cevherde yok olucudur- yok olurlardı. Onlar *'Sürekli bir yenilenme halindedirler.'*[585] Mümkünler, ilahi isimlere sahip olmaları itibarıyla, varlıkta bu suretleri birbirlerine verirler. Binaenaleyh söz konusu mümkünler herhangi bir sureti ancak el-Kail, el-Kadir, el-Halik, er-Rezzak, el-Muhyi, el-Mumit, el-Muiz, el-Muzill gibi ilahi isimler vasıtasıyla izhar edebilirler. Müstağnilik ve izzete gelirsek, bunlar, ilahi zata aittir. Allah el-Gani ve el-Aziz'dir. Müstağniliğin O'na ait olması, bu suretleri verip zatının hakikatinin gereği olarak verdiği şeyi kabul etmemesinden kaynaklanır. İzzetin O'na ait olması ise, söz konusu suretlerin var olma hallerinde birbirlerinden elde edecekleri bilgiyi O'na vererek kendisinde etkide bulunamamaları demektir. Çünkü suretlere ilahi isimler vasıtasıyla elde ettikleri bu ilimleri verenler, hakikatlerdir. *'Ta ki bilelim...'*[586] ayetinin anlamı budur. Allah'ın bilen olduğunda kuşku yoktur. Hak âlim iken mümkünlerin hakikatleri de bilen ve bilgi kazanandır. Bilgi ise suretlerin kendisi demektir ve onlar bilgiyi ilahi isimlerden kazanmışlardır. İlahi isimlere bilgiyi veren ise mümkünlerin hakikatleridir.

Buradan çokluk ve birliğin etken ve edilgenin, eserin ve âlemin Allah ile ilişkisi öğrenilir. Ayrıca ortaya çıkan suretlerin çeşitliliği, ortaya çıkan şey, kimin ortaya çıktığı, kimin gizli ve bâtın kaldığı buradan öğrenilir. el-Evvel ve el-Ahir, ez-Zahir ve el-Bâtın'ın hakikati buradan öğrenilir; bunlar esma-i hüsna sahibinin nitelikleridir.

Bu bölümde zikrettiğimiz hususu iyice öğrenmelisin, çünkü bu bölüm, kadrini sadece Allah'ın bilebildiği önemli konuları içeren son derece yararlı bir bölümdür. Bu bölümü anlayan kimse, kendisini tanır: Acaba suret midir, sureti veren midir? Yoksa zatı gereği yok olucu mümkünün sabit hakikati midir? Kendini bilen, zorunlu olarak, Rab-

bini de bilir. Bu bağlamda Hakk'ı ancak Hak bilebilir. Burada bir öncelik ve sonralık yoktur. Çünkü yokluk halindeki mümkün, Hakk'ın varlığına ait ezelilikten sonra gelmez. Ezel Hakk'ın varlığı nedeniyle bir olduğu gibi mümkünün yokluğu, sabitliği ve Hak'ta taayyünü itibarıyla zorunludur. Mümkün Hak'ta taayyün edip başka bir mümkünden ayrışmamış olsaydı, *'kün'*[587] yani ol emrindeki hitap kendisine tahsis edilemezdi. Bu konuyu anlayan, 'kün' emrini kimin söylediğini, kime söylendiğini ve neticesinde neyin/kimin meydana geldiğini, kef ile nun harflerinin hükmünü kimin kabul ettiğini de anlar.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ YEDİNCİ BÖLÜM

'Benden başkasına bakarsan şimşekten daha hızla benden uzaklaşırsın, bu benim değil, kendi zayıflığından kaynaklanır' Münazelesinin Bilinmesi

Namaz kılanın sağa sola dönmesi namazdan bir çalma
Zaman dilediği şekilde onlarla oynar

Dehr'dir O, Meşiyet O'ndan
Zamanın insanları insanların kendisi

Her şeyin isimlendirilen bir kisveye sahip
Adamların kalpleri kisvenin kendisi

Ben O'nun sureti, sonra gizlenir
Varlığımla gizlenir; çöplükteki sinekler gibi

Varlığımın suretiyle var olan tanımlar gibi
Esas aslıyla onlardan yücelir

Şeyhimiz Ebu Muhammed Abdullah eş-Şekkaz'ın Endülüs'ün bir şehri olan Gırnata'da huzuruna girmiştim. Şeyh Bağa'dandı ve benim Allah yolunda karşılaştığım insanların en büyüklerindendi. Bana şöyle dedi: 'Kardeşim! Adamlar dört kişidir. Birincisi 'Biz senden önce adamlar gönderdik' ve *'Öyle adamlar ki ticaret ya da alışveriş onları Allah'ı zikretmekten engellemez'*[588] ayetinde zikredilenler, (ikincisi) *'Allah'a verdikleri söze sadık kalan adamlar'*[589], (üçüncüsü) *'İnsanlar arasında haccı ilan et, sana adamlar gelir'*[590] ayetinde geçenlerdir. Burada binekli değil, yaya gelenler kastedilir. (Dördüncüsü ise) *'Araf üzerinde adamlar vardır'*[591] ayetinde geçenlerdir. Şeyh 'dört adam' diyerek, mertebeleri sınırlamıştı. Çünkü 'adam' darken, resul, nebi, veli ve mümin olmak üzere dört sınıf vardır. Bu dördün dışındakiler dikkate alınmaz, çünkü bir şey ancak -insanlık hakikati bakımından değil- manevi mertebesi bakımından dikkate alınabilir. İnsanlık her insanda tektir. Bu yönüyle insanlar -varlıklarına göre değil- menzillerine göre derecelenir ve güzel/iyi, daha güzel/daha iyi veya güzel/iyi olmayan diye ayrışırlar. Bu nedenle şeyh adamları zikrederken dörtten fazlasını zikretmemiş, onunla da ifade ettiğimizi kastetmiştir. Ayetlerde zikredilen adamlar bilhassa erkekler anlamında değildir. Kastedilen, erkek veya dişi olsun, insan türüdür. Ben ona *'Sana rical olarak gelirler'*[592] ayetinde kastedilenin yaya yürüyenler olduğunu söylediğimde, şeyh şöyle demişti: 'Adam taşınan olmaz zaten! Binekli olan, taşınandır.' Buradan neyi kastettiğini anladım, çünkü o da Hz. Peygamber'in Burak üzerinde taşınarak isra yolculuğunu yaptığını biliyordu. Bu nedenle sözünü kendine bıraktım ve ona asıl üzere kalmanın yaratıklar için Allah'ın talep ettiği şey olduğunu belirtmedim. Bu nedenle Allah *'Ben seni daha önce bir şey değilken yarattım'*[593] buyurur. Yani kendisine bir şey söylenmesi gereken mevcut bir şey değildin. Benim karşımda -daha önce yokluk halindeki gibi- emirlerimi kabul edip itiraz etmemek üzere bulunmalısın. Allah ona belirlediği sınırlarda durmayı, kurallarına uymayı emreder. Mümkün konuşması belirlenmiş yerde konuşur. Bu durumda konuşan, kulun dili vasıtasıyla Hak olur. Aynı durum, kulun bütün hareket, duruş, zâhirî ve bâtınî hallerinde geçerlidir. Kendi varlığına bakarak, mevcut olduğunu söylemez. Aksine yokluk halinde de kendi-

sini O'nun suretinde görür. İşte Hakk'ın kendisine hitap ederkenki muradı budur.

Binaenaleyh mümkün, asıl itibarıyla -müstakil değil- taşınandır. Çünkü zaman içinde yaratılmış olan (hadis), tercih olmaksızın, kendi başına var olamaz. Bu durumda onun 'taşınan' olması kaçınılmazdır. Bu nedenle bütün nebiler, İsra yolculuğu maddi ve bedenle gerçekleşmişse, Burak üzerinde taşınmıştır. 'Rüya' denilen hayalî isra yolculuğundaysa, hiç kuşkusuz, kendisini binek üzerinde taşınan olarak görebileceği gibi bazen kendisini binek üzerinde taşınıyor görmez. Fakat kendisini gördüğü surette taşındığını bilir. Çünkü bedeninin uyku esnasında yatağında ve evinde kaldığını bilmekteyiz. Bunu bilmelisin!

Şeyhin 'bağımsızlık' ve 'binekli olmamak' hakkındaki görüşüne gelirsek, bu, onun kendisinden çekindiği şeydir. Çünkü bu durum, daha önce zikrettiğimiz ihtilas (aşırmak) demektir. Burada kulu nefsi kendini müstakil saymakla aldatmıştır, hâlbuki gerçekte müstakil değildir. Bu aldanma, onu Hakkın elinden almış, taşınmadığını zannetmiş, kendini bilememiş, kendini bilemeyince Rabbini bilememiştir. Burada 'başka' onun kendisine baktığı kendi nefsinden ibarettir. Böyle bir zanna düşmesi, üzerinde yaratılmış olduğu aslına dair bilgisindeki eksikliğinden kaynaklanır. Hiç kuşkusuz peygamberlerin mertebesi, nebilik, velilik ve iman olmak üzere, adamların (rical) mertebelerini içerir. Bununla birlikte onlar, taşınan kimselerdir. Onların varisleri de taşınır ve herkes kendinden bunu bilir. 'Nefsinden' dedik, çünkü iş gerçekte taşınan olmayı gerektirir ki, bu durum zorunludur. Fakat bu hususta bilgisi olmayan insan, taşınmadığını zanneder. Bu nedenle 'nefsinden bilir' diye sınırladık. Allah *'Sana rical olarak gelirler...'*[594] der. Onları davet eden, Allah'tır. Allah onlara şöyle demelerini emretmiştir: *'Ancak senden yardım dileriz.'*[595] Başka bir ayette *'Allah'tan yardım isteyin ve sabredin'*[596] buyrulur. Bütün mana, taşınandır, çünkü bağımsız değildir. İnsan müstakil ve bağımsız olsaydı, Allah'tan yardım ve yardımcı talep etmezdi.

Şeyhin zikrettiği *'Onları ticaret veya alış veriş Allah'ı zikretmekten alı koymaz'*[597] ayetine gelirsek, söz konusu insanlar ticaretlerinde sürekli Allah'ı zikredenlerdir. Çünkü ticaret Allah'ı zikretmekten ibaret olan

belirlenmiş bir kurala ve tanıma göre yapılır. Hz. Ayşe Hz. Peygamber'in bütün vakitlerinde Allah'ı zikrettiğini söylemiştir. Bununla birlikte Peygamber yaşlılarla ve küçüklerle şakalaşırdı. Bütün bunlar, Allah'ı bilen alime göre, O'nu zikretmektir, çünkü her şey, Allah'ı zikreder. Allah'ı zikretmeyen bir şeyi gören insan, gerçekte onu görmemiş demektir. Çünkü Allah her şeyi varlığa zikredici olarak yerleştirmiştir. Ticaret ve alış veriş, ayette bahsedilen insanları Allah'ı zikretmekten alıkoymaz. Aynı şekilde *'Adamlar vardır, Allah'a verdikleri sözü yerine getirirler'*[598] ayeti de böyle yorumlanır. Kastedilen Allah'ın onlardan aldığı misakla ilgilidir. Onlar, misakı yerine getirmiş, Allah da onlar hakkında 'sözlerini tutmuşlardır' buyurmuştur. Çünkü onlar, Allah'a verdikleri sözü yerine getirirken aynı sözün kendilerinden alındığı insanların bir kısmını veya çoğunu sözlerini yerine getirmekten uzaklaştıran nefislere hakim iddialara baskın gelmiş kimselerdir. Öyleyse adam (racül), Allah'a verdiği sözü yerine getirirken dürüst ve sadık davranan demektir. Nitekim Hz. peygamber de, resul ve nebilerden misak alınırken Allah'a verdiği söze sadık kalmıştır.

'Araf üzerinde adamlar vardır...'[599] ayetine gelirsek, onlar, menzilleri itibarıyla adamların en büyükleridir, çünkü onlar bütün menzillere hakim ve muttalidirler. Şeyh 'Araf' derken iyilik ve günahları eşit kimselere işaret etmemiş, Araf'ı 'bütün mertebelere muttali olmak' özelliğiyle dikkate almıştır. Çünkü burada Araf, cennet ile cehennem arasındaki surdur. Onun bâtını rahmettir ki bu kısım cennete bakar; zahiri ise önünden azaptır; orası da ateşe bakan yöndür. Ateş onun önüne, yani mukabiline yerleştirilmiştir. Mukabil ise zıt demektir. Dolayısıyla sur, azabın mahalli yapılmamıştır. Allah onu rahmetin mahalli yaparak, *'Bâtınında rahmet vardır'*[600] buyurmuştur. Allah'ın kullarının dikkatlerini işlerin kendiliklerindeki hakikatlerine nasıl çektiğine bakınız! Fakat *'İnsanların çoğu bilmez.'*[601] Araf'takiler Allah'ın rahmetinin mahallinde bulunur. Bu durum -onların henüz kendisine girmemiş olsalar bile- cennete tamah etmelerine yol açar. Sonra onların yaratılmışların makamları hakkında bilgileri olduğunu belirterek *'Herkesi simalarından tanırlar'*[602] buyurmuştur. Yani kendilerinde yarattığımız alamet vasıtasıyla onları tanırlar demektir. Allah *'Cennet ashabına nida ederler'*[603] bu-

yurur. Hâlbuki onlar henüz cennete girmemişlerdir, çünkü onlar, keşf makamındadırlar. Cennete girmiş olsalardı, oraya girip perdelenmek nedeniyle kendilerinden gizlenmiş olurlardı. Çünkü cennet onların keşf ettikleri şeyi 'gizleyen yer' demektir. Allah '*Onlara selam olsun*'[604] buyurur. Bu bir karşılama selamıdır, çünkü onlar cennetlikleri tanır. Bu selam, kendi yanlarından ayrılarak, cennetlerine gittikleri için uğurlama selamıdır. Ayette '*Allah'tan yardım isteyin ve sabredin*'[605] buyurur. Bu bağlamda Allah şöyle der: Ben kendisine şirk koşulanlar arasından şirkten en müstağni olanım. Bilindiği üzere, yardım istemek, amelde şirk ve ortak koşmak demektir. Amel, Hakk'a ait ise kul nerededir? Kula ait ise hiç kuşkusuz Hak kendine ortak kılmıştır. Bu ölçüdeki bir ortaklık, fiil tevhidinden onu çekip alır. Kulun amelin ortaya çıktığı bir yer olduğunu bilen, kendisinin ve kabulün gerekliliğini de bilir. Ona Allah kulu ve ameli yaratmıştır denildiğinde, (bunu kabul edebilir). Kul, Kadir Hakk'ın kendisini var etmedeki kudretini kabul etmeseydi, bizim delilimiz var olmayacaktı. Mümkünün (kudreti) kabul etmesi kaçınılmaz olduğu gibi söz konusu olan kulun yaratılışı ise, yaratmada ortaklık da kaçınılmazdır. Bunun yanı sıra amelde kulun var olması zorunludur. Her durumda sen ve O zorunludur! Şu var ki sen zayıflık özelliğiyle nitelenmişken Allah '*Allah sizi zayıflıktan yarattı*'[606] der. Çünkü mümkün her durumda kendinden tercihi uzaklaştıramaz. '*Sonra zayıflığın ardından güç yaratmıştır.*'[607] Bu güç, teklif ve yükümlülük için vardır. Bununla birlikte insan müstakil değildir ve bu nedenle Allah insana kendinden yardım istemesini emretmiştir. Yükümlünün amelde bir nispeti ve eseri olmasaydı, yükümlülük sahih olamayacağı gibi metanet ve kuvvet sahibinden yardım istemek de sahih ve geçerli olamazdı. İstersen (ameldeki ve yaratılıştaki) bu ölçüdeki ortaklığı 'kesb' diye isimlendirirsin, dilersen -anlamı bildikten sonra- 'yaratma' diye isimlendirebilirsin.

Keşif sahibi olan Allah ehline gelirsek, daha önce şunu açıklamıştık: Bütün bunlar, varlık hakikatinde ortaya çıkan mümkünlerin hakikatlerinin hükümleridir. Söz konusu hükümler, mümkünün kendileriyle nitelenmesi bakımından, Hakk'ın esma-i hüsnasının eserlerinden meydana gelirler. Bu isimler Hak için isim iken mümkünler için onun

yokluk halinde nitelik ve sıfatlarıdır. 'Yokluk halinde' dedik, çünkü hakikati itibarıyla mümkünün varlığının tasavvur edilemeyeceğini açıklamıştık. Mümkün suretlerin varlığıyla birlikte hükümlerin zuhurunu kabul edebilir. Onlar, mümkünlerin isimlerinin kendilerine tabi olduğu şeylerdir. Allah'ın güzel isimleri nitelik olmaları bakımından mümküne ait olduğu kadar var olan suretlere verilen kevnî isimler de varlık hakikatine (Hak) ait isimlerdir. Allah şöyle der: *'De ki, onları isimlendirin.'*[608] Ayet müşriklere karşı delil getirmek amacıyla söylenmiştir. İsimlendirmiş olsalardı, 'şu taştır', 'şu ağaçtır', 'şu yıldızdır' diyeceklerdi. Hâlbuki bütün bunlar yaratılmış isimleridir. Sonra Allah bütün bunları açıklayarak, gerçeğin kendisinden öğrenilmesini istemiş ve şöyle demiştir: *'Bunlar sizin ve babalarınızın verdiği isimlerdir. Allah onlar hakkında bir hüküm indirmemiştir.'*[609] Siz şekline bakarak bir varlığın taş, ötekinin ağaç veya yıldız veya Allah isminin kendilerine ait olmadığı mabutlardan birine ait bir isim olduğunu söylediniz. O halde Allah'tan başka, Allah'ın yaratıklarından kimse 'Enellah (Ben Allah'ım)' demeyiştir. Bunun istisnası, metinlere yazılmış 'Enellah' cümlesini okuyanın sözüdür. Böylece bu ifadenin anlamı ve onun terim olarak kullanıldığı dilde Hak olduğu öğrenilir. Kâmil kul da o ifadeyi söyler; kâmil kul, Hakk'ın görmesi, duyması ve bütün güç ve organları olduğu kimsedir. Ebu Yezid el-Bestami ve benzerleri bu kısma girer. Onların dışındaki insanlar ise, 'Enellah' diyemez, sadece dilde kendilerine ait özel bir ismi söylerler, bunu bilmelisin.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ SEKİZİNCİ BÖLÜM

'Cumartesi günü beline bağladığın ciddiyet kemerini çözer, ben âlemden âlem benden fariğ kaldı' Münazelesinin Bilinmesi

Cinsleri yaratmayı tamamladık (fariğ), halkı biz yarattık
Şahısları geride kalmış oluşmakta

Cömertlik ve nefesler vesilesiyle oluşmakta; yaratılış daimî
Bir gayede sona ermez, belirlenmiş gayede

Uzak bir gayedir o, nihayetsiz, kendinden gayri
Onun gerçek ve kesin hakkıdır nihayetsizlik

Ben başlangıcım, göreceğin bir dönüş yok
Çünkü Allah el-Vasi'dir, beni seçen Muhtar'dır O, anlayın!

Ben ilk maksadım, oluş bizim oluşumuz
Son olan varlık yine benim, dikkat buyurun!

Her yönden ter temiz rızıkları yiyiniz
Bizden dolayı yaratıldılar, siz Allah için olunuz!

Allah şöyle der: '*Onlar Cumartesi gününde haddi aşanlardır.*'[610] Burada -tefsir olarak değil- işarî yorumla şöyle deriz: Onlar, rahatlık nedeniyle haddi aşarlar. Bu nedenle o gün 'Sebt (cumartesi)' diye isimlendirilmiştir. Allah âlemi altı günde yaratmış, yaratmaya pazar başlamış, Cuma tamamlamış, bu esnada âlemi yaratmış olmaktan dolayı kendisine bir yorgunluk ilişmemiştir. Yedinci gün olunca -ki hafta yedi gündür- âlemin yaratılışını tamamlamıştır. Bu yönüyle O'nun durumu, yorgun düşüp istirahat etmek üzere uzanmış bir kimsenin durumuna benzemiştir. Söz konusu kişi uzanarak, ayaklarından birini ötekinin üzerine koyup şöyle demiştir: 'Ben hükümdarım.' Nitekim peygamberlerden gelen rivayetlerde böyle denilir. Cumartesi 'sebt günü' diye isimlendirilmiştir ve rahat ve dinlenme kastedilir. O gün ebediyet günüdür. O günde dünya ve ahiretteki her türün bireyleri oluşur ve mey-

dana gelir. Bu bağlamda yedi gün vardır ve her günün Allah'ın kendisiyle görevlendirdiği bir valisi ve yöneticisi vardır. Böylece iş cumartesi gününe ulaşır. Allah onun için de bir vali görevlendirmiştir. Onun görevi, tutmak ve sabit kılmaktır. Heba'da suretleri tutmak o valiye aittir. Ebediyet günü demek olan bu günün gündüzü, cennet ehline ait iken Cehennem ehline ait olan o günün gecesidir. Bu itibarla söz konusu günün gündüzünün akşamı gecesinin sabahı yoktur.

Sebtî (diye bilinen) Muhammed Harun Reşid'den başka -ki müminlerin emiridir- kimsenin bu güne dikkat çektiğini görmedim. Mekke'de Cuma günü namazdan sonra tavafa başlamıştım. Güzel görünümlü heybetli ve vakarlı bir adam gördüm. Önümde Kâbe'yi tavaf ediyordu. Adamı görünce onu tanıyor muyum diye kendisine bakmaya başladım. Daha önce onu orada görmemiştim. Üzerinde yolculuktan geldiğini gösteren bir iz yoktu. Elbisesi temiz ve parlaktı. O esnada adamın bitişik iki adamın arasından geçtiğini gördüm. Adam onların arasından geçiyor, fakat onları ayırmadığı gibi adamlar da kendisinin farkında olmamışlardı. Ben de onun ayaklarını bastığı yerleri takip ederek, ayağını kaldırdığı yere ayağımı koymaya başladım. Dikkatimi kendine vermiş, kendisini yitirmeyeyim diye gözlerimi ondan ayırmıyordum. Bir anda aralarından geçtiği bitişik iki adamın yanına geldim ve ben de tıpkı onun gibi aralarını açmadan onların arasından geçtim. Bu duruma şaşırmıştım. Yedinci tavafı tamamlayınca bulunduğu yerden çıkmaya niyetlendi. Bunun üzerine kendisine selam verdim. Selamımı aldı ve bana tebessümle karşılık verdi. Ben de kaçırmak korkusuyla gözümü bir an bile ondan ayırmıyordum, çünkü onun bedene giren bir ruhanî olduğu zannına kapılmıştım. Gözün onu kayıt altında tuttuğunu biliyordum. Kendisine şöyle dedim: 'Biliyorum ki, sen bedene girmiş bir ruhsun.' O da 'doğru' diye karşılık verince 'Kimsin?' dedim. 'Ben Sebtî Harun er-Reşid'im' dedi. Ona 'Dünya hayatındaki günlerinde durumunun nasıl olduğunu sormak istiyorum?' deyince 'sor' dedi. Şöyle dedim: 'Duyduğuma göre senin 'Sebtî (cumartesi adamı)' diye isimlendirilmiş olmanın nedeni, haftanın diğer günlerinde yiyeceğin besini o günde kazanıyor olmandır.' Şöyle dedi: 'Sana ulaşan haber doğru! Gerçekten de öyle yapıyordum.' Sordum: 'Niçin çalış-

mayı diğer haftanın günlerine değil de Cumartesi gününe tahsis ettin?' Adam 'Güzel bir soru sordun' dedikten sonra şöyle devam etti: 'Duyduğuma göre, Allah âlemi yaratmaya Pazar günü başlamış, Cuma'da tamamlamış, Cumartesi olunca uzanmış ve ayaklarından birini ötekinin üzerine koyarak 'Ben hükümdarım!' demiştir. Rivayetlerden bunu öğrendim. O esnada hayattaydım ve kendi kendime şöyle dedim: 'Allah'a yemin olsun ki, ben de böyle çalışacağım. Bu nedenle pazar gününden başlayarak haftanın diğer altı gününde sadece Allah'a ibadet etmek üzere meşgul oldum ve kendi kendime şöyle dedim: 'Allah bu altı günde bize inayet buyurduğu gibi ben de o günlerde kendimi O'na ibadete adayacağım. O günlere nefsimin işini karıştırmam. Cumartesi olunca, haftanın diğer günlerinde ayakta kalmamı sağlayacak besinleri tedarik etmek üzere kendim için çalışacağım. Nitekim bize aktarıldığına göre, Allah o günde ayaklarından birini ötekinin üzerine koyar.' 'Ben hükümdarım' ifadesi bir hadistir ve Allah bana bu konuda fetih ihsan etmiştir. Ona şöyle dedim: 'Yaşadığın vakitte zamanın kutbu kimdi?' Şöyle dedi: 'Övünmek gibi olmasın, bendim.' Ben de şöyle dedim: 'Bana da öyle denilmişti.' 'Sana bu bilgiyi veren doğru söylemiş' diyerek ayrılmak üzere izin istedi, ben de 'siz bilirsiniz' diye karşılık verdim. Adam da sevgiyle ve dostça selamlayarak yanımdan ayrıldı. Arkadaşlarımın bir kısmı ve oradakiler beni bekliyordu. Çünkü onlar, Gazali'nin -Allah kendisine rahmet eylesin- *İhyau Ulumi'd-Din*'ini okumakla meşguldüler. Tavaf için iki rekât namaz kıldıktan sonra yanlarına geldim. Onlardan birisi olan Nebil b. Hazer b. Hazrun es-Sebti bana gelerek şöyle dedi: 'Seni yakışıklı ve tanımadığımız bir adamla konuşurken gördük. Adamı bu civarda görmemiştik. Seninle konuşan kimdi ve ne zaman geldi?' Sustum ve adamın durumu hakkında bilgi vermedim. Sonra bazı kardeşlerime bilgi verdim. Onun halini anlattığımda, kardeşlerim şaşırdı ve hayrete düştüler.

Allah sana ve bize yardım etsin, bilmelisin ki, Hakk'ın altı günde tamamladığı iş, cinslerin yaratılmasıydı. Türlerin bireylerinde ise böyle bir şey söz konusu değildir. Bu alanda yaratma işini tamamlamak zamanla gerçekleşir. Bu durum '*Sizin için fariğ kalırız*'[611] ayetinde belirtilir. Burada haklarında '*De ki O her gün bir iştedir*'[612] denilen şe'nlerden

bizim için fariğ kalmak kastedilir. Allah dünyada bizim için o şe'nlerden fariğ kalınca, bu kez şe'nler, Berzah'a ve ahiret diyarına göçer. Binaenaleyh iş, birinden ötekine olmak üzere, sürekli fariğ kalmalar şeklinde devam eder. En sonunda her şeyi kuşatan rahmetin vakti gelir. Bundan sonra ferağ ve boş kalma geride kalmaz. Aksine iki yerde de sonsuza kadar olmak üzere, sürekli ve sabit bir varlık söz konusudur. O iki yer cennet ve cehennemdir. Gerçekte de durum öyledir. Allah'ın âlemden 'fariğ' kalması, zikretmiş olduğumuz bu ölçüde gerçekleşir. Âlemin O'ndan fariğ kalması, âlemin O'na delil olmaktan feragattir, başka bir yön söz konusu değildir. Allah hakkında bilgi vermeye gelirsek, bu durum süreklidir. Fakat ahirette talep olmaksızın bilgi verilir. Orada tecelli gibi kabul de süreklidir. Öyleyse bilgi, sürekli, bana zuhur eder.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ DOKUZUNCU BÖLÜM

'İsimlerim senin üzerinde perdedir, onları kaldırırsan bana ulaşırsın' Münazelesinin Bilinmesi

Senin perden bizim isim ve niteliklerimiz
Varlıklarımız oluşumuzdur ve deriz ki

Yüce devlet bize ait, başkasına değil
Rabbimizden başkası yok, kızarız

O kimseye! İyi araştır söylediğini
O sözü söyleyen zalim ve cahil

Hakkındaki başka her söz sınırlı
Benim her sözüm O'na yönelir

Benimle O'nun arasındaki perdeler kalkmaz
Varlıktır budur, yol bulunmaz ona

Allah bize ve sana kendinden bir ruh ile yardım etsin, bilmelisin ki, insan gerçekte bir kuldur ve yaratılış özelliği olan acizlik, zayıflık, en basit bir şeye muhtaçlık ve dikenden bile acı duymak gibi özellikleri kendinde bulur ve bütün bunları 'zevk' ederek öğrenir. Buna rağmen insan, başkanlık ve öne geçmek arzusunu izhar eder. Bir başkasına tesir etme imkânı bulunca, tesir eder ve kendinde bütün bunların arzu ve isteğini bulur. Çünkü Allah insanı kendi suretinde yaratmıştır: Allah ise izzet, büyüklük ve azamet sahibidir. Söz konusu özellikler, insanın üzerinde yaratılmış olduğu surete tabi hükümler oldukları için, kula da yayılmışlardır.

Allah adamları, ilahi surette yaratılmış olmalarının kendilerini yoksulluk, zillet ve kulluktan uzaklaştırmadığı insanlardır. Onlar, ilahi surette yaratılmış olmanın zorunlu gereği olan bu halleri kendilerinde bulduklarında, Hakkın kendileri için belirlemiş olduğu yerlerde o özellikleri izhar ederler. Nitekim Allah büyüklüğü ve azameti kendisine ait bir nitelik yapmış, belirli yerlerde onunla zuhur etmişken buna karşılık kullarına tenezzül ve onlara sevme özelliğiyle de tecelli etmiştir. Bu esnada Allah sanki kullarına muhtaç gibidir ve kendisini onların yerine koyar. Hak bu niteliğe sahip olduğu halde sizin suretlerinizde size tenezzül etmiş ise, siz bu durumunuzla (yoksulluk ve zillet halinden) ayrılmamaya daha layıksınız. Bu esnada nefsinizde bulduğunuz ve ilahi suretin gücünden kaynaklanan kuvvete bakmamalısınız. Çünkü o kuvvet -sizin değil- O'nundur. Nitekim size tenezzül edişinde ortaya çıkan hal de -Allah'a değil- size aittir. Allah'ın esma-i hüsnası sizde bulunup onlarla nitelenmemiş olsaydınız, sizde böyle bir durum ortaya çıkmazdı. Öyleyse isimlerini Allah'ın suretine irca etmelisiniz, kendinize değil! O'ndan size indirilmiş şeyleri almalısınız, çünkü o sizin niteliğiniz ve sizin isminizdir. Böyle yaptığınızda, O'na ulaşmış olursunuz. Başka bir ifadeyle 'yakınlığın ehli' olursunuz. Çünkü Hakka yakın adına yakınlık veya Hak ile oturmak ve O'nun âlemde müessir isimlerinden biriyle veya bir tenzih ismiyle sohbet etmek, sürekli değildir. Öyle bir insan, O'nun izzetini gördüğü için zelil olarak, müstağniliğini gördüğü

için yoksullukla ve kudretinin nüfuzunu gördüğü için hazırlanarak Allah'ın huzuruna girer. Böylece kendisine göre yaratılmış olduğu ilahi suretin kendisine kazandırdığı bütün hükümlerden soyutlanır. İşte tasavvuf yolunun efendilerinin yöntemi ve görüşü budur. Onlar, bu konuda şöyle demişlerdir: '(Bu yolda) İki dost arkadaşlık yapmaz; sadık sıddîk olana arkadaş olabilir.' Bu nedenle Hz. peygamber -iki kişi bile olsa- birini başkan diğerini uyan yaparak insanları bir yere göndermiştir. Böyle olmasaydı, bozgun ortaya çıkar ve nizam dağılırdı. Bu durum, asıl hükmüne tabi bir hükümdür: Allah karşısında başka bir ilah olsaydı, varlıktaki nizam ve düzen bozulurdu. Nitekim Allah *'O ikisinde Allah'tan başka ilahlar bulunsaydı, onlar bozulurdu'*[613] buyurur. Kim Hak ile sohbet etmek isterse, yaratılışının hakikati demek olan zillet ve muhtaçlıkla O'nun huzuruna girmelidir. Kim yaratılmış ile sohbet etmek isterse, Rabbinin belirlediği şeriata göre sohbet etmelidir, yoksa Rabbinin suretiyle veya nefsinin suretiyle değil! Böyle yapmak yerine, şeriatın belirlediği davranışa göre başkasıyla sohbet etmek gerekir. Bu durumda insan her hak sahibine hakkını vererek Hakk'ın suretinde bir kul veya kulun suretinde Hak olur. Bunlardan hangisi olursa olsun, böyle bir durumda üzerinde sorumluluk kalmaz.

Bütün bunlar Allah ehlinin görüşleri ve yöntemi olduğu için, Allah bize ihsan ettiği bilgide fazlalık ihsan etmiştir. Bunun yanı sıra biz, vardıkları görüşlerde onlara ortak olduk. Bu bağlamda Allah hepimize şunu öğretmiştir: Kulun kendisiyle nitelendiği vasıflar veya ona verilmesini hak ettiği isimler ile kendisiyle nitelendiği ilahi isimler arasında fark yoktur. Gerçekte bütün isimler, ilahi isimlerdir. Allah ehlinin kendisinde kulluğun gerektirdiğini söyledikleri bütün niteliklerle kul zuhur ederken suret ona ait değil, Allah'a aittir. Ona ait olan kendinden başka bir şey değildir; kendisi ve hakikati ise varlık sıfatını ancak Allah'tan kazanmıştır. O halde Allah onu bir isimle isimlendirdiğinde, o isim gerçekte Allah'a aittir. Kul üzerinde yaratıldığı ilahi suretin gerektirdiği isimlerden ve kendi yaratılışından kaynaklanan isimlerden soyutlanınca, geride kendinden başkası kalmaz. Bu esnada onun niteliği ve ismi yoktur, sadece kendi (aynı) geride kalmıştır. Böyle bir durumda Allah katında 'yakın' birisi olur. Şeyhimiz Ebu Yezid el-Bestami

'Şimdi ben sıfatı olmayan bir haldeyim' derken bizim bu görüşümüze uygun bir görüş söylemiştir. Allah onu bu makama yerleştirdiğinde, geride herhangi bir niteliği kalmamıştır. Binaenaleyh kulun bütün özellikleri, Allah katından ödünç alınmıştır. Onlar, gerçekte Allah'a aittir. Allah onlarla bizi nitelemiş, biz de edebin gereğiyle onları kabul etmişizdir. Bununla birlikte onların -bize değil- Allah'a ait olduğunu da biliriz. Bizim hakikatimiz, itiraz etmemeyi gerektirir. Yani bizim hakikatimiz, mutlak ve zorunlu teslimiyettir, yoksa onun niteliği olan teslim değildir. Gerçi bu da ona ait bir niteliktir. Kul kendi zatından başka bir şeye sahip olmayınca, zorunlu olarak, Hak (bu soyutlanmayla birlikte) kulun nitelikler olur ve 'Sen benim gerçek kulumsun' der. Bu durumda kul gerçekte Hak vasıtasıyla duyar, O'nun vasıtasıyla görür, O'nun vasıtasıyla bilir, O'nun vasıtasıyla yaşar, O'nun vasıtasıyla güç yetirir, hareket eder, O'nun vasıtasıyla durur, O'nun vasıtasıyla irade eder, O'nun vasıtasıyla kahreder, O'nun vasıtasıyla verir ve O'nun vasıtasıyla engeller. Kuldan ortaya çıkan veya kendisinden meydana gelen herhangi bir şey, kuldan değil, Hak'tan meydana gelmiştir. Kulun kendinden başka bir şeyi yoktur. Onun bunu bilip bilmemesi durumu değiştirmez. Allah'ı bilenler, Allah'ın dışındaki eşya hakkındaki bu kadar bilgiyle kurtuluşa ermişlerdir, yoksa onlar daha önce değilken bir hale ulaşmış değillerdir. Çalışanlar böyle bir iş için çalışmalı, yarışanlar böyle bir iş için yarışmalıdır.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ ONUNCU BÖLÜM

'Varış ancak rabbinedir' ve Benimle izzet bulun ki, mutlu olasınız' Münazelesinin Bilinmesi

Allah'ın ötesinde kimse için bir gaye yok
Tereddütsüz gerçek bu

Hakkın makamıdır o, aşmayın sakın
Bu makamda başka her makam haram

Kardeşlerim! Ona ulaşınca dönün geri
Bu öyle bir bilgi ki tereddüt yok onda

Siz O'ndan kendinize dönersiniz
Sonra halk ve imam eşitlenir

O'nunla izzet bulun ki, mutlu olun
İmam'dan başka izzet sahibi yok

Gayelerinin gerçekleşmediği gördüklerinde
Bir de hallerindeki süreksizliği, derler ki:

Hak bizim varlığımızdan yüz çevirdi de 'uyudu'
Dilde bunun için 'uyku' diye isimlendirildi bu hal

Allah şöyle der: '*Ey Yesrib ehli! Sizin için bir makam yok, geri dönün.*'[614] Başka bir ayette '*Dönüş Rabbinedir*'[615] denilir. Hz. Peygamber ise 'Allah'ın ardında kimse için bir gaye yoktur' demiştir. Allah ise '*Allah onları arkalarından ihata etmiştir*'[616] der. Sadece Allah ve biz varız! O bizi ardımızdan ihata edendir. O'nun ardında ise mutlak yokluktan başka bir gaye yoktur. Mutlak yoklukta ise Hak ve halk bulunmaz. Binaenaleyh Allah bizi ihata edendir. Öyleyse bizim ardımız, her yönden O'na aittir. Bu ayete göre, biz O'nu asla göremeyiz. Çünkü bizim yüzümüz, kendisinden çıktığımız merkez noktaya çevrilmiştir ve yüzlerimizi ancak o noktaya çevirebiliriz. Bu itibarla merkez nokta, bizim kıblemiz ve imamımızdır. Bir varlığın niteliği böyle ise -ki iş dairedir- arkamız, zorunlu olarak bizi ardımızdan ihata edene ait olur. '*Varış Rabbinedir*'[617] ayetine baktığımızda ise, ayette bizim yüzlerimiz değil, sırtlarımız kastedilmiştir. Çünkü biz geriye doğru çevreye yönelerek yürüdüğümüzde, Allah'ın bizi ardımızdan ihata ettiğini görürüz, çünkü O varlıktır. Ardımızda olmasaydı, varışımız yokluğa olacaktı. Yokluğa düşseydik, varlığımız ortaya çıkmayacaktı. Öyleyse bizim yoklukta bulunmamız imkânsızdır. Çünkü Allah -ki mutlak varlıktır- bizi ardımızdan ihata eder ve biz O'na varırız. O halde Allah'ın varlığı ve bizi

ardımızdan ihata etmesi, bizimle yokluk arasında perde olur. Öyleyse '*Varış Rabbinedir*'[618] ayeti ile '*Allah arkalarından ihata edendir*'[619] ayeti arasında uzlaştırılamayacak şekilde bir karşıtlık yoktur. Bu iki ayetin nasıl uzlaştırılacağı bellidir. Öyleyse âlem noktayla çevre arasındadır. Nokta ilk, çevre sondur. İlahi korama, her nerede olursak olalım, bize eşlik ederek bizi kendisine döndürür. İş ise dairevîdir. Onun görülüp sınırında durulacak ucu yoktur. İşte böyle bir keşif sahibi olan Muhammedî'ye 'Sizin için bir makam yoktur' denilir, çünkü iş dairevîdir. 'Geri dönün.' Âlem sonsuza kadar varlık feleğinde yüzer durur, çünkü orada bir nihayet yoktur. Âlemin yüzü, kendisini var eden el-Evvel ismine bakar dururken âlemin sırtı ise kuşatıcı el-Âhir ismine bakar durur; ardıyla o isme ulaşır. Çünkü âlem önünden gördüğü gibi ardından da görür. Fakat halin değişmesiyle idraki değişir. İhtilaf olmasaydı, herhangi bir varlık farklılaşmayacağı gibi fark da ortaya çıkmayacaktı.

Varlık bir değirmen, benim üzerimde döner
Ben onun kutbuyum ve tükenecek değilim

Yok olsaydım dönmezdi değirmen ve olmazdı zaten
Fakirlik âlemin niteliğidir, yoksuldur o

Ey gördüğü halde hakikati bilmeyen kişi!
Bil ki bütün işleri tecrübeyle bilirsin

Cem' farkı kendinden perdeler
Cem' farka delil, o da görüyor zaten

Bir gruba şöyle denilmiştir: '*Ardınıza dönün ve nur arayın.*'[620] Bunun üzerine onlara 'Hak' denilmiştir, çünkü Allah onları arkalarından ihata etmiştir ve Allah nurdur. Onlar ile arasına bir sur çekmiş olmasaydı, kendilerine 'Nur arayın' denildiğinde aradıkları nuru bulacaklardı. Hâlbuki dünya hayatı, yükümlülükler vasıtasıyla nurları kazanma yeridir ve orası meşru amellerin yeridir. Başka bir ifadeyle dünya hayatı, bir yükselme ve kazanma yeridir. Ahirete yöneldiklerinde, bu kez dünya arkalarında kalır ve onlara 'Ardınıza dönün, nur arayın' denilir. Yani herkesin nuru ancak dünya hayatından meydana gelebilir. Bunun

üzerine, onlar ile dünya hayatı arasına engelleme suru çekilir. Bu sur nokta ile çevre arasında dönüp durur. Cennet ehli, sur ve çevre arasındadır ve nur onların ardındadır. Surun onlara bakan iç tarafında rahmet bulunur. Surun yüz tarafı ise onun dış yönü ve zahiridir ve çevreye bakar. Cehennem ehli nokta ile surun zahiri arasındayken onun zahiri belirli bir süreye kadar azap içerir. Sur iki yer arasında bir perdedir, yoksa iki nitelik arasında değil! Çünkü sur da kendiliğinde rahmettir. Onun kendisi ise iki diyar arasındaki ayrımdır. Azap surun ön tarafındadır, içinde değil! İçinde ise rahmet bulunur. Azap surun içinde bulunsaydı, cehennemlikler için azap ebedi olurdu. Nitekim cennet ehli üzerinde rahmet ebedidir. Öyleyse sur ortadan kalkmayacağı gibi onun rahmet olması da ortadan kalkmaz. Bu durumda bâtında ve içte bulunan şeyin dışta ve zahirde gözükmesi kaçınılmazdır. Bu durumda surun zahirinin mukabilinde olan kimseyi rahmetin kuşatması kaçınılmazdır. Bu nedenle onlara 'Nur arayın' denilmiştir. 'Rahmet arayın' denseydi, o esnada surun varlığında onu bulacaklardı.

Cennet ehli ateştekileri görerek (içinde bulundukları) nimetin değerini anlamak istediklerinde, söz konusu surun üzerine tırmanırlar, rahmete dalarlar ve cehennemlikleri görüp oradan kurtulmuş olmanın hazzını tadarlar. Bu haz öyle bir hazdır ki, onun benzerini cennet nimetleri içinde bulamazlar. Çünkü korkudan sonra gelen güven insana daha önceki güvenden daha çok haz verir. Cehennem ehli ise rahmetin kendilerini kuşatmasından sonra onlara bakar. Bu durumda cehennemde olmakla birlikte haz alırlar ve cennette olmadıkları için Allah'a hamd ederler! Bunun sebebi, cehennemliklerin o esnadaki mizaçlarıdır. Onlar, bu mizaçla cennete girselerdi, zorunlu olarak acı duyacak ve zarar göreceklerdi.

İşin gerçeğini anladıysan, nimetin (mizaca) yatkın olan şey demek olduğunu, buna mukabil azabın -hangi türde olursa olsun- mizaca yaktın olmayan şey demek olduğunu da anlamış olmalısın. Her nerede olursan ol, mizacına yatkın bir şey sana ulaşınca, nimet içinde olursun. Mizacına yatkın ve uygun olmayan bir şey ulaştığında, azap çekersin. Binaenaleyh mekânlar sahiplerine sevdirilmiştir. Cehennem, kendi ehlinin vatanıdır. Onlar, oradan yaratılmış ve tekrar oraya dönmüşlerdir.

Aynı şey, ehli için cennet için böyledir. Olar da oradan yaratılmış ve oraya dönmüşlerdir. Mertebenin hazzı, mertebe ehli için zatî ve zorunlu bir durumdur. Bununla birlikte onlar, ameldeki aşırılık veya ihmalle ilgili geçici bir durum nedeniyle (bu hakikatten) perdelenmişlerdir. Onların halleri başkalaşmış, kendilerindeki hastalıklar mertebenin hazzından onları perdelemiştir. Bu hastalıkları onlara getiren ise bizzat kendileridir.

Öyle ki (cehennem ehli olan) o insanlar, acı çekmelerine ve hastalıklara maruz kalmalarına yol açan amelleri işlememiş olup kabirlerinden kendi mekânlarının mizacına göre diriltilmiş ve sonra da cennet ile cehennem arasında serbest bırakılmış olsalardı, hiç kuşkusuz, balık suyu tercih edip havadan kaçtığı gibi onlar da cehennemi seçerlerdi. Balık kara canlıların hayat ilkesi olan havadan kaçarken kara canlıları da su canlılarının hayat ilkesi olan suda ölürler. Bunu bilmelisin!

Bu itibarla Hakk'ın karşısında sürekli kalamazsın, çünkü şöyle denilmesi kaçınılmazdır: 'Onları köşklerine döndürün.' Hâlbuki onları evlerine veya zevcelerine döndürün denilmemiştir. 'Köşkler' denilmiş olmasının anlaşılan bir sebebi vardır: Onlar köşklerine döndürülüp mülklerini gördüklerinde, artık o mülkte kul olarak gözükmeleri imkânsızdır. Onlar köşklerinde hükümdar ve sahip olarak ortaya çıkar, aileleri onları yüceltir, nefislerinde bir izzet bulunur. Bu durumda hakikat onlara şöyle der: 'Bu yerin size kazandırdığı izzet sizden değil, Allah'tan olmalıdır.' Artık mülklerinde Allah'ın izzeti sayesinde aziz olurlar. İzzet asıl itibarıyla Allah'a peygamberine ait iken müminlere ise -asıl itibarıyla değil- ilahi bir hediye olarak ait olur. Bu bilgiyle Allah katında mutlu olurlar ve O'nu yeni bir tecellide bulurlar. Allah'ı bilenler sürekli tecelli içindedir, çünkü onlar, Allah'ın her suretin aynı olduğunu bilirler. Bununla birlikte onlar için Kesib'te genel tecelli vardır. Bu tecelli, sürekli buldukları zevkten farklı başka bir zevk verir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

Yirmi Sekizinci Sifir, dört yüz onuncu bölümün sona ermesiyle birlikte sona ermiştir.

SON NOTLAR

1 Fussilet 41/2.
2 Fussilet 41/3.
3 Hûd 11/1.
4 Sâd 38/20.
5 el-Bakara 2/269.
6 el-Enfal 8/29.
7 İstizhar, Kuran-ı Kerim'i ezberden okumak demektir. Ancak kastedilen şey, dilde bu kelimeye yüklenenden daha derin bir anlama sahiptir. Sufiler, Kuran-ı Kerim'i hakka'l-yakîn bir şekilde okuyup bütün hal ve makamlarda onun ayetlerine şahit olmayı bu terimle ifade ederler.
8 el-Bakara 2/31.
9 el-İnsan 76/30.
10 el-Mülk 67/2.
11 el-En'am 6/18.
12 el-Mülk 67/2.
13 en-Nahl 16/43.
14 Hûd 11/17.
15 Yasin 36/69.
16 Yasin 36/69.
17 Yasin 36/69.
18 Fâtır 35/10.
19 Fâtır 35/10.
20 el-Kasas 28/77.
21 el-Kasas 28/83.
22 el-Kasas 28/77.
23 el-Kasas 28/83.
24 el-Enfal 8/17.
25 Fâtır 35/16.
26 Fâtır 35/15.
27 Fâtır 35/16.
28 et-Tahrim 66/11.
29 el-İsra 17/74.
30 Hûd 11/113.
31 el-İsra 17/44.
32 el-Ahzab 33/4.
33 Yunus 10/2.
34 Âl-i İmran 3/133.
35 el-İnsan 76/31.
36 en-Necm 53/45.
37 Hûd 11/123.
38 Yusuf 12/92.
39 el-Hadid 57/3.
40 el-En'am 6/73.
41 Yusuf 12/39.
42 Çeviride kullandığımız her iki metinde de 'maksat (garaz)' diye çevirdiğimiz kelime 'araz' şeklinde geçmiştir, ancak metnin genel bağlamına 'garaz' daha uygun düşmek-

tedir. Nitekim daha sonra 'garaz' kelimesinin zikredilmesi bu tercihi destekleyebilir. (ç.n.)

43 el-İnsan 76/30.
44 en-Naziat 79/24.
45 Hud 11/118.
46 Hud 11/118.
47 er-Ra'd 13/2.
48 Fussilet 41/53.
49 Hud 11/119.
50 el-Ahzab 33/4.
51 el-Bakara 2/2.
52 Yunus 10/1.
53 el-Fecr 89/24.
54 Yunus 10/10.
55 Yunus 10/10.
56 el-A'raf 7/156.
57 el-A'raf 7/156.
58 el-Kehf 18/29.
59 Yunus 10/16.
60 en-Neml 27/14.
61 el-Maide 5/67.
62 Âl-i İmran 3/21.
63 Âl-i İmran 3/21.
64 Yunus 10/58.
65 Yunus 10/109.
66 el-Ahzab 33/71.
67 el-İsra 17/15.
68 el-Beyyine 98/5.
69 ez-Zümer 39/14.
70 Yunus 10/44.
71 Yunus 10/44.
72 Yunus 10/49.
73 el-Enfal 8/21.
74 el-Enfal 8/21.
75 el-İsra 17/15.
76 er-Rahman 55/29.
77 el-Beled 90/8.
78 el-Beled 90/10.
79 el-Enfal 8/17.
80 er-Rum 30/32.
81 el-Enfal 8/17.
82 Hud 11/123.
83 Kâf 50/37.
84 el-Bakara 2/14.
85 el-Bakara 2/14.
86 el-Bakara 2/14.
87 el-Bakara 2/15.
88 el-Bakara 2/14.
89 el-Bakara 2/14.
90 el-Enfal 8/42.
91 Âl-i İmran 3/159.
92 Ta Ha 20/44.
93 el-Hadid 57/4.
94 en-Nur 24/2.
95 et-Tevbe 9/80.
96 en-Nisa 4/11.
97 eş-Şûra 42/11.
98 en-Nisa 4/59.
99 er-Rahman 55/7.
100 el-Enbiya 21/112.
101 el-Enfal 8/41.
102 et-Tevbe 9/1.
103 et-Tevbe 9/1.
104 el-Kehf 18/110.
105 el-Hac 22/37.
106 el-Bakara 2/40.

[107] eş-Şûra 42/40.
[108] eş-Şûra 42/41.
[109] el-Casiye 45/21.
[110] el-Fatiha 1/1.
[111] el-Fatiha 1/2.
[112] el-Fatiha 1/3.
[113] el-Fatiha 1/4.
[114] el-Fatiha 1/5.
[115] el-Fatiha 1/5.
[116] el-Fatiha 1/6.
[117] el-Fatiha 1/7.
[118] el-Fatiha 1/7.
[119] el-Fatiha 1/7.
[120] Âl-i İmran 3/169.
[121] et-Tevbe 9/40.
[122] et-Tevbe 9/40.
[123] el-Enbiya 21/101.
[124] Muhammed 47/11.
[125] Muhammed 47/7.
[126] Âl-i İmran 3/150.
[127] Muhammed 47/7.
[128] el-İsra 17/111.
[129] el-İsra 17/111.
[130] el-Maide 5/64.
[131] Sâd 38/75.
[132] el-Kamer 54/14.
[133] ez-Zümer 39/67.
[134] en-Necm 53/4.
[135] eş-Şûra 42/11.
[136] Kaf 38/37.
[137] Kaf 38/37.
[138] el-Hadid 57/3.
[139] el-Fecr 89/21.
[140] el-Karia 101/5.
[141] eş-Şûra 42/11.
[142] en-Nur 24/41.
[143] en-Nahl 16/68.
[144] el-Hac 22/78.
[145] Fussilet 41/31.
[146] el-Furkan 25/44.
[147] el-Furkan 25/44.
[148] el-İsra 17/72.
[149] el-İsra 17/72.
[150] el-İsra 17/72.
[151] eş-Şûra 42/11.
[152] ez-Zümer 39/67.
[153] Ta Ha 20/114.
[154] İbrahim 14/4.
[155] Fussilet 41/11.
[156] el-En'am 6/38.
[157] el-En'am 6/38.
[158] et-Tekvir 81/5.
[159] Fâtır 35/24.
[160] Ğafir 40/57.
[161] eş-Şûra 42/11.
[162] el-Hadid 57/4.
[163] ez-Zümer 39/3.
[164] el-A'raf 7/127.
[165] el-A'raf 7/127.
[166] er-Rahman 55/31.
[167] el-Hadid 57/4.
[168] el-Ahzab 33/21.
[169] el-Haşr 59/9.
[170] el-A'raf 7/186.
[171] er-Ra'd 13/7.
[172] en-Nahl 16/44.
[173] el-Bakara 2/272.
[174] el-Bakara 2/272.

[175] el-En'am 6/117.
[176] Nuh 71/6.
[177] el-En'am 6/117.
[178] el-Maide 5/73.
[179] el-Hadid 57/4.
[180] eş-Şûra 42/11.
[181] el-Mücadile 58/7.
[182] el-Mücadile 58/7.
[183] el-İhlâs 112/3-4.
[184] el-A'raf 7/180.
[185] el-Hucurat 49/13.
[186] el-A'raf 7/189.
[187] Âl-i İmran 3/31.
[188] el-Ahzab 33/21.
[189] el-Maide 5/3.
[190] el-Maide 5/73.
[191] el-Maide 5/73.
[192] el-Maide 5/73.
[193] Yusuf 12/100.
[194] en-Nebe 78/26.
[195] el-Kamer 54/50.
[196] el-Kamer 54/50.
[197] Meryem 19/40.
[198] Meryem 19/40.
[199] Muhammed 47/31.
[200] Muhammed 47/31.
[201] el-Bakara 2/260.
[202] ez-Zariyat 51/56.
[203] el-Hucurat 49/7.
[204] en-Nur 24/26.
[205] en-Nisa 4/19.
[206] Meryem 19/19.
[207] el-A'raf 7/156.
[208] Âl-i İmran 3/7.
[209] Âl-i İmran 3/7.
[210] Âl-i İmran 3/7.
[211] el-Enbiya 21/101.
[212] el-Enfal 8/44.
[213] Al-i İmran 3/13.
[214] Ta Ha 20/66.
[215] Al-i İmran 3/6.
[216] Al-i İmran 3/14.
[217] Al-i İmran 3/38.
[218] Al-i İmran 3/38.
[219] Al-i İmran 3/39.
[220] Al-i İmran 3/39.
[221] Al-i İmran 3/39.
[222] Al-i İmran 3/39.
[223] Al-i İmran 3/38.
[224] Al-i İmran 3/40.
[225] Al-i İmran 3/40.
[226] el-Kasas 28/56.
[227] en-Nur 24/24.
[228] el-Bakara 2/286.
[229] el-Ahzab 33/50.
[230] el-Ahzab 33/40.
[231] el-A'raf 7/29.
[232] el-Haşr 59/22.
[233] el-Haşr 59/22.
[234] el-A'raf 7/33.
[235] Ğafir 40/35.
[236] Meryem 19/40.
[237] el-Bakara 2/284.
[238] Ta Ha 20/5.
[239] el-Hadid 57/4.
[240] Kaf 50/16.
[241] el-En'am 6/3.
[242] el-Bakara 2/210.

[243] el-Fecr 89/22.
[244] er-Rahman 55/20.
[245] el-İsra 17/23.
[246] el-Casiye 45/26.
[247] el-Enbiya 21/107.
[248] en-Nisa 4/79.
[249] en-Nisa 4/78.
[250] en-Nisa 4/78.
[251] en-Nisa 4/79.
[252] en-Nisa 4/78.
[253] eş-Şems 91/7-8.
[254] eş-Şems 91/8.
[255] el-A'raf 7/17.
[256] el-Bakara 2/282.
[257] Ta Ha 20/114.
[258] el-Feth 48/4.
[259] el-Müddesir 74/31.
[260] el-A'raf 7/17.
[261] el-En'am 21/112.
[262] en-Nas 114/4-6.
[263] el-Haşr 59/16.
[264] el-Haşr 59/17.
[265] Lokman 31/13.
[266] el-En'am 6/82.
[267] Âl-i İmran 3/7.
[268] eş-Şûra 42/51.
[269] Fâtır 35/10.
[270] en-Nahl 16/40.
[271] el-Kamer 54/50.
[272] en-Nahl 16/40.
[273] el-Enfal 8/17.
[274] el-Enfal 8/17.
[275] el-Enfal 8/17.
[276] Al-i İmran 3/7.
[277] el-Bakara 2/175.
[278] el-Hicr 15/2.
[279] el-Maide 5/117.
[280] eş-Şûra 42/51.
[281] eş-Şûra 42/51.
[282] el-Enfal 8/17.
[283] eş-Şûra 42/51.
[284] eş-Şûra 42/51.
[285] et-Tevbe 9/6.
[286] el-Buruc 85/20-22.
[287] et-Tûr 52/2.
[288] et-Tûr 52/3.
[289] et-Tûr 52/3.
[290] et-Tûr 52/4.
[291] et-Tûr 52/5.
[292] et-Tûr 52/6.
[293] et-Tûr 52/7.
[294] et-Tûr 52/7.
[295] et-Tûr 52/8.
[296] Hud 11/123.
[297] el-Hac 22/32.
[298] el-Hac 22/30.
[299] ez-Zümer 39/74.
[300] Yasin 36/55.
[301] el-Hac 22/30.
[302] el-Gaşiye 88/17-19.
[303] el-A'raf 7/85.
[304] el-Furkan 25/45.
[305] el-Hac 22/18.
[306] Fussilet 41/53.
[307] İbrahim 14/20.
[308] İbrahim 14/20.
[309] Yasin 36/83.
[310] eş-Şûra 42/27.

311 eş-Şûra 42/27.
312 eş-Şûra 42/27.
313 eş-Şûra 42/27.
314 el-Hicr 15/21.
315 İbrahim 14/4.
316 Kaf 50/16.
317 el-Hadid 57/4.
318 el-Kamer 54/49.
319 el-Hicr 15/9.
320 Ta Ha 20/14.
321 el-Bakara 2/285.
322 Ta Ha 20/14.
323 el-Fatiha 1/5.
324 el-Hadid 57/4.
325 Kaf 50/16.
326 el-Enfal 8/75.
327 el-İsra 17/67.
328 ez-Zümer 39/9.
329 el-Hac 22/37.
330 Kaf 50/16.
331 el-A'raf 7/156.
332 Ta Ha 20/44.
333 et-Tevbe 9/102.
334 Ta Ha 20/46.
335 en-Naziat 79/24.
336 en-Naziat 79/24.
337 en-Naziat 79/25.
338 en-Naziat 79/26.
339 en-Naziat 79/26.
340 en-Naziat 79/26.
341 Fâtır 35/28.
342 Ta Ha 20/44.
343 Ta Ha 20/45.
344 Ta Ha 20/45.
345 Ta Ha 20/46.
346 Ta Ha 20/49.
347 Ta Ha 20/50.
348 Ta Ha 20/50.
349 Ta Ha 20/51.
350 Ta Ha 20/52.
351 Ta Ha 20/44.
352 Yunus 10/90.
353 Yunus 10/91.
354 Yunus 10/91.
355 el-Hadid 57/4.
356 eş-Şûra 42/11.
357 el-En'am 6/91.
358 es-Saffat 37/180.
359 el-Casiye 45/37.
360 Al-i İmran 3/97.
361 es-Saffat 37/180-182.
362 el-En'am 6/91.
363 eş-Şûra 42/11.
364 et-Tin 95/4.
365 Âl-i İmran 3/181.
366 eş-Şûra 42/11.
367 el-En'am 6/91.
368 Fussilet 41/21.
369 Âl-i İmran 3/181.
370 el-Maide 5/64.
371 es-Saffat 37/96.
372 es-Saffat 37/96.
373 el-En'am 6/91.
374 Kaf 50/37.
375 Kaf 50/37.
376 el-En'am 6/91.
377 es-Saffat 37/180-182.
378 es-Saffat 37/180.

[515] Sebe 34/13.
[516] İbrahim 14/5.
[517] Sa'd 38/29.
[518] el-Buruc 85/1.
[519] Meryem 19/62.
[520] el-İsra 17/72.
[521] et-Tevbe 9/124.
[522] et-Tevbe 9/125.
[523] et-Tevbe 9/6.
[524] el-Bakara 2/30.
[525] el-A'raf 7/12.
[526] el-Maide 5/117.
[527] Fussilet 41/11.
[528] es-Saffat 37/96.
[529] en-Neml 27/22.
[530] en-Neml 27/18.
[531] en-Nur 24/24.
[532] Fussilet 41/21.
[533] el-İsra 17/44.
[534] el-Hadid 57/3.
[535] en-Nur 24/41.
[536] el-Fatiha 1/2.
[537] el-Kehf 18/7.
[538] ez-Zümer 39/69.
[539] ez-Zümer 39/53.
[540] ez-Zümer 39/53.
[541] el-Enbiya 21/107.
[542] el-Maide 5/118.
[543] el-En'am 6/90.
[544] ez-Zümer 39/53.
[545] ez-Zümer 39/53.
[546] Kaf 50/37.
[547] el-En'am 6/103.
[548] el-A'raf 7/143.
[549] el-En'am 6/103.
[550] eş-Şûra 42/11.
[551] el-Enfal 8/61.
[552] el-En'am 6/57.
[553] es-Saffat 37/96.
[554] el-Enam 6/149.
[555] en-Necm 53/3-4.
[556] el-Bakara 2/186.
[557] ez-Zümer 39/53.
[558] el-İsra 17/64.
[559] el-İsra 17/64.
[560] Yunus 10/64.
[561] el-Bakara 2/106.
[562] el-Furkan 25/70.
[563] el-Bakara 2/211.
[564] el-Bakara 2/211.
[565] el-Bakara 2/211.
[566] el-Bakara 2/211.
[567] Fâtır 35/28.
[568] Fâtır 35/28.
[569] Yasin 36/83.
[570] en-Nisa 4/113.
[571] et-Tövbe 9/91.
[572] el-Fatiha 1/2.
[573] el-En'am 6/165.
[574] Ğafir 40/15.
[575] Muhammed 47/31.
[576] el-Hac 22/37.
[577] el-Hac 22/32.
[578] el-Hac 22/46.
[579] Kâf 50/37.
[580] İbrahim 14/4.
[581] el-Hicr 15/9.
[582] en-Nahl 16/43.

583 el-En'am 6/38.
584 Âl-i İmran 3/18.
585 Kaf 50/15.
586 Muhammed 47/31.
587 en-Nahl 16/40.
588 en-Nur 24/37.
589 el-Ahzab 33/23.
590 el-Hac 22/27.
591 el-A'raf 7/46.
592 el-Hac 22/27.
593 Meryem 19/9.
594 el-Hac 22/27.
595 el-Fatiha 1/5.
596 el-A'raf 7/128.
597 en-Nur 24/37.
598 el-Ahzab 33/23.
599 el-A'raf 7/46.
600 el-Hadid 57/13.
601 el-A'raf 7/87.
602 el-A'raf 7/46.
603 el-A'raf 7/46.
604 el-A'raf 7/46.
605 el-A'raf 7/128.
606 er-Rum 30/54.
607 er-Rum 30/54.
608 er-Ra'd 13/33.
609 en-Necm 53/23.
610 el-A'raf 7/163.
611 er-Rahman 55/31.
612 er-Rahman 55/29.
613 el-Enbiya 21/22.
614 el-Ahzab 33/42.
615 en-Necm 53/42.
616 el-Buruc 85/20.
617 en-Necm 53/42.
618 en-Necm 53/42.
619 el-Buruc 85/20.
620 el-Hadid 57/13.